„Ezért a probléma mindenütt: átmenet a valódi, szocialista demokráciára (a mindennapi *élet* demokráciájára) vagy permanens válság."

(Lukács György:
Megélt gondolkodás)

A Lukács-vita

(1949-1951)

Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985

Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta:
Ambrus János

Az előszót írta: Zoltai Dénes

Borítóterv: Mauer Dóra

Készült az MTA Filozófiai Intézet
Lukács Archívum és Könyvtár
gondozásában.

ELŐSZÓ

Negyedszázados politikai emigrációjából 1945 augusztusának legvégén tért vissza hazájába a nemzetközi hírű filozófus és esztéta, a magyar Tanácsköztársaság volt népbiztosa. Saját elhatározásából jött; maradhatott, dolgozhatott volna tovább Moszkvában, mint tudományos munkatárs a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetében; hívták egyetemi tanárnak Berlinbe, ahol a harmincas évek elején a Német Kommunista Párt tagjaként fejtett ki irodalomkritikai és politikai munkásságot, mígnem Hitler hatalomátvétele őt is továbbmenekülésre, újabb emigrációba kényszerítette; megfordulhattak fejében „régi bécsi álmai" is: viszonylagos nyugalomban „foglalkozni tudományos kérdésekkel"[1], – olyan kérdésekkel persze, amelyek nem az akadémikus babérokra pályázókat vonzzák: a német irracionalista gondolkodás végzetes útjával a hitlerekig és rosenbergekig; marxista alapozású irodalomesztétikai nézeteinek továbbépítésével egy rendszeres Esztétika keretei között, és végül, de nem utoljára a számára mindig is legfőbb téma, az etika érdemi munkábavételével, behatárolva az antifasiszta háború végigvívása után várható világfejlődés történelmileg sokban új *condition humaine*-jét, a társadalmi–közéleti–emberi magatartás így feltáruló új lehetőségmezejét, benne a legfontosabbnak tartott elemet: a marxista értékválasztás újonnan megnyílt alternatíváját.

A hatvanéves filozófus tevékenysége új műhelyének mindenesetre szülővárosát választotta. Hazatérését megelőzte a moszkvai magyar népfrontos folyóiratba, az *Új Hangba* 1939 és 1941 között írott cikkeinek kis gyűjteménye, az *Írástudók felelőssége*, és követte az

új pártmegbízatásoknak rá jellemző, nem bürokratikus teljesítése: a köznapira, az aktuálisra felelni, de lehetőleg érzékeltetve a világfejlődés horizontkérdéseit is. Hatvanévesen is úgy érezte: ha hazatért, csak újabb ideológiai harcmezőre került, az úri vezető osztályok bűnéből rossz ügyért háborúba sodródott és a katasztrofális vereség minden súlyát viselő, a lassan, mély kábulatból eszmélő, háború utáni Magyarországra, ahol mint régi kommunistának helyt kell állnia politikailag is, nemcsak mint tudós ideológusnak. Az élet parancsol az álmoknak. Elhalasztja tehát egy időre régi dédelgetett tervét, hogy „valaha is valami rendes és tudományos munkát végezzen".[2] Neki most újra dolga van, mert ügye van. Pártpropagandistaként is belülről felvállalt ügye: a lehetséges, a neki megadatott eszközökkel, nem ajándékba kapott saját elméleti fegyverével, képzettségével és tapasztalataival, elsősorban kulturális vonalon küzdeni a magyar szocializmushoz való demokratikus átmenetért. A „kultúra" nála ekkor sem bürokratikus reszort, hanem egy talán évtizedes folyamatban megteremtendő új ember, az igazi „emberegész" kérdése. „A politika csak eszköz, a kultúra a cél" – Lukács marxista néptribun-magatartásának most sem fakuló színárnyalata saját híres, még 1919-ben megfogalmazott jelmondata. A kultúra most is mint „nagy kultúra" – értékőrző és -teremtő – egyszersmind lenini értelemben vett, az új mindennapokban születő kulturáltság, megszokássá formálandó emberi-közösségi öntevékenység, tartalmas emberi integritás. Ezért az ügyért kell vállalnia a dolgokat.

Amikor a moszkvai magyar kommunista emigráció haza készült, 1944 kora őszén egy sor értekezleten vitatta meg a párt sok okból maximális rugalmasságot követelő „akcióprogramját". Hangsúlyozottan a Komintern VII. kongresszusán deklarált antifasiszta népfrontpolitika, a nemzeti függetlenségért vívott küzde-

lem szellemében. Véletlenül birtokunkban van e tanácskozások egyik dokumentuma. Ebből – bármily halkan-halványan is, de a későbbiek szempontjából mégis sokatsejtetően – mintha kihallható lenne a sajátos lukácsi szólam a főkérdésekben egyetértők kórusából. Lukács 1944 őszén a népi erők „mozgásba hozásának", egyben nevelésének és szervezésének „óriási munkáiára" figyelmeztet: „a magyar népet hozzá *kell szoktatni a cselekvéshez*. A magyar nép huszonöt éven át hozzászokott az engedelmességhez. A kommunista pártnak itt mozgásba kell hozni, fellazítani . . ."[3] A Lukácshoz akkor egészen közel álló Révai József, aki a tényleges pártvezetés szűkebb köréhez tartozott, sem javasolt elvileg mást; a politikusnál viszont a főkérdés, az „akcióprogram" kulcspontja inkább a közvetlen taktikára és stratégiára vonatkozik: „nem rögtöni demokratikus forradalom, hanem olyan átalakulás, melynek nemzeti a kiindulópontja ⟨. . .⟩ Nem közönséges, hanem harcos forradalmi demokrácia akcióprogramja . . . megvalósulás esetén nem áll messze attól, amit egy demokratikus forradalom megvalósít, de nem demokratikus forradalom programja, hanem azután még, elvezet oda."[4] Egyszóval: harcos, forradalmi demokratizmusra lesz szükség, lukácsi kiegészítéssel, a mozgásba hozandó tömegek önnevelő, társadalomreformáló aktivitására.

A hazatért filozófus 1945 őszétől ennek az akcióprogramnak jegyében vállalja el a pártmegbizatásokat, szolgálva bennük és általuk az ő „ügyét" is. Itthon van dolga elég. 1945. szeptember 4-én már ott ülhet a Debrecenből Budapestre átköltözött Ideiglenes Nemzetgyűlés padsoraiban, mint az MKP által delegált küldött. Van politikai meggyőződése, ha nincs is semmiféle pártfunkciója. November elsején kelt egyetemi tanári kinevezése nem tartja vissza, hogy a legintenzívebben folytassa publicisztikai tevékenységét, elsősorban az MKP központi napilapjában, a Szabad Nép-

ben, főként az MKP és a magyar értelmiség viszonyáról, a demokratikus út új esélyeiről. Még ki sem pakolhatja könyveit és jegyzeteit, szeptember 22-én már előadást tart „az orosz tudományos életről", mert fontosnak tartja, hogy a magyar értelmiségben gyökeret vert balhiedelmeket megcáfolja; december 2-án (az MKP országos székházában, Rákosi Mátyás főtitkár jelenlétében) a párt József Attila emlékünnepélyén a „pártköltészetről", elsőként hajt fejet a tragikus sorsú proletárlírikus egész életműve előtt, nem kivéve a kétségbeesés megrázó késői vallomásait, a „tejfoggal kőbe mért haraptál" típusú jajszavakat sem; 1946 januárjában a párt új tudományos folyóiratában, a Társadalmi Szemlében jelentkezik kulturális programadó elméleti cikkel („Demokrácia és kultúra" címmel'); ugyane hó 23-án a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság és a Magyar Írószövetség Lenin-emlékünnepélyén „Lenin és a kultúra kérdéseiről" beszél; három nap múlva az MKP Politikai Akadémiáján ő az előadó (ott az „Irodalom és demokrácia" témája van napirenden). Azután jön az új professzor első egyetemi féléve – hetente két előadás és egy szeminárium; központi témái: a realizmus, mint az új típusú demokrácia adekvát irodalma; a dekadencia, mint a polgári osztályhanyatlás időszakának ideológiai tükre; a szociális, a nemzeti és a kultúrális „gyógyulási folyamat" jelenkori összefüggései; az eljövendő művészet és a mai művész megkerülhetetlen, elodázhatatlan munkája anyagán és *önmagán*; fellépés a magyar művészértelmiség tisztánlátásának akadályai ellen; a korlátozatlanul „szabad" és a csak kívülről, államilag „irányított" irodalom hibás dilemmájának bírálata; művészet és közönség, irodalom és nép termékeny egysége a magyar múltban (reformkor) és a 67-es kiegyezés jelenig nyúló terhes öröksége után a most lehetségessé vált, remélt jövőben. Ezek a vezérmotívumok hallhatók ki 1946. június 27-én a magyar írók Debrecenben meg-

rendezett kongresszusán tartott vitanyitó beszédéből is. Itt kifejezetten „a magyar irodalom egységéről" akart szólani, már mint a progresszív értelmű, újtípusú, igazi egységéről, amelynek nem lehet semmiféle köze a gleichschaltoló uniformizáláshoz, de ahhoz az elvtelen kompromisszum-mentalitáshoz sem, amely Lukács szerint a 67-es kiegyezést követően a magyar szellemi életet megfertőzte.

Az 1945-ös, 1946-os beszédek és írások főmotívumaira utaltunk itt (egyetlen kivétel egy 1947 márciusában tartott előadás: „Szabad vagy irányított művészet?"). 1947 áprilisában Lukács a politikailag szükségesnek vélt rendbe rakja őket, először ír hozzájuk; kiemeli központi témájukat: az új, népi demokrácia népfrontos értelmezését és fejlődési távlatait, és az ezzel összhangban lévő magyar művészeti realizmust, valamint az alkalom-szülte könyvek közös módszerét: „elvi kérdések határozott és éles kimondása gyakorlati türelmességgel, az egyesekben végbemenő lassú, nem egyszer válságszerű átalakulások megértő bírálatával"; elvi erény és vitázó türelem egységét – „annál is inkább, mert maga a valóság (értsd: az új demokrácia valósága, Z. D.) is csak átformálásának kezdetén tart."[5] A tanulmánykötet az 1947-es könyvnapon jelent meg, a párt kiadójának, a Szikrának gondozásában, címoldala előtt a büszke ajánlással: „A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG második évében hirdesse ez a könyv a szabad szellem erejét az erősödő szabad magyar demokráciában."

Fogadtatásáról ítélve: hirdette is. Alaptétele, az új demokrácia újszerűségének, nem formális voltának meghatározása szinte semmibe nem tér el az 1947-es könyvnapok két másik – szintén a Szikra kiadásában megjelent – sikerkönyvétől: már ahogyan a kultúrpolitikus Horváth Márton a Szabad Népben jellemzi a könyvnapok „kommunista könyveit"; elsőnek Rákosi Mátyás *A magyar demokrácia* című előadás- és cikk-

gyűjteményét, másodiknak a Szovjetunió gazdasági életében kulcspozíciót betöltő Varga Jenő *A tőkés gazdaság a második világháború után* című, a Szovjetunióban már 1945 végén megjelent nagyszabású monográfiájának most végre a magyar olvasókhoz eljutó fordítását, harmadiknak Lukács kötetét; mert – ne felejtsük el a mondatot –, „az irodalmi életnek az egyszerű mindennapi életünkkel, vagy ha úgy tetszik, a politikával való kapcsolatához a leglényegesebb dolgokat Lukács György mondotta *Irodalom és demokrácia* című könyvében".[6]

1947-ben vagyunk, a hagyományos könyvnapon. A magyar filozófus és a szovjet közgazdász könyve nem holmi kiadói szeszélyből kerül egymás mellé a könyvnapi sátrakban és a Szabad Nép ismert cikkírója recenziójában. Horváth Márton az MKP kulturális politikájának Révai után köztudottan legtekintélyesebb szóvivője. Lukács is, Varga is marxista ideológus: a társadalom létszerű alapjainak objektív mozgására akarnak kérdezni. Legfőbb kérdésük: mi a valóban új a háború utáni világban, gazdaságilag és kulturálisan, és természetesen politikailag? Ez a téma nem maradt visszhangtalan.

„Új demokratikus kultúra van Európa-szerte kialakulóban, anélkül, hogy a társadalom anyagi alapja, a tőkés társadalmi rend megváltoznék."[7] Így Lukács 1946 januárjában. Azután 1946 júniusában: az Európa-szerte jelentkező *új típusú* demokráciák tanulnak a múltból, a *régi típusú*, formálissá vált polgári demokrácia ama válságából, amely egyik közvetett okozója lett a válság leküzdésének tömegdemagógiájával fellépő fasizmus uralomra jutásának; ezért új életre keltik a dolgozó osztályok manipulálatlan érdekeit érvényre juttatni akaró közvetlen demokráciát, mozgásba hozzák a tömegaktivitást, s azt igyekeznek egyesíteni az érdekek tudatosításával. Ebben a tekintetben alkotó módon tanulhatnak mind a Szovjetunió prole-

tárdemokráciájának, mind a harmincas évek antifasiszta népfrontmozgalmainak tapasztalataiból, hiszen „a spanyol, a kínai szabadságharcok, még nyilvánvalóbban a jugoszláv, a francia partizán tömegmozgalmak mindennapi gyakorlata szintén ezeket a kérdéseket (a szovjetdemokrácia, a tömegaktivitás kérdéseit, Z. D.) vetette fel (. . .) Most megvannak az előfeltételei annak, hogy e harcokban egyedül küzdő és egyedül győztes nép (amely 1830-ban, 1848-ban, 1918/19-ben is egyedül harcolt a szabadságért) megtartsa és megszilárdítsa a maga uralmát, anélkül, hogy ez az uralom szocialista formákat öltene."[8] Lukács értelmezésében tehát a népi demokrácia egy új világtörténelmi helyzetben született átmeneti forma: ha gazdasági alapjait tekintve ma még különbözik is a szocialista demokráciától, igyekszik saját javára kamatoztatni annak minden – a fennálló, csak bizonyos kulcspontokon, államosítások útján visszaszorított tőkés gazdasági viszonyok között egyáltalán lehetséges – sajátos előnyét: bevonja a dolgozó tömegeket a közügyek – a res publica – tevékeny intézésébe, az állami beavatkozásig menően szociális elkötelezettségeket vállal. Elvileg új helyzet ez nemcsak kulturális tekintetben. Benne alkotó módon alkalmazható a formális demokrácia klasszikus lenini bírálata „ama demokrácia konkrét problémáinak megoldására, amely ugyan nem szüntette meg és nem is szándékozik megszüntetni a termelési rend kapitalista jellegét, de ugyanakkor azt tűzi ki magának célul, hogy ebben a társadalomban a dolgozó értelmiség, a munkások és parasztok ne csak a formális szabadság vagy egyenlőség puszta jogának birtokában legyenek, hanem egyszersmind intézményes biztosítékot kapjanak arra, hogy ezzel a szabadsággal, ezzel az egyenlőséggel mindennapi létük fontos kérdéseiben igazán élni tudjanak. Éppen itt vannak az új, a népi demokrácia legfontosabb *konkrét* napi feladatai."[9] És Lukács 1947-

ben sem hajlandó pusztán szavakkal játszani, amikor a tényleges fejlődést regisztrálja, megfeledkezve meggyőződéséről: a szocializmusba való átmenet nem egyes politikusok pillanatnyi elhatározásának dolga, hanem legelsősorban a valóságos osztályerők mozgó teljességétől függ: „nem szocialista társadalomban élünk (. . .), nem tekintjük a szocializmust holnap megvalósíthatónak *(bár sohasem mondottunk le a fejlődés szocialista perspektívájáról)* . . ."[10] A szocializmusnak a Szovjetunióban kialakult formáját ezért különbözteti meg oly hangsúlyosan az új, népi demokratikus államhatalomtól, amely méghozzá maga is „– főleg nálunk, de sok más országban is – érvényesülése legelején tart, s ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni, és ezért nem szándékolhatja az osztálynélküli társadalom megteremtését."[11]

A vezető szovjet közgazdász, Varga Jenő 1945 végén a Szovjetunióban megjelent nagy monográfiájában elvileg ugyanígy fogalmaz: „újtípusú demokrácián valamely ország olyan állapotát értjük, amelyben a hűbériség maradványait – nagybirtok – felszámolták, amelyben fennáll ugyan a termelőeszközök magántulajdonának rendszere, de az ipari, szállítási és hitelügyi nagyvállalatokat államosították, maga az állam és annak egész apparátusa pedig nem a monopóliumos burzsoázia érdekeit, hanem a városok és falvak dolgozóinak érdekeit szolgálja. Ilyen országnak számítható példának okáért Lengyelország, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia."[12] Megjegyzendő, hogy 1947-ben Varga külön tanulmányban foglalkozik ennek az újtípusú demokráciának viszonylag közös és különböző okokból sajátos vonásaival. A konkretizáció nem kevésbé figyelemre méltó: „ezeknek az államoknak a társadalmi rendje minden eddig általunk ismerttől különbözik; valami egészen újat jelent az emberiség történetében. Nem a burzsoázia diktatúrája,

de nem is a proletáriátus diktatúrája. A régi államapparátust nem zúzták szét, mint a Szovjetunióban, hanem átalakítják az új rendszer híveinek folyamatos bevonása révén."[13] Miután Varga az egyes kelet-európai népi demokratikus országok adottságait, a dolgozók politikai uralmának formáit differenciáltan jellemzi, lényeges elvi következtetéshez jut: „Ezzel kapcsolatban fontos elméleti kérdés vetődik fel: a kommunista pártokban széleskörűen elterjedt az a vélemény, hogy a dolgozók politikai uralma, akárcsak a Szovjetunióban, csupán a szovjet-rendszer formájában valósítható meg. Ez a vélekedés hibás, és nem felel meg Lenin elgondolásának sem."[14]

Kérdés mármost, miért ez a látszólag oly aggályos hivatkozás azokra az objektív létalapokra és tényleges fejlődési tendenciájukra, amelyek eldöntik az összes többi társadalmi, köztük kulturális kérdést? Mind Lukács, mind Varga mindenekelőtt valóságos társadalmi folyamatok újszerűségének elemzését tartotta a főfeladatának. „Ideológusok" – a szó valódi marxi értelmében: valóságfolyamatokat és valóságos konfliktusok alakulását vizsgálják. Lukács Magyarországon, az új kultúráról szólva például elsősorban azt a körülményt, hogy egy korszak ellenforradalmi ideológiáját nem lehet oly katonás gyorsasággal kiverni a fejekből, mint ahogyan a Vörös Hadsereg – kemény harcokban – kiverte a fasiszta katonai erőket az országból. A valódi átalakulás „nem játszódhatik le máról holnapra. Az áttanulás maga is dialektikus folyamat, ahol is a túl gyors átalakulás éppúgy hibákhoz vezet, mint a túl lassú."[15] Különösen Magyarországon, amely a gazdasági stabilizációval nagyot lépett előre az új demokrácia útján; ám utópikus képzelgés lenne azt hinni, hogy ezzel megtörtént a tőkés viszonyok radikális felszámolása, s a szocializmus egyszerre „rendeletileg" bevezethető, függetlenül az adott hazai osztályviszonyoktól és nemzetközi feltételektől. A magyar

fejlődés azért is megkülönböztetendő más népi demokratikus országokétól, mert néhányukban (Lukács újra és újra hivatkozik az antifasiszta ellenállás olyan „klasszikus" országaira, mint a háború utáni Jugoszláv Népköztársaság vagy Franciaország) a néphatalom közvetlenül vagy közvetve már létező realitás vagy közel van ahhoz, hogy azzá váljék. Az új, demokrácia – lehetséges átmenet a szocializmushoz; de nem uniformizálható átmenet. A marxista elemzés ezért illúziótlanul köteles elemezni a konkrét fejlettségi fokot (természetesen politikailag, gazdaságilag, kulturálisan is differenciáltan), hogy meghatározható legyen a továbbfejlesztés optimális stratégiája és taktikája.

Mivel magyarázható, hogy a Szabad Nép neves recenzense, akinek véleménye – látni fogjuk – hamarosan, szinte percek alatt megváltozik majd – 1947 nyarán még egyetlen lélegzettel népszerűsíti a szovjet közgazdász és a magyar esztéta könyvét? Csak – indokolt – taktika diktálja a népi demokratikus államhatalom nálunk található értelmezésének elfogadását? Arról lenne szó csupán, hogy az MKP a felszabadulás utáni években csak ideológiai „hangfogóval" beszélhetett taktikai küzdelmei végcéljáról? Hogy a nagy igazságtétel: a földműves nép földhözjuttatásának és a földosztás védelmének éveiben csak zavart okozhatott volna például a mezőgazdaság kollektivizálásának szovjet modelljét mint követendő példát vetni fel a magyar paraszt előtt, s nem kevésbé riasztó hatású lett volna, ha a párt kultúrpolitikája nagy-hirtelen a szovjet értelmezésű szocialista realizmust léptette volna elő az új magyar művészet fő esztétikai paradigmájává? Végtére a több, egymással versengő párt rendszere behatárolta a belpolitikai harcok mozgásterét, s a nemzetközi viszonyok terén is taktikai visszafogottságot sugallt a józan ész: a nyugati atomhatalmak, amelyek éppenséggel nem a kapitalizmus egyetemes válságának közelségét bizonyították, jócs-

kán színlelt riadalommal konstatálták a szovjet katonai részvételt Európa szívében, az európai és keletázsiai balratolódás szemmel látható tényeit, a kommunista és munkáspártok parlamenti választásokon is dokumentált növekvő befolyását – Churchill 1946-os fultoni beszéde, az 1947-ben meghirdetett Truman-doktrina máris jelezte a háború alatt működőképesnek bizonyult antifasiszta szövetség alapjainak megrendülését. E taktikai meggondolások kétség kívül léteztek, s beleszóltak az 1948 előtti magyarországi események alakulásába is.

De beleszólt egy másik folyamat is: a vezető kapitalista nagyhatalmak által kezdeményezett hidegháborúra adandó válasz ideológiai szintre emelt taktikai volta. A legtekintélyesebb európai kommunista pártok értekezlete 1947 szeptemberében már befejezett ténynek tekinti az „imperialista, demokráciaellenes" és az „imperializmusellenes, demokratikus" két „tábor" polarizációját, s a Szovjetunió „vezető szerepét" az így kialakuló nemzetközi osztályharcban; ekkor határozták el a háború alatt feloszlatott Kommunista Internacionálét helyettesíteni hivatott Tájékoztató Iroda létrehozását. A következő lépés már egyértelműen magán viselte a sztálini személyi kultusz voluntarizmusának jegyét: miután 1948 januárjában egyetlen Pravda-cikk időszerűtlennek minősítette Jugoszlávia és Bulgária tervezett konföderációját, amely a térség nemzetiségi kérdéseit lett volna hivatva az internacionalizmus szellemében megoldani, gyorsan elmérgesedő vita támadt az SZKP és az addig példamutató népi demokratikus erőnek tartott jugoszláv párt között. 1948 júniusában már nyilvánosság elé kerül a szakítás drámai ténye: a Tájékoztató Iroda elítélő határozatot hozott a JuKP vezetésének állítólag szovjetellenes, szocialistaellenes, mi több: revizionista-opportunista vonaláról. A háború utáni szocializmuskép – a sztálini „útmutatás" nyomán – egyszerre átalakult, s ezt szük-

ségképpen követte a népi demokratikus hatalom jellegének újrafogalmazása is; a „proletárdiktatúra szovjetforma nélkül" formula a hidegháborús konfrontáció jegyében egyneműsítette a történelmi kialakulását, jellegét és fejlődési tempóját tekintve sokban eltérőt. Ez a logika vezetett végül is a szocialista törvényesség egyre súlyosabb megsértéséhez, a koncepciós perekhez és az éberség jelszavával elharapódzó általános bizalmatlanság légköréhez. Magyarországon a Rákosi-féle vezető csoport méghozzá – éppen a demokratikus fejlődés éretlenségét eltussolva – igyekezett mindezt mindenben „túlteljesíteni". Az éberség karikatúrája: miután 1947 májusában megtörtént például Varga könyvének tudományos vitája (amelyben csak szójáték volt a megjegyzés: néhány hozzászóló az államügyész hangján tette szóvá a könyv vélt és valóságos hibáit, míg a túlnyomó többség kénytelen volt a védőügyvéd szerepét vállalni) után a Társadalmi Szemle hasábjain 1948 márciusában megjelent egy részletes kritika (Berei Andor tollából), amely rálicitált a vezető szovjet lapok éles kritikájára és a marxista Vargát egyértelmű antimarxizmussal (az osztályviszonyok semmibevételével), valamint „a népi demokráciák világtörténelmi jelentőségének meg nem értésével szocialista elemeik és különösen szocialista fejlődési lehetőségeik rendkívüli lebecsülésével" vádolta meg.[16] A Szovjetunióban a Varga-vezette Világgazdasági és Világpolitikai Intézetet rövid úton megszüntették; s az inkriminált tudósnak már nem akadt védőügyvédje. Önkritikáját a Társadalmi Szemle 1949. 6–7. száma közölte,[17] egyidőben Rudas László fulmináns hangú kritikai tanulmányával Lukács György *Irodalom és demokráciájáról*, annak 1948-as, második kiadásának alkalmából.

A mai olvasó, különösen a jelen dokumentumkötet tanulmányozása során, alkalmasint értetlenül áll a fordulat ténye előtt. Zavarodottan kérdezi: mi történt a szovjet közgazdaságtan e kiemelkedően jelentékeny

képviselőjével, aki 1947 tavaszán még a tudományos tisztesség és etika szellemében, önkritikusan szólt könyve valóságos hibáiról és utasította vissza – a vita résztvevőinek többsége által helyeselve – az alaptalan, tudományosan megokolatlan vádaskodásokat, aki maga is a tapasztalt kutató nyugalmával érzékeltette: nem vádlottként él az utolsó szó jogával, izgatottan várva az ítélethozatalra, hanem tudóshoz méltóan vitatkozik – helyesel, cáfol, továbbgondolkodik. 1949-es önkritikája tele ilyen fordulatokkal: könyvei hibái „*reformista irányú hibák egész láncolatát alkotják*, amelyek együttesen határozott eltérést jelentenek a modern kapitalizmus lenini–sztálini értékelésétől", ezek a hibák „egyben *kozmopolita* irányú hibák is, mivel a kapitalizmust szépítik", mi több: „*a munkásosztály ellenforradalmi, reformista becsapásának alátámasztását és ezáltal a burzsoázia támogatását jelentik.*"[18]

A stílus bizony perre emlékeztet, nem vitára.

Az olvasó látni fogja: Lukács esetében sokáig szó sincs ennek az önkorbácsoló hangnak átvételéről. Éppen ellenkezőleg: a válasz (mindjárt a Társadalmi Szemle következő, 1949. 8–9. számában) határozott ellentámadás. Bizonyos tekintetben folytatása legutóbbi, a Fórum 1949. áprilisi számában „a marxista kritika feladatairól" közölt előadásának, ill. tanulmányának. Ha itt az irodalomkritikai elemzés marxista *conditio sine qua non*-jának mondja az irodalmi jelenség társadalmi genezisének, osztályalapjának tisztázását, amely viszont folytatást követel: annak felismerését, hogy valamely társadalom ellentétes érdekű osztályai szakadatlan kölcsönhatásban vannak egymással, s így harcuk is csak egy állandóan mozgó totalitás keretében elemezhető értelmesen, ez felelet Rudas egyik fővádjára: az osztályszempont elsikkasztásának kárhoztatására. Ugyanez a határozottság jellemzi az ideológiai kérdések állítólagos negligálásának, vagy a filozófiai idealizmusnak kérdésében. Lukács 1949-ben már fél-

reérthetetlenül szól a szocializmus igazi értékeiről; de hozzáteszi: „a magasabbrendű művészet létrejöttének egyik fontos alapja a magasabbrendű, a szocialista, a marxista–leninista világnézet elsajátítása és – mély belső feldolgozás útján – a művészi alkotásban való érvényesítése. (...) A marxi filozófia természetesen minőségileg magasabbrendű, mint Montaigne-é, Gassendié vagy Spinozáé volt. De ha egy mai író pár brosúra felületes elolvasása után megtanulta felületesen kezelni a marxizmus terminológiáját, az még távolról sem jelenti, hogy művének eszmei tartalma Shakespeare, Molière, vagy Goethe fölé emelkedett volna. A marxizmus–leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja."[19] Erre igazán elmondhatni: akinek nem inge, ne vegye magára.

Érdekes módon egy ponton mégis koncedálja Lukács Rudas érvelését: a pártköltő mint partizán értelmezésében, de itt sem a Rudas-féle követelmények, a Zsdanov-módján értelmezett lenini pártirodalom szellemében. De Rudas vitamoráljáť jellemzi, hogy ő egyszerűen még a feltételezést is elutasítja, miszerint egy pártban akárcsak ideiglenesen is uralomra juthat a „szekta-szellem". Ő még belülről ismerte az illegális pártban folyó frakcióharcokat; elmulasztja viszont annak közlését, hogy e harcokban a 20-as évektől kezdve a Lukácsétól eltérő stratégiát képviselő frakció tagja volt maga is.

Az itt újraközölt írások megismerése hasznos lehet a társadalmi és kulturális életünk közvetlen előtörténete iránt érdeklődő olvasóknak. Az újraközlés nem holmi Lukács-apologetika céljait szolgálja; a valóságos vitaálláspontok és vitavonalak bemutatása a cél. Mindenesetre látni kell, hogy a vitát éppen az tette ideológiai perré, hogy első pillanatra nem látható koordináta-rendszerben folyt. Alighanem ez magya-

rázza, hogy az MDP vezetői nem tartották kielégítőnek Lukács válaszát, s hogy meg kellett *szólalnia* a kulturális fővádlónak: Révai Józsefnek, a korábbi barátnak és eszmetársnak is. A közvetlen háttér sok mindent megmagyaráz: a Lukács elleni fellépés egybeesik Rajk László törvénysértő letartóztatásával (1949. máj. 20.); a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban megrendülést keltő ítéletre ugyanez év őszén került sor, Lukácsnak sem adatott sok gondolkodási idő. A vitában hamarosan megszólalt régi, szovjetunióbeli vitapartnere, Alexander Fagyejev, aki akkor történetesen a szovjet írószövetség főtitkári posztján állott, s a szövetség 1950. februári plénumán „Az irodalmi kritika feladatairól" szólva szükségesnek vélte, hogy bekapcsolódjék a magyarországi irodalmi vitába. Így: „mindenféle kongresszusokon és konferenciákon találkoztunk Lukács György magyar teoretikussal. Munkásságában sok minden komoly aggályt kelt. Azt hihetné az ember, hogy Lukácsnak, mint olyannak, aki sok évet töltött a Szovjetunióban és ismeri annak szellemi életét, meg kellett volna értenie, hogy mi a jelentősége a népi demokratikus országok számára a mi szellemi életünkről adott igaz információnak. Ő azonban minden úton-módon elhallgatja a Szovjetunió kulturális tapasztalatát. Szembe kell szállnunk azzal a felfogással, ahogy a pártszerű irodalom kérdéseit az *Irodalom és demokrácia* c. könyvében a Pártköltészet cikkben megfogalmazza. ⟨. . .⟩ A költő és a párt viszonya Lukácsnál nagyon furcsa alakban jelentkezik. »A pártköltő – írja ő – sohasem vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán.« Lukács elismeri, hogy a költő–partizán mégis, hogy úgy mondjuk, lelki összhangban van a párt vonalával. »Ezen belül azonban – írja Lukács – egyéni eszközeivel szabadon, saját felelősségére kell, hogy megnyilatkozzék.«"[20]

Ezután Fagyejev idézi Lukács ismert, 1946. januári megfogalmazását „az Európa-szerte kialakulófélben

lévő új kultúráról", s ezt így kommentálja: „Ilyenformán Lukács itt arra törekszik, hogy leszerelje a népi demokratikus országok értelmiségét abban a harcban, amelyet a szocialista kultúra építése közben a kapitalista elemek ellen vívnak." Ez volt az ítélet.

Az olvasónak most módja van a vita vagy a per legjelentékenyebb hozzászólásaival megismerkedni, egyebek között azzal a koncepcióval, mely szerint az antifasiszta népfrontpolitika nem stratégiai fordulat volt a kommunista pártok szövetségi politikájában, a demokratikus és békeszerető erőkkel való tartós összefogás érdekében, hanem rövidlélegzetű taktikai „kerülőút". Révai álláspontja felett az azóta eltelt történelmi fejlődés már kimondta az ítéletet. De az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a Révai-cikk két héttel a Fagyejev-beszéd szövegének publikálása után jelent meg; a Társadalmi Szemle 1950. 3–4. száma együtt közli a két megnyilatkozást.

Ezek után és a Rajk-per tanulságaival maga mögött, írja meg Lukács második önkritikáját *(Következtetések az irodalmi vitából.* Társadalmi Szemle, 1950. 7–8.). Újra döntésre kényszerült. „Csak ideológus" – ezzel a jelszóval jelzi döntését kései önéletrajzi vázlatában. Csak *marxista* ideológus. Még megadatott neki, hogy megírja rendszeres Esztétikájának első részét, Az *esztétikum sajátosságát* és Etikája prolegomenonjának tekintett nagyszabású adalékait A *társadalmi lét ontológiájához.* Az 1949/50-es per igazi tudományos védőbeszédét ezekből kell kiolvasnunk.

ZOLTAI DÉNES

Rudas László

IRODALOM ÉS DEMOKRÁCIA*

Ezen a címen Lukács György elvtárs könyve forog kézen „második *javított* kiadásban" (Szikra, 1948). Cikkgyűjteménye előszavában a szerző két reményének ad kifejezést. Az egyik: hogy „az új helyzetnek, a fejlődés perspektíváinak legalább is fővonalai kidomborodnak belőle". A másik: „hogy az a vitákat megújítani, élénkíteni fogja". E kijelentések egyenesen felszólítanak a bírálatra. Egy könyvet, amely „az új helyzetnek, a fejlődés perspektíváinak fővonalait" akarja kidomborítani, kötelességünk megbírálni, kötelességünk megnézni, vajjon tényleg helyesen domborodnak-e ki benne az új helyzet és a fejlődés perspektívái? Ugyanakkor a szerző felszólításának is eleget teszünk, amikor a vitákat megújítjuk és élénkítjük.

E könyv megítélésénél mindenesetre tekintetbe kell venni azokat a körülményeket, amelyek között íródott: 1945 és 1947 márciusa között sok dolgot másképp kellett mondani, mint ma tehetjük. Ezért nem szabad minden szót a mérlegre tennünk a maximális pontosság és hasonlók tekintetében. De ez, természetesen, nem terjedhet odáig, hogy ezen a címen elnézzünk oly dolgokat is, amelyek túllépik azt a határt, ameddig marxista ebben a tekintetben elmehet. Sajnos, meg kell mondanunk, hogy Lukács elvtárs nagyon is tág határokat vont meg a maga számára. Vegyünk néhány példát mindjárt az előszóból.

Legnagyobb meglepetésünkre a következőket olvashatjuk itt:

> „Ki fogja tagadni, teszem, – mondja Lukács elvtárs – a szürrealizmus szubjektív affinitását egy olyan idővel, amelyben a *társadalmi élet csak* stréberek és gazemberek (sőt banditák) előtt áll nyitva, amikor a társadalmi életnek az egyén számára nincs és nem lehet perspektívája?" (7. o.)

Teljesen megértjük Lukács elvtárs felháborodását a stréberek és gazemberek, sőt banditák ellen. De nem beszélve arról, hogy egyáltalán nem világos (bár Lukács ezt, vitathatatlannak tartja), miért éppen a szürrealizmus rokon

* Rudas elvtárs cikkére következő számunkban közöljük Lukács elvtárs válaszát.

a stréberek és gazemberek, sőt banditák „idejével", nem beszélve arról sem, hogy Lukács elvtárs szavainak, ha egyáltalán van, csak az lehet az értelmük, hogy a szürrealisták maguk is stréberek, gazemberek és banditák, és semmi egyebek, hiszen szerinte „affinitásuk" „borzasztó" korunkkal nem a kor *objektív* jelensége, hanem a szürrealisták *szubjektív* ügye, *szubjektive* rokonok a stréberekkel és gazemberekkel s banditákkal, – *minderről nem beszélve*, szeretném a figyelmet a kérdés másik, fontosabb oldalára irányítani.

Lukács úgy beszél korunkról, mint amelyben a „társadalmi élet" csak stréberek stb. előtt áll nyitva és amelyben a társadalmi életnek az „egyén" számára nincs és nem lehet perspektívája. De milyen „társadalmi életről" és milyen „egyénről" beszél Lukács? Szabad-e annak, aki mai társadalmi életünkről beszél, megfeledkeznie arról, hogy korunk nem szorítkozik az imperialista világra, (amelyre Lukács nyilvánvalóan gondol fenti szavaiban) és hogy az „egyén", akiről Lukács beszél, nemlétező, elvont *árnyék*, ha nem jelölöm meg közelebbről, *milyen egyénről van szó*: munkásról, parasztról, értelmiségiről, vagy ellenkezőleg tőkésről stb.? Az imperialista világ egyénéről-e vagy a szocialista Szovjetunió vagy a népi demokráciák egyéneiről? Itt semmiképpen sem csak a stréberek stb. előtt áll nyitva a társadalmi élet, hanem ellenkezőleg ezek előtt *el van zárva minden társadalmi élet*; itt nemcsak nem igaz, hogy „*a* társadalmi életnek az egyén részére nincs és nem lehet perspektívája", hanem éppen ellenkezőleg, most nyílt meg először az emberek milliói számára ez a perspektíva *teljes mértékben. Az imperializmus kora ugyanakkor a proletárforradalmak kora is*, az imperialista országok mellett ott vannak a Szovjetunió és a *népi demokráciák országai*, köztük saját hazánk is, a szabad Kína stb. – szabad-e erről megfeledkeznünk, amikor korunkról és benne az „egyén" sorsáról elmélkedünk? Vagy korunk „társadalmi életéről"? Hát saját hazánkban a felszabadulás óta „csak" a stréberek stb. számára van nyitva a társadalmi élet?

Lehet-e korunkat egyszerűen a *negatív* oldaláról értékelni és *figyelmen kívül* hagyni, hogy korunk ugyanakkor a proletárforradalmak és a szocializmus megvalósulásának, vagyis a heroizmusnak, a lelkesedésnek, az áldozatkészségnek, az emberiség soha nem látott felvirágozásának stb. kora is? De szabad-e még az imperialista világot is egyszerűen stréberek és gazemberek, sőt banditák világának

feltüntetni? Akármennyire van is Lukács szavaiban némi igazság az imperialista világra vonatkozólag, hallatlan leegyszerűsítése, szimplifikálása a dolgoknak még ezt a világot is egyszerűen a stréberek stb. világára *redukálni.*

Mellékes elcsuszamlásról van-e itt csak szó? Ha csak ez volna, egyetlen szót sem vesztegetnénk rá. De sokkal komolyabb dologról van szó: egész *vonalról.* Ennek bizonyítéka többek között az, hogy Leninről Lukács csak úgy beszél, mint „az imperialista kor legnagyobb teoretikus elméjéről". (71. o.) Helyes-e ez az állítás Leninről? Lehet-e, *szabad-e* megfeledkezni arról, hogy Lenin mindenekelőtt a proletárforradalmak és *a szocializmus diadalmas előrehaladása* korának a legnagyobb teoretikusa? Nem *ezt* kell-e kidomborítanunk, ha Leninről mint teoretikusról beszélünk? Megfeledkezhetünk-e arról a ma már közhelynek számító sztálini meghatározásról, hogy a leninizmus az imperializmus és a proletárforradalmak korának a marxizmusa? Szabad-e e klasszikus meghatározás második, lényeges részét elhagyni? Véleményünk szerint ez teljesen megengedhetetlen, mert így teljesen egyoldalú, tehát gyökerében hamis képet kapunk Leninről. Aki Lenint kizárólag az imperialista kor legnagyobb teoretikus elméjének fogja fel, az *pártonkívüli* módon jellemzi Lenint, mert éppen azt téveszti szem elől, ami Leninnél a legfontosabb: hogy *Lenin minden korok egyik legnagyobb forradalmára és a proletárforradalom teoretikusa.*

Később még részletesen kitérünk arra a képre, amelyet Lukács elvtárs Leninről fest. Akkor az olvasó meggyőződhetik majd arról, hogy Lenin e helytelen, pártonkívüli jellemzése sem elszigetelt jelenség Lukácsnál, hanem szintén egész *vonal,* oly vonal, amely a legszorosabban összefügg azzal, hogy Lukács korunkat egyoldalúan az imperializmus korának fogja fel.

Lukács elvtárs könyvének ugyancsak előszavában olvasható a következő megállapítás:

> „Hivatkozhatom itt a világszerte divatossá vált Koestlerre, aki szerint az egész világon uralkodó liberális »fair play«-t felváltotta a bolsevista ‚machiavellizmus', amely *formális ‚örök igazság'* konkrét nyelvre lefordítva annyit jelent . . ."

Nem érdekel itt bennünket, hogy a reakciós Koestler ostoba és rosszindulatú, nem nála először szereplő kijelentése konkrét nyelvre lefordítva mit jelent. Minket az érdekel, hogy, először, Lukács megint az „egész világ" alatt kizáró-

lag az imperialista világot érti és következetesen megfeledkezik a világ nem jelentéktelen terjedelmű és súlyú *szocialista részéről*, amelyben Koestler bizonyára nem vált divatossá. Másodszor: hogyan tekintheti Lukács elvtárs az ilyen és hasonló reakciós megnyilvánulásokat *formális örök igazságoknak*, még ha az örök igazság kifejezést idézőjelek közé teszi is? Micsoda örök vagy nem örök *igazság* ez a szemenszedett *hazugság*? Sem lényegében sem formálisan véve nem az! Vagy talán a liberális „fair play"-t tekinti formális „örök igazságnak"? Ennek ugyan ellentmond a mondat szerkezete, de mégha így is volna, micsoda örök igazság ez? Talán azért, mert a formális demokráciával függ össze? Ez nem teszi igazsággá a közönséges, fertelmes hazugságot. Még kevésbé örök igazsággá!

Rátérünk a könyv részletes elemzésére. Mindenekelőtt azt kell szemügyre vennünk, hogyan tárgyalja Lukács elvtárs a demokrácia kérdését. Csak azután térhetünk rá a demokrácia és az irodalom összefüggésének a kérdésére.

I. *Formális, formálisabb és legformálisabb, komoly és nem komoly (tréfás?) demokrácia*

Lukács a polgári demokráciáról majdnem kizárólag csak úgy beszél, *mint „formális demokráciáról"*. A *polgári* demokrácia kifejezés könyvében alig fordul elő. Mi ennek a következménye? *Éppen az, amit Lukács a polgári demokrácián joggal kifogásol: a formalizmus.* Elsikkad az osztályelemzés, a különböző *társadalmi formációk vagy a különböző országok és ezeken belül a különböző korszakok demokráciái konkrét tárgyalása. Ennek a következményei nem* maradnak el a különböző korok íróinak jellemzésénél: Dickens, Balzac, *Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gorkij – mintha* valamennyien egy és ugyanabban a kortak éltek, ugyanazon osztályok *képviselői lettek volna vagy egyáltalában* nem képviseltek volna meghatározott osztályokat, meghatározott történelmi *periódusokban*. Mintahogy a polgári demokrácia formális demokrácia és semmi egyéb, úgy mindezek az írók és még sokan mások „nagyrealisták" – és semmi egyebek.

Már most kétségtelen, hogy a *polgári demokrácia* formális demokrácia és ez ennek a demokráciának egyik lényeges korlátja, *fogyatékossága. De mi történik*, ha a polgári demokrácia formális vonásai elfeledtetik e demokrácia *osztálytartalmát?*

Mindenekelőtt nem a polgári demokrácia az egyetlen formális demokrácia, amelyet a történelem ismer. Tudvalevő pl., hogy az antik demokrácia igen széles körű demokrácia volt a *szabadok* részére. Minden athéni állampolgár Periklész korában formailag egyformán vehetett részt úgy a politikai jogok gyakorlásában, mint a tisztségek betöltésében. Igaz, hogy a rabszolgatársadalom nem ismerte és nem ismerhette el a területén lakó minden ember egyenlőségét (hiszen ezért volt rabszolgatársadalom!), de azok, akiket állampolgároknak elismert, egyenlő jogokkal rendelkeztek. *Formálisan* tehát minden athéni polgár egyenlő volt.

Nem beszélve a rabszolgákról, megszüntette-e ez a különbséget szegény és gazdag athéni polgár között? Semmiképpen. Éppen ezért nevezhető az antik demokrácia *formális demokráciának*. Ha tehát csak formális demokráciáról beszélek, ez egyaránt vonatkozhatik úgy az antik, mint a modern polgári demokráciára. És mégis, milyen különbség az antik és a modern kultúra között! Pedig Lukács elvtárs a modern polgári irodalom egész válságát, a különböző dekadens irányzatokat, az értelmiség egész tanácstalanságát, kilátástalanságát, „elprivatizálódását", „kétségbeesését", visszahúzódását a közélettől stb. a modern demokrácia formális voltának, a formális demokrácia „nevelésének" tulajdonítja. De a görög demokrácia is formális demokrácia volt, és ezek a jelenségek ott mégsem merültek fel. Természetesen nem: mert az első egy rabszolgatársadalom, a második a polgári társadalom kultúrája. Ebből következik, hogy a modern kultúra nem egy negatív vonása, amelyet Lukács a formális demokrácia befolyásának tulajdonít, nem ennek, hanem a polgári társadalom *osztálytagozódásainak* és *osztályellentéteinek* a következménye.

Ám jó: nevezzük a polgári demokráciát formális demokráciának. De ebben az esetben legyünk következetesek. Ha a polgári demokrácia formális demokrácia, úgy nemcsak *minden* polgári demokrácia formális, de mindegyik *egyforma mértékben* formális. A legszélesebb polgári demokrácia éppúgy, mint a legszűkebb. Ez természetes. Mert a formális szó nem az állampolgári jogok *körét* jellemzi, nem azt, hányan részesei az állampolgári jogoknak vagy milyen terjedelműek ezek a jogok, hanem e jogok *jellegét*, t. i., hogy az állampolgár jogai kizárólag a törvény előtti egyenlőségre szorítkoznak és nem terjednek ki a *gazdasági életre*. Itt a gazdag állampolgárok jogai lényegesen különböznek a szegények jogaitól. Az egyik kizsákmányol-

hat, a másik kénytelen magát a kizsákmányolásnak alávetni.

De ha ez így van – és ez feltétlenül így van – lehet-e akkor, mintahogy Lukács teszi, formális és *legformálisabb* demokráciáról beszélni? Semmiképpen sem lehet. Az egyik polgári demokrácia oly formális, mint a másik és ezen semmiképp sem lehet változtatni, tágítani vagy szűkíteni mindaddig, amíg a demokrácia polgári marad.

De ha lehetne formális és legformálisabb demokráciáról beszélni, melyik polgári demokrácia formálisabb és melyik kevésbé formális? Mint láttuk, a demokrácia szélessége e tekintetben nem játszik szerepet. Talán a demokrácia *szilárdsága* vagy *ingatagsága* dönti el ezt a kérdést? Lukács elvtársnak, úgy látszik, ez a véleménye, mert szerinte „a modern reakcióval szemben a haladás minden hívének a *legformálisabb, a legjobban válságban levő* régi típusú demokráciát is kötelessége védeni" (11. o.). Vagyis egyenlőségi jelet húz a legformálisabb és a legjobban válságban levő demokrácia között.

Ugyanakkor a régi típusú demokrácia csúcspontjának Robespierre demokratizmusát jelöli meg (21. o.) Ha azonban a legjobban válságban levő demokrácia a legformálisabb is egyúttal, úgy az első francia köztársaság demokráciájának, mint a régi típusú demokrácia állítólagos csúcspontjának kevésbé formálisnak kellett volna lennie, mint a maiaknak, amelyek már mindenfelé válságban vannak. Ez annyira ellenkezik a tényekkel, hogy maga Lukács kénytelen Robespierrenek azt a szemrehányást tenni, hogy a formális demokrácia nevében eltiltotta a munkások szervezkedési és sztrájkjogát. Ennél formálisabb demokrácia alig képzelhető, amely a szabadság és egyenlőség nevében eltiltja a munkásoknak, hogy szervezkedjenek és gazdasági harcot vívjanak a tőkések ellen.

Ezek a kiáltó ellentmondások azonnal eltűnnek, mihelyt nem egyszerűen formális demokráciáról beszélünk, *hanem Robespierre demokráciáját* annak jelöljük meg, ami volt: kispolgári demokráciának, amely kispolgári természeténél fogva ide-oda ingadozott tőkések és kizsákmányoltak között, meg akarta nyesni a kapitalizmust, ami nem sikerült és nem sikerülhetett neki, de ugyanakkor a munkásság jogait is megnyirbálta, amivel elvesztette a szegényebb néprétegek *rokonszenvét*. Ezen bukott is meg.

De ha van formális és legformálisabb demokrácia, úgy lehet komoly és nem komoly demokrácia is. Valóban:

„Egyedül a *komolyan* demokratikus irányzatok – mondja Lukács – ébresztik fel az emberekben azt az érzést, hogy a közügy *minden* embernek egyszersmind belső ügye is . . ." (51. o.)

Hogyan lehet azt eldönteni, hogy melyik demokratikus irányzat komolyan az és melyik nem? Ez nem marxista terminológia. Az angol vagy a nagy francia forradalomban az emberek éppúgy belső ügyüknek tekintették a közügyeket, mint az amerikai függetlenségi vagy polgárháborúban. Ugyanígy ma a népi demokráciákban és a Szovjetunióban. Ezek tehát „komolyan" demokratikus irányzatok. De ha azt mondom róluk, hogy ezek valamennyien „komolyan" demokratikus irányzatok, mit mondtam ezzel? A semminél is kevesebbet, hiszen akkor éppen a leglényegesebb különbséget hagyom említetlenül, amely őket megkülönbözteti: *osztálytartalmukat*.

Ezzel tehát nem jutok messzire. Volt antik demokrácia, van polgári, kispolgári és proletárdemokrácia. A maga helyén és a maga idejében mindegyik *komoly társadalmi* irányzat. A fasizmus sem volt tréfadolog. A polgári demokratikus társadalmi irányzatok éppúgy felébresztették az emberekben azt az érzést, hogy a közügy minden embernek egyszersmind belső ügye, mint a kispolgári vagy szocialista demokratikus irányzatok. (Vegyük Miltont, Camille Desmoulinst vagy André Cheniert.) Csak az a kérdés: mikor és milyen emberekben.

Mint látjuk, Lukács elvtárs a demokrácia kérdését tisztára *formálisan* kezeli, a marxista elemzés szabályainak figyelmen kívül hagyásával. Ennek nem maradnak el a sajnálatos következményei.

Így könyve 53. oldalán a következőképpen határozza meg a különbséget az első világháború előtti Francia- és Németország között:

„Nem abban áll a különbség, – mondja – mintha a Hohenzollern-uralom alatt nem lett volna Panama-botrány vagy Dreyfus-ügy, hanem abban, hogy a francia demokrácia a nyilvánosság elé vitt minden ilyen dolgot, »közügyet« csinált belőle, míg Németországban (és nálunk) minden ilyen dolog az érdekelt rétegek ‚magánügye' maradt . . ."

Lám-lám: milyen magasan felette áll a „francia demokrácia" a német Hohenzollern-uralomnak morális tekintetben! Pedig a francia demokrácia, tudtunkkal, formális demokrácia volt. De valóban a „francia demokrácia" – így,

minden osztályelemzés nélkül – valóban a francia demokrácia mint egész tett *„minden* ilyen dolgot" közüggyé? Avagy talán volt némi része ebben a *francia munkásosztálynak* is, amely *kényszerítette* a „francia demokrácia" akkori vezetőit arra, hogy ezeket az ügyeket el ne tussolják? Jaurés, Zola, Anatole France – egyszerűen a „francia demokrácia"? Ha a francia demokrácián múlt volna – a Panamabotrány és a Dreyfus-ügy éppúgy titokban maradt volna, mint annyi sok más, mert egyszerűen nem igaz, hogy a „francia demokrácia" „minden ilyen dolgot" a nyilvánosságra vitt. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy a „francia demokrácia" mindig akkor szedte elő morális felháborodását, antiklerikalizmusát stb., amikor az osztályharcok munkásosztály és burzsoázia között kiélesedtek és a francia burzsoázia el akarta terelni a munkásosztály figyelmét a döntő kérdésekről, a kapitalizmus elleni harcról mellékkérdésekre. Ez köztudomású tény.

De tegyük fel, – bár ez semmiképpen sem felel meg a valóságnak, – hogy úgy van a dolog, ahogy Lukács állítja. Akkor érthetetlen Lukács egy másik állítása. Az, hogy „ez a különbség tükröződik e korszak német és francia irodalmának eltérő jellegében és hangjában is. Zola és Anatole France ... realizmusa sajátosságában is megkülönböztetően tükröződött a német irodalmi fejlődéssel szemben." Mi az tehát, ami – Lukács szerint – végső soron Zola és Anatole France realizmusát meghatározta a német Gerhart Hauptmanokkal és Sudermannokkal szemben? A „francia demokrácia" ugyanaz a formális demokrácia, amelyről eddig azt állította, hogy megakadályozza azt, hogy a közügy minden ember belső ügye is legyen. Már most vagy az egyik, vagy a másik. Vagy a formális francia demokrácia az oka annak, hogy Zola és Anatole France nagy realisták a német írókkal szemben – és ez esetben nem állja meg helyét az, amit Lukács a formális demokráciáról állít, hogy az az írókat mindenkor „elprivatizálja", elszakítja a közélettől stb., vagy pedig a formális demokrácia valóban az oka annak, hogy az írók szürrealistákká, elefántcsonttoronyba visszavonuló írókká stb. lesznek, de akkor Zola és Anatole France realizmusának és részvételének a közéletben éppen nem a francia demokrácia magas erkölcsisége, hanem talán az az oka, hogy bizonyos osztályokat képviseltek ebben a francia demokráciában, teszem a kispolgárságot és a munkásosztályt. Lukács magyarázatában mindenesetre feloldhatatlan ellentmondás van, aminek oka az, hogy még

véletlenül sem alkalmazza a történelmi materialista módszert.

De vegyünk egy másik, még jellemzőbb példát. Ez is Franciaországra vonatkozik, de a mai Franciaországra. Az idézet kissé hosszú, de teljes egészében kell közölnünk, mert Lukács elvtárs módszerének, a *pártonkívüliségnek* egyik legpregnánsabb megnyilatkozása.

„A válság oka – jelenti ki a 71. oldalon – abban keresendő, hogy a fejlett kapitalista államokban a demokrácia olyan formákat öltött, hogy lehetséges volt annak összes vívmányait felhasználni, összes ‚játékszabályait' *pontosan* betartani – és mégis, a dolog érdemét tekintve, a dolgozó nép érdekei ellenére kormányozni... Így a francia harmadik köztársaság utolsó, dicstelen véget ért szakasza – *teljes formális demokrácia mellett* – egy keskeny monopolkapitalista uralkodó réteg, a ‚kétszáz család' korlátlan uralmának az ideje volt. *A felületen zavartalanul működött a formális demokrácia*, lényegében azonban egy kicsiny anonim klikk uralkodott 40 millió ember felett. Ez az uralom sem osztálytartalmánál fogva, sem megjelenési formáinál, sem reprezentáns embereinél fogva nem gyakorolhatott vonzóerőt a tömegekre. A dolgozó tömegek maguk sem tekintették a maguk uralmának ezt a demokráciát: *ezért omolhatott össze szinte ellenállás nélkül a fasizmus első rohama alatt.*"

Ahány sor, annyi gyökerében hamis, minden ténnyel ellenkező állítás. Mikor *nem* lehetett a „demokrácia összes játékszabályait" „pontosan" betartani, a polgári demokrácia melyik szakaszában, és mégis a nép érdekei ellen kormányozni? Lukács egyszerűen nem veszi tudomásul a marxizmus–leninizmus alapvető tételét, hogy a polgári demokrácia mindenkor egyúttal a burzsoázia diktatúrája is a kizsákmányoltak ellen, ami nem jelent mást, mint azt, hogy a polgári demokrácia összes „játékszabályai" éppen abban állnak, hogy a nép érdekei elleni kormányzást lehetővé tegyék. Csak a fejlett kapitalista államokban öltött a demokrácia ilyen formákat. Nem tudja Lukács elvtárs, hogy valamennyi polgári állam alkotmánya, *kivétel nélkül, mindig* tartalmaz egy paragrafust az *ostromállapotról* vagy *kivételes állapotról*, amelyet akkor alkalmaznak, amikor a demokrácia „játékszabályait" nem akarják pontosan betartani?

Igaz-e továbbá, hogy a második világháború küszöbén

a demokrácia összes játékszabályait „pontosan" betartották? És hogy „zavartalanul működött a formális demokrácia" Franciaországban? Határozottan nem igaz! A kommunista pártot betiltották, a kommunisták egy része börtönben ült, más része kénytelen volt emigrálni, hogy a börtönt elkerülje. És miért kerültek börtönbe? Mert a német fasizmus elleni erélyes harcra akarták kényszeríteni a francia burzsoáziát és kormányát. Talán még akadnak olyanok, akiknek emlékezete nem olyan rövid, hogy ne volnának képesek visszaemlékezni arra, ami nem is olyan régen, alig egy évtizede történt: *a francia kommunisták harcára a népfrontért!*

Miért harcoltak a francia kommunisták a népfrontért? Talán azért, mert a francia demokrácia „nem gyakorolhatott vonzóerőt a tömegekre"? Talán azért, mert „a dolgozó tömegek maguk sem (hát még kik nem?) tekintették a maguk uralmának ezt a demokráciát"? Persze, hogy nem tekintették ennek, de a francia tömegek már akkor követték Lukács elvtárs tanácsát, hogy „a modern reakcióval szemben a haladás minden hívének a legformálisabb, a legjobban válságban lévő régi típusú demokráciát is kötelessége védeni". És a francia tömegek a haladás hívei voltak és maradtak a mai napig!

És végül: *ezért* omlott össze „szinte ellenállás nélkül" a francia demokrácia a fasizmus *első rohama alatt*? A tömegek részvétlensége vagy a francia burzsoázia *árulása* volt-e az, amely a francia demokrácia bukását okozta? Ki felelős a francia demokrácia bukásáért? A francia munkásosztály és parasztság, vagy a francia burzsoázia, amely várvavárta a német fasizmust, mert csak ez menthette meg a „kétszáz család" uralmát? Lukács elvtárs, úgy látszik, a francia dolgozókban találta meg a bűnbakot, annak ellenére, hogy ezek hősiesen harcoltak mindaddig, amíg nem látták, hogy tisztjeik elárulják őket, úgy a világháborúban, mint a német megszállás alatt. Miért harcoltak a *maquik*, ha nem a demokrácia helyreállításáért? Azért a demokráciáért, amelyről jól tudták, hogy nem az ő uralmuk? Miért harcolnak *ma* a francia kommunisták és az általuk vezetett tömegek? A fasizmus felélesztése *ellen*, a reakció ellen, az új imperialista világháború ellen, tekintett nélkül arra, hogy nagyon jól tudják, hogy a polgári formális demokrácia nem az ő uralmukat jelenti.

Nem térünk ki Lukács elvtárs egyéb történelmi magyarázataira, amelyek majdnem kivétel nélkül úgy hasonlíta-

nak a fentiekre, mint egyik tojás a másikra. Még csak egy példát. Lukács a formális demokrácia „keresztültörésének" nevezi azt, hogy Robespierre a vesztőhelyre küldte az ellenforradalmárokat. Akad-e *marxista* történetíró, aki egyetértene ezzel a megállapítással? Miért keresztültörése ez a formális demokráciának? A demokrácia ugyanakkor diktatúra – csak az a kérdés, ki ellen. És Robespierrenél éppen az volt a baj, hogy nemcsak az ellenforradalmárokat küldte a vesztőhelyre, hanem a kispolgárság radikális szárnyának a képviselőit is, pl. az ún. „dühöngőket", akik a demokráciát a gazdasági demokrácia irányában akarták tovább hajtani. De ez teljesen megfelelt a jakobinus demokrácia jellegének és semmi néven nevezendő köze sem volt ahhoz, hogy a demokráciájuk formális volt-e vagy sem. A *szocialista demokrácia*, amely nem formális demokrácia, szintén a vesztőhelyre küldte és küldi az ellenforradalmárokat. Mi magyarok, szintén elintéztünk ily módon néhány fasiszta bitangot. Lukács talán nekünk is azt a szemrehányást fogja tenni, hogy „keresztültörtük" a formális demokráciát?

Vagy mit szóljunk Lukács elvtárs következő kijelentéséhez:

> „A Lajos Fülöp-féle »gazdagodjatok meg« jelszó beharangozása volt az oka a polgári tudat ilyen elprivatizálódásának . . ." (51. o.)

Lehet-e egy jelszó oka egy egész osztály, a mi esetünkben a polgárság tudata elprivatizálódásának? Ha ez a jelenség fennáll, úgy ennek mégis csak mélyebb okának kell lennie mint egy jelszónak, mégha ez a jelszó abban is áll, hogy „gazdagodjatok meg!" De mégha lehetséges volna is, hogy egy jelszó ily mély és döntő befolyást gyakoroljon, hogyan teheti ezt egy jelszó *beharangozása*? A későbbi liberális elméletek, teszi hozzá Lukács, szintén segítettek ezt az „elprivatizálódást" gyorsítani és elmélyíteni. Talán mégis csak fordítva volt a dolog? A jelszavak és az elméletek nem oka a tudat „elprivatizálódásának", az „elprivatizált" tudatnak, hanem ez a tudat maga a burzsoá termelési mód *következménye* (ha ugyan a következménye; erről a kérdésről nem akarok egyelőre vitatkozni) és csak *így*, közvetlenül, a felszínen oka a jelszónak és elméleteknek. Nem a jelszavak és az elméletek teremtik *meg a tudatot*, hanem a tudat, vagyis a jelszavak és elméletek (mert mi más a tudat, mint tudattartalom?) csak *a gazdasági viszonyok* és az ezekben gyökerező *osztályérdekek visszatükröződése*.

Azt az irányt, amely a társadalmi tudatból magyarázza a társadalmi létet, nem pedig az anyagi alapból a tudatot, tudvalevően idealizmusnak hívjuk.

Avagy mi más, mint idealista az olyan teoretikus, aki a következőképpen ír a demokráciáról:

„A formális demokrácia messzemenő felszámolása, hogy a demokrácia *igazi tartalma és ezzel lényeges formája* érvényesüljön, csak az imperialista reakció, a fasizmus elleni harcban vált nemzetközi és aktuális kérdéssé . . ."

Mindenekelőtt *nem igaz*, hogy a formális vagyis a polgári demokrácia „messzemenő" felszámolása csak az imperialista reakció, a fasizmus elleni harc korában vált nemzetközi és aktuális kérdéssé. Anélkül, hogy erre a kérdésre bővebben kitérnék, elég arra rámutatni, hogy, ha nem tévedek, az októberi szocialista forradalom (vagyis a formális demokrácia „messzemenő" felszámolása a föld hatodrészén) 1917 októberében játszódott le, *vagyis jóval a fasizmus elleni harc kora előtt.* Lukácsnak, úgy látszik, ez – nem „nemzetközi" jelentőségű és „aktuális" felszámolása volt a polgári demokráciának!?

Ezt csak mellékesen, bár ez egyáltalán nem mellékes kérdés, mert megint azt mutatja, hogy Lukács számára minden érdekes a cirkuszban, csak az elefántot nem veszi észre. De ebben az összefüggésben a fődolog a következő:

Idealista vagy materialista gondolkodó-e az olyan, aki a demokrácia *igazi* tartalmáról *és a demokrácia lényeges formájáról* beszél? Mi a demokrácia *igazi* tartalma? A burzsoázia számára a saját osztályuralmának a fenntartása, a proletariátus számára a munkásosztály uralmának a biztosítása. A burzsoázia számára a kizsákmányoláson alapuló gazdasági és társadalmi rend fenntartása, a proletariátus számára viszont a kizsákmányolásmentes gazdasági-társadalmi rend. Lukács ellenben a marxizmus–leninizmussal ellentétben holmi „örök igazságot" keres megint, holmi „igazi" tartalmat, amely hiányzott úgy az antik, mint a polgári demokráciából és csak a szocialista demokráciában valósul meg. Nem kell mondanom, hogy ez homlokegyenest ellenkezik minden marxizmussal, a marxizmus–leninizmus legelemibb tételeivel, ez nem materializmus, ez a legtisztább, leghamisítatlanabb *idealizmus.*

Még inkább érvényes ez a *demokrácia „lényeges formájáról".* Ez nem marxista beszéd, marxista így nem ítéli meg a történelmi jelenségeket. Az antik demokrácia, a pol-

gári demokrácia nem „lényeges" formák? Talán lényegtelenek? Persze, a szocialista demokrácia lényegesebb forma, mint a burzsoá demokrácia, (ha már ilyen filozófiai-idealista tolvajnyelven akarom magamat kifejezni), de nem az egyedül lényeges forma, amelyet a történelem ismer. A szocialista demokrácia a demokrácia *magasabb* formája, de a polgári demokrácia is magasabb forma úgy az antik demokráciával, mint különösen a feudalizmussal szemben. Éppen ezért a demokrácia „lényegesebb" formája is, mint az utóbbiak. A dialektikus materializmus egyik legelemibb tétele, hogy nem ismer el egyetlen, örök, változatlan, szóval metafizikus lényeget, mert ami lényeges az egyik vonatkozásban, az nem az egy másik összefüggésben, az egyik lényegtől mindig mélyebbre hatolunk a mélyebben fekvő lényeghez. Így a polgári demokrácia is „lényeges" forma az őt történelmileg megelőzőkkel, de lényegtelenné válik a szocialista demokráciával szemben. De a szocialista demokrácia lényegessége maga sem örök: a szocialista demokrácia is „lényegtelenné" válik a kommunizmusban, ahol minden politikai forma és így a demokrácia is elhal.

Lukács elvtárs azonban úgy képzeli el a történelmet, hogy van egy „lényeges" forma, amely felé a történelem kezdettől fogva (talán a napnak a ködfoltokból való kialakulása óta?) halad és amellyel szemben semmi sem „lényeges", ami ezt megelőzi. Ez persze nem történelmi materializmus, ahhoz semmi köze; ez a legtisztább, legmetafizikusabb idealizmus. Ez annak a hegeli „történetfilozófiának" a maradványa, amelynek éppen a marxizmus vetett örökre véget.

II. *Lukács elvtárs Leninről*

Lukács elvtárs itt szóban forgó könyve egyik fejezetének *Lenin és a kultúra kérdései* a címe. Lukács nem itt először foglalkozik Lenin személyiségével és tevékenységével. Közvetlenül Lenin halála után azonnal megjelentetett német nyelven egy kis füzetet *Lenin* címmel. Ez az írás nem kis visszatetszést keltett a Szovjetunióban. És méltán. Ebben az írásában ugyanis Lukács elvtárs Lenin mellé egyenrangú félként odaállította Rosa Luxemburgot, aki, akármilyen nagy forradalmár volt is, a marxizmus és a forradalom stratégia számos alapvető kérdésében helytelen álláspontot foglalt el *Leninnel szemben*. Lukács éppen ezekben a kérdésekben, különösen az imperializmus kérdésében Luxem-

burgnak adott igazat. Azt fogják mondani: régen volt, nem ismerte még eléggé Lenint és ezért ez a tévedés megbocsájtható. De régi közmondás: aki nem tud arabusul, az ne beszéljen arabusul. Aki nem ismeri eléggé Lenin elméletét és működését, az ne írjon könyvet Leninről.

Lukács nevezett írása csak úgy csöpögött a „forradalmiságtól", – Lenin egész személyiségét és működését a „forradalom közelségével" magyarázta. Jelen könyvében az ellenkező végletbe esik. A nagy forradalmár Lenint úgy állítja be, mint prózai filisztert, akitől távol volt minden „álmodozás", aki nem követett „távoli" célokat, aki mindig „prózai" feladatok megoldásával foglalkozott, akiből hiányzott minden „pátosz", aki „nem prédikál valami radikálisan új morált" stb.

Nézzük meg közelebbről azt a képet, amelyet Lukács elvtárs fest Leninről.

Cikke elején felveti a kérdést, miért szerették és gyűlölték annyira Lenint. Kiderül, hogy „ennek legfőbb forrása Leninnek az emberi életformákat gyökeresen átformáló energiája". Már most kétségtelen: Lenin igen energikus ember volt, aki „arra kényszerítette az embereket, hogy másképp éljenek, mint ahogy megszokták" (Gorkij). De Lenint éppen azok gyűlölték és gyűlölik a legjobban, akiket nem lehet és nem is akarunk arra kényszeríteni, hogy másképp éljenek: az imperialisták, a tőkések, a háborús uszítók. Az energiája miatt gyűlölik ezek Lenint? Amikor Marx meghalt, Engels megállapította, hogy ő volt az az ember, akit a világon a legjobban szerettek és gyűlöltek. Marx tehát osztozkodott Leninnel e tekintetben. Avagy Sztálin nem az az ember, akit milliók lángolóan szeretnek, de minden kizsákmányoló izzóan gyűlöl? A kommunizmusnak melyik kiváló vezéréről nem lehet ugyanezt elmondani? Mi tehát ilyen körülmények között a „legfőbb forrása" annak, hogy Lenint szerették és gyűlölték? Kézzelfoghatóan az, hogy kommunista forradalmár volt, aki egész „energiáját" a munkásosztály felszabadítása ügyének és a tőkés kizsákmányolás felszámolásának szentelte. Lukács azonban gondosan elkerüli, hogy ebben lássa a Leninnel szemben táplált szeretet és gyűlölet „legfőbb forrását". Miért? Mert Lukács, mint fent a demokrácia esetében, itt is az *objektivista pártonkívüli álláspontra* helyezkedik s ezért, úgy látszik, olyan közönséges dolgot, mint a forradalomra irányuló tevékenység, *nem* tekint összeegyeztethetőnek a „filozófiai" mélységgel.

„Mi a különbség Lenin és az emberi kultúra régebbi nagy átalakítói között" – veti fel a kérdést Lukács. Ezek „a legtöbb esetben idealista prédikátorok, *humanisták* voltak" feleli. „Gondoljunk Savonarolára, Rousseaura, Robespierre-re, Tolsztojra."

„Az emberi élet átalakítása ezeknél – teszi hozzá – ‚felülről' indult meg: a lélek, az erkölcs, a belső élet reformálása lett volna az emeltyű, amelynek segítségével az emberiség belső életkörülményeit kellett volna sarkaiból kifordítani, újjáalakítani. Lenin módszere ennek szöges ellentéte." (30. o.)

Valóban igaz: Lenin *marxista* volt, a dialektikus és történelmi materializmus álláspontján állt. Ugyanígy előtte Marx és Engels, utána Sztálin. Nem lehet szemrehányást *tenni* Savonarolának, Rousseaunak, Robespierrenek, Tolsztojnak, hogy nem *álltak ezen az álláspontón*. Sok *más* jelentős ember, aki nagy szerepet játszott az emberi kultúra átalakításában, nem állt ezen az álláspontón, Platontól, mondjuk Petőfiig. De vajjon azok, akiket Lukács felsorol, Savonarola, Rousseau, Robespierre, (Tolsztojt hagyjuk ezúttal figyelmen kívül, mert később lesz alkalmam bővebben kitérni rá) – csak „idealista prédikátorok" voltak ezért? Ez már Savonaroláról sem igaz, aki tudvalevően igen erélyes akciókat bonyolított le Firenzében a pápaság ellen. De vegyük Rousseaut és különösen Robespierret. Rousseau osztotta a francia felvilágosítók nézetét, hogy az ember a környezet terméke. És nem kisebb emberek, mint Marx és Engels mutatták ki, hogy ez az elmélet, logikusan végiggondolva, a társadalmi intézmények megváltoztatását követeli meg. Rousseaunak ez is volt a célja. Ezért mondható, hogy elmélete a francia forradalom ideológiai előkészítése volt.

De Robespierre! Ha volt valaki, aki nemcsak „prédikált", úgy ez bizonyára Robespierre volt. Kevés embert ismer a történelem, aki annyit *tett* volna „az életformák gyökeres átformálása" terén, mint ő. És köztudomású tény, hogy Robespierre Rousseau elméletét akarta átültetni az életbe. Rousseau *előkészítette* a francia forradalmat, Robespierre pedig *végrehajtotta*. A guillotin volt ennek az „idealista prédikátornak" a „nevelési eszköze": ez tényleg „felülről" működött. Rousseaut és Robespierret egy sorba helyezni Savonarolával és Tolsztojjal ugyanaz, mint megint a legcsekélyebb mértékben sem alkalmazni a történelmi materialista módszert a történelem jelenségeire és személyiségeire.

Ezek, *mondja* Lukács, humanisták voltak. A humanista

tehát Lukács szerint – „idealista prédikátor"! De ebből következik, hogy Lukács Lenint ezekkel „az idealista prédikátorokkal, humanistákkal" szemben nem tartja humanistának. Ez közönséges rágalom: Lenin a legnagyobb *szocialista humanista* – egész élete műve a dolgozó ember felszabadítására irányult, minden elméletének és tettének központja – a dolgozó ember.

De halljuk tovább Lenin megrágalmazását.

„Lenin egész hatalmas életművében – meri kijelenteni Lukács – *nincs egyetlen mondat sem*, amely a közkeletű értelemben *akárcsak patetikus is volna* . . . Lenin *élete munkájának javarészét* prózai javaslatok, intézkedések, intézmények és ezeknek elméleti és gyakorlati megokolásai teszik ki." (U. o.)

Az olvasó e felháborító szavak hallatára bizonyára egyetért velem abban, hogy ez nem egyéb, mint Lenin megrágalmazása. Egyetlen mondat sincs Lenin életművében, amely „akárcsak" patetikus is volna! Persze, Lukács „óvatosan" hozzáteszi: a „közkeletű értelemben". Vagyis Lenin nem frázishős, nem üres szólamokat puffogtat. De van-e valamirevaló nagy forradalmár, nagy gondolkodó vagy író, aki ezt teszi? Talán Cromwell, Danton, Robespierre, Saint-Just, Kossuth frázisokat puffogtattak? Lenin életét „prózai javaslatok tették ki"! Lenin életét! Nem hallatlan rágalom ez? Mi az: *prózai javaslat*? *Amikor Lenin felhívta az első* világháborúban az egész nemzetközi munkásosztályt, hogy változtassa át az imperialista háborút polgárháborúvá a nemzetközi *tőke ellen, háborúvá a szocializmusért*, – ez „prózai javaslat" volt! Amikor Lenin 1905-ben és 1917-ben *rohamra vezette* az orosz munkásosztályt a cárizmus, a tőkések és földbirtokosok ellen – ez prózai javaslat volt! *Ilyen és hasonló „prózai javaslatok" tették ki Lenin életét!*

De feleljen Lukácsnak maga Lenin:

„Ennek az általános szervezeti építkezésnek az állványáról vagy építőpallójáról hamarosan kiemelkednének és kiválnának forradalmáraink közül a szociáldemokrata Zseljábovok, munkásaink közül az orosz Bebelek, akik élére állnának a mozgósított hadseregnek és talpraállítanák az egész népet, hogy végezzen Oroszország gyalázatával és átkával."

Így beszél a nem patetikus Lenin. És ehhez hozzáfűzi: „*Ez az, amiről álmodoznunk kell!*"

„Álmodoznunk kell!" Leírtam e szavakat és megijedtem. Azt képzeltem, hogy az ‚egyesítő kangresszuson'

ülök . . . Feláll Kricsevszkij elvtárs és . . . még fenyegetőbben folytatja: . . . Van-e egyáltalán joga egy marxistának ahhoz, hogy álmodozzék . . .?

Ezeknek a fenyegető kérdéseknek már a puszta gondolatára is végigfut a hideg a hátamon és csak arra gondolok, hogy hová is rejtőzzem. Megpróbálok Piszájev mögé rejtőzni.

Különféle meghasonlások vannak, – írja Piszájev az ábránd és a valóság közötti meghasonlás kérdésével kapcsolatban. – Az én álmom elébe vághat az események természetes menetének, vagypedig egészen téves utakra térhet le, olyan irányban, ahova az események *természetes menete soha el nem* juthat. Az első esetben az álom semmiféle kárt nem okoz, sőt még támogathatja és fokozhatja a dolgozó ember energiáját . . . Az ilyen álmokban nincs semmi olyan, ami rontaná, vagy megbénítaná a munkaerőt. Ha az ember teljesen képtelen volna ily módon álmodozni, hogyha nem tudna néha-néha előreszaladni . . . akkor egyáltalán nem tudnám elképzelni, milyen serkentő ok tudná rávenni az embert arra, hogy a művészet, a tudomány és a gyakorlati élet terén nagyméretű és fárasztó munkába kezdjen és azokat be is fejezze . . .

Az ilyfajta álmodozás, szerencsétlenségünkre, túlságosan gyéren fordul elő a mi mozgalmunkban."

Lenin mélyen sajnálja, szerencsétlenségnek tartja, hogy az orosz marxisták keveset álmodoznak! A „prózai" Lenin! Ki hibás ebben? – veti fel a kérdést.

„Ebben – feleli – leginkább a legális kritikának és az illegális ‚chvosztizmusnak' józanságukkal, a ‚konkréthez' való ‚közelségükkel' kérkedő képviselői a hibásak." (Lenin: *Mi a teendő?* Vál. M. I. k. 330–331. o.)

Lehet-e *jobban megfelelni*, – ha egyáltalán érdemes felelni – Lukácsnak, mint Lenin *teszi*? A „prózai" Lenin, aki – Lukács szerint – „élete munkájának java részét" „prózai javaslatokkal töltötte ki", a marxisták ama jogáért harcol, hogy álmodozhassanak! Lenin, aki – megint Lukács szerint – nem foglalkozott „távoli" célokkal, *álmodozik*. Az a Lenin, akit szűk és a gyakorlatiasságban elmerülő empiristává alacsonyít le, megbélyegzi azokat, akik „józanságukkal, a konkréthez való közelségükkel" kérkednek!

Persze, miről álmodozott Lenin? Arról, amiről egy nagy forradalmárnak álmodoznia kell: eljön majd az idő, ami-

kor az orosz nép lemossa a cári Oroszország gyalázatát és átkát, végez vele. Micsoda prózai álom és javaslat!

Álljanak itt Lenin korszakalkotó tevékenységének helyes jellemzésére *Rákosi* elvtársnak az MKP és az SZDP egyesülési kongresszusán elmondott szavai:

„Nem felejtettük el – mondotta Rákosi elvtárs – a lenini tanítást, amely a *nagy országos kérdések mellett minél több egyszerű*, hétköznapi tettet követel, minél több figyelmet a kommunista építő munka legegyszerűbb, de eleven tényeihez." (Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát*. 249. o.)

Lukács elvtárs figyelmét „csak" a nagy országos, sőt nemzetközi kérdések kerülték el Lenin tevékenységéből. A kép, amelyet Leninről fest, nemcsak egyoldalú, de egyenesen lealacsonyító!

Vagy mi más, mint Lenin lealacsonyítása a következő:

„Ezért Lenin a szocialista tanácsköztársaság kikiáltása után sohasem hirdetett távoli, utópikus célkitűzéseket. A lehető legegyszerűbb, legkézenfekvőbb feladatokra összpontosította az erőket ... Leninnek ilyen intézkedései: az analfabetizmus felszámolása, közép- és főiskolák a tehetséges munkások és parasztok számára stb."

Ha nem ismernők Lenin tevékenységét az októberi forradalom után és Lukács szavaiból kellene megismernünk, *milyen képet kapnánk róla? Torzképet!* Lenin nem hirdetett a Tanácsköztársaság kikiáltása után „távoli, utópikus célkitűzéseket"! Lenin nemcsak a Tanácsköztársaság kikiáltása után, de *soha sem* hirdetett utópikus célkitűzéseket. Ezzel csak a *mensevikek* rágalmazták meg Lenint. De Lukács szemében, úgy látszik, minden távoli cél egyúttal utópikus is! *De tudtunkkal Lenin a szocialista Tanácsköztársaság megalakulása után kitűzte azt a célt is, hogy leverje az ellenforradalmat és az idegen intervenciót, hogy az elmaradt Oroszországban felépítse a szocializmust és megvalósítsa a kommunizmust; és kitűzte azt a célt is, hogy erre az útra rávezeti az egész világ munkásosztályát is.* Lenin életre hívta a III. Internacionálét is e célból. Ez persze megint csak „prózai' javaslat volt a részéről! Ez persze, mint az azóta lefolyt események mutatják, nem volt utópikus cél. De talán mégis távolabbi cél volt, mint az írástudatlanság leküzdése! *És talán* a hordereje is nagyobb volt! És Lukács le meri írni, hogy Lenin a Tanácsköztársaság megalakulása után *sohasem* hirdetett távoli célkitű-

zéseket! Kinek a nyomdokaiban jár itt Lukács? A mondottak után ezt nem nehéz eldönteni.

Értékelheti-e egy kommunista Lenin korszakalkotó tevékenységét a következőképpen:

> „Lenin tehát egyáltalában (!) nem helyezkedik szembe az emberiség elért morális kultúrájának tetőpontjával, ahogy azt a vulgáris leegyszerűsítők beállítani szokták: nem prédikál *valami radikális új morált*, amely százszázalékosan szakítana az emberiség elért eredményeivel. Ellenkezőleg: ezeket az eredményeket fontos és nagy örökségnek tekinti. Eltérése az eddigi nagy moralistáktól inkább (!) abban áll, hogy új utat jelöl meg . . ." (33. o.)

Lukács nagyon szeret mennydörögni a „vulgáris leegyszerűsítők"ellen. Milyen joggal, arról az olvasó eddig is meggyőződhetett. Ebben az esetben, szerinte, vulgáris leegyszerűsítés az az állítás, hogy Lenin radikálisan új morált hirdet. Nem, oktat ki bennünket Lukács, Lenin nem hirdet „valami" radikális új morált. Melyik ez a „valami" *nem radikális* új morál? A szocialista morál! Vagyis: az osztálytársadalom moráljához képest, amely eddig uralkodott, a szocialista morál nem valami radikálisan új! A kizsákmányolás, az önzés, a haszonlesés, a nemzetiségi és faji gyűlölet helyett a szolidaritás, a munka, az önzetlenség, a szocialista építés morálja „nem valami radikálisan új". Lenin eltérése az eddigi nagy moralistáktól „csak" az új út megjelölésében áll. Egyébként azonban azt hirdeti, amit ezek eddig is hirdettek.

Ez persze nem „vulgáris leegyszerűsítés": ez sokkal rosszabb, ez *rágalom*. Az uralkodó erkölcs eddig mindig a kizsákmányolók erkölcse volt, a „nagy moralisták" tehát *nem* hirdethettek mást, mint ezt az osztályerkölcsöt, (akárhogy beburkolták is ezt). Ezzel szemben Lenin *szocialista morált* hirdet, ami *radikálisan* különbözik a kizsákmányolók erkölcsétől. Ezt állítani, Lukács szerint, azonban „vulgáris leegyszerűsítés". Lukács összekever két teljesen különböző dolgot. A munkásosztály örököse mindannak, ami az emberi kultúrában haladó és így maradandó érték. De a szocialista kultúra, ennek ellenére, *radikálisan új*. Ami azonban érvényes a kultúrára, nem érvényes a *morális* kultúrára. Mert a munkásosztály nem örököse, *nem lehet örököse* az osztálytársadalmak *morális kultúrájának*, ami egészen más dolog, mert ezen a téren nincs mit tanulnia az osztálytársa-

dalomtól. (L. Lenin: Az *Ifjúsági Szövetségek feladatai.* Vál. M. II. 795. s. k. o.)

Megvan a mély oka annak, miért tekinti Lukács a szocialista erkölcsöt egyszerűen a „régi demokráciák" eszményképe megvalósításának. Hiszen szerinte nemcsak az erkölcs nem valami radikálisan új a Szovjetunióban, a szocializmus országában, hanem – a kultúra általában nem szocialista kultúra még!

„Ha az osztályok megsemmisültek – mondja – ha a kizsákmányolás megszűnt, ha a termelési eszközök társadalmiakká válnak, ha a falu és város, fizikai és szellemi munka különbségét a társadalmi fejlődés meghaladta, ha a munka értelmessége, öncélúsága, örömethozó volta mindenki számára el van érve, akkor szocialista kultúra jött létre . . ." (42. o.)

De a Szovjetunióban az osztályok még nem semmisültek meg. A kizsákmányolás ugyan megszűnt, a termelő eszközök is társadalmiakká váltak, de a falu és város különbsége még fennáll, a fizikai és szellemi munka különbségét sem haladta meg a társadalmi fejlődés. Ebből következik, Lukács álláspontja szerint, hogy a Szovjetunióban még nincs szocialista kultúra! Ilyesmit állítani bizonyára „vulgáris leegyszerűsítés" megint. Az igazság ellenben az, hogy amiről Lukács beszél, az a *kommunista társadalom kultúrája*, (mert csak ott fog bekövetkezni mindaz, amitől Lukács függővé teszi a *szocialista* kultúrát). Szocialista kultúra ellenben természetesen létrejön már a *szocialista* társadalomban. Szeretném tudni, milyen kultúra van nálunk kialakulóban, milyen kultúrát óhajt Lukács nálunk kialakítani? Hiszen Magyarország még sokkal messzebb van az osztályok megszüntetésétől stb., mint a Szovjetunió.

A szocialista kultúra kérdésével kapcsolatban meg kell említenem Lukács egy „elméletét", amely ugyan a jelenleg szóbanforgó könyvében nem szerepel, de amelyet különböző írásaiban a marxista esztétika egyik központi kérdésévé tesz meg. Ez az elmélet pedig az általa ún. „egyenlőtlen fejlődés" az ideológiák területén. Ennek az elméletnek a lényege a következő:

„Egyáltalában nem szükségszerű, hogy minden gazdasági, társadalmi fellendülés irodalmi, művészi, filozófiai stb. fellendülést vonjon maga után; egyáltalában nem szükségszerű, hogy valamely gazdaságilag magasabb fokon álló társadalomnak feltétlenül magasabbrendű irodalma, művészete, filozófiája stb. legyen,

mint az alacsonyabbrendűnek." (Lukács György: *Marx és Engels irodalomelmélete*. 130–131. o.)

Sajnos e cikk túlságosan hosszúra nyúlna, ha erre az „elméletre" bőven ki akarnék térni. Talán lesz alkalmam máskor visszatérni rá. Amit itt ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, az a következő:

Tegyük fel, hogy ez az „egyenlőtlen fejlődés" tényleg fennáll. Nem kell-e azonban akkor minden marxistának, aki a *szocialista kultúra* kérdéseivel foglalkozik, *már csak a félreértések elkerülése végett is, világosan és határozottan kijelentenie, hogy ez nem vonatkozik a szocialista társadalom kultúrájára?* Ha ezt nem teszem, mi sem természetesebb, mint hogy azonnal felmerül a kérdés: hogyan állunk e tekintetben a szocialista társadalomban a gazdasági alap és az ideológiai felépítmény összhangja tekintetében?

Hiszen természetes, hogy ennek a kérdésnek a *súlypontja* nem a *múltban* fekszik, ami tisztára elméleti kérdés, hanem a *jelenben*, nem elmúlt társadalmi formációkra vonatkozóan, hanem éppen a *szocialista társadalom kultúrája* az, amelyet a marxista esztétika legfontosabb feladata ebből a szempontból megvilágítani.

Lukács elvtárs gondosan elkerüli, hogy az általa felállított „törvényszerűséget" alkalmazza a szocialista társadalom kultúrájára, vagyis, hogy kijelentse: erre a társadalomra nem érvényes ez az „egyenlőtlen fejlődés". Ez pedig annál nagyobb hiba, mert mint láttuk, alaposan fel lehet tételezni, hogy Lukács a szovjet kultúrát nem tekinti „még" szocialista kultúrának – vagyis, más szóval, az „egyenlőtlen fejlődés" törvényét a *szovjet kultúrára is érvényesnek tartja*. Lukács minden olvasójában felmerülhet, sőt fel kell merülnie a gyanúnak, hogy az „aesópusi nyelv" használatának sajátos formájával áll szemben, amikor valamit nem „virágnyelven" mondok el, hanem *hallgatok róla* és az olvasóra bízom, hogy vonja le ő maga a szerző óhajtotta következtetést.

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Lukács mit mond jelen könyvében a szocialista kultúra létrejöttének feltételeiről; ha tekintetbe vesszük továbbá azt, hogy az egyetlen és utolsó szocialista író, akit Lukács még elismer, Maxim Gorkij – a többi szovjet író ellenben számára egyszerűen nem létezik, akkor nem felesleges, de rendkívül szükséges és sürgős Lukács elvtárstól megkövetelnünk: *nyilatkozzék világosan és határozottan, érvényes-e az „egyenlőtlen fejlődés" állítólagos törvénye a szovjet társadalomra is vagy nem?*

Más szóval: nyilatkozzék, a szovjet társadalom is oly gazdaságilag magasabb fokon álló társadalom-e, amelynek irodalma, művészete, filozófiája stb. nem magasabb, mint az alacsonyabbrendű társadalomé, vagyis a kapitalizmusé?

Mindenki be fogja látni, *mennyire fontos ez éppen ma*, amikor harcot kell vívnunk bizonyos elemek ellen, akik a Szovjetunió vezető szerepét hol az egyik, hol a másik téren, s így az új, *magasabb* szocialista kultúra megteremtése terén *is lekicsinylik*, akik a nyugati kultúra előtt hajbókolva nem akarják tudomásul venni, milyen magasan felette áll a Szovjetunió kultúrája az imperializmus, vagyis a hanyatló, rothadó kapitalizmus kultúrájának. Ezt a szovjetellenes, hazafiatlan irányt tudvalevően *kozmopolitizmusnak* hívják. Egész *vitánknak* Lukács könyvével kapcsolatban itt van a *súlypontja* és a legsürgősebb feladatok egyike, hogy ebben a kérdésben teljes világosságot teremtsünk.

Lukács talán azt is tagadja, hogy a Szovjetunióban szocializmus van, hogy a Szovjetunió szocialista ország? Ha következetes, meg kell ezt tennie. Mert ha helyesen sorolta fel a szocialista kultúra feltételeit, akkor ugyanezek a feltételek érvényesek magára a gazdasági-társadalmi alapra is, amelyen a kultúra nyugszik.

De nem! Lukács szerint a Szovjetunióban már osztálymentes társadalom van!

„Az 1917-es forradalom – jelenti ki – ... egy emberöltő folyamán osztálynélküli társadalmat hozott létre ..." (153. o.)

Lukács, a „vulgáris leegyszerűsítés" halálos ellensége, megint összekeveri az olyan társadalmat, amelyben már nincsenek *antagonisztikus osztályok*, *az olyan társadalommal*, amelyben már nincsenek *osztályok*. Nem csoda ily körülmények között, hogy összekeveri a szocialista kultúrát a kommunista társadalom kultúrájával.

De egyebet is összekever Lukács elvtárs: legnagyobb csodálkozásunkra a *marxizmus legelemibb tételeiben teljes* járatlanságot árul el. Így pl. kijelenti, mintha ez magától értetődő volna:

„Az öntudatos munkás tisztában van azzal, hogy csak az *egész* társadalom felszabadítása szabadíthatja fel a munkásságot is." (41. o.)

Szép kis öntudat, amelyben így tükröződik a munkásosztály fölszabadító hivatása! Az *egész* társadalomban tudvalevőleg benne vannak a földbirtokosok, tőkések, kulákok, azok a stréberek, banditák is, akikről Lukács ezelőtt beszélt.

Ezeket is fel kell tehát szabadítanunk ahhoz, hogy a munkásosztály felszabaduljon. Igen, a *reformizmus* így képzeli el a dolgot! A *forradalmi* marxistáknak, a *kommunistáknak* azonban egészen más a véleményük, az, ami Marx, Engels, Lenin és Sztálin véleménye. Ez pedig az, hogy *csak a munkásosztály felszabadítása szabadíthatja fel az egész társadalmat!* Már a *Kommunista Kiáltvány* így fogja fel a munkásosztály történelmi szerepét:

„Minden eddigi osztály – olvashatjuk itt – amely az uralmat meghódította, a már elért helyzetet úgy igyekezett biztosítani, hogy az egész társadalmat alávetette megélhetése feltételeinek. A proletárok csak úgy hódíthatják meg a társadalmi termelőerőket, *ha megszüntetik a maguk eddigi elsajátítási módját és ezzel együtt az elsajátítás egész eddigi módját* . . . A proletáriátus, a mai társadalom legalsóbb rétege, nem emelkedhetik fel, nem egyenesedhetik ki anélkül, hogy *levegőbe ne röpítse a rétegeknek azt az egész felépítményét, amely a hivatalos társadalmat alkotja.*" (Marx és Engels: *A komm. kiáltv.* 44–45. o. Szikra kiadás.)

Ez pontosan az ellenkezője annak, amit Lukács a munkásosztály öntudatáról állít. Ha a munkásosztály felszabadítja magát, felszabadítja az egész társadalmat, mert ő az utolsó kizsákmányolt osztály, a „*mai társadalom legalsóbb rétege*", és ezért nem szüntetheti meg *saját* kizsákmányolását anélkül, hogy meg ne szüntessen *minden* kizsákmányolást, anélkül, hogy a kizsákmányoláson alapuló „rétegeket", a „hivatalos társadalmat" *a levegőbe ne röpítse.* A proletáriátus tehát csak úgy szabadíthatja fel magát, ahogy ez a Szovjetunióban történt, ahogy nálunk történik: a földbirtokosok, a tőkések és csatlósok nem felszabadításával, hanem *kisajátításával* és *likvidálásával.* Lukács felfogása nem Marx, Engels, Lenin és Sztálin, nem az MDP felfogása, amelynek tagja, ellenben nagyon veszedelmesen hasonlít (csak más megfogalmazásban) Bucharin elméletéhez: a kulák is belenő a szocializmusba. A kulák, a tőkés, a földbirtokos is „felszabadul", fel kell szabadulnia, hogy a munkásosztály felszabadulhasson.

Felesleges ehhez hozzátennem, – ez magától értetődik – hogy ennek a legcsekélyebb köze sincs a marxizmus–leninizmushoz!

Ezek után rátérek Lukács elvtársnak az irodalomra vonatkozó nézeteire.

Egy elméleti kérdéssel kell kezdenem: a civilizáció és kultúra viszonyának a kérdésével. Ez azért szükséges, mert Lukács elvtárs bizalommal elfogadja a polgári szociológusoknak azt a tarthatatlan álláspontját, amely „civilizáció" néven szembeállítja a társadalom *anyagi kultúráját* az általuk egyszerűen „kultúrának" nevezett *szellemi kultúrával.* Szerinte a polgári társadalomban a civilizáció elvált a kultúrától, a kettő csak a szocialista társadalomban egyesül megint. De ez teljesen helytelen, a marxizmussal ellenkező álláspont. Mert a marxisták civilizáció alatt nem az anyagi kultúrát értik szemben a szellemi kultúrával, hanem *az osztálytársadalom egész történeti periódusát* (szemben a vadság és barbárság periódusával). Ebből következik, hogy e történelmi periódus társadalmaiban, tehát a rabszolga-, hűbéri- és tőkés társadalmakban, nem lehet különbséget tenni civilizáció és kultúra között. A civilizáció szót már lefoglaltuk magunknak e társadalmaknak a megjelölésére és ha ezt a szót a Lukács-féle és a polgári szociológia értelmében használnám, azt az értelmetlenséget kapnám: a civilizáció civilizációja. Amiről beszélni lehet ezekben és minden társadalomban, az kizárólag a *kultúra.* Ez pedig feloszlik anyagi és szellemi kultúrára.

A polgári szociológusok megvetéssel beszélnek az anyagi kultúráról, a technikáról, a termelésről stb. Céljuk az, hogy a kapitalista kultúra egész hanyatlását nem a kapitalizmus hanyatlásának és rothadásának, hanem képmutatóan a gépeknek stb. tulajdonítsák. Ezért különbséget tesznek „civilizáció" és „kultúra" között és az előbbit alacsonyabbrendűnek tartják, mint az utóbbit. De a szellemi kultúra minden társadalomban az anyagi kultúrán nyugszik. A kettő persze az osztálytársadalomban ritkán felel meg pontosan egymásnak: a szellemi kultúra elmaradhat az anyagi mögött (pl. feudális társadalom), vagy bizonyos mértékben megelőzheti azt (antik-görög társadalom). Különösen a kapitalizmusban *ellentétesen* mozog a kultúra e két ága, míg a szocializmusban *teljes összhang* van közöttük. De ez egészen más kérdés, mint amiről Lukács elvtárs beszél. Vagy ha ezt akarta mondani, igen helytelenül, a marxista állásponttal ellenkező módon fejezte ki magát; mert a szocialista társadalommal véget ér a civilizáció, vagyis az osztálytársadalom periódusa, így tehát a civilizáció nem „egyesülhet" a kultúrával.

Ugyancsak helytelen Lukács elvtárs álláspontja abban a kérdésben, mi határozza meg valamely kultúra *jellegét*. Szerinte minden kultúra jellegét az alapját képező munkamegosztás határozza meg.

„E tekintetben – mondja – a kapitalizmus továbbfejlesztette, új formába öntötte, megmerevítette a régebbi osztálytársadalmak munkamegosztásának alapjait: a falu és város, a testi és szellemi munka elválasztását." (15. o.)

Ez a mondat abszurd ellentmondást tartalmaz. A kapitalizmus egyrészt „továbbfejlesztette és új formába öntötte", másrészt ellenkezőleg „megmerevítette" a régebbi osztálytársadalmak munkamegosztását. Persze tagadhatatlan tény, hogy a kapitalizmus bizonyos területeken és bizonyos országokban (pl. a gyarmatokon) meg is merevítette a régi munkamegosztást. De *általában* kétségtelenül továbbfejlesztette és új formába öntötte és ezzel megteremti a lehetőségét annak, hogy a szocializmusban eltűnjék. Aki csak a legfelületesebben ismeri a régi osztálytársadalmak, tehát a rabszolga-, hűbéri társadalmak szerkezetét, az nem fog egyetérteni azzal, hogy a kapitalizmusban a falu és város, szellemi és testi munka különbsége merevebb, mint az előbbiekben. Hol merevebb a munkamegosztás, ott-e, ahol kasztok vannak, mint az egyiptomi vagy indiai társadalomban, ott-e, mint a feudalizmusban, ahol a különböző osztályokat nemcsak gazdasági szerepük különbözősége, hanem a *legmerevebb* rendi, céhbeli és egyéb különbségek és kiváltságok választották szét és rögzítették meg, vagy a kapitalizmusban? Persze a falu és város, a testi és szellemi munka különbsége a kapitalizmusban is megmaradt, mert elválaszthatatlan az osztálytársadalomtól. Csak a kommunizmus második fokán tűnhetik el. De ez egészen más kérdés, mint az: hol merevebb a munkamegosztás, a régi osztálytársadalmakban-e vagy a kapitalizmusban.

De ettől eltekintve: valóban a munkamegosztás az *alapja* minden kultúrának? Ha a kultúra *alapjáról* beszélünk, akkor valóban az *alapról* kell beszélnünk. Akkor nem az a kérdés, milyen befolyást gyakorol a kultúra jellegére a társadalmi életnek ez vagy az az ága, köztük a munkamegosztás, hanem arról, hogy *végső soron* mi határozza meg a különböző kultúrák jellegét. Már pedig a marxizmus szerint a kultúra jellegét minden társadalomban *végső soron* meghatározza a *termelőmód* és ebben bennefoglaltatnak azok az *osztályok*, amelyek az illető társadalmat alkotják. Ebből

folyik, hogy a kultúra jellegét *döntően* meghatározzák azok az *osztályellentétek*, amelyek a különböző társadalmakat jellemzik és azok az *osztályharcok*, amelyek bennök folynak.

Lukács, mint mindenütt, itt is félreért valamit: ez esetben Engels levelét Conrad Schmidthez (Marx–Engels: *A tört. materializmusról.* 54. s. k. o. Szikra kiadás). Pedig Engels e levelében a lehető legvilágosabban fejezi ki magát és csodálatos, hogyan lehet félreérteni. Engels éppen azt fejti ki, hogy „a társadalom bizonyos közös feladatokat hív létre, amelyek nélkül nem lehetne meg. Az ezek teljesítésére kinevezett emberek a munkamegosztás *új ágát* alkotják a társadalmon belül." Ez azt eredményezi, hogy „az emberek, akik ezzel foglalkoznak ... azt hiszik, hogy független területen dolgoznak ... De emellett maguk is megint a gazdasági fejlődés döntő befolyása alatt állanak." Ezután Engels kimutatja ezt a tételt a modern filozófia fejlődésére vonatkozólag. Vagyis kétségtelen: a munkamegosztás igen fontos szerepet játszik a kultúra jellegének meghatározásában, de a kultúra *alapja* nem a munkamegosztás.

Fent azt mondottuk, hogy az osztályellentétek és harcok határozzák meg döntően valamely kultúra jellegét. Engels nevezett levelében ezt éppen a filozófia történetén mutatja ki. Hobbes, az első modern materialista, az abszolutizmus híve, Locke, az 1688-as osztálymegegyezés gyermeke, az angol deisták és a francia materialisták „a burzsoázia valódi filozófusai voltak", a német filozófiában Kanttól Hegelig „a német nyárspolgár vonul végig hol pozitív, hol negatív értelemben". És ezzel kapcsolatban Engels egész világosan megmondja, meddig terjed a munkamegosztás befolyása.

> „Minden korszak filozófiájának – mondja –, mint a munkamegosztás határozott területének, meghatározott gondolati anyag az előfeltétele ... Ez az oka annak, hogy a gazdasági tekintetben elmaradt országok első szerepet játszhatnak a filozófiában. ... De Franciaországban is, Németországban is a filozófia éppúgy, mint az irodalom általános fellendülése egyúttal a gazdasági fellendülés eredménye volt. Meggyőződésem, hogy a gazdasági fejlődés végül ezen a területen is uralkodó szerephez jut, de ez oly feltételek között történik, melyeket maguk az egyes területek írnak elő ... A gazdaság itt semmit sem teremt a novo (újonnan), de *megszabja a készen lelt gondolati anyag*

átformálásának és továbbfejlesztésének módját . . ." (l. m. 58–59. o.)

Engels tehát éppen azt emeli ki, hogy míg a munkamegosztás szerepe *konzervatív*, mert átadja a múltban formált gondolati anyagot, ennek *átformálását és továbbfejlesztésének módját*, vagyis éppen a kultúra *jellegét*, végső fokon, vagyis *alapjában* a gazdasági fejlődés *szabja meg*. Nem hiába beszél a marxizmus rabszolga kultúráról, feudális és kapitalista kultúráról, nem hiába beszélünk *szocialista kultúráról* – mindezek a jelzők nem a munkamegosztás ilyen vagy olyan módját jelölik, *hanem a termelőmód különböző formáit*, amelyeknek a kultúra különböző formái felelnek meg.

Ha Lukácsnak igaza volna, úgy a kapitalista kultúra jellege nem lehetne más, mint a régebbi osztálytársadalmak kultúrájának jellege: hiszen láttuk, hogy szerinte a kapitalizmus megmerevítette a régi osztálytársadalmak munkamegosztását! Ugyanígy ez esetben a szovjet kultúra jellegét sem *az határozná meg*, hogy a Szovjetunió szocialista ország, hanem, hogy ott a *munkamegosztás még a város és falu, a testi és szellemi munka különbségében is megnyilvánul*. Most érthető csak igazán, amire már rámutattunk, hogy miért nem tekinti Lukács a szovjet kultúrát „még" szocialista kultúrának!

Ez persze nem jelenti azt, hogy a munkamegosztás nem játszik fontos szerepet a kultúra kialakításában – Engels egész levele éppen arról szól, hogy milyen fontos szerepet játszik. De Engels levelének veleje éppen az, hogy nem játszik *alapvető*, sőt még *döntő* szerepet sem. Hiszen a munkamegosztás jellege maga is a *termelőmódtól* függ, ennek a következménye.

Az egész kérdés – eltekintve elméleti jelentőségétől – *azért fontos a mi* összefüggésünkben, mert tisztán módszertanilag nézve itt található meg annak a gyökere, hogy Lukács oly gondosan elkerüli könyvében az *osztályelemzést*. Azt merném mondani, hogy ő maga is a munkamegosztás – a kapitalista munkamegosztás – gyermeke és áldozata. Az ideológiai folyamatokat lényegében *önálló folyamatnak* tekinti, amelyet ezért nem képes *konkréten* visszavezetni az osztályok ellentéteire és harcaira. Innen *tisztán formális* tárgyalási módja.

Ez a formális-elvont tárgyalási mód azt eredményezi, hogy a legkülönbözőbb korok és osztályok képviselőit egy kalap alá fogja és tisztán formális hasonlatosság alapján

teljesen hamis képet fest róluk. Vegyünk megint egy jellemző példát:

„Goethe Tassójától – írja – Ibsen Epilógusáig és Thomas Mannig a *nagy objektív* költők vallomásai ebben a kérdésben csúcsosodnak ki: mire való a művészet . . . Tolsztoj e kérdés megválaszolása közben egyenesen a művészet ellen fordult. Ez a problematika nem véletlenszerű és nem egyes nagy művészek kétségbeeséséből nő ki. A kapitalista társadalom fejlődése, a művészet helye a társadalomban hozta létre ezt a problematikát. Minél magasabbrendű a költő művészi objektivitása, minél mélyebben ragadja meg az epochális problémákat, minél tökéletesebb művészettel fejezi ki őket, annál gyökértelenebbnek látszanak a kapitalista társadalom napi életében . . ." (124. o.)

Goethe, Ibsen, Thomas Mann – valamennyien a kapitalista társadalom áldozatai. Mindegyiknek az a „tragikuma", hogy kapitalista társadalomban élnek, „tragikus problematikájuk" onnan ered, hogy „a kapitalista társadalom sem a műnek, sem a művésznek nem ad megfelelő helyet", ebből következik „ez a Goethétől Thomas Mannig mindenütt visszhangzó tragikus alaphangú problematika".

De Goethe tudtunkkal nem élt a fejlett kapitalista társadalomban, hanem a német nyárspolgár világában, egy erősen feudális Németországban. Ibsen éppoly kevéssé a fejlett kapitalista társadalom kifejezője, mint Tolsztoj. Lehet-e „tragikumukat" azzal magyarázni, hogy mint „objektív költők" nem találják meg helyüket sem a maguk, sem műveik számára a kapitalista társadalom napi életében? Nem inkább onnan *ered-e állítólagos tragikumuk, hogy nem találják meg helyüket oly országokban, amelyek ráléptek* ugyan a tőkés fejlődés útjára, de amelyekre ránehezedik a feudális maradványok vagy – Ibsen esetében – a kispolgári elmaradottság egész súlya? Tragikumuk nem a kapitalista fejlődés, hanem ellenkezőleg éppen a kapitalista *fejletlenség* következménye. Ezt mindenben megerősíti Leninnek éppen Tolsztojról írt lángeszű cikke.

Vajjon úgy állítja-e be Lenin Tolsztojt, mint a kapitalista világ áldozatát, mint nagy „objektív" művészt, akinek a kapitalista társadalom nem ad megfelelő helyet? Éppen ellenkezőleg. Tolsztoj nézeteinek összessége Lenin szerint, egészben véve kifejezi az orosz forradalom sajátosságát, mint *paraszti-polgári forradalomét*. Lenin cikkének már a címe is az: „Tolsztoj mint az orosz forradalom *tükre*". Hol

van tehát, Lenin szerint, a Tolsztoj műveiben található ellentmondásoknak, amit Lukács Tolsztoj „tragikumának" nevez, a magyarázata? Az orosz társadalom osztályharcaiban, az orosz forradalomban, mint polgári forradalomban és az orosz parasztságnak ebben a forradalomban elfoglalt helyében. Egy szót sem találunk Leninnél arról, hogy Tolsztoj „objektív" költő, aki a kapitalizmus „áldozata", egy szót sem arról a „tragikumról", amely Tolsztojt állítólag jellemzi. Ellenben Lenin, mint Engels, Goethe és Hegel esetében, kiemeli Tolsztoj *ellentmondásait*, nagy művészi realizmusa mellett éppen *nevetséges oldalait*, amelyek mind abból származnak, hogy Tolsztoj a parasztság szerepének és helyzetének a tükre egy meghatározott korban – az orosz *polgári* forradalomban.

De Lukács elbocsájtotta a füle mellett Lenin egész elemzését. Következetesen, bátran mondhatjuk, csökönyösen mellőzi az *osztályelemzést*, a *történelmi materialista módszert*. Ellenkezőleg mindjárt meglátjuk, milyen *idealista magyarázatot* ad!

Voltak más költők is, akik – hasonlóan „Goethétől Thomas Mannig" – felvetették a kérdést: mire való a művészet? Ismeretes, hogy két feleletet adnak erre a kérdésre. Az egyik: a művészet önmagáért van. A másik: a művészet azért van, hogy az embereknek szolgáljon. Lukács ezt a kérdésfeltevést és a művészeknek rá adott feleletét *idealista módon* magyarázza.

„Kiemeltük már – írja a 18. oldalon –, hogy e társadalomban (t. i. a kapitalizmusban) általános tendencia az egyének atomizált öntudata. Az *ilyen öntudatból kiinduló* kulturális tevékenység az egyaránt helytelen végletek két összetartozó pólusát teremti meg: az ‚elefántcsonttornyot' és a giccset . . ."

Mi is kiemeltük már, hogy az olyan filozófia, társadalomtudomány vagy esztétika, amely az öntudatból indul ki, nem materialista, hanem idealista filozófia, társadalomtudomány vagy esztétika. Az „elefántcsonttorony" és a giccs polaritását illetően pedig legyen szabad azt a kérdést feltennünk, hogy mi köze van pl. Babits Mihály költészetének a giccshez? Nevetséges dolog a giccset, a közönséges tehetségtelenséget – „filozófiai mélységgel" az atomizált öntudattal magyarázni.

De térjünk ki bővebben az „elefántcsonttorony" kérdésére.

Puskin a nagy orosz költő, a szóbanforgó kérdésre azt a feleletet adta, hogy a művészet önmagáért van:

„El innen! Mi dolga
A békés költőnek veletek?"

kiáltotta oda a korabeli nemesi csőcseléknek.

De Puskin nem állt mindig ezen az álláspontón. A dekabrista forradalom előtt homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalt el. I. Sándor uralma alatt a *Szabadsághoz intézett ódát és benne így énekelt:*

„Oh jaj, amerre néz a szem:
Bilincs, meg ostor csattogása,
Rabkönnyek hullnak szüntelen,
Tömegeket tipornak sárba,
Előítéletek köde .
Sűrűsödik, amerre látok
Önkény uralja a világot,
S a rabság szörnyű szelleme."

Miért változtatta meg Puskin álláspontját, honnan kétségbeesése, holott azelőtt, *mint láttuk, nagyon is részt akart* venni művészetével a közéletben? Talán onnan, hogy a kapitalizmusban nem találta helyét sem a maga, sem a műve számára? Vagy mert öntudata „atomizálva" volt? Hiszen nem élt sem a kapitalizmusban, sem a formális demokráciában. Nem: Puskin kétségbeesését a dekabristák veresége és I. Miklós cár győzelme okozta, amely despota Puskint udvari költőjévé akarta lealacsonyítani. A költő nem látott menekvést a kétségbeejtő helyzetből, a lealacsonyításból, a lapos és unalmas szolgaságból. Innen kétségbeesése: az orosz társadalom *osztályharcaiból.*

Vegyünk egy másik költőt, aki egészen más jellegű társadalomban élt, mint Puskin, a *kapitalista társadalomban.* Charles Baudelaire francia költőnél még kirívóbb ingadozást állapíthatunk meg, mint Puskinnál. Az 1848-as forradalom előtt a l'art pour l'art (művészet a művészetért) álláspontján állt. Amikor a francia forradalom kitört, élesen szembefordult ezzel az állásponttal. Pierre Dupont francia költő *Chansons* (Dalok) c. verskötete elé írt előszavában kijelenti, hogy „a művészet a művészetért" álláspont gyermekes (puéril) álláspont, mert a művészetnek társadalmi célok szolgálatában kell állnia. Mindjárt le is vonta a gyakorlati következtetést és *Salut Public* (A közjó) néven politikai folyóiratot indított. De csakhamar győzött az ellenforradalom és Baudelaire visszatért a „művészet a művészetért" általa „gyermekesnek" bélyegzett álláspontjára.

Vagyis Baudelaire, mint Puskin is, különböző időben homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalt el ebben a kérdésben: pedig tudatának, mint a kapitalista társadalomban élő költőnek, mindkét alkalommal „atomizálva" kellett volna lennie. Ebből megint következik, hogy Baudelaire állásfogalásához *semmi néven nevezhető köze sem volt annak, „atomizálva" volt-e tudata vagy sem.* Annál több köze volt hozzá a *francia társadalom osztályharcainak.*

Még számtalan hasonló példára utalhatnánk. Így a magyar irodalomra az 1848-as vagy az 1919-es forradalom bukása után, a fasiszta ellenforradalom idején stb. Mit bizonyítanak ezek a tények? Az írók és művészek viszonya művészetükhöz nem „atomizált" öntudatokból, „eldologiasításuktól" és hasonlóktól függ. Ha ettől függne, ez alól nem volna menekvés *és a tőkés társadalom valamennyi művészére egyformán érvényesnek kellene lennie.* Mert a „fetisizmus" éppen abban áll, hogy *még akkor sem szabadulhatunk tőle, ha keresztüllátunk rajta.* Marx ezt a jelenséget egy meghatározott területre, az árucsere területére korlátozta és ezért úgy is nevezte „az áru fétisjellege". És ha ez a jelenség ki is hat az árutermelő társadalom egyéb területeire (Marx ezt gyönyörűen kimutatja a keresztény vallás fejlődésére), ez nem jelenti azt, hogy mindent, *minden közvetítés nélkül* erre a kaptafára lehet húzni. Lukácsnak ez az elmélete, amelyet mindig és mindenütt felhasznál arra, hogy vele mindent megmagyarázzon és amely egész esztétikájának alapjául szolgál, – az általa leegyszerűsített és szimplifikált formában, *egyszerűen nem állja meg helyét.* A marxizmus számtalan félreértése és félremagyarázása körül, amelyeket Lukácsnál volt alkalmunk megállapítani, kétségtelenül ez egyike a legnagyobbaknak és legfélrevezetőbbeknek.

A művészek viszonya művészetükhöz attól a *konkrét,* történelmileg adott viszonytól függ, amelyben *korunk konkrét osztályharcaihoz állnak.* Ugyanaz a *formálisan hasonló* állásfoglalás a *legkülönbözőbb* körülményeknek lehet a következménye. A legtöbbször annak, hogy a művész vagy író az adott történelmi helyzetből, amelyet elutasít, nem lát kivezető utat. Ezért visszavonul. De visszavonulhat egy író azért, mert nem ellensége ugyan a fennálló burzsoá társadalmi rendnek, de megutálja a „filiszter", vagyis a kapitalista polgár műveletlenségét, haszonlesését, anyagiasságát, ízléstelenségét, lapos és unalmas kulturálatlanságát, vagy lehet ellensége a kapitalista rendnek magának. De az utóbbi esetben megint különbséget kell tennünk azok között,

akik azért a kapitalista rend ellenségei, mert a kapitalista rendtől halálraítélt és félretolt régi társadalmi rend hívei, pl. a nemességhez húznak (mint Balzac, vagy előtte, tudományos téren Linguet) vagy mert a parasztság képviselői (Tolsztoj). Éppen ezért nem látnak kivezető utat vagy nem ott látják, ahol van. Ismeretes pl. Tolsztoj ellenséges beállítottsága az 1905-ös orosz forradalommal és a korabeli munkásmozgalommal szemben általában.

Teljesen semmitmondó, üres és elvont magyarázat tehát a kapitalista kor valamennyi íróját és művészét „Goethetől Thomas Mannig" egy kalap alá venni, mindegyiknél ugyanazt az okot megjelölni, mint viselkedésük rugóját, valamennyit az „eldologiasodásból", az „elprivatizálódásból", a „munkamegosztással", az „atomizált öntudattal" és hasonlókkal magyarázni: a kapitalizmus *általános* jellemvonásaival. Igaz-e pl. hogy a kapitalizmusban az író és művész sohasem találhatja meg helyét sem maga, sem a műve számára, mert a kapitalizmus művészetellenes és hogy aki megtalálja – az lesüllyed a giccs színvonalára. Határozottan nem igaz és nem lehet igaz. A holland tájképfestők ezt a polgári világot festették és képeik mutatják, hogy jól érezték magukat ebben a polgári világban. Beaumarchais nem a kapitalista világban nem érzi magát jól, hanem az ancien régimet gúnyolja ki. Mozart II. József határozott parancsa ellenére mindig visszatér Beaumarchais témáihoz és „kétségbeesését" nem a kapitalista, hanem az őt fojtogató világ okozza. Ugyanez érvényes Beethovenre. Molière kineveti ugyan a polgárt, de nem azért, mert polgár, hanem mert „úrhatnám" polgár, vagyis mert még nem ébredt tudatára saját erejének és az arisztokráciát utánozza.

Persze ma, az imperializmus vagyis a hanyatló, sőt rothadó kapitalizmus korában az igazi nagy író és művész már nem találja és találhatja helyét a kapitalista társadalom körülményei között. De először, ez nem azért van, mert a kapitalizmus általános jellege teszi ezt lehetetlenné, hanem azért, mert a kapitalista társadalom hanyatló és rothadó korszakában a kultúra is hanyatlik és rothad. Ezért az igazi nagy művész vagy író az, aki ezt a hanyatlást felismeri, kifejezi és szembefordul vele, odaáll a haladás tábora, sőt a munkásosztály mellé. Másodszor: az új szocialista kultúra, amely korunkban kivirágzik, természetesen hatalmas vonzóerőt gyakorol azokra az írókra és művészekre, akik művészetüket az emberiség szolgálatába állítják. Akik erre nem képesek, akik nem képesek a régi világtól el-

szakadni, azok persze nem látnak kivezető utat és az „elefántcsonttoronyba" vonulnak vissza. De ez nem volt és nem lehetett a kapitalizmus egész tartama alatt így – Goethetől Thomas Mannig – mert ez ellentmondana minden történelmi logikának: minden társadalmi alakulatnak megvan a *maga* kultúrája, amelyben a művészek – nagy általánosságban véve – mindaddig jól kell hogy érezzék magukat, amíg ez az alakulat és kultúrája történelmileg szükséges, tehát haladó és virágzó.

Ebből következik, hogy a kapitalizmusnak is megvolt a maga kultúrája, mégpedig hatalmas és haladó kultúrája a feudalizmussal szemben. Így pl. *David* francia festő kiállított képeihez az ancien régime alatt vagy az első császárság idején tódult a közönség, mert kifejezte érzelmeit és vágyait –, és David „megtalálta helyét a maga és művei számára" a kapitalista-polgári közönségnél. Egyáltalában felmerül a kérdés: miért veszi Lukács összes példáit olyan országokból, amelyek a kapitalista fejlettség tekintetében elmaradottak? Még véletlenül sem elemzi az angol vagy a francia irodalmat, tehát éppen a *legfejlettebb tőkés országok* irodalmát. Megengedhető-e ez, amikor a tőkés *társadalom* kultúráját vizsgálom s azt akarom kimutatni, hogy ez a társadalom nem alkalmas talaj a művészet virágzására. Ez is mutatja, hogy Lukács elemzése körül valami nincs rendjén!

Így nemcsak a különböző társadalmi alakulatok kultúráját kell konkréten a különböző alakulatok jellegéből magyarázni, hanem ugyanazon a társadalmi formán belül is e formák különböző fejlődési szakaszainak a jellegéből. De ez nem lehetséges anélkül, hogy a művészet és irodalom kapcsolatát a mindenkori *osztályharcokkal* fel ne tárjam. Ha ezt elmulasztom, lehetek minden, csak nem történelmi materialista. Mert az ideológiát nem lehet közvetlenül a munkamegosztásból, az „eldologiasításból" stb. magyarázni anélkül, hogy el ne vesszék a lényeg, az, hogy *minden ideológia, mint felépítmény, az osztályharcok kísérő jelensége, tudatosítása és tükre, kifejezése.* Még akkor is, ha maga az író vagy művész nem tud erről, elutasítja az osztályharcban való részvételét, elefántcsonttoronyba vonul. Így volt ez Theognistől Thomas Mannig.

De a marxista feladata nem az, hogy ezt az egyszerű igazságot megállapítsa, hanem az, hogy a költők *konkrét* állásfoglalását (amelyek lehetnek, mint láttuk, *formálisan* azonosak) *konkréten* magyarázza. Ez pedig nem érhető el

azzal, hogy kizárólag „objektív" költőkről, „nagy-realistákról" stb. beszélek. Realista és realista között a különbség lehet oly nagy, hogy a formális hasonlóságon kívül semmi egyéb közös nincs közöttük, mint ahogy fent láttuk Puskin és Baudelaire esetében. Vagy mi közös van Gogol, Dickens, Balzac, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Csehov és Gorkij között, kivéve azt, hogy valamennyien realisták?

De Lukács mindezeket az írókat, akik különböző korok és osztályok képviselői, egyszerűen mint nagyrealistákat kezeli és meg sem kísérli, hogy művészetük osztálygyökereit, kapcsolatukat koruk osztályharcaival feltárja. Ebből azután két furcsa és teljesen elfogadhatatlan következtetést von le.

Az egyik az, hogy minden nagy realista a demokrácia szövetségese (54. o.). Lukács, mint annyiszor, megint félreért valamit. Jelen esetben Engels gondolatát, amelyet Balzacról beszélve fejt ki, amely szerint minden realista, amennyiben a világot hűen rajzolja („nemcsak a részletekben – mondja Engels –, hanem tipikus jellemeket tipikus körülmények között"), kénytelen sokszor „saját osztályrokonszenve és politikai elfogultsága ellen cselekedni". Így Balzac „kedves nemesei elbukásának szükségességét *látta* s őket mint olyan embereket festi, akik nem érdemelnek különb sorsot s a jövő valóságos embereit ott *látta*, ahol az akkori időkben egyedül voltak találhatók"[1] – a néptömegek képviselőiben. *Ez a demokrácia malmára hajtja a vizet*, de a legitimista Balzac ettől nem lesz a demokrácia szövetségesévé! Éppoly kevéssé lehet ezt állítani, hogy más realistákat vegyünk, Turgenyevről, Gogolról vagy Dosztojevszkijről, akik közül az első kettő határozottan a jobbágyság intézményének volt a híve (l. *Apák és fiúk* vagy a *Holt lelkek* második részét); Dosztojevszkij pedig az orosz szent színódus oldalán állt (l. levelezését a szent színódus titkárával, Pobjedonoszcevvel). De amikor Gogol a jobbágyrendszert dicsőíti, meg is szűnik nagy művész, nagy realista lenni.

Az igazi nagy polgári tudósoknál megtalálhatjuk ugyanazt, ami a nagy realistákat jellemzi. Mint Balzac a nemesek ellen, Ricardo nem egyszer fordul a tőkések ellen, valahányszor ezek a tőkésosztály *összérdekét* sértik. Lehet-e ezen az alapon Ricardot a szocializmus szövetségesének nevezni? De Ricardo is a szocializmus malmára hajtja a vizet és nem egy angol szocialista író fordította Ricardo elméletét a tőkés társadalmi rend ellen.

A másik hamis következtetés, amelyet Lukács téziséből

levon, még furcsább és egyenesen komikus. Szerinte a „haladás és reakció harca az osztálytársadalom egyes nagy emberein *belül*, ezeknek a nagy embereknek lelkében, világnézetében, műveiben is dúl" (7. o.). Példaképpen említi Tolsztojt és Hegelt. Mindkettőnél valóban megállapítható, hogy műveikben van haladó és reakciós vonás egyaránt. De miért? Mert mindketten oly osztályok képviselői, amelyek *tényleg ingadoztak* haladás és reakció között. Az egyik az orosz polgári forradalom idején, amikor az orosz parasztság kisebbik része – Lenin megállapítása szerint – tényleg harcolt és szervezetten küzdött a földesúri elnyomás ellen, de nagyobb része sírt, imádkozott, okoskodott és kérvényeket írt, „beadványokat" küldött a cárnak. „Tolsztoj – folytatja Lenin – kifejezte a felgyülemlett gyűlöletet, a megérett jobbratörekvést, a vágyat, megszabadulni a múlttól, – de ugyanakkor az álmodozás éretlenségét, a politikai nevelés, és a forradalmi szilárdság hiányát" (Lenin: 15. k., 135. o., 4. kiadás). Így érthető Tolsztoj Janus-arca. Ami Hegelt illeti, ennek a filozófusnak a kettősségét szintén megmagyarázza a német burzsoázia helyzete a 19. század elején. Ez annyira ismeretes, hogy *kár rá szót vesztegetni*. De Lukács, hűen eddig vázolt módszeréhez, amely következetesen kerüli a konkrét elemzést, és mindig elvontan nyúl minden kérdéshez, azonnal *általánosít*: a haladás és reakció harca az „osztálytársadalom" egyes „nagy embereiben" is dúl! Lukács azonnal az „osztálytársadalomról" általában és a „nagy emberekről" általában beszél! Ki hiszi el Lukácsnak, hogy a „haladás és reakció harca" Gorkijban vagy Csehovban vagy Szaltükov-Scsedrinben „magában", ezek „lelkében", „világnézetében és műveiben" is „dúl", vagy a tudósok közül Bjelinszkijben, Csernyisevszkijben, vagy Petőfiben, Táncsics Mihályban? Az ilyen és hasonló egyenesen komikus állítások mindennél jobban rávilágítanak Lukács teljesen *meddő* álláspontjára.

Nem folytatjuk tovább Lukács e könyvének az elemzését. Csak még egy kérdést kell megtárgyalnunk annak az elvnek az alapján, hogy végén csattan az ostor.

Lukács egyik cikkének a címe: *Pártköltészet*. Hogyan látja Lukács a pártot és *a pártköltőt*? Hogyan *látja a kettő* viszonyát?

A pártról a következőket mondja:

„A pártokban *szinte mindig létező, nem egyszer uralomra jutó szektaszellem* összeütközései a költészettel" „fordulnak elő a legtöbbször a gyakorlatban" (127. o.)

Más helyen így nyilatkozik:

„Aki ezt a kérdést (az irányítás kérdését) bürokratikusan, előírásszerűen fogja fel *(mindegy, hogy milyen párt- vagy osztályelőírás alapján)*, súlyos károkat okozhat . . ." (157. o.)

Lukács itt nyilvánvalóan a kommunista pártról beszél. A kommunista pártról, a saját pártjáról pedig azt állítja, hogy abban „szinte mindig szektaszellem létezik" és „nem egyszer uralomra jut". Való igaz, hogy a szektaszellem nemcsak az irodalomban, hanem minden téren súlyos károkat okoz. Az is igaz, hogy a kommunista pártokban nem egyszer ütötte fel fejét szektaszellem, amikor a párt a föld alatt harcolt és el volt zárva a tömegektől. Erről maga Lukács elvtárs is dalolhatna egy kis nótácskát. De hol *van* ez attól az állítástól, hogy a kommunista pártban „szinte mindig" szektaszellem „létezik", vagy attól, hogy a párt vagy az osztály „bürokratikus eljárást ír elő"! Az olvasóra bízom, *elfogadja*-e a kommunista párt e jellemzését olyannak, amelyet egy kommunista a saját pártjáról adhat? Ha a kommunizmus egy ellensége adná ezt a jellemzést, nem csodálkoznánk rajta. De ha kommunista teszi ezt, pártunk tagja, a legkevesebb, amit tehetünk az, hogy a legélesebben visszautasítjuk.

És hogyan látja Lukács a pártköltőt?

„A pártköltő – írja – sohase vezér, vagy sorkatona, hanem mindig *partizán*. Vagyis ha igazi pártköltő, mély egyetértésben van a párt történeti hivatásával, a párt által kijelölt nagy stratégiai útvonallal. Ezen belül azonban egyéni eszközeivel, *saját felelősségére* kell, hogy megnyilatkozzék. Ez nem jelent sem anarchiát, sem véletlenszerű összefüggést, csupán a párttevékenység és a pártköltő lényeges vonásai közti helyes kapcsolatok helyes felismerését és gyakorlati alkalmazását." (131. o.)

Ez nemcsak nem „helyes felismerése" a „pártevékenység és a pártköltő helyes kapcsolatának", hanem egyenesen e kapcsolat *karikatúrája*. Felesleges erről beszélni is azok után a viták után, amelyek a Szovjetunióban a sajnos oly korán elhunyt Zsdánov elvtárs vezetése alatt lefolytak. E viták lényege éppen az volt, hogy a párt nem tűrheti, hogy a szocialista építés korában az irodalom és művészet terén a *partizán* uralkodjék. A párt irányítani kívánja költőit, íróit, művészeit. És joggal kívánja irányítani őket. Még a nem párttag művészeket is, akik a szocialista építés munkájá-

ban részt akarnak venni. Persze nem kicsinyesen, nem „szektaszellemben", nem „bürokratikusan" irányítani. De feltételezhető-e a *kommunista pártról*, hogy az irányítása ilyen lesz? Ezt csak az tételezheti fel, akinek fogalma sincs arról, milyen párt a kommunista párt.

Lukács szerint az ő álláspontja nem jelent „sem anarchiát, sem véletlenszerű összefüggést". De milyen más *fogalom fűződik és fűződhetik a partizán szóhoz*? A partizán a maga szakállára dolgozik („a maga felelősségére" – mondja Lukács), akár azért, mert elszakadva a vezetőségtől kénytelen erre, akár azért, ami nagyon gyakori eset, mert nem tűri az irányítást. Ezen nem változtat semmit semmiféle deklaráció „a párt nagy stratégiai vonaláról" és a párt „történeti hivatásáról". De költőink és *művészeink* nincsenek elszakadva a vezetéstől. Marad tehát az irtózás az irányítástól. Valóban ez az eset forog fenn Lukácsnál:

> „Semmiféle ‚intézkedés' – jelenti ki – vagy ‚intézmény', vagy ‚irányítás' *nem adhat új fejlődési irányt* a művészetnek. Erre kizárólag maguk a művészek képesek, persze nem függetlenül az élet, a társadalom átalakulásától." (158. o.)

Mit jelent ez? *Az ösztönösség előtt való meghajlást!* Író, művész cselekedj ösztönszerűen, ne tűrj semmiféle irányítást semmiféle intézmény részéről. S miután a párt is intézmény, ne tűrj a párt részéről sem semmiféle irányítást. Hiszen új fejlődési irányt kizárólag csak maguk a művészek teremthetnek.

„Nem függetlenül az élet, a társadalom átalakulásától" – teszi hozzá Lukács. Azt hiszi, hogy ezzel enyhíti álláspontját. Pedig súlyosbítja. Minden marxista–leninista tudja, hogy az élet, a társadalom *szocialista átalakítása nem független a párttól, a párt irányításától*. Ki irányítja, ki irányíthatja az élet, a társadalom szocialista átalakítását, ha nem a *kommunista párt*? És ami a társadalomra általában érvényes, az ne legyen érvényes a társadalmi élet oly fontos területére, mint a művészet? Mindenütt érvényesüljön a párt tervszerű irányító tevékenysége, csak a művészet terén maradjon meg az ösztönösség? A párt, amely az egész ország gazdasági, társadalmi és politikai fejlődését kezében tartja, csak a művészetet engedje *szabadjára*?

Másrészt, ha a művész nem alkothat függetlenül az élet, a társadalom átalakulásától, ha viszont ez az átalakulás a népi demokrácia körülményei között nem mehet végbe a párt irányítása nélkül – hogyan vonhatja ki akkor

magát a művész a párt irányítása alól, hogyan lehet „partizán"? Lukács egész „programja", egész „perspektívája" nem egyéb, mint egymásnak ellentmondó, egymást kölcsönösen megcáfoló elemekből mechanikusan összerakott álokoskodás.

Aligha hihető, hogy a kommunista párt elfogadja Lukács programját. Ellenkezőleg:

„A Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Bizottsága – mondja Rákosi elvtárs – egy sor konkrét esetben részletes bírálatnak vetette alá a szovjet irodalom, filozófia, színház, zene termékeit, kimutatta hibáikat és *megjelölte azokat az irányokat, amelyeket a szocialista társadalom fejlődése a kultúrától megkövetel.* Itt az ideje, hogy mi, magyar kommunisták is, hozzáfogjunk saját területünkön elméleti színvonalunk megvitatásához." (Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát.* 13. o.)

Ezek után felelhetünk arra a cikkünk elején felvetett kérdésre, helyesen domborítja-e ki Lukács elvtárs könyvében az új helyzetnek, a fejlődés perspektíváinak fővonalait? A felelet erre határozott és erélyes *nem.* Az MDP gondoskodik majd arról, hogy a fejlődés perspektívái ne olyanok legyenek, amilyeneknek Lukács elvtárs kidomborítja őket.

*

Jelen cikkemben Lukács elvtárs *egyetlen* könyvét tettem bírálat tárgyává. Az eredmény sok lényeges tekintetben *negatív.* Lukács elvtárs tevékenységének pozitív oldalaira kitérni nem feladatom.

Mihelics Vid

KÉRDÉSEK ÉS TÁVLATOK

A magyar történet marxista *alapú* revíziója mellett és annak segítségével revízió alá kerül ugyanilyen szellemben a magyar irodalomtörténet is. Míg az előbbit tudvalevően *Andics* Erzsébet világította meg a Magyar Történelmi Társulat elnöki székéből,* az utóbbiról *Lukács* György szólott, amikor az újjáalakított *Magyar Irodalomtörténeti Társaságban* foglalta el az elnöki tisztet. A kivonatos sajtóközlések után egész terjedelmében hozza most Lukács előadását az *Irodalomtörténet*, amelynek idei első száma a minap jelent meg.**[1]

„A magyar Irodalomtörténeti Társaság munkájának csak akkor van létjogosultsága, ha középpontjába a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját helyezzük." Akik nyíltan, vagy leplezetten tiltakoznak az ilyen törekvések ellen, vagyis a reakció összes hívei – mondja Lukács –, egyfelől elmosni igyekeznek a magyar irodalomnak azt az alapvető tényét, amely annak egyik legfőbb értéke, azt, hogy *a legjobb és legnagyobb magyar irodalom mindig* politikai irodalom volt, másfelől a „hagyományok" tiszteletbentartását kívánják. Pedig ami a hagyományokat illeti, a magyar irodalomtörténet *már a múltban is* sorozatos revízión ment át, mint *Bajza* és *Toldy*, *Gyulai Pál*, majd a *Nyugat*, a két világháború között pedig a *népi irodalom* fellépése mutatja.

Voltak reakciós revíziók is bőven. Közülük Lukács külön kiemeli a 67-es kiegyezést követő *magyar akadémizmust* és az ellenforradalmi korszak *szellemtudományát*, amelyre *Szekfű* Gyula történelemfelfogásának volt a legmélyebb befolyása. (A „szellemtudomány" szót mindig idézőjelbe teszi Lukács.) Az utóbbi iránynak „*kíméletlen bírálata* kell, hogy társulatunk működésének homlokterében álljon" – állapítja meg Lukács. És pedig azért, mert Szekfű történelemfelfogása Magyarország és a Habsburg-monarchia „sorsszerű" kapcsolódásának feltételezésével az összes magyar szabadságmozgalmak negatív, konzervatív vagy egyenesen ellen-

* Lásd rovatunkat a Vigilia előző, júliusi számában.

** A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata. Felelős szerkesztő Waldapfel József.

forradalmi értékelésére vezetett, másrészt mert a magyar nemzet sorsát azonosnak tekintette a nagybirtokos-kapitalista-dzsentri Magyarországéval s így ennek a társadalomnak hanyatlását nemzeti hagyatlásként állította be. Politikai fenntartások az ellenforradalmi korszakkal szemben, mint Szekfűé is, aki visszariadt e vonal végső következményétől, a *Hitlerrel* való szövetségtől, sohasem jelentették a szellemtudományi módszer revízióját. Ez a módszer – jelenti ki Lukács – „az imperialista német reakció talaján nőtt, abból a szükségletből, hogy a német imperializmus haladásellenes, népellenes céljait átfogó ismeretelméleti és történetfilozófiai szintézisekkel igazolja. Az imperialista korszak részére nem volt már elegendő a pozitivizmus „tényekkel" operáló haladás- és forradalomellenes magatartása, pozitív reakciós ideálokat kellett kiagyalnia és hirdetni". Ebből következett a többi között szellemi áramlatoknak és irányoknak fetisizálása. Példaként említi Lukács egyes korszakoknak, vagy „típusoknak" és „alkatoknak" örökérvényű „szellemi" hatalmakká való duzzasztását, aminő a *barokk Szekfűnél*, a preromantika *Szerb Antalnál*, a biedermeier *Zolnai Bélánál*, vagy a német „vándor" és a magyar „bújdosó" *Prohászka* Lajosnál. Lukács szerint döntő módon veszélyes volt ez az egész irány irodalomtörténetünk fejlődésére, mert már a német szellemtudomány azon dolgozott, hogy bizonyos társadalmi vonatkozásokat, a fetisizáció segítségével valójukból kiforgatva, beleépítsen a történelemtudományba. „Ennek hatása nálunk nagyon mélyen érezhető, mert ezek az általtársadalmi szempontok behatolnak még a haladó irodalomszemléletbe is, még a magukat marxistáknak hívő kutatók szemléletébe is; persze itt vadházasságot kötnek az ugyancsak fetisizáló vulgár-szociológiával." Ezt a veszélyt fokozta nálunk a szellemtudomány segítségével propagált *álkorszerűség, álmodernség*. A korszak ellenzéki irodalomszemléletében ez még világosabban jön napfényre, mint a hivatalos irányzatokban. „Ebben az eltévelyedésben urbánusok és népiesek egyaránt részt vesznek: *Szerb* Antal és *Németh* László irodalomértékelései igen gyakran közel állnak egymáshoz."

Annak a revíziónak tehát, amely ma szükségessé vált, az igazi társadalmi alapra, az *igazi társadalmi fejlődésre* kell támaszkodnia – szögezi le Lukács. Ebből következik, hogy az irodalomtörténet komoly revíziója megoldhatatlan az egész magyar történet revíziója nélkül. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy az irodalomtörténettel foglalkozók most

már ölbetett kézzel várják, amíg a historikusok a magyar történet revízióját végrehajtották. „Éppen ellenkezőleg. Arról van szó, hogy irodalomkutatóink átállítsák tudományos módszereiket: az irodalomtörténet maga is foglalkozzék társadalom- és gazdaságtörténettel, politikai történettel... *Meg kell szűnnie az irodalomtörténetírás izoláltságának a magyar történelmi kutatás többi ágaitól.*" Ez tudatos és szervezett kollektív munkát követel, aminek megszervezése az új egyesület egyik legfontosabb feladata. E munka során szakadatlanul figyelembe kell venni a külföldi marxisták, elsősorban a Szovjetunió tudósai által létrehozott eredményeket. Itt, a nemzetközi szempontokról szólva, hangsúlyozza Lukács, hogy véget kell vetni a magyar és a külföldi irodalom régi stílusú összehasonlításának. „Az összehasonlító irodalomtörténetnek nemcsak az igazán fontos magyar *kérdésekre kell összpontosítania erőit*, hanem azt is kell látnia, hogy minden igazi irodalmi jelenségnek, legyen az író, irány, vagy műfaj, alapja a hazai társadalmi szükséglet, Magyarország akkori gazdasági szerkezete, társadalmának fejlődési iránya, osztálytagozódása stb. Csakis ezek magyarázhatják meg, hogy valamely külföldi irány, vagy író Magyarországon kire, miért és hogyan hatott." Szem előtt kell tartani azt is – fűzi hozzá Lukács –, hogy a külföldi irodalmi jelenségek éppen úgy revízióra szorulnak, mint a hazaiak, hiszen még csak egyedül a Szovjetunióban vannak komoly eredmények. Vonatkozik a revízió szüksége a magyar nyelven írt és igen elterjedt világirodalomtörténetekre (*Babits, Szerb* Antal), valamint az idevágó tanulmányokra is. Végül a magyar irodalomtörténet revíziójának kérdései megoldhatatlanok esztétikai és világnézeti tisztánlátás nélkül. Itt elsőrendű feladat a *kiméletlen harc a nyugati dekadens idealista világnézet ellen*, ami nélkül a másik főfeladat, a *szubjektivista és formalista esztétika leküzdése* lehetetlen.

Az irracionalista–szubjektivizmussal *a marxista esztétikát* kell szembeállítani. (Az önkényes szubjektivizmusból – mint Lukács már előbb megállapította – *Ignotus* és *Hatvany* Lajos is tudatos módszert csinált még a *Nyugat*-korszak kritikájában.) A marxista esztétikának legfontosabb elvei, a *visszatükrözés* elmélete, a *realizmus fogalmának új meghatározása*: nélkülözhetetlen elemei a magyar irodalom újjáértékelésének. Nagyon fontos továbbá az is – mondja Lukács –, hogy irodalomtörténészeink köztudatába átmenjen a *marxista filozófia „pártosság"-felfogása* is.

„Csak ha a fejlődésben magában felismerjük azt az elevenen ható pártosságot és tudatosan magunkévá tesszük – a haladásért foglalván pártot –, csak akkor tudjuk az objektív történelmi lefolyás igazi valóságát helyesen megérteni. Ezzel ellentétben minden a politika, a világnézet, az esztétika iránt közönyös, úgynevezett tiszta történelemszemlélet, vagy esztétikailag szubjektivista, irracionalista, relativista irodalomtörténet eleve terméketlenségre van kárhoztatva."

Ha így tesszük fel a kérdést – folytatja Lukács –, rögtön szemünkbe ötlik a magyar történeti fejlődés egyik fontos, felette negatív mozzanata: *a filozófiai kultúra hiánya.* Élénken mutatkozott ez a maguk korában haladó irányokban is. Világosan látható a *Nyugat* íróinál, így *Osvátnál,* még pregnánsabban *Kosztolányinál.* Ezzel függ össze, hogy a visszahatás a formalisztikus felfogásokra a legtöbbször tisztán politikai tartalmaknak szembeszögezése volt. A népi írói mozgalmakban is lélektelen empirizmus jött létre, mint a puszta tények felé menekvés az igazi világnézeti kérdések eldöntése elől. S itt sem véletlen – jegyzi meg Lukács –, hogy ez az empirizmus igen könnyen és igen gyakran átcsap a reakciós miszticizmusba; a népi romantikában többször elment egészen a fajelméletig. „A mi feladatunk – úgymond – ezen a téren: éles és határozott, könyörtelen kritikával összekapcsolt állásfoglalás az esztétikai és világnézeti reakció ellen, az imperialista dekadencia ellen a világnézet és a művészet területén. Az irodalomtörténet feladata: *világnézet és alkotás bonyolult kölcsönhatásait konkrét, elméletileg és történelmileg megalapozottan felkutatni.*"

Ami a szükséges kollektív munka résztvevőit illeti, Lukács szerint túl kell menni a puszta irodalomtörténeti szakemberségen, hiszen az az ember, aki az itt érintett kérdések összességében szakember lehetne, legkevésbé az irodalomtörténész eddigi típusa. A kollektív munka konkrét programja: felderíteni a magyar irodalom valóságos történetét, leszámolni a reakciós történeti legendákkal, megteremteni az eleven kapcsolatot az irodalomtörténet, az irodalom és a dolgozó nép mai élete között, segíteni, hogy az irodalmi oktatás haladó szellemben folyjék, leleplezni a reakció ama törekvéseit, amelyek a politikai porondról leszorulva, az ideológia terén gyülekeznek és készülnek új offenzívára.

E programpontok lényegesnek tartott több vonatkozá-

sával is behatóan foglalkozik Lukács György. Bár az egész magyar irodalomtörténetet kell revízió alá venni, *a leggyorsabban megoldandó feladat a XVIII–XX. század irodalomtörténetének revíziója.* Újból meg kell állapítani a periódusokat, vagyis az irodalmat, mint a nemzeti élet szerves alkotórészét be kell tagolni olyan szakaszokba, amelyek a gazdasági és társadalmi fejlődésnek és a belső fejlődés nemzetközi vonatkozásainak megfelelnek. Ez a periodizálás „azt jelenti, hogy az irodalmat a maga mozgásában s e mozgások nemzetközi vonatkozásaiban tekintjük s hogy e *mozgásban – Sztálin* megállapításai értelmében – az új és régi harcára fektetjük a fősúlyt, vagyis hogy az irodalomtörténet központi feladata: *a nemzeti életben, az irodalomban összeütköző irányok harcának felderítése*". Következik ebből, hogy az irodalomszemlélet, a kritika *történetére* is sokkal nagyobb súlyt kell helyezni, mint eddig történt. Új megvilágításba kerül irodalmunk művészi fejlődése, műfaj- és stílustörténete is. Az eligazodás és értékelés okából tisztázandó *a haladás és az irodalom viszonya is. A haladás elsősorban gazdasági és társadalmi kategória.* Óv azonban Lukács attól, hogy régi írók haladó mivoltát abból a szempontból mérlegeljék, hogy állásfoglalásuk a mai nézőpontból mennyire volna haladó. Minden egyes esetben *konkréten kell kielemezni*, hogy mi volt az adott helyzetben a haladó világnézet.

Lukács szerint a haladás fogalmának helyes konkretizálása nyújt módot a magyar irodalomban és irodalomtörténetben még tömegesen létező régi maradványok, reakciós tendenciák elleni harcra. Ma különösen kiemelendő a klerikális *reakció és a nyugati (amerikai) orientáció* elleni küzdelem. Ez a nyugati orientáció „a legkülönbözőbb formákban nyilvánul meg, részben mint állítólag pártok felett álló humanizmus, részben és főleg, mint a haladásnak azonosítása a nyugati fejlődéssel". Holott az orosz forradalom 1917-es győzelmével döntő fordulat állott be haladás és reakció tartalmában. „Most már – végső fokon – az dönti el valamely egyén vagy irány haladó, vagy reakciós mivoltát, hogy a világ ilyen átalakulásához, az emberiség itt megnyíló új perspektívájához hogyan viszonylik."

* * *

Megítélésünk szerint ezek a lényeges részei Lukács György hatalmas, 28 oldalra terjedő előadásának, amely végül is abban *a meggyőződésben* csendül ki, hogy nincs

mit félni a magyar irodalomtörténet revíziójától. „A magyar társadalmi fejlődés minden problematikája ellenére – úgymond – annyi haladó tendencia, annyi tehetséges és haladó író volt a magyar irodalomban, hogy nagyobb irodalmi gazdagságot fogunk áttekinteni, mint régebben, bár e gazdagság tartalmai, körvonalai egészen mások lesznek, mint a régi magyar irodalomtörténetei voltak."

Amit a múltkor *Andics* Erzsébet történetszemléletéről mondtunk, ugyanazt mondhatjuk az irodalomtörténetnek arról a szemléletéről is, amely Lukács előadásában kifejezésre jut. A felvetett kérdések tömegével szakszerűen a tárgykör szakembereinek kellene foglalkozniok. Előttünk azonban semmiképp sem kétséges, hogy a marxista szempontoknak Lukács-megfogalmazta alkalmazása sok új és hasznos meglátásra fog vezetni az irodalmi alkotások és összefüggéseik tekintetében.

Jelzővel az *Irodalomtörténet*-nek már ez a száma is szolgál. Gondolunk itt elsősorban *Waldapfel* József tanulmányára, amely *Az igazi Csokonai* címmel jelent meg. A szerző Csokonait a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjének mutatja be. Ám mégsem apostol. Költészetének egésze a polgári átalakulásnak először nekilendült magyar társadalom megtorpanását, minden ellentmondását, a haladás erőinek gyöngeségét is tükrözteti. Csokonai tragikus felőrlődése egyik legjellemzőbb magyar példája annak, menynyire nem lehetett szabad a legszabadabb lelkű, legáldozatosabb író sem az osztálytársadalomban. Érdekes a tanulmánynak az a része, amely „A lélek halhatatlansága" címmel ismert költemény történetét tárgyalja. Csokonai megrendelésre, Rhédey grófné temetésére halotti búcsúztatónak írta ezt, de a grófi környezet a verset – mint Waldapfel mondja – a „dogmatikus teológia" igényeihez hozzáigazította. Csokonai hiába tiltakozott, a valódi helyett ez a „tolvajkiadás" látott napvilágot. Csokonai ugyanis – mint Waldapfel más versekből következteti – materialista volt s nem hitt a lélek halhatatlanságában. Számára – úgymond – teljes megnyugvást adott a halálnak a természet háztartásában való szerepe.

Az *Irodalomtörténet* egy másik közleménye a Társaság első vitaüléséről számol be, amelyen a magyar irodalom korszakhatárainak revízióját tárgyalták. A régi magyar irodalomra vonatkozóan *Klaniczay* Tibor, az újabbra vonatkozóan *Barta* János készített javaslatot. Végül is a munkaközösség úgy ítélte, hogy a régi irodalomban elsőrendű

korszakhatárok 1001 és 1430, másodrendűek a XIII. század, 1526, 1570, 1650 és 1711. Az újabb irodalomban elsőrendű korszakhatár 1772, 1849, 1905, 1919 és 1945. Másodrendűek: 1830, 1867, 1890 és 1931.

* * *

Annak a revíziónak során, amelyet *Lukács* György bejelent a magyar irodalomtörténetben, az értékmegállapítások helyessége és termékenysége végeredményben a marxizmus *ideológia-elméletének* helyességén, vagy helytelenségén fog múlni. Függőben hagyva azonban ezt a sarkalatos kérdést, nem vitás, hogy magának az alkalmazni kívánt marxista szemléletnek helyes meghatározása is feladat. Így különösen érdekesnek és gondolatébresztőnek kell találnunk azt a 27 oldalas cikkre épített bírálatot, amelyben Lukács György *Irodalom és demokrácia* címmel immár második javított kiadásban is közreadott művét részesíti *Rudas* László a *Társadalmi Szemle** június–júliusi kettős számában.

E könyv megítélésénél – *vezeti* be cikkét Rudas – tekintetbe kell venni, hogy 1945 és 1947 márciusa között íródott, amikor sok dolgot másképp kellett mondani, mint ma mondhatjuk. „Ezért nem szabad minden szót a mérlegre tennünk a maximális pontosság és hasonlók tekintetében. De ez természetesen nem terjedhet odáig, hogy ezen a címen elnézzünk oly dolgokat is, amelyek túllépik azt a határt, ameddig marxista ebben a tekintetben elmehet. Sajnos, meg kell mondanunk, hogy Lukács elvtárs nagyon is tág határokat vont meg a maga számára." Általánosságban kifogásolja Rudas azt, hogy Lukács a negatív oldaláról értékeli korunkat, amikor csupán az imperialista világ társadalmi életének perspektívanélküliségét veszi észre s figyelmen kívül hagyja, hogy „korunk ugyanakkor a proletárforradalmak és a szocializmus megvalósulásának, vagyis a heroizmusnak, a lelkesedésnek, az áldozatkészségnek, az emberiség soha nem látott felvirágzásának stb. kora is." S ezt nem „mellékes elcsuszamlásnak" minősíti Rudas. „Sokkal komolyabb dologról van szó – *egész vonalról.*"

Lukács könyvének részletes taglalását három központi

* A Magyar Dolgozók Pártjának tudományos folyóirata. Szerkesztőbizottság: Fogarasi Béla, Gerő Ernő, Lukács György, Mód Aladár, Molnár Erik, Révai József, Ries István, Rudas László, Vajda Imre. Főszerkesztő Fogarasi Béla, felelős szerkesztő Mód Aladár.

kérdés köré tömöríti Rudas. Az *első a demokrácia értelmezése*, a második Lukács *nézetei Leninről*, a harmadik a *marxizmus és irodalom viszonya*.

Az ekként tagozott bírálat első részének egyéb lényeges megállapítása az, hogy Lukács könyvében alig fordul elő a „polgári demokrácia" kifejezés. Helyette „formális", „formálisabb" és „legformálisabb" demokráciákról szól, majd „komoly" és „nem komoly" demokratikus irányzatokról, ami semmiképpen sem marxista terminológia. Lukácsnál el is sikkad az osztályelemzés, a különböző országok és azokon belül a különböző korszakok demokráciáinak konkrét tárgyalása, említés nélkül marad a demokratikus irányzatok leglényegesebb különbsége, az osztálytartalom is. „Lukács elvtárs – állapítja meg Rudas – a demokrácia kérdését tisztára formálisan kezeli, a marxista elemzés szabályainak figyelmen kívül hagyásával. Ennek nem maradnak el sajátos következményei." Példaként utal Rudas arra, hogy *Zola* és Anatole *France* realizmusát és közéleti szereplését – szemben a német Gerhart *Hauptmanokkal* és *Sudermannokkal* – Lukács a francia demokrácia magas erkölcsiségével magyarázza, holott az ok talán az, hogy Zola és France bizonyos osztályokat képviseltek a francia demokráciában: a kispolgárságot és a munkásságot. „Lukács magyarázatában – úgymond – feloldhatatlan ellentmondás van, aminek oka az, hogy még véletlenül sem alkalmazza a történelmi materialista módszert." Lukács módszerét „pártonkívüliségnek" nevezi Rudas s e módszer egyik legpregnánsabb megnyilatkozásaként idézi Lukácsnak azokat a sorait, amelyek a francia harmadik köztársaság összeomlásáról szólnak. Lukács szerint a baj ott volt, hogy a dolgozó tömegek nem tekintették a maguk uralmának ezt a demokráciát, mert a felületen ugyan zavartalanul működött a formális demokrácia, lényegében azonban egy kicsiny anonim klikk uralkodott 40 millió ember fölött. Lukács tehát – mondja Rudas – egyszerűen nem veszi tudomásul a marxizmus–leninizmus alapvető tételét, hogy a polgári demokrácia mindenkor egyúttal a burzsoázia diktatúrája is a kizsákmányoltak ellen. „Lukács elvtárs, úgy látszik, a francia dolgozókban találta meg a bűnbakot." Lukács történelmi magyarázatai Rudas szerint majdnem kivétel nélkül hibásak.

A bírálatnak ebben az első részében egyébként Rudas legsúlyosabb állítása az, hogy amikor Lukács a demokrácia „igazi" tartalmáról és a demokrácia „lényeges" formá-

járól beszél, akkor a marxizmus–leninizmussal ellentétben holmi „örök igazságot" keres, holmi „igazi tartalmat", amely hiányzott úgy az antik, mint a polgári demokráciából és csak a szocialista demokráciában valósul meg. „Nem kell mondanom – írja Rudas –, hogy ez homlokegyenest ellenkezik minden marxizmussal, a marxizmus–leninizmus legelemibb tételeivel, ez nem materializmus, ez a legtisztább, leghamisítatlanabb *idealizmus*." Lukács úgy képzeli el a történelmet, hogy van egy „*lényeges*" forma, amely felé a történelem kezdettől fogva halad és amellyel szemben semmi sem „lényeges", ami ezt megelőzi. „Ez persze – szögezi le Rudas – nem történelmi materializmus, ahhoz semmi köze; ez a legtisztább, legmetafizikusabb idealizmus. Ez annak a hegeli „történetfilozófiának" a maradványa, amelynek éppen a marxizmus vetett örökre véget."

Bírálatának második részében Rudas azzal a képpel foglalkozik, amelyet Lukács rajzol Leninről. Emlékeztet arra, hogy Lukács közvetlenül Lenin halála után *Lenin* címmel német nyelven füzetet jelentetett meg, amely nem kis visszatetszést keltett a Szovjetunióban. Ebben az írásban ugyanis Lukács egyenrangú félként odaállította Lenin mellé Rosa *Luxemburgot*, aki, akármilyen nagy forradalmár volt is, alapvető kérdésekben helytelen álláspontot foglalt el Leninnel szemben, s Lukács éppen ezekben a kérdésekben, különösen az imperializmus kérdésében Luxemburgnak adott igazat. Míg Lukács akkori írása csak úgy csöpögött a „forradalmiságtól" s Lenin egész személyiségét és működését a „forradalom közelségével" magyarázta, mostani könyvében az ellenkező végletbe esik – mondja Rudas. A nagy forradalmár Lenint úgy állítja be, mint prózai filisztert, akitől távol volt minden „álmodozás", aki nem követett „távoli" célokat, aki mindig „prózai" feladatok megoldásával foglalkozott, akiből hiányzott minden „pátosz", aki „nem prédikál valami radikálisan új morált" stb. Rudas sorra is veszi és részletesen elemzi a most olvasott idézőjeles állításokat s mindegyikről megállapítja, hogy részben egy objektivista pártonkívüli álláspontot képviselnek, részben Lenin kisebbítését, vagy éppen megrágalmazását jelentik.

Külön hangsúllyal utal Rudas arra, hogy amikor Lukács a „szocialista kultúra" fogalma alá csak a majdan kialakuló kommunista társadalom kultúráját vonja, arra a tévedésre enged következtetni, hogy a Szovjetunióban még nincs szocialista kultúra. Még súlyosabb eltévelyedésnek minősíti Rudas Lukácsnak azt – a marxista esztétika egyik központi

kérdésévé tett – „elméletét", amely szerint „nem szükségszerű, hogy valamely gazdaságilag magasabb fokon álló társadalomnak feltétlenül *magasabbrendű irodalma, művészete*, filozófiája stb. legyen, mint az alacsonyabbrendűnek. „Már most Lukács – mint Rudas mondja – gondosan elkerüli annak kijelentését, hogy a *szocialista társadalomra* nem érvényes ez az „egyenlőtlen fejlődés". „Ha tekintetbe vesszük – írja Rudas –, hogy az egyetlen és utolsó szocialista író, akit Lukács *még elismer*, Maxim Gorkij, – a többi szovjet író ellenben számára egyszerűen nem létezik, akkor nem felesleges, de rendkívül szükséges és sürgős Lukács elvtárstól megkövetelnünk: *nyilatkozzék világosan és határozottan, érvényes-e az „egyenlőtlen fejlődés" állítólagos törvénye a szovjet társadalomra is, vagy nem?* Más szóval: nyilatkozzék, *a szovjet társadalom* is oly gazdaságilag magasabb fokon álló társadalom-e, amelynek irodalma, művészete, filozófiája stb. nem magasabb, mint az alacsonyabbrendű társadalomé, vagyis a kapitalizmusé?" „Mindenki be fogja látni – folytatja Rudas –, mennyire fontos ez éppen ma, amikor harcot kell vívnunk bizonyos elemek ellen, akik a Szovjetunió vezető szerepét hol az egyik, hol a másik téren, s így az új, *magasabb* szocialista kultúra megteremtése terén is *lekicsinylik*, akik a nyugati kultúra előtt hajbókolva nem akarják tudomásul venni, milyen magasan felette áll a Szovjetunió kultúrája az imperializmus, vagyis a hanyatló, rothadó kapitalizmus kultúrájának. Ezt a szovjetellenes, hazafiatlan irányt tudvalevően *kozmopolitizmusnak* hívják. Egész vitánknak Lukács könyvével kapcsolatban itt van a *súlypontja*, és a legsürgősebb feladatok egyike, hogy ebben a kérdésben teljes világosságot teremtsünk."

További súlyos állítása Rudasnak ebben a részben, hogy az egész társadalom és a munkásosztály viszonyáról, utóbbinak felszabadulásáról szólva „Lukács felfogása nem Marx, Engels, Lenin és Sztálin, nem az MDP felfogása, amelynek tagja, ellenben nagyon veszedelmesen hasonlít (csak más megfogalmazásban) Bucharin elméletéhez."

Bírálata harmadik részében Rudas László több alapvető elméleti kérdésben – civilizáció és kultúra viszonya, a kultúra jellegét meghatározó társadalmi tényező, az osztályok ellentétének és az osztályharcnak szerepe – vagy a polgári szociológia *álláspontjának* elfogadásáért rója meg Lukácsot, vagy a történelmi materializmus módszerének – idealista magyarázatra vezető – mellőzését állapítja meg

róla. Elítélés éri Lukácsot a pártköltészetről vallott nézetei miatt is. Két idézet nyomán Rudas odakövetkeztet, hogy Lukács szerint a kommunista pártban „szinte mindig szektaszellem" létezik és „nem egyszer uralomra jut", ami súlyos károkat okoz. „Ha a kommunizmus egy ellensége adná ezt a jellemzést, nem csodálkoznék rajta – mondja Rudas. – De ha kommunista teszi ezt, pártunk tagja, a legkevesebb, amit tehetünk az, hogy a legélesebben visszautasítjuk." „A pártköltő – idézi Rudas Lukácsot – sohase vezér, vagy sorkatona, hanem mindig partizán. Vagyis ha igazi pártköltő, mély egyetértésben van a párt történeti hivatásával, a párt által kijelölt nagy stratégiai útvonallal. Ezen belül azonban egyéni eszközeivel, *saját felelősségére* kell, hogy megnyilatkozzék." Ezt a beállítást Rudas a pártköltő és a *párt* közötti kapcsolat *karikatúrájának* nyilvánítja. A párt – állapítja meg Rudas – nem tűrheti, hogy a szocialista építés korában az irodalom és művészet terén *a partizánság* uralkodjék. „A párt irányítani kívánja költőit, művészeit. És joggal kívánja irányítani őket." Lukácsnál – úgymond – az „irányítástól való irtózás"esete forog fenn.

A végső kérdés mindezek után, hogy helyesen domborítja-e ki Lukács könyvében az új helyzetnek, a fejlődés perspektíváinak fővonalait? „A felelet erre határozott és erélyes *nem*. Az MDP gondoskodik majd arról, hogy a fejlődés perspektívái ne olyanok legyenek, amilyeneknek Lukács elvtárs kidomborítja őket."

Cikkéhez hozzáfűzi Rudas, hogy Lukácsnak *egyetlen* könyvét tette bírálat tárgyává. Az eredmény sok lényeges tekintetben *negatív*. Lukács tevékenységének pozitív oldalaira kitérni nem feladata. Mint a *Társadalmi Szemle* bejelenti, a következő számban közölni fogja Lukács György válaszát.

Lukács György

BÍRÁLAT ÉS ÖNBÍRÁLAT*

Rudas elvtárs hosszú cikkben bírálat alá vette *Irodalom és demokrácia* című, 1945–1947 között íródott és nemrég változatlan második kiadásban megjelent könyvemet. Mint a későbbi fejtegetéseim mutatják, e könyv (különösen új kiadásának) bírálatát jogosnak tartom. Rudas elvtárs cikkének elolvasása után gondosan áttanulmányoztam e könyvet, valamint a felszabadulás óta írott cikkeimet és beláttam, hogy nem egy fontos kérdésben komoly önkritikát kell gyakorolnom. Hogy Rudas elvtárs cikke alkalom volt erre az önkritikára, azt eszem-ágában sincs tagadni.

Rudas elvtárs azonban először is alig-alig tér ki azokra a fontos irodalmi és irodalompolitikai kérdésekre, amelyek itt a kritikát és önkritikát szükségessé tették; másodszor összefüggéséből kiragadott idézetek segítségével olyan vádakat emel ellenem, melyeknek helytálló volta esetén nem volna jogom magamat kommunistának tekinteni. Ezért, mielőtt a tulajdonképpeni irodalmi kérdésekre rátérnék, kénytelen vagyok néhány legfontosabb vád alaptalanságát beigazolni. Ezt megtehetném a többit illetőleg is, de nem akarom, hogy egy ilyen szükségképpen hosszúra nyúló polémia elterelje a figyelmet a főkérdésekről. Akik könyvem szövegét összefüggésben elolvasták, könnyen tiszta képet kaphatnak Rudas elvtárs idézési módszeréről.

1.

Rudas elvtárs ellenem emelt vádjai közül a legfontosabb, hogy „megrágalmaztam" Lenint. (T. Sz. 423. old.) Nézzük meg közelebbről a bizonyítás anyagát. Elsőszámú rágalom, hogy „prózai filiszternek" állítom be Lenint, akiből „hiányzott minden ‚pátosz' ". (U. o. 421. old.) A vád alapja egy Lenin-előadásom ama mondata, amely szerint „Lenin egész hatalmas élete művében nincs egyetlen mondat sem, amely a közkeletű értelemben akárcsak patetikus is volna". (Irodalom és demokrácia, 30. old.) Rudas szerint

* Rudas elvtárs Lukács elvtárs könyvéről írt kritikájában felvetett és Lukács elvtárs önkritikájával kapcsolatos igen fontos kérdésekre folyóiratunkban visszatérünk. (Szerk.)

én a „közkeletű értelemben" szót „óvatosságból" tettem hozzá. Talán nem egészen. Rudas egyrészt Lenint magát vonultatja fel ellenem, főleg az ő közismert fejtegetését, hogy a forradalmárnak bizonyos esetekben „álmodnia" is kell. Ez a hely nem ismeretlen előttem sem; ugyanebben a könyvben egy más helyen, ahol kiemelkedőnek tartottam, hivatkoztam is rá. (U. o. 130.) Másrészt a Rudas elvtárs által idézett mondat az én szövegemben így folytatódik: „csak az egész életmunkának mint egésznek van magával ragadó, nagyvonalú pátosza". Ezenfelül ugyanennek a beszédnek végén, kiemelvén Lenin harcát a szocialista új emberért, a következőket írom:

„Ezért az új emberért élt és harcolt Lenin. Ennek az új embernek volt ő maga első nagy példánya: reprezentánsa a patetikusság nélküli új pátosznak, az új élet pátoszának. Példaadó élet volt az övé, a legteljesebb morális tisztaság, minden aszkézis nélkül; a legmagasabbrendű szellemiség, mélyen beágyazva a társadalmi gyakorlatba. Lenin igazi nagy ember, nagy egyéniség, amilyet ritkán termelt ki még eddig az emberi társadalom fejlődése. Nagy egyéniség, de nem a ma közkeletű értelemben, az egyszeriség, a soha nem ismétlődés értelmében. Lenin egyéniségének talán legzseniálisabb eredménye, hogy folytatható munkát hagyott hátra nagy utódjának, Sztálinnak." (U. o. 48.)

A pátoszmentes kifejezésnek tehát az volt a célja, hogy kiemelje Lenin ellentétét a régi – világnézetükben idealista, kifejezésmódjukban retorikus – jelentékeny polgári forradalmárokkal. Ez az ellentét olyan erősen kifejezésre jut e beszédben, hogy Rudas elvtárs figyelmét sem kerülhette el teljesen. De ő ez ellentétet arra egyszerűsíti le, hogy a pátoszmentességgel a „frázishőst" állítja szembe, aki „üres szólamokat puffogtat." És patetikusan kérdi tőlem: „Talán Cromwell, Danton, Robespierre, Saint-Just, Kossuth frázisokat puffogtattak?" (T. Sz. 423. old.)

A nálam tárgyalt ellentét azonban nem ez. Egyszerűen arról van e beszédben szó, ahogyan Marx a polgári és proletár forradalmárt egymással szembeállítja: „Polgári forradalmak, mint a 18. század forradalmai, gyorsan rohannak sikerről sikerre, egymást követik a drámai hatások, az emberek és a dolgok mintha tűzfényben izzanának, minden napnak extatikus az uralkodó szelleme; de ezek a forradalmak rövidéletűek, hamar elérik tetőpontjukat és a társadalmat hosszú csömör fogja el, amíg megtanulja, hogy for-

rongási korszakának eredményeit józanul magáévá tegye." (Marx: *Louis Bonaparte Brumaire 18-ikája*, Szikra, 13. old.) A polgári forradalom ilyen jellegéről e beszéd megelőző részében van nálam szó. (*Irodalom és demokrácia* 30–32. old.) Marx ezt az ellentétet valamivel előbb így foglalta össze: „Ott a frázis fontosabb volt a tartalomnál, itt a tartalom fontosabb a frázisnál." (Marx i. m. 12. old.) Ennyi talán elég a „prózai filiszterről".

Második rágalom Lenin ellen: szerintem nem volt humanista. Ezt Rudas elvtárs abból vezeti le, hogy a fent vázolt, Leninnel szembeállított polgári forradalmár-típust humanistának neveztem: „De ebből következik, hogy Lukács Lenint ezekkel ‚az idealista prédikátorokkal, humanistákkal' szemben nem tartja humanistának." (T. Sz. 423. old.) Erre igen egyszerű a felelet. Könyvem ugyanazon oldalán, amelyet Rudas elvtárs olyan gonddal elemez, a következő mondat található: „Lenin tevékenységének világnézeti alapja: a materialista filozófia humanizmusa. Ennek az új humanizmusnak legtipikusabb képviselője, legnagyobb alakja Lenin." (*Irodalom és demokrácia*, 30. old.) Én tehát itt nem a „nem humanista" Lenint állítottam szembe „a" humanistákkal, hanem a régi polgári forradalmár humanizmusát Lenin új humanizmusával.

Harmadik rágalom Lenin ellen a szocialista kultúra új voltának tagadása. Rudas elvtárs a következő idézetet hozza: „Lenin tehát egyáltalában (!) nem helyezkedik szembe az emberiség elért morális kultúrájának tetőpontjával (az én szövegemben tetőpontjaival áll L. Gy.), ahogy azt a vulgáris leegyszerűsítők beállítani szokták: nem prédikál *valami radikálisan új* morált, amely százszázalékosan szakítana az emberiség elért eredményeivel. Ellenkezőleg: ezeket az eredményeket fontos és nagy örökségnek tekinti. Eltérése az eddigi nagy moralistáktól inkább (!) abban áll, hogy új utat jelöl meg . . ." (T. Sz. 425. old.) Rudas elvtárs itt teljesen mellőzi fejtegetéseiben *azt a fogalmazásomat*, hogy az új morál nem százszázalékosan szakít az emberiség elért eredményeivel. Vagyis – ha a szavaknak értelmük van – szakít, újat teremt, csak éppen ez a szakítás nem százszázalékos, nem jelenti *teljes* elvetését az emberi fejlődés eddigi vívmányainak. Ennek *hangsúlyozására szolgál a Rudas* által kiemelt „valami radikális új morál" kifejezés. Lenin erről a radikális újról nem egy helyen beszél. Lenin mindig élesen polemizált – akár politikai, akár kulturális kérdésről volt szó – a történelmi fejlődés olyan kispolgári felfogá-

sa ellen, mely ha valami új jelenség merült fel, ennek új voltát abszolutizálta, kiemelte a történelmi fejlődés bonyolultan dialektikus összefüggéséből és az így elszigetelt újat mereven szembeállította a régivel, fetist csinált belőle. Az új és régi harcának igazi dialektikus összefüggését, melyet Sztálin mutatott ki mint a dialektika egyik központi kérdését, ilyen túlzások alapján lehetetlen helyesen megérteni. Ezért fordul Lenin oly sokszor és oly határozottan a „radikális" új ellen. Így van ez a morál kérdésében is. Rudas elvtárs ügyet se vet arra, hogy az inkriminált mondatot megelőző soraim Lenin egy a morállal foglalkozó fejtegetését kivonatolják. (*Irodalom és demokrácia*, 32. old.) Lenin az állam elhalását elemezve, azt mondja:

„És csak akkor kezd majd *elhalni* a demokrácia, egyszerűen azért, mert a kapitalista rabságból a kapitalista kizsákmányolás megszámlálhatatlan borzalmaitól, brutalitásaitól, képtelenségeitől és aljasságaitól megszabadult emberek fokozatosan *hozzászoknak* majd ahhoz, hogy *a társadalmi együttélés legelemibb, évszázadok óta ismert és évezredek óta minden hagyományban ismételt szabályait* (ez a kiemelés tőlem L. Gy.) erőszak nélkül, kényszer nélkül, alárendeltség nélkül, *anélkül a külön kényszerítő szervezet nélkül* betartsák, amelynek neve – állam." (Lenin: *Állam és forradalom*, Szikra, 88–89. old.)

Hangsúlyoznom kell végül, hogy itt szóbanforgó fejtegetéseiben nem a szocialista morál egészéről van szó, hanem csupán, mint az olvasó láthatja, a lenini módszer egy lényeges vonásáról. Ezt is hangsúlyoztam, anélkül, hogy Rudas elvtárs erre ügyet vetett volna, amikor e fejtegetések elején kiemeltem: „Lenin *itt* (most kiemelve) arra gondol . . . (*Irodalom és demokrácia*, 32. old.)

Mint az olvasó láthatja, Rudas elvtárs csak összefüggésekből kiragadott mondatok idézése, ez idézetek teljesen önkényes magyarázata segítségével tudta azt a vádját ellenem „megindokolni", hogy megrágalmaztam Lenint. Az is világossá vált, hogy e vádak maguktól összeomlanak, ha a Lenin előadás teljes szövege áll az olvasó előtt. Rudas elvtársnak teljes mértékben módjában állt és kötelessége lett volna a szöveget a maga egészében elolvasni és feldolgozni, mielőtt ilyen súlyos és alaptalan vádat emelt ellenem.

Rudas elvtárs cikkének tekintélyes részét az az ironikus kommentár teszi, amellyel (1945–47-ben írott) cikkeim-

nek a „formális", „komoly", „igazi" stb. demokráciáról szóló fejtegetéseimet kíséri. Rudas elvtárs itt csakugyan könyvem leggyöngébb oldalait kritizálja. Könyvem abban a fejlődési szakaszban íródott, amelyben – Rákosi elvtárs szavai szerint – „még nem dőlt el, hogy a népi demokrácia vagy a polgári demokrácia útjára tér-e az ország". (*Építjük a nép országát*, Szikra, 1949, 99. old.) Könyvem minden elfogulatlan olvasója megállapíthatja, hogy minden fejtegetése a népi demokrácia győzelmének szolgálatában íródott a polgári (a formális) demokrácia felett.

Eszemágában sincs tagadni, hogy már maga a terminológia elmosottsága nem egyszer hibaforrássá válhatott, annyival is inkább, mert abban az időben sokan – köztük én is – távolról sem láttuk tisztán a fejlődés valóságos perspektíváját. Rudas elvtárs azonban úgy élezi ki kritikáját, mintha én a formális (vagyis a polgári) demokráciát védtem volna a népi demokrácia ellen. Kritikáját így fejezi be: „A szocialista demokrácia, amely nem formális demokrácia, szintén a vesztőhelyre küldte és küldi az ellenforradalmárokat. Mi magyarok szintén elintéztünk ily módon néhány fasiszta bitangot. Lukács talán nekünk is azt a szemrehányást fogja tenni, hogy ‚keresztültörtük' a formális demokráciát." (Társadalmi Szemle, 419. old.)

Ezzel szemben – és ezt könyvem számtalan helye támogathatja – fejtegetéseim lényege éppen az ilyen – forradalmi, a dolgozó nép érdekében történő – áttörések helyeslése, az értelmiségnek az ilyen áttörések igenlésére való nevelése volt. De hogy ez a fontos kérdés mindenki előtt világosan álljon, szabadjon könyvemből egy helyet idézni.

> „Éppen az igazi forradalmi demokraták, a valódi népi forradalmárok, Marat és Robespierre törték át a formális demokrácia korlátait, azzal mentvén meg a demokratikus forradalmat, hogy egészen a kivégzésig, nem adtak semmi megnyilvánulási szabadságot az ellenforradalomnak." (*Irodalom és demokrácia*, 22. old.)

Mindenki láthatja, milyen megalapozottsággal emel Rudas súlyos politikai vádakat.

Hasonló – bár némileg komikus mellékízű – az a vád, amelyet Rudas közvetlenül utána emel ellenem. Idézi könyvemből a következő mondatot: „A Lajos Fülöp-féle ‚gazdagodjatok meg!' jelszó beharangozása volt az oka a polgári tudat ilyen elprivatizálódásának . . ." (T. Sz. 419. old.) És ebből ezt a következtetést vonja le: „Azt az irányt, amely a társadalmi tudatból magyarázza a társadalmi létet, nem

pedig az anyagi alapból a tudatot, tudvalevőleg idealizmusnak hívjuk." (U. o. 420. old.)

Bevallom, nem kis meglepetéssel olvastam magam is a Rudas elvtárs által idézett mondatot. Aztán utánanéztem könyvem első kiadásában. Ott ez áll:

„A Lajos Fülöp-féle ‚gazdagodjatok meg!' jelszó beharangozása volt a polgári öntudat ilyen elprivatizálódásának" (42. old.)

Vagyis éppen a vád egyedüli alapját képező „oka" szó nincs meg a szövegben. Mivel szerettem volna megállapítani, hogyan jött létre a Rudas idézte szöveg, bekértem a második kiadás korrektúraíveit. Ott (a 20. íven) szószerint az első kiadás szövege áll és az egész bekezdésben nincs egyetlen korrektúra sem. Az „oka" szó tehát csak nyomdai hibából kerülhetett be a második kiadás szövegébe, s minden elfogulatlan olvasó az első kiadás szövege nélkül is láthatja, milyen után, a nyelvtani helyesség megsértésével van az „oka" szó itt beiktatva (a „beharangozás" ebben a megfogalmazásban teljesen értelmetlenül lóg, pedig értelem szerint éppen rajta van a hangsúly). Tévedések vígjátéka. Így lesz egy sajtóhiba annak megalapozása, hogy idealista vagyok.

Nem sokkal komolyabban megalapozott Rudas elvtárs részéről az a vád, hogy kozmopolita vagyok. Rudas elvtárs itt közelről érinti a legfontosabb kérdést: viszonyomat a szovjet irodalomhoz. De bírálati módszere itt is útjában áll annak, hogy a valóságos hibákat kritikával és önkritikával felderítsék. Egyrészt olyan vádakat emel ellenem, mintha egyáltalában nem ismerném el a szovjet kultúrát, sőt a Szovjetunióban megvalósult szocializmust sem. Erre a vádra nem is felelek, bár az igazamat tanúsító idézetek egész tömegét vonultathatnám fel. A szovjet irodalom kérdésében valóságban elkövetett – súlyos – hibámról a későbbiekben részletesen fogok beszélni.

Másrészt ugyanabban az összefüggésben – a kozmopolitizmus vádját emeli ellenem. Itt szükségesnek tartok néhány megjegyzést. Mindenekelőtt: a *magyar* kozmopolitizmusnak egyik ismérve a magyar irodalom (kultúra) lebecsülése lenne. A kérdés eme vonatkozását Rudas fel sem említi, mert nehezére is esnék e tekintetben, akár az összefüggésből való kiragadás és az ilyen módon való értelemtorzítás segítségével is, ezt a vádat emelni ellenem; ezért hallgatással mellőzi ezt a fontos mozzanatot. A kozmopolitizmus másik döntő ismérve a „hajbókolás a nyugati kultúra"

előtt. Rudas elvtárs ezt a kifejezést úgy használja (T. Sz. 427. old.), mintha ez az én tevékenységemet illetőleg közismert és magától értetődő volna. Azt hiszem, itt is szükségtelen részletekbe menni a megcáfolásánál. Mindenki tudja, hogy éppen én voltam, aki nálunk a nyugati dekadencia minden ágazata ellen (filozófia, festészet, irodalom stb.) az ideológiai harcot megindítottam és állandóan vittem magyar és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. Sőt jogom van arra is emlékeztetni, hogy amikor még politikailag hozzánk közelálló írók és kritikusok „értékes újításokat" láttak például Joyce-ban, Dos Passos-ban stb., én már akkor felvettem ellenük a legélesebb harcot.[1]

Ez a kritikai módszer, az összefüggésekből kiragadott idézetek önkényes bírálata, megy végig Rudas elvtárs egész cikkén. A legtöbbször nem az én valóságos álláspontom, hanem egy magakonstruálta fantom ellen hadakozik.

Az első világháború rosszemlékű osztrák tábornokáról, Potiorekről mondták: úgy nyomul előre, mintha saját jelentéseit elhinné. Rudas elvtárs is úgy vonja le következtetéseit, mintha rólam táplált apriori véleménye pontosan fedné a tényeket. Potierek is, Rudas elvtárs is szembekerül a tényekkel.

2.

Miért volt hiba *Irodalom és demokrácia* című könyvemet változatlan második kiadásban megjelenni engedni? Eltekintve az egyes kérdésekben megállapítható hibás állásfoglalástól, az egész könyv még ott is, ahol fejtegetései a maguk idejében helyesek, vagy legalább is elfogadhatók voltak, a mai körülmények között igen sok zavart okozhat, hátráltathatja irodalmunk előrefejlődését. Goethe ezt a helyzetet nagyon pontosan fejezte ki: „Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage". (Észből esztelenség, a jótéteményből istencsapása lesz.)[2]

Mert ennek a könyvnek egész hangja, tárgyalási módja a fordulat előtti időben gyökeredzett. Ennek az időnek alapvető problémája a régi Magyarország ideológiája elleni harc volt. Politikailag a feudális maradványok felszámolása, a még fennálló kapitalizmus megfékezése, korlátok közé szorítása, a restaurációs kísérletek csírában elfojtása volt a főkérdés.

A kultúra területén a hűbéri maradványok, az imperialista ideológiák, történelemhamisítások felszámolása állt

az előtérben, s párhuzamosan a kapitalizmus lassú visszaszorításával a nyugati dekadencia elleni harc. Arról volt tehát szó, hogy tisztásokat vágjunk a jövő útjai számára, és e munka részére értelmiségünket, íróinkat megnyerjük; megérttessük velük, hogy ez a leszámolás a múlttal az ő saját – anyagi és szellemi – érdekük. Ezt a tisztázódási folyamatot objektíve megnehezítette az, hogy a Magyarországon lejátszódó, szociális tartalmában forradalmi átalakulás „viszonylag békésen" folyt le. A véres polgárháború be nem következése rendkívül meggyorsította gazdasági és kulturális fejlődésünket, ugyanakkor azonban – éppen az értelmiségben – nem kényszerített ki határozott állásfoglalásokat, lehetővé tette az értelmiség számára lavírozni az igen és a nem között.

Mai véleményem szerint is helyes volt ezekhez a kérdésekhez kezdetben felette óvatosan hozzányúlni. Annyival is inkább, mert az akkori osztályharc természete következtében mindig ellenségeink akarták kikényszeríteni, hogy időelőtt vessük fel a szocializmus kérdését. Az 1945-ös választásokat a kisgazdapárt akarta „világnézeti választásoknak" minősíteni polgári társadalom és szocializmus között, a jobboldali szociáldemokrácia demagógiája, pártunkban a 19-esek. (A magyar irodalmi élet a felszabadulás idején mélyen telítve volt a reakciós polgári előítéletekkel, a Horthy-korszak, a fasizmus ideológiai maradványaival; még olyanoknál is, akik egyénileg, politikailag és kulturálisan elégedetlenek voltak az ellenforradalmi rezsimmel, sőt bizonyos fokig ellenzékben állottak vele szemben. Az első lépés tehát e maradványok, ez előítéletek elleni harc kellett hogy legyen. A fejlődés szocialista perspektívájának fel nem vetése történelmi szükségszerűség volt, nem holmi taktikai fogás. A tömegek (tehát a mi esetünkben az értelmiség is) csak saját tapasztalataikon okulva, azokat tudatosítva és általánosítva fejlődhetnek, juthatnak el saját társadalmi helyzetük és az azzal járó feladatok helyes megértéséhez. Ezt a célt igyekeztem akkor szolgálni a kapitalista „szabadság" leleplezésével, a „nyugati példaképek" dekadens, embertelen, fasizmust előkészítő mivoltának feltárásával, minden „harmadik út" lehetetlen, mert szükségképpen reakcióba torkoló voltának kimutatásával, a realizmus kérdésének az irodalmi közvéleménybe való bedobásával, a magyar narodnyikság és a magyar „polgári haladás" bírálatával, a magyar irodalom egysége és a magyar irodalomtörténet korszerű revíziója kérdésének felvetésével stb. stb.

Ezeknek a kérdéseknek helyes megértetése céljából annak a gondolatvilágnak formáiból és tartalmaiból indultam ki, melyek a magyar értelmiségben, a magyar íróvilágban akkor elevenen éltek. Nemcsak azért, mert csak így lehetett termékeny kapcsolatokat teremteni a párt ideológiájától akkor még idegenkedő értelmiséggel, hanem – főleg – mert csakis e formák és tartalmak a legjobb esetben túlhaladott, a legtöbbször hamis és káros mivoltának belátttatása vezethetett az új helyzet, az új feladatok termékeny megértéséhez.

Ma is meg vagyok arról győződve, hogy számos kérdésben helyesen jártam el. Másrészt azonban azt is látom, hogy nem egy esetben túlmesszire mentem el ebben a kiindulásban az akkor adott ideológiai állapotból és nem elég messze a konzekvenciák levonásában. Itt a terminológia elmosottsága nagy szerepet játszik, de mégsem az ilyen terminológiai kérdésekre gondolok elsősorban, hanem arra, hogy bizonyos kérdéseket már akkor is élesebb megvilágításba lehetett volna helyezni.

Ez a túlságos hozzásimulási törekvés a felszabadulást közvetlenül követő ideológiai állapothoz már akkor is azzal a hátrányos következménnyel járt, melyet akkor is nem egyszer éreztem, de amely csak most vált előttem teljesen világossá, hogy az ilyen kifejezésmódot az ingadozó, a tompán ellenálló értelmiség nem egyszer saját ellenállásának igazolására használhatta ki. Ez a hátrányos következmény természetesen még élesebben megnyilvánul könyvem második, változtatás nélküli kiadásában, amikor a fordulat után jutnak ilyen megfogalmazások az ingadozó értelmiség elé.

Csak egy tipikus eseten szeretném illusztrálni ezt a helyzetet. 1945 decemberében, József Attiláról tartott előadásomban kísérletet tettem a párt és a költő viszonyának meghatározására. Akkor a – rövidesen nagyon elterjedt – partizán kifejezést használtam. Bár az előadásban igyekeztem kiemelni és népszerűsíteni a pártfegyelem kérdését, a költőnek a párt ideológiájával és munkájával való összeforrottságát: mégis a partizán-kifejezés azoknak jelszavává vált, akik ezzel a költőnek a párttól való „függetlenségét" akarták kihangsúlyozni és megvédeni. Az ilyen – szándékaimmal homlokegyenest ellenkező – félremagyarázások lehetősége a legvilágosabban mutatja e könyv hibáit és gyengeségeit, melyek az új körülmények között megjelent új kiadásban természetszerűleg fokozottan érvényesülnek. Itt ennek a véleményem szerint leglényegesebb kérdésnek

tisztázása a fontos, s mellette második sorba szorul az, hogy egyes megfogalmazások elméletileg mennyire állják meg a helyüket. A jelen esetben például – mint arra Rákosi elvtárs figyelmeztetett – maga a partizán-kifejezés elméletileg helytelen, mert a mai partizán éppen az itt fontos problémák szempontjából semmiben sem különbözik a sorkatonától. A partizán-kifejezés kedvezőtlen hatása azonban, mint közismert, éppen az ellenkező irányban nyilvánult meg: számos író a maga „partizán"-voltában azt a jogot látta, hogy megtarthatja régi polgári individualisztikus magatartását.

Ilyen ideológiai zavarok jöttek létre abból, hogy kifejezésmódomban túlságosan hozzásimultam az akkor adott helyzethez. Ennek formai oldalára, a kifejezésmód gyakran túlságosan elmosott voltára már rámutattam. Ami a tartalmi problémákat illeti, ott a meglévő előítéletek elleni harcról volt szó. Ha ezeknek legfontosabb irányait veszem, mind a sovinizmust (és benne a népi narodnyikságot), mind a nyugati orientációt, úgy ma sem vethetők szememre lényeges hibák. Annál inkább a pozitív perspektíva terén. Természetesen az 1945-től 1947-ig terjedő szakaszban a szocializmus még nem szerepelt mint közvetlenül megvalósítandó cél. De az ellenállás vele szemben már akkor is igen erős volt. Kezdve a legdurvább, persze csak suttogó propagandában terjesztett rágalmakkal s végezve az ellenállás „finomabb" formáival, a polgári individualizmus magasabbrendűségének hirdetésével. Az a harc, amelyet ezek ellen az ellenálló tendenciák ellen folytattam, csak negatíve, csak az előítéletek lerombolásában tekinthető kielégítőnek. Miért?

Azért, mert ebben a harcban nem állott kellő nyomatékkal előtérben a szovjet kultúra szerepe kulturális átalakulásunkban és újjászületésünkben. Ez pedig minden kérdés központja. Egy mai Batsányinak állandóan kellene hangsúlyozni: „Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek!"

Ennek a kérdésnek központi jelentősége abban is megnyilvánul, hogy tudatosan vagy öntudatlanul állandóan fennáll az értelmiség, az írók körében egy olyanfajta raffinált ellenállás a szocializmus, a szocialista kultúra ellen, hogy általában elismerik, sőt esetleg kifejezetten igenlik a szocializmust, ellenben elvetik annak konkrét és valóságos megtestesülését a Szovjetunió kultúrájában. Ez a kérdés ily módon minden pozitív perspektíva központi kérdése. A szocializmus: valóság, mégpedig egyféle és egyértelmű való-

ság: az, ami a Szovjetunióban megvalósult. Aki a valóságtól – vagyis a Szovjetuniótól – eltekintve akar szocializmust, nem akarhatja azt igazán, sőt lényegében, objektíve, ellenszegül neki.

Ilyen ellenállás nálunk kétségkívül volt, s van még ma is. Veszélyességét nem csökkenti, hanem ellenkezőleg növeli, hogy lappangó, hogy szinte sohasem nyilvánul meg nyílt ellenzékiség formájában. Ahol valahogyan, körülírásokban kifejezésre jut, ott egyrészt a magyar fejlődés sajátosságát hangsúlyozza. Nem tudja (vagy inkább nem akarja) figyelembe venni, hogy ezt a sajátosságot éppen a Szovjetunió léte és hatalma teremtette meg és teszi továbbra lehetővé. A mi népi demokráciánk „viszonylag békés" fejlődése abból ered, hogy a Vörös Hadsereg hősi harcokban szétzúzta a Horthy-rendszert s további fejlődésünk ilyen jellegének alapja a hatalmas Szovjetunió politikai, gazdasági és kulturális támogatása, valamint a többi népi demokráciával való együttműködés. Aki tehát a magyar fejlődés sajátosságát komolyan veszi, annak aláhúzottan kell kiemelnie a Szovjetunió központi helyét egész létünkben és fejlődésünkben.

Másrészt a mi kultúránk „magasabb színvonalára" nagyobb „igényességére" hivatkoznak. Az itt megnyilvánuló ellenállás szintén lappangó jellegű: sohasem jut elvi kifejezésre, mindig csak egyes kulturális jelenségek „kritikája" formájában nyilvánul meg. De persze ismétlődésében van rendszer. Itt mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy ez az „igényesség" a dekadencia negatív menedéke, a felesleges árnyalatok hajhászásának védekező magatartása. A nyílt csatákban visszaszorulva, a dekadencia védői olykor felléphetnek a klasszikusok ellen, erőiket azonban a szovjet kultúra, a szovjet irodalom ellen koncentrálják. Az ilyen beállítás azért is lehet félrevezető hatású, mert úgy lép fel, mintha az igazi művészetet védené a pusztán tartalmi jellegű tendenciairodalommal szemben, mintha a művészi újat védené, valami művészileg elavult ellenében. A valóságban azonban a helyzet teljesen megfordítva áll. Ha valaki teszem egy Szimonov-drámát Anouilh-ból vagy Giraudoux-ból meritett nézőpontról kritizál, akkor ugyan azt képzeli magáról, hogy esztétikai „igényességet" tanúsított, pedig magában véve hamis, a rothadó kapitalizmus szempontjai szerint ítél meg valamely új szocialista esztétikai jelenséget. „Igényessége" – éppen esztétikai szempontból – vakká és süketté teszi az új esztétika kérdéseivel szemben.

Az ilyen hangulatoknak, melyek ritkán jutnak nyílt kifejezésre, veszélyességét nem is annyira az újdonság, az avantgardizmus köntöse, nem is az esztétikai szempont teszi ki. Hogy a dekadencia nem valami haladó értelemben új, hanem elavult, hogy a rothadó kapitalizmus kifejezése, hogy az esztétikai „igényesség" kicsinyeskedés, lényegtelen árnyalatok, formális trükkök hajhászása, ma már nem nehéz kimutatni. A lényeges feladat, amely az ilyen, a negatív kritikának igazi súlyt, átütő, meggyőző erőt ad, az, hogy itt van előttünk az igazán új, esztétikai, kulturális szempontból is: a szovjet kultúra, az új, a magasabbrendű valóság művészi megszólalása. Éppen esztétikailag vak, elmaradt, aki ezt nem veszi észre.

Ha most már kritikailag visszatekintek az elmúlt években folytatott tevékenységemre: itt a mulasztás. Stratégiai hibáról van itt szó, mely kétessé teszi az egyéb területeken elért eredmények pozitív hatályosságát. Ismétlem: azoknak a harcoknak, amelyeket az irodalom és művészet terén folytattam, túlnyomó része helyes volt. De mindezek a pozitívumok messzemenően hatálytalanokká váltak a szovjet kultúra pozitív és konkrét hangsúlyozásának hiánya miatt. Arról van itt szó, hogy irodalmi tevékenységemben a realizmus klasszikusainak elemzése, a dekadencia bírálata konkrét formát kapott, míg a szovjet irodalomról csak utalásokban, csak deklarációkban beszéltem.

A marxizmus arra tanít, hogy az emberek cselekedeteit nézzük, nem pedig azok indítóokait. És így bármennyire megmagyarázható eddigi tudományos és írói fejlődésemből, hogy milyen területeket kutattam át tudományosan, s mit ismertem csak a „művelt olvasó" színvonalán – mindez itt nem döntő. Tudom, hogy a szovjet irodalom terén tudományos felkészültségem messze alatta marad annak a tudásnak, amellyel más területeken rendelkezem. Ez azt jelenti, hogy nem állott és nem áll módomban a szovjet irodalom, az egyes szovjet írók fejlődésével a számomra más területeken elért tudományos színvonalon foglalkozni. Mivel pedig meggyőződésem, hogy a marxista kutató hitelét veszti, s ezzel ideológiai befolyását kockáztatja, ha olyan tárgykörökben lép fel a hozzáértés igényével, amelyeken nem uralkodik teljesen, eddig nem vállakoztam arra, hogy a szovjet irodalom egészéről vagy egyes szovjet írókról beható tanulmányokat írjak. Ezt a felfogásomat a valóság helytelennek mutatta. Hiszen a magyar irodalmi életben nem mint az európai irodalom egy korszakának specialistája szerepel-

tem, hanem mint kommunista, aki szerepet vállalt a magyar íróvilág szocialista útra vezetésében. Ha igaz is, hogy felkészültségem nem elegendő tudományos igényű tanulmányokat írni a szovjet irodalomról, vagy egyes írókat a szocialista irodalom teljes összefüggésében tárgyalni, mivel állandóan olvastam a szovjet irodalom kiváló műveit, igen is módomban lett volna annak egyes kiemelkedő íróival vagy alkotásaival kisebb igényű esszékben vagy könyvismertetésekben foglalkozni. Remélem – ha elkésve is – ki fogom pótolhatni itt elkövetett súlyos mulasztásomat.

Ennek a helyzetnek pedig múlhatalanul az lett a következménye, hogy mindazok a tompán ellenálló hangulatok a szovjet kultúra, a szovjet irodalom ellen, azt vélték: az én utalásokra és elvi *deklarációkra szorítkozó viszonyom* a szovjet irodalomhoz igazolása, alátámasztása annak, hogy nekik joguk van azt ignorálni, alacsonyabbrendűnek tekinteni saját tévelygéseiknél; hogy létezik egy „hivatalos" irodalmi vonal, amellyel szemben – nyílt vagy titkolt – ellenzékben állnak, és van egy „Lukács-féle vonal", amelyet elfogadnak, s így igazi szocialista írók lehetnek, anélkül, hogy a szovjet irodalmat *elismernék*.

Ebből a helyzetből fakad, hogy számos megállapításom, melynek igazi értelme egészen más volt, mint amit ők gondoltak, összefüggéséből kiragadva, tápot adott ezeknek a hangulatoknak. Bármilyen sokféle anyagból sütöttem kalácsot, ők csak a nekik tetsző mazsolákat szedegették ki belőle. Messzire vezetne és elvezetne igazi témánktól, ezeknek a félremagyarázott mondatoknak helyreigazítása. Ezt itt annál kevésbé tartom feladatomnak, mert egyrészt ilyen felhasználásuk ténye irodalmi életünknek; a belőlük származó téves felfogásokat meg kell cáfolni, ki kell irtani, minden tekintet nélkül arra, hogy igazi nézeteimnek milyen félremagyarázása volt a forrásuk, másrészt azért, mert produkciómnak fent kiemelt aránytalansága volt az oka annak, hogy ezek a félremagyarázások egyáltalában létrejöhettek. Ha én kezdettől fogva behatóan elemeztem volna a szovjet irodalom fontos alkotásait, vagy csak néhányat közülük, ez elemzések súlya csírájukban elfojtotta volna az ilyen legendákat. Az egyes deklarációk, bármilyen határozottak lettek is légyen elvileg, természetszerűleg nem gyakorolhattak ilyen hatást.

Ennek megállapítása önkritikámnak egyik, számomra legfontosabb, része. A legnagyobb határozottsággal kell tiltakoznom az ilyenfajta „tisztelők" ellen, akik az én állí-

tólagos vonalamat szembe akarják helyezni a pártvonallal. Csak egyfajta kommunizmus létezik. Eredményes munkásságunk ezt támasztja alá, ennek része. Ahol eltérés van: az a mi egyéni hibánk, amelyet önkritikával igyekszünk kijavítani.

Stratégiai hibának minősítettem itt elkövetett mulasztásomat. Világos, hogy miért. Azért, mert az alapvető kérdés, amelyet kezdettől fogva fel kellett volna vetni, ez volt: hová orientálódjanak íróink? Hol keressék az újat? Mi legyen a mértéke alkotásaik új voltának? Milyen új elvek segítségével küzdhetik le magukban – emberileg és művészileg – a kapitalizmus maradványait?

Ezekre a kérdésekre az én irodalomelméleti és kritikai munkáim még ott sem adtak választ, ahol az egyes konkrét kérdések elméleti és történelmi megragadása helyes volt. Nem adhattak ,mert a dekadens világszemlélet még oly megsemmisítő ideológiai és művészi bírálata csak negatívum. Csak azt mondja: itt zsákutca van, nem pedig: hová kell menni? És a dekadenciával szembeállított klasszikus realizmus – a múlté. A múlté nemcsak objektíve, hanem éppen aszerint a történelmi tárgyalásmód szerint is, amellyel én problémáit megragadni igyekeztem. Minden tanulmányom kifejezetten mint koruk gyermekeit ábrázolja őket, nemcsak világfelfogásukban, hanem éppen ezért művészi ábrázolásukban is. Tehát mindenütt ki van fejezve: a mai író sokat tanulhat Balzac vagy Tolsztoj tanulmányozásából, de mai író – ha igazi író – semmiképp sem írhat úgy, mint Balzac vagy Tolsztoj.

Mindez helyes, de éppen ezért az írók végső fokon irányítás nélkül maradtak. Mert irányítást csak a jelen adhat, amennyiben ez a jelen jövőtől terhes, a jövőt megvalósító, nem pedig felbomlást árasztó. Ez a jelen, ez a jövő pedig legelsősorban a szocialista Szovjetunió irodalmában testesül meg. A felszabadulásukért harcoló népek vagy az új népi demokráciák szocialista írói éppen úgy a maguk útját keresik, mint a mieink. Kísérleteik érdekesek és tanulságosak. De *mint egész irodalom* csak a Szovjetunióé mutatja az utat.

A klasszikusok tanulmányozása mégis fontos marad. Ezt éppen a szovjet irodalom története igazolja. De, ahogy Marx mondja, az alacsonyabb fejlődési fok csak a magasabból érthető meg igazán. A múlt nagyjai csak a szocializmus elméletéből és gyakorlatából tekintve válnak igazán érthetőkké, hatásukban termékennyé.

Ezt az útmutatást mulasztottam el itt bírálat tárgyává tett könyvemben. Ennek a központi kérdésnek elhanyagolása helyezte ferde megvilágításba számos, magábanvéve helytálló megállapításomat is.

3.

A fordulat éve új helyzetet teremtett: népi demokráciánk, győzelmes harc után a polgári demokrácia ellen, már a proletárdiktatúra funkcióit teljesíti, a magyar nép a szocializmus útjára lépett. Itt nem feladatunk a gazdasági és politikai átalakulás elemzése; csak következtetések levonása az irodalom részére.

Ebben az összefüggésben tekintem döntő hibának az *Irodalom és demokrácia* változatlan kiadását. Mindaz, ami e könyvben helytelen volt, fokozottan káros hatásúvá vált; sok minden, ami keletkezése idején helyes és hasznos volt, ma alkalmas arra, hogy az emberek tisztázódását megzavarja.

A mennyiségi hiba átcsap a minőségibe. Itt nem segít semmit, hogy minden cikk keletkezésének dátumával van ellátva. Az olvasó a mai nap részére kíván felvilágosítást és irányítást. Ebből a szempontból sok minden, ami a maga idejében helyes vagy elfogadható volt, ma zavart idézhet elő. De ezenfelül az a tény, hogy e könyvet a tavalyi év folyamán újból megjelenni engedtem, jele annak, hogy a fordulatot csak lassan, nem elég határozottan hajtottam végre. Amikor például ez év tavaszán először beszéltem a szocialista realizmus konkrét problémáiról,[3] egy írótársam helyesen jegyezte meg, hogy ezt az előadást jóval előbb kellett volna megtartanom.

Mi az író és a kritikus feladata ma? Szinte napról napra új társadalmi valóság jön létre és vele kölcsönhatásban megváltoznak az emberek, születik meg az új, a szocialista ember. Az irodalom feladata: ezt a folyamatot tudatosítani és gyorsítani. Azáltal, hogy költői erővel, eleven emberekben, tipikus és ugyanakkor egyéni sorsukban előttünk áll az új és a régi küzdelmének mai, különleges magyar formája, a dolgozó népben gyorsabban, határozottabban és mélyebben tudatosodik: merre kell irányt venni, mit kell leküzdeni magunkban, mi ellen kell harcolni másoknál az új, a szocialista világ teljes győzelméért?

Világos, hogy az irodalom ilyen új feladataiban az új *ember* áll az előtérben. Ezt nálunk, ahol a dekadencia em-

bertelen, emberellenes hagyományai még nem pusztultak ki, nem lehet eléggé hangsúlyozni. Persze ismétlem: az új ember nem légüres térben jön létre, új voltának irodalmi jellege nem holmi elvont, „magányos", pszichológiai „mélység", mindez szintén a dekadencia káros öröksége. Arról van szó, hogyan teremtik meg az új életkörülmények az új embert, hogyan teremti meg magát az új ember az életkörülmények szocialista átformálásának folyamatában. Minél gazdagabbak ezek a kölcsönhatások, annál gazdagabb, igazabb és mélyebb lesz az új ember képe. Tehát nem erről van szó, hogy pontosan leírjuk az új gépet, az új traktort stb.; ez fontos, de nem az irodalom elsőrendű feladata. Arról van szó, hogyan változik meg például azáltal, hogy traktort kezel, vagy traktorral szánt.

Az elsőrendű feladat ily módon: minél teljesebb, minél gazdagabb, minél élethívebb képet adni az új valóságról. Az élethűségre való törekvés nem „objektivitás" a szó polgári értelmében. A mi irodalmunk a Lenin-féle pártosság alapján áll. De itt nincs ellentmondás, ahogy azt a polgári esztétika képzeli. Hiszen a valóság maga, Sztálin megállapítása szerint, az új és a régi, a keletkező és az elhaló harca. Világos, hogy minden igazi író az új mellett, a régi ellen foglalt alkotásaiban állást. Ezzel azonban tudatosítja a valóságnak magának objektíve létező és működő folyamatát. Az igazi, a lenini pártosság tehát egyaránt szembeáll a modern polgári irodalom és irodalomelmélet hamis, egyoldalú szubjektivizmusával is, objektivizmusával is. Ezzel új, magasabb fokra emeli az irodalom igazi nagy hagyományait. Gondoljunk arra, hogy Engels Aiszkhülosztól a kortárs orosz és skandináv irodalomig a legnagyobb írókban kimutatta, hogy tendencia-írók.[4]

Az irodalmi feladatoknak ilyen meghatározása azonban még túl általános. Az igazi nagy irodalom (ellentétben a modern polgári dekadenciával és az általa felújított régebbi dekadenciákkal) mindig az emberiség társadalmi, emberi tudatosodásának, magasabbra fejlődésének egyik fontos eszköze volt. Segítette az embereket abban, hogy önmagukat megismerjék, hogy képet kapjanak saját emberi mivoltukról, s e tudatosodás segítségével önmagukat fejlesszék. Az irodalom ilyen általános meghatározását, ezt az összefüggést a nagy múlttal ma sem szabad elhanyagolni, mert enélkül minden elmúlt irodalom érthetetlen, felhasználhatatlan volna számunkra.

De a lényeges, a konkrét kérdés éppen az: mi az új a

mai helyzetben? Az emberiség „előtörténete" számunkra véget ért, megkezdődik annak igazi történelme. Tehát egy világtörténeti jelentőségű minőségi változás kellős közepén állunk. Az irodalom részére ezt a minőségi változást a szocialista realizmus problémái fejezik ki.

Nem lehet itt feladatunk a szocialista realizmus problémáit még csak vázlatosan sem ismertetni. Csak néhány döntő szempontot ragadok ki. Az első: társadalom és egyén új viszonya. Itt sem kielégítő ezt az új viszonyt pusztán a modern polgári irodalom ellentéteként tekinteni, amely az avantgardistáknál a képzeletében társadalmi kapcsolataiból kiszakadt ember belső világát ábrázolja. A régi nagy realizmus az embert mindig társadalmi összefüggéseiben ragadta meg, de az osztálytársadalom összefüggéseiben; minél nagyobb az író, annál igazabban jelenik az meg, vagyis az osztálytársadalom, a kapitalizmus minden szörnyűségével együtt. A szocializmus embere számára az objektív társadalmi viszonyok gyökeresen mást jelentenek: az ellentmondások antagonisztikus jellege megszűnt s ezzel az ember számára is megszűnt az az ellentétes kettősség, az az ellentétes szembenállás, amely az osztálytársadalmakat jellemezte. Az ember egyéniségének teljesülését, sokoldalúvá válását most már tudatosan a közösségben keresi, s a közösséggel való együttdolgozásban éri el.

Ez – elvontan kifejezve – szinte közhelyként hangzik. Az író számára azonban, aki az egyes (társadalmilag tipikus) embereket, fejlődésüket, kibontakozásukat kutatja, egész új világot jelent. Kolombuszként kell nekivágni a tengernek, hogy ezt az új világot az emberek külső és belső életében felfedezze és megfelelő módon kifejezze. Mert a társadalmi viszonyok megváltozásával az ember egész belső világa is megváltozik. Persze nem egy csapásra. Az író feladata ezt a hol lassú, hol gyors, ellentmondásos (bár nem antagonisztikusan ellentmondásos) kapilláris folyamatot ábrázolni, amelyben a társadalmi viszonyok megváltozásával, az ember cselekedetei, munkája révén történő megváltoztatásával az ember *maga is megváltozik*, amelyben hol lassan, hol gyorsan a régi maradványait magában felszámolja, s a benne csírában lévő új virágba szökken. Ez a folyamat nem egyszerű s nem is egyenesvonalú. Csernisevszkij helyesen mondta, hogy a társadalmi cselekvés útja nem olyan egyenes, mint a Nyevszkij-proszpekt. Ebben a fejlődésben még tragédiák is lehetségesek. Panfjorov például ilyen tragédiát ábrázolt Ognjev sorsában, aki a pol-

gárháború hőse volt, aki meggyőződötten harcolt a falu szocialista fejlődéséért, de mégis tragikusan elpusztult, mert nem értette meg ennek a fejlődésnek sajátos, szükségszerű útját.

A szocializmus az első társadalmi rend, amelyet az emberek tudatosan, tervszerűen építenek fel. Ily módon a társadalmi tudat most már nem utólagos tudat, mint a kapitalizmusban (post festum, mondta Marx), hanem tervet kigondoló és végrehajtó tudat. Ahogy a munka formálta az embert állatból emberré, úgy teremti magát most az ember tudatos tervező, tervet végrehajtó társadalmi munkájával igazán emberré.

Itt is az írói oldal a fontos számunkra. A tudatosság ma a polgári világ hagyományaiban felnőtt írók előtt erősen kompromittálva van. Ez nem véletlen. A társadalomra irányított tudat a polgári társadalom keletkezésének idején szükségképpen illúziókkal, utópiákkal telített volt. A győztes polgári társadalomban a kapitalista filiszter banális tudata lett belőle (Benthamtól Spencerig). Minél erősebben beállott a polgári társadalom hanyatlása, annál inkább már csak rezignáció vagy cinizmus formájában jelentkezik a tudatosság. Az írók érdeklődése e fejlődés következtében elfordul a tudattól az ösztönélet „mélységei" felé. (Ezzel a folyamattal párhuzamos az is, hogy az író mint művész mindinkább lenézi azt a tudatosságot, mely Leonardótól Goetheig uralta a művészi alkotás elméletét; most a polgári világban csak az ösztönös intuíció számít.)

Ily módon jön létre az az előítélet, hogy a tudat prózai, az ösztön poetikus. Ezzel a polgári előítélettel kell radikálisan szakítani, ha a most keletkező új embert meg akarjuk látni, meg akarjuk érteni és ábrázolni. Itt nemcsak a közvetlen értelemben vett társadalmi cselekvésről van szó, mert az új társadalmi szerkezet, ha lassan is, átformálja az emberek egész belső életét, lelki életüknek egész hierarchiáját. A tudatos társadalmi cselekvés az emberi tudat uralmát jelenti az ösztönök, érzések, hangulatok stb. felett; persze nem valami aszkétikus uralmat, hanem minden emberi képesség megfelelő helyen és módon történő kihasználását és kibontakoztatását (ezt a fejlődést már a nagy utópista Fourier előrelátta). Amit az ember a munkában megvalósított, tehát a természethez való viszonyában, az most kiterjed az ember egész társadalmi, lelki életére.

Itt is fejlődési folyamatról van szó, az új harcáról a régivel. De az életben ez az új életforma már régen létezik.

A Lenin alapította újtípusú párt létrejöttének mindjárt kezdetén fellép a harc a spontaneitás ellen, a tudat uralmáért a spontaneitás fölött. A kommunizmus világot átalakító heroizmusa a tudatosságon épül; ez nyilvánul meg az illegalitástól a szocialista építésig, a polgárháborútól a Honvédő Háborúig. Ennek a fejlődésnek emberi tartalmait és formáit, poézisét ábrázolni: az irodalom új, nagy feladata.

Mindezzel szoros összefüggésben áll, hogy most már az emberek pozitív és normális tulajdonságai, erényei válnak költőileg érdekesekké. Ez a helyzet új, nemcsak a dekadenciával, hanem a klasszikus irodalom fővonalával szemben is. Az osztálytársadalom, főleg a kapitalizmus szerkezete, mozgási törvényei azt hozzák magukkal, hogy a normális embert unalmasnak, prózainak, laposnak tekintik; csak az excentrikus látszik érdekesnek és költőinek a polgári szemléletben. Ma ez az excentrikusság mind erősebben belenő a pathológiába.

A szocializmus világnézete ezt az értékelést teljesen elveti. Számára az excentrikus ember a letűnt kapitalista korszak szörnyűségeinek túlhaladandó, társadalmi nevelés segítségével átalakítandó, normálissá változtatandó maradványa. Az excentrikusságba belemerevedő, az excentrikusságból kultuszt űző ember pedig már nemcsak Gorkij, hanem Csehov szemében is komikus figura volt. A szovjet irodalom átmeneti idejének számos kiváló alkotása foglalkozott ezzel a témával. Alexej Tolsztoj hatalmas regénye (*Golgota*), éppen azt írja le, hogyan lesznek ilyen excentrikus polgári intellektuellek a polgárháború hatása alatt igazi emberekké, normális szovjet emberekké. Makarenko pedig excentrikussá (tolvajjá, hazuggá stb.) züllött gyermekek szocialista nevelését ábrázolja; azt, hogyan vezeti őket a társadalmi együttélés, a közös munka, vissza a közösségbe, farag belőlük normális, vagyis közösségben élő, közösségben dolgozó embereket.

Ez persze sokkal többet jelent, mint az emberi értékelések új mértékét. Az irodalom számára – s itt erről van szó – gyökeresen új kifejezési eszközök keresését is magával kell hoznia. Mert a polgári irodalom, még a nagy realistáknál is (gondoljunk Balzacra) elsősorban kritikai jellegű volt: a kapitalista társadalom kritikája, ami itt azt teszi, hogy érdeklődése elsősorban arra irányul, hogyan torzítja el a kapitalizmus az embert. Az *irodalmi alakok jellemzése* ilyen körülmények között elsősorban a negatív emberi tulajdonságokra van beállítva. Ez a magatartás természetszerűleg új

minőségbe züllik át az imperialista korszak dekadens irodalmában: Gide vagy Joyce kifejezési eszközeivel lehetetlen volna igazán pozitív embereket ábrázolni.

A szocialista realizmust pedig az embernek éppen ezek a pozitív oldalai érdeklik, az újító munkástól a szövetkezetért harcoló paraszttól, egészen a proletár forradalom, a szocialista építés, a Honvédő Háború legnagyobb hőseiig. Ez nem jelenti azt, hogy a negatív elem egyáltalában nem szerepel. De funkciója gyökeresen megváltozott: negatív a szó szoros értelmében: az, amin túl kell haladni, az, amit át kell formálni.

Ez a néhány kiragadott probléma csak illusztráció. Nemcsak sokkal szélesebb, átfogóbb kép kellene, hogy a szocialista realizmus igazi mivoltát áttekintsük, hanem az egyes gondolatsorok összefüggésének rendszeres kimutatása is. Erre itt természetszerűleg nincs terünk. Annyit azonban már ez a vázlat is mutat: új, minden eddiginél magasabbrendű problémák megoldásával, új, minden eddiginél magasabbrendű irodalommal állunk szemben.

Ebben a kérdésben is szerepel velem szemben az a félremagyarázás, amelyről előbb részletesen beszéltem. Marx és Engels az irodalomról szóló írásaihoz írt előszavamban beszéltem a Marx-féle „egyenlőtlen fejlődésről"; akkori fejtegetéseim kizárólag Marx nézeteit igyekeztek magyarázni, s így bennük természetszerűleg az osztálytársadalmak ideológiai fejlődéséről volt szó, ahol az antagonisztikus ellentmondásokban történő mozgás hozza létre ezt a jelenséget; a felhozott példák – Homérosz, Shakespeare, a 18–19. század filozófiája – világosan mutatják, hogy erről és csak erről volt szó. Mivel azonban ez nem volt kifejezetten kimondva, e kérdésben is létrejött a fent leírt, irodalmi fejlődésünkre káros legenda. Természetesen, ahogy ezt általánosságban már megállapítottam, ez esetben sem akarom kivonni magamat a felelősség alól, mely nézeteim ilyen félreértéséért engem magamat terhel. De kötelességemnek tartom e fontos kérdésben a félreértést helyreigazítani. Amikor később a szovjet irodalomról beszéltem, kifejezetten hangsúlyoztam annak magasabbrendű voltát minden régebbi realizmussal szemben és az irodalomelmélet feladatát e területre így határoztam meg: „A szocialista realizmus elméletének ily módon az a kérdés áll homlokterében, hogyan módosítja vagy változtatja meg a szocializmusban létrejövő új társadalmi szerkezet, új társadalmi tartalom a régi formákat, mennyiben fejleszt ki új műfajokat, mennyiben mó-

dosít vagy újít fel régieket s hogyan fejleszti ezáltal az irodalmat minden eddiginél magasabb fokra." (Fórum, 1949, 4. szám, 298. old.)

A szocialista realizmus formai problémáinak konkrét felvetése persze csak beható és gondos kutatások eredménye lehet és még sok kérdést kell előzőleg tisztáznunk, sok kiváló egyes alkotást elemeznünk stb., amíg joggal remélhetjük, hogy ezeket a problémákat igazán dialektikusan, a fejlődés valóságos útját tudatosítva, nem pedig dogmatikusan előlegezve oldhatjuk meg. Itt természetesen még csak előlegezett vázlatról sem lehet szó, nemhogy kimerítő tárgyalásról. Csak két problémát érintek itt röviden, melyek az utolsó időben – joggal foglalkoztatták irodalmi közvéleményünket.

Az első a tematika kérdése. Itt általában véve két egyaránt egyoldalú felfogás szokott egymással szembenállni. Az imperialista korszak polgári hagyományaiban felnőtt írók nagyon hajlandók a tematika alábecsülésére. Azt vélik: a művészi feldolgozás minden, a téma semmi vagy legalább is jelentéktelen, legfeljebb mint az „inspiráció" véletlen kiváltója jöhet tekintetbe. Hogy ez a felfogás a l'art pour l'art imperialista kicsengése, nem kétséges. Hogy gyökerében helytelen, még kevésbé kétséges. Hiszen ha komolyan szemügyre vesszük a l'art pour l'art kezdetén fellépett igazán jelentékeny írókat (például Flaubert-t) láthatjuk, hogy írói praxisukban a tematika egészen más, sokkalta nagyobb – kedvező és kedvezőtlen – szerepet játszott, mint azt ma az imperialista dekadencia elmélete hirdeti.

A másik végletes álláspont, melyet főleg fiatal íróink és kezdő olvasóink egy része képvisel, mindenható jelentőséget tulajdonít a tematikának. Ha a téma aktuális, ha olyan tartalmú, mely közvetlenül megfelel a szocialista meggyőződés igényeinek (például munkástematika), úgy az irodalom döntő kérdése már meg volna oldva. A Szovjetunióban erről a kérdésről másképp gondolkodnak. A *Kultura i zsizny* (Kultúra és élet) Kozsevnyikov *A tüzes folyó* című darabjának bírálatából kiindulva a *Literaturnaja Gazeta* (Irodalmi Újság), miután megállapította, hogy a darab témája érdekes és aktuális, t. i. az újító mozgalom a vasiparban, a fizikai és szellemi munka közötti határ eltörlése, az új munkásintelligencia kulturális növekedése stb. – a következőket írja erről a kérdésről:

„Azonban már rég tudjuk, hogy a téma aktualitása magában véve még nem teszi a műalkotást művészivé.

Téma, eszme, tartalom nem léteznek elszakadva a formától, a művészi megtestesüléstől. De a forma hiányai és gyengéi a tartalom hiányai és gyengéi is: a formátlanság vagy a forma végig nem vitele, homályossága, zavarossága arról tanúskodnak, hogy a gondolat homályos, a téma, a mű tartalma nincs átgondolva, hogy a költő csak hiányosan ismeri és érti az életet. Lenin azt mondja: ‚A forma lényeges. A lényeg meg van formálva, valamilyen összefüggésben magával a lényeggel." (*Literaturnaja Gazeta*, 1949. július 23.)

Mindez azonban még csak negatívum. A lényeg az volna: a tematika igazi funkcióját, szerepét meghatározni. Erre tettem kísérletet a marxista kirtika feladatairól tartott előadásomban.

Ott így fogalmaztam meg ezt a kérdést: „A szocialista realizmus nem a tematika kérdése." (Fórum, 1949, 4. szám, 301. old.) Ez a megállapítás magában véve még nem teljesen helytelen, hiszen mint az előbbi idézetből látjuk, a szovjet irodalom elmélete sem tekinti a témát kritériumnak. Előadásomban tételemet azzal igyekeztem igazolni: „ha pusztán a tematika döntene ebben a kérdésben, úgy a Zola *Germinalja* szocialista realizmus volna, Gorkij *Artamanov családja* pedig nem. A valóság éppen az ellenkezőjét mutatja." Közben arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a dolog természeténél fogva bizonyos: a szocialista realizmus tematikájában „azok az osztályok fognak vezető szerepet játszani, amelyek a társadalmat valóban újjáalakítják." (U. o.)

Mindez magában véve, elvontan, talán megállja a helyét. De egészében, konkréte mégsem kimerítő, s mert formájában a kérdés kimerítésének igényével lép fel, helytelen. Miért? Először mert másodrendű kérdést helyez a középpontba, azt, hogy munkás vagy más tematikáról van-e szó. Holott a kérdés lényege a szocialista tematika. Ez a tematika pedig univerzális. A szovjet irodalom gyakorlata mutatja, hogy például *a történelmi regény és a történelmi dráma* milyen nagy szerepet játszik a szocialista realizmus fejlődésében. Másodszor mert hiányzik belőle az írók *ráirányítása az új, a szocialista tematikára.*

Tehát nem arról van itt elsősorban szó, amiről előadásomban beszéltem, hogy munkásokat, parasztokat vagy értelmiségieket fog-e az író ábrázolni. Arról van szó, hogy az új, a szocialista élet új megnyilvánulásait ragadja meg ott, ahol írói egyénisége, tehetsége, tapasztalatai alapán a leg-

jobban tudja, ott, ahol az új, a szocialista élet tipikus jelenségei a legvilágosabban jelentkeznek.

Ehhez haladó íróink tekintélyes részénél nem csekély átállítás szükséges. Beszéltünk már előítéleteikről a tematikát illetően. Ezzel az imperialista kornak polgári „megszokásából" származó előítélettel kell szakítanunk, hogy olyan magatartás jöjjön bennök létre, mely valóban nyitva áll az új, a szocialista élet jelenségeinek termékeny felvételére. Így függetlenül attól, hogy mennyire tartható elvont esztétikai szempontból az a tétel, hogy a tematika nem kritériuma a szocialista realizmusnak, ennek a tételnek mai előtérbe tolása ebben a láncszemkérdésben nem mozgósító, hanem inkább demobilizáló hatású. Mert nem tartalmaz határozott felhívást a régi előítéletekkel való szakításra, az elhatározó fordulatra a szocialista tematika felé, mert megengedi, hogy bizonyos régi előítéletek tovább éljenek.

A tematikának mint kritériumnak ilyen elvont és merev elutasítása tehát hiba volt. Akkor is hiba lenne, ha az esztétikai elmélet szempontjából teljesen megállná a helyét. De nem állja meg. Mert a megfogalmazás hibája nem egyedül abban áll, hogy aktuális helyzetünkben nem hat mozgósítóan. A hiba mélyebbre megy. Ez a megfogalmazás túlságosan elválasztja a tematikát attól a szocialista szellemtől, attól a szocialista nézőpontú formáló képességtől, amelynek közvetítésével az íróknak az új valóság adekvát irodalmi visszatükrözése létrejön. A valóságban ez a kölcsönhatás sokkal bensőbb és bonyolultabb, mint ahogy azt előadásom ábrázolta. Hiányzik belőle a tematika inspiráló ereje; hiányzik belőle a téma megragadásának eleven hatása az ábrázolás módszereire; hiányzik belőle az írói tanulás, fejlődés, elmélyülés lehetősége éppen a téma feldolgozása, a téma jelezte valóság fokozatos megismerése, a rajta való munka útján. Nem külsőség, nem is „irodalompolitikai taktika", ha az írók figyelmét a szocialista tematikára irányítjuk. Azért láncszemkérdés ez, mert a szocialista élet tematikájával való komoly viaskodás jelzi az írók útját a szocialista realizmus felé, a polgári ideológiai maradványok leküzdésének útját szemléletükben és formát adásukban. A láncszemkérdés elhibázása valamely fordulat alkalmával tehát a legritkább esetben egyszerűen taktikai hiba; mögötte szinte mindig elméleti hiba, vagy legalább is tökéletlenség rejlik, mint ebben az esetben.

A második sokat vitatott és tisztázandó probléma a naturalizmus. E kérdés körül nálunk egyelőre még meglehe-

tősen zavaros felfogás uralkodik. A felszabadulást követő első évek realizmus-vitáiban erősen szerepelt polgári hagyományokban felnőtt íróinknál realizmus és naturalizmus egyszerű azonosítása. Részben és főleg eleinte azért, hogy a realizmus gondolatát kompromittálják s ezzel mentsék meg saját szürrealista stb. gyakorlatukat; részben, amikor az első vitákban vereséget szenvedtek, azért, hogy a legformalisztikusabb irodalmat is realizmussá lehessen átkeresztelni. Ez csak az első ránézésre tűnik paradoxnak. A modern formalizmus a részletekben felette gyakran ad fotografikus naturalizmust, „belemontírozva" egy-egy eredetinek szánt, de lényegtelen trükkökből álló keretbe. Gondoljunk az ismert amerikai író, Thornton Wilder *A mi kis városunk című darabjára*: felületes formalisztikus trükk a darab „alapgondolata"; párbeszédei a leglaposabb fotografikus naturalizmust mutatják.

Ha a polgári irodalom hanyatlása idején fellépő naturalizmust helyesen akarjuk értékelni, látnunk kell, hogy *társadalmi alapja az írók – a kapitalista élet okozta – elidegenedése az élettől*, amikoris nálunk a puszta (alkalomszerű) megfigyelés és a lényegileg halott leírás pótolja az élet igazi mély ismeretét, tipikus vonásainak művészi felderítését. Az életidegenség eme vonásai már az első jelentékeny naturalista íróknál is megtalálhatók. Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy a naturalizmus, ahol csak összefoglalásra, szintézisre, általánosításra kényszerül, rögtön átcsap a formalizmusba (szimbolizmus Zolánál). Ezért nem véletlen az sem, hogy amikor a harmincas évek közepén a *Pravda* cikkei nyomán a szovjet irodalomban nagy vita indult meg a polgári ideológiai maradványok felszámolására, a jelszó *formalizmus és naturalizmus* ellen irányult.[5] Aminthogy nem véletlen az sem, hogy Gorkij a harmincas évek elején még egy olyan kiváló írót, mint Panfjorov is élesen megkritizált ábrázolásmódjának és nyelvezetének naturalista elemei miatt. És természetszerűleg a szovjet irodalom elmélete sohasem ismerte el a naturalizmust a szocialista realizmussal összeférő iránynak. Zsdánov elvtárs például élesen polemizált a zenei naturalizmus ellen.[6]

Ugyanezt a gondolatot konkretizálta nálunk Scsipanov elvtárs, Sztálin-díjas költő. A *Szabad Nép* szerkesztőségével folytatott beszélgetésében a következőket mondja formalizmusról és naturalizmusról:

„Nagyon kell vigyázni az ideológiai szempontok tisztázására. Vannak ugyanis olyanok, akik szerint a for-

malizmus elleni harc azt jelenti, hogy szürkén, unalmasan, rosszul lehet írni. Ez az ‚elmélet' nem kevésbé káros, mint maga a formalizmus. Ez a legjobb módja annak, hogy az időszerű, az eleven életből vett témákat kompromittáljuk. Ha az írók szürkén és naturalisztikusan írnak – a nép elfordul, elidegenedik ezektől a fontos témáktól." (*Szabad Nép*, aug. 7.)

Látható: a szovjet irodalom-elmélet állandóan egyszerre harcol formalizmus és naturalizmus ellen.

Ezzel azonban a naturalizmus kérdése még nincs egészen tisztázva. Íróink között elterjedt előítéletek vannak még a naturalizmus körül. A legfontosabb, mert legveszélyesebb az, hogy naturalizmusnak neveznek és hamis „igényességgel" elítélnek olyan írásműveket is, amelyekben az új, a szocialista ember emberileg világos kibontakozásban, magával ragadó, tiszteletet parancsoló erővel jelentkezik, bár e megjelenés művészi formája nem felel meg az általuk elismert esztétikai kategóriáknak. Olyan írásművekre gondolok, mint Fučik börtönnaplója, vagy Osztrovszkij könyve *Az acélt megedzik*. Az első írás egyáltalában kívülálll minden műfajkategórián: egy igazán új ember megnyilvánulása a mindennapi fenyegető halál árnyékában; megmutatja, hogy a szocialista humanizmus nemcsak elmélet, hanem az igazán új ember közvetlen életmegnyilvánulása, éppen akkor és ott, amikor és ahol az életkörülmények a legkegyetlenebb megpróbáltatásnak vetik alá. De külsőséges regényformája ellenére Osztrovszkij írása is ilyen természetű. Itt is egy egészen jelentékeny ember szocialista mivoltának emberi kipróbálásáról van szó a legnehezebb körülmények között: itt az tárul elénk, hogyan állja meg ezt a próbát, hogyan nő és erősödik akkor és ott, amikor és ahol az élet a legsúlyosabb terhekkel nyomja, olyanokkal, amelyek alatt még a nem átlagos ember is összeroppanna. Az ilyen nagy emberi megnyilvánulásokat kicsinyesség formális esztétikai mértékkel mérni, naturalizmusnak nevezni; hogy ez megtörténik, jele annak, mennyire elvette az imperialista korszak az emberek, az írók érzékét az emberi nagyság iránt.

Ilyenfajta írásművek főleg az átmenet idején rendkívüli jelentőséggel bírnak. Hiszen, kiemeltük már, hogy az irodalom társadalmi és történelmi hivatásának egyik központi feladata: az új ember ábrázolásával, megjelenítésének példaadó erejével meggyorsítani az új, a szocialista ember létrejöttét, eldönteni segíteni a harcot új és régi között minél több ember lelkében.

Ha minden ilyenfajta irodalmat, melyet kritikai visszaélés naturalizmusnak minősíteni, kikapcsolunk, felmerül a kérdés, léteznek-e naturalista tendenciák irodalmunkban és hogyan kell azokat értékelni? Semmi esetre sem ez az igazi főveszély irodalmunk fejlődése számára. A főveszély a nyugati dekadencia világszemléleti és művészi maradványai, melyeknek felszámolása előreláthatólag még sok időt és sok kritikai harcot fog igénybe venni. De nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a polgári irodalom dekadens hatásai közé a naturalizmus is tartozik, különösen annak a két világháború között kifejlődött, a régebbi naturalizmusnál jóval alacsonyabbrendű, a riportázs, a montázs stb. eszközeit alkalmazó változatai. Egy régebbi előadásomban *rámutattam* arra, milyen nagy és kártékony hatást gyakorolt ez az irányzat a népi írók fejlődésére.[7] Hogy ettől a befolyástól a munkásirodalom sem eleve mentes, azt a weimari korszakban megindúló német proletárírók tekintélyes részének példája igazolja. Ilyen maradványok nálunk is vannak és kétségtelennek tartom, hogy harcolni kell ellenük, mint polgári maradványok ellen. Ez nem jelenti azt, hogy itt a főveszély: az kétségkívül a nyugati dekadencia közvetlen hatása.

Így állítottam be ezt a kérdést márciusban tartott előadásomban a marxista kritika feladatairól. Ennek a beállításnak egy komoly hiányossága van, amelyre röviden ki kell térnem. A hiányosság az, hogy nem beszél fiatal munkás- és parasztíróknál fellépő naturalista tendenciák sajátosságáról. Mint minden naturalizmus, ez is az ábrázolandó életdarab hiányos ismeretéből, összefüggéseinek pusztán elvont felismeréséből, a benne fellépő tipikus alakok és helyzetek tökéletlen megragadásából ered. Hiszen minden naturalizmus közös vonása az, hogy nem képes még a helyesen megfigyelt részleteket sem a megfelelő eszmei és művészi összefüggésekbe beleilleszteni, s ezért vagy a dologhoz nem szorosan tartozó, gyakran kiagyalt pótlékokkal kénytelen dolgozni, vagy pedig a helyes megfigyelések úgyszólván a levegőben lógnak, nem érik el azt a konkrét eszmei általánosságot, művészi tipikusságot, mely e megfigyeléseket az őket megillető helyre állítva, megadná nekik azt a nyomatékot, mely őket objektíve megilleti.

Itt is tehát az élettől való távolságról, a vele való írói összeforrottság hiányáról van szó. Ámde hiba lenne ezt a naturalizmust polgári társadalmi alapjaival *azonosítani*. Itt társadalmi szükségszerűségről van szó, arról, hogy a polgári író *már* nincs belekapcsolva a társadalom igazi éle-

tébe, nincs összeforrva annak a jövő felé irányuló tendenciáival, sőt – a legtöbb esetben – idegenkedés él benne ezekkel szemben. Ott ellenben az a helyzet, hogy az ilyen fiatal munkás- vagy parasztíró még nem szerzett elég átfogó és mély élettapasztalatot. Itt tehát kiirtandó csökevénnyel, ott a felfelé fejlődés gyermekbetegségével állunk szemben. Világos, hogy a marxista irodalomelmélet és kritika feladata ezt a lényeges különbséget kidolgozni és minden adott esetben konkréten felismerni, miről van szó. Ennek a megkülönböztetésnek hiánya, hiányossága előadásomnak. S világos az is, hogyha az utóbbi tendenciát bírálni kell is, e bírálatnak pozitív, építő jellegűnek kell lennie, nem elijesztésnek: meg kell értetni az ilyen írókkal, hogy ezt a gyengeségüket le kell küzdeniük, hogy a szocialista realizmushoz eljussanak, hogy ennek a leküzdésnek útja az élettapasztalatok kiszélesítése és elmélyítése, mert, mint Gorkij mondja, csak gazdag életből származhatik igazán jó irodalom.

Mindezeket az itt felette vázlatosan ismertetett feladatokat az írók csak a párt irányítása mellett oldhatják meg. Ez ismét íróink egy részénél a legnagyobb ellenállás pontja. Az irányított művészet az értelmiségnél, az íróknál nagyjából azt a szerepet játszotta, mint a „csajka" a kolhozban a parasztság körében. Mint a parasztoknál a parcella állítólagos szabadsága, az íróknál az irodalom szabadsága szerepel mint ideál. Régi irásaimnak egyik főtörekvése volt az írókat lassan, minél kevesebb rázkódtatással átvezetni a helyes útra, annyival is inkább, amiről részletesen rögtön beszélni fogok, mert a pártszerű irányítás szervezeti feltételei az íróvilágban akkor még hiányoztak.

Ha erre a produkciómra visszatekintek, úgy annak főirányа a polgári szabadság-illúzió szétrombolása volt, ami magábavéve helyes is volt. A pozitív oldal sokkalta gyengébb. A partizán-kérdésről már beszéltem. Ugyanígy áll a helyzet a Szabad vagy irányított művészet című előadásommal. Ebben a polgári szabadságillúzió lerombolásán van a hangsúly; az igazi irányítás nagyon halvány körvonalakban jelentkezik csak. Persze az előadást 1947 márciusában tartottam, hangsúlyozva, hogy az irányítás, amelyről ott beszéltem, a jelen, az akkori körülményekre vonatkozik. De azáltal, hogy ezek az írások változatlanul megjelentek, tápot adtak a pártszerű vezetés kérdése elhomályosításának. A hiba itt konkréten abban áll, hogy egyrészt elkésve és nem elég határozottan hajtottam végre a fordulatot, másrészt

abban a hibás törekvésben: rázkódtatás nélkül átvezetni az írókat a szocializmus útjára. Holott a rázkódtatás, sőt esetleg a válság is bizonyos körülmények között hasznos és egészséges lehet. Éppen a mi körülményeink között, amikor átalakulásunk viszonylag békés jellege sokak előtt eltakarja, hogy forradalmi változásról van szó.

Persze éppen olyan hiba volna, ha az önkritika hevében most átlendülnék az ellenkező végletbe, tagadva, hogy itt valóságos problémáról van szó; tudniillik a szabad, az író egyéniségével, tehetségével, fejlődési irányával stb. szervesen összenőtt alkotás helyes kapcsolatáról a pártszerű irányításhoz. Rudas elvtárs fejtegetései például abban az irányban futnak, mintha az irodalom pártszerű vezetése semmiben sem különböznék bármely más pártmunka irányításától, mintha az általam használt kifejezés, hogy az irányításon belül az író „egyéni eszközeivel, saját felelősségére kell, hogy megnyilatkozzék" (*Irodalom és demokrácia*, 131. old.), pártellenes volna, mintha a bürokratikus, a szektárius irányítás bírálata (József Attila esetében), a pártirányítás elvetését jelentené. Anélkül, hogy e téren gyakorolt önkritikámat bármiképpen is gyengíteni akarnám, meg kell állapítanom, hogy Lenin erről a kérdésről egészen másképp gondolkodott, mint Rudas elvtárs:

> „Nem vitás, feltétlenül nagy teret kell biztosítani e munkában a személyi kezdeményezésnek, az egyéni hajlamoknak, a gondolatoknak, a fantáziának, formának és tartalomnak. Mindez vitathatatlan, de ez csak annyit bizonyít, hogy nem lehet sablonosan azonosítani a proletariátus pártmunkájának irodalmi részét, a proletariátus pártmunkájának *más részeivel*." (Lenin, Összes művei, Orosz kiadás, VIII. 387/8. old.)

Pedig Lenin akkor – e cikk 1905-ben íródott – csak a legszorosabb értelemben vett pártirodalomról és kifejezetten nem az irodalom egészéről beszélt. (U. o. 388/9. old.)

Természetes: a szovjet irodalom és művészet irányítása a Lenin meghatározta vonalon fut. Hogy csak egy legújabb példát soroljak fel, a Petőfi-ünnepségek alkalmával nálunk járt Scserbina elvtárs, a filmügyek miniszterhelyettese kiemelten hangsúlyozta az alkotó művészek teljes művészi szabadságát, mint az eredményes magas színvonalú munka előfeltételét. (*Szabad Nép*, augusztus 5.) Ugyanezt emelte ki Alexandrov elvtárs, Sztálin-díjjal kitüntetett rendező. (*Szabad Nép*, aug. 7.)

Mi most már a pártszerű irányítás módszere? Erre is

megfelel a szovjet irodalom fejlődésének elmélete és gyakorlata. A legfőbb mozgató erő a kritika és az önkritika. Ennek legfontosabb szerve természetszerűleg a sajtó, elsősorban a pártsajtó, a dolgozó nép véleményének, bírálatának megszólaltatása. De nélkülözhetetlen szerve az írók, a művészek szervezett, a párt által irányított kritikája és önkritikája is. A Szovjetunióban minden művészi ág képviselői (írók, zenészek, képzőművészek stb.) szövetségekben tömörülnek és minden szövetségben dolgozó kommunisták szövetségi pártszervezetekbe vannak összefogva. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az illető szövetség ideológiai munkája – tehát elsősorban a kritika és az önkritika – állandó és rendszeres pártszerű irányítás alatt áll. Másrészt azt, hogy minden párttag-író, mint író, egész tevékenységével van belekapcsolva a pártéletbe. (Ha csak úgy áll a dolog, ahogy nálunk eddig van, hogy a kommunista író valamely helyi pártszervezet tagja, úgy abban vagy aktív, vagy nem aktív – a legtöbbször nem az –, de éppen mint író, csak rendkívül lazán függ össze a mindennapos pártélettel, munkájának állandó és rendszeres pártszerű irányításával.)

Jól tudom: valamely szervezeti forma sohasem százszázalékos biztosítéka a munka jóságának. Nem az, még a Szovjetunióban sem. Hiszen például az előbb említett formalizmus–naturalizmus-vita nem az írószövetség munkájából nőtt ki, hanem a *Pravda* cikkei késztették az írószövetséget és annak pártszervezetét állásfoglalásra, vitára, kritikára és önkritikára. És a Zsdánov elvtárs beszéde által kiváltott zenei vita tanulságai mutatják, ahogy azt Zsdánov zárószavában összefoglalta, hogy a zenészszövetség e tekintetben nem teljesítette kötelességeit. Ha ez a Szovjetunió évtizedes gyakorlata után egyes esetekben így lehet, világos: senki se várhat rögtöni csodákat attól, ha írószövetségünk kommunistái pártszervezetbe összefogva fognak dolgozni. Nálunk még inkább szükség lesz a felső pártszervek, a pártsajtó irányító szerepére. Ez azonban távolról sem ellenérv e szervezeti forma szükségessége ellen, mert az, minden esetleges hibájával együtt, nélkülözhetetlen áttétel az írói munka állandó és rendszeres irányítására, a kritika és az önkritika szervezett rendszeresítésére. Mélyen meg vagyok győződve, hogy nem egy itt önkritikának alávetett hibámat jóval előbb korrigálhattam volna egy pártszerűen vezetett irodalmi közvélemény légkörében.

A kritika és az önkritika ilyen szervezett kibontakoztatása egyik legfontosabb előfeltétele az előttünk, írók és kri-

tikusok előtt álló hatalmas feladatok sikeres megoldásának. E feladatokat a legrövidebben így lehetne összefoglalni: a szocialista realizmus magyar talajból nőtt, a legjobb magyar hagyományokat felhasználó változatát megteremteni.

A szocialista realizmus nem stílusdogma, hanem a fejlődő, növekvő, egyre magasabbrendű szocialista élet irodalmi visszatükröződése, s e visszatükröződéssel együttjáró pártosság révén, a dolgozó nép szocialista fejlődésének egyik fontos eszköze. Így merev absztrakció volna a Szovjetunió szocialista realizmusát egyszerűen változatlanul egységesnek tekinteni és nem látni annak szakadatlan fejlődését a szocialista társadalom fejlődése következtében. A szocialista realizmus még a proletárforradalom győzelme előtt bontakozott ki Gorkij műveiben, mint az orosz „ázsiai kapitalizmus" szocialista bírálata, mint a forradalom munkásmozgalma, a bolsevizmus hatalmas lendületének poézise. A Nagy Októbert követő polgárháború és intervenciók hőskora tükröződik Majakovszkij verseiben, Solohov, Fagyejev első regényeiben, Furmanov *Csapajev*-ében stb. A kezdődő szocialista építés irodalma ismét egészen új hangot visz bele a világirodalomba; amikor a húszas évek közepén Gladkov *Cement*-je megjelent, ennek az új hangnak világszerte erős visszhangja támadt, s mind a polgárháború irodalmában kitűnt írók, mind az újonnan fellépők egyre magasabb színvonalra emelték a szocialista építés irodalmi ábrázolását. A hősies Honvédő Háború irodalmával csak most ismerkedünk meg és a most folyó építő munka, mely már a kommunizmusba való belenövés kezdeteit jelzi, mely visszatükrözi a háborúban megerősödött Szovjetunió megnövekedett világjelentőségét, ismét valami minőségileg újat jelent.

E rövid felsorolás természetesen nem léphet fel olyan igénnyel, mintha akárcsak jelezni próbálná a szocialista realizmus fejlődési szakaszait (e sorok írójának ismeretei rendkívül távol vannak attól, hogy ilyen kísérletre joga lenne vállalkozni), csupán a szakadatlan változás, az egyre magasabbra fejlődés mozzanatát óhajtottam e felsorolással jelezni, nehogy a szocialista realizmus felfogása nálunk valami egyértelműen kötelező esztétikai dogmatizmussá merevedjék.

Ez a dialektikus felfogás számunkra, magyar írók számára, rendkívül fontos. Mert egyrészt nem tehetünk egy komoly lépést sem előre, ha ezt a szovjet irodalmi fejlődést nem tanulmányozzuk gondosan, ha nem arra vesszük az irányt, hogy az e fejlődésben megnyilvánuló eszmei és esz-

tétikai újból tanuljunk. Másrészt és ugyanakkor világosan kell látnunk, hogy a mi fejlődésünk társadalmi és irodalmi előfeltételei sokban különböznek a Szovjetunióban végbement fejlődéstől. Tehát: orientációról, tanulmányozásról, tanulásról van itt szó, nem pedig szolgai utánzásról.

Itt csak két ilyen különbséget emelhetek ki. A mi népi demokráciánk – éppen a Szovjetunió hathatós segítsége következtében – nem véres forradalom és polgárháború után lépett a szocialista építés útjára. Ez – mivel az irodalom eszmei és művészi problémáit messzemenően a benne ábrázolt emberek mineműsége, osztálytudatának fejlettségi foka stb. határozza meg – azt jelenti, hogy nálunk kevésbé edzett, kevésbé tapasztalt, kevésbé tudatos tömegek hajtanak végre egy politikailag, gazdaságilag és kulturálisan felette magasrendű szocialista építő munkát, mint a húszas évek második felében a Szovjetunióban. Világos, hogy ebből – itt térszűke miatt felette elvontan, túlon-túl vázlatosan jellemzett – helyzetből sajátos tartalmi és stílusproblémák adódnak, amelyeket lehetetlen megoldani a szovjet irodalom példaképe nélkül, de amelyekben a mi viszonyainkból szervesen kinövő kérdésekre és válaszokra van szükségünk. Fiatal íróink közül, nagy ideológiai és művészi gyengeségei ellenére, Nagy Sándor érdeme, hogy írói érdeklődése ezekre a problémákra irányul.

A második alapvető különbség a szocializmust megelőző irodalom fejlődése nálunk és a Szovjetunióban. A Puskintól Gorkijig és Majakovszkijig terjedő orosz fejlődés a líra, az epika és a dráma területén egyaránt páratlan a 19. század irodalomtörténetében. Minálunk ellenben – mint arra elsősorban Révai elvtárs hívta fel a figyelmet – a líra volt a vezető műfaj. *Bánk bán* teljesen izolált nekiindulás volt a nagy dráma felé. A 48-as forradalmat megelőző epikai fellendülést (Petőfi és a fiatal Arany epikája, Eötvös regénye) megfojtotta a magyar nép forradalom utáni sorsa. A későbbi regény még jelentékeny képviselőiben, mint Jókai és Tolnai Lajos, mint Mikszáth és Móricz Zsigmond kiváló teljesítményei ellenére problematikus marad, hiányzott belőle éppen az a társadalmi mélység, egyetemesség, átfogás, mely az orosz regényt oly naggyá tette. Arról nem is kell beszélni, hogy a mi kritikai és irodalomelméleti hagyományaink milyen gyengék, ha azokat Bjelinszkijjel és Herzennel, Csernisevszkijjel és Dobroljubovval hasonlítjuk össze.

Ebből a helyzetből távolról sem az következik, mintha

lehetne vagy szabadna a szocialista realizmusért vívott harcainkban hazai hagyományainkat elhanyagolni. Ellenkezőleg. Ezek nélkül igazán eredeti és igazán népszerű irodalmat sohasem teremthetünk. És biztató jelnek kell tekintenünk, hogy vannak íróink, akik megteszik az első kísérleteket e hagyományok aktuális értékesítésére; így igyekszik Illés Béla a Mikszáth, Szabó Pál a Móricz Zsigmond hagyományait továbbfejleszteni. De éppen ennek a bonyolult és nehéz feladatnak megoldása lehetetlen anélkül, hogy íróink – ki-ki tehetségének iránya és minősége szerint – ne arra vegyenek irányt, hogy a maguk fejlődése számára hasznosítsák a szovjet irodalom több évtizedben elért hatalmas eredményeit.

Látjuk, bármilyen problémáját ragadjuk is ki irodalmunk fejlődésének a szocialista realizmus útján, mindig arra a következtetésre jutunk: „Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek!" Ez az irányítás hiányzott eddigi kritikusi tevékenységemből. Ezt a hiányt remélem már a közel jövőben kipótloni.

Devecseri Gábor

HOZZÁSZÓLÁS EGY KRITIKÁHOZ ÉS EGY ÖNKRITIKÁHOZ

Rudas László elvtárs, a *Társadalmi Szemlében* nemrégen bírálatot írt Lukács György elvtárs *Irodalom és demokrácia* című könyvéről, Lukács elvtárs egyes esztétikai és világnézeti megállapításairól. A *Társadalmi Szemle* következő számában közölte Lukács elvtárs válaszát. A felvetődött fontos, túlnyomórészt irodalmi életünket, de más ideológiai problémákat is érintő kérdések kapcsán kialakult vita azonban ezzel nincs lezárva. Szívesen helyet adunk tehát az alábbi cikknek, amelyben Devecseri Gábor elvtárs szól hozzá a kérdés egyik fontos oldalához.

A *Társadalmi Szemlében* a közelmúltban *Rudas* László és *Lukács* György elvtársak között lefolyt vita irodalmunk és irodalmi életünk fejlődésének szempontjából nagy jelentőségű és nagy hasznú.

Rudas László elvtárs joggal marasztalta el Lukács elvtársat abban, hogy irodalmunk, irodalmi életünk programját és perspektíváját nem helyesen világította meg és irodalompolitikánk részbeni irányításában is nagy mulasztásokat követett el. Rudas elvtárs állításainak világos igazságát nem érinthetik, de előadásmódjának erejét csökkentik a személyes indulat megnyilvánulásai, melyekre érzésünk szerint nem volt szükség. Ha nem is áll az, hogy Lukács elvtárs „megrágalmazta Lenint", kétségtelen, hogy jóegynéhány elmélete a kozmopolitizmus jegyét viseli magán, hogy a Párt irányító szerepét, az osztályharc döntő jelentőségét az irodalomban kellő határozottsággal kidomborítani következetesen elmulasztotta és ugyancsak kétségtelen az is, hogy viszonyulása a szovjet irodalomhoz helytelen volt. A magyar írótársadalmat, tehát a magyar dolgozók irodalommal foglalkozó részét legközvetlenebbül – a pártirodalom és a Párt által irányított szocialista-realista irodalom kérdéseitől elválaszthatatlanul – legfőképpen éppen a szovjet irodalomhoz való viszonyulásuk kérdése érinti. Az ezen a területen elkövetett mulasztásra is meggyőzően mutat rá Rudas elvtárs cikke. De még Rudas elvtárs cikkénél is meggyőzőbben

Lukács elvtárs válasza és önkritikája. Az önkritikát a szovjet irodalomhoz való viszonyulását illetően gyakorolta. Az önkritikában azonban enyhítő körülményként emel ki valamit, ami az ő esetében inkább súlyosbító körülménynek tekinthető. Ezt írja: „Tudom, hogy a szovjet irodalom terén tudományos felkészültségem messze alatta marad annak a tudásnak, amellyel más területeken rendelkezem. Ez azt jelenti, hogy nem állott és nem áll módomban a szovjet irodalom, az egyes szovjet írók fejlődésével a számomra más területeken elért tudományos színvonalon foglalkozni." Itt fölmerül a kérdés, hogyan volt lehetséges az, hogy aki 1919-ben népbiztos volt, aki életét föltette a szocializmus megvalósításáért folyó küzdelemre, aki éppen ezért életének jelentős részét emigrációban s nagy részét éppen az épülő, majd felépült szocializmus országában töltötte, s aki ugyanekkor egyik legjelentősebb irodalomtörténészünk és gondolkodónk, irodalomtörténészi érdeklődésével nem fordult a születő és diadalmasan kibontakozó szocialista irodalom felé. Nem fordult olyan mértékben, amely arra mutatna, hogy fölismerte ennek az irodalomnak súlyát, esztétikai jelentőségét, történelmi szerepét. Pedig erre enged következtetni az, hogy a felszabadulást követő művei zömében is olyan írókkal foglalkozott, illetőleg olyan írókkal foglalkozó tanulmányait bocsátotta közre, akik *akaratuk ellenére* álltak a forradalom oldalára és mozdították előre a haladást (Balzac-tanulmány).[1] Eközben pedig majdnem teljesen elmulasztott foglalkozni olyan írókkal, akik *akaratuk szerint* voltak forradalmárok.

Az önbírálatnál is meggyőzőbbek Lukács György elvtárs azóta írt cikkei (Virta, Solohov-cikkek),[2] amelyekben megindul a mulasztás jóvátevésének útján és amelyek azt bizonyítják, hogy Lukács elvtárs nyilván túlzott, mikor felkészületlenségéről beszélt, hiszen e tanulmányokhoz szükséges felkészültséget nyilván nem az utóbbi időben, hanem hosszú esztendők eredményeként szerezte. Meg kell azonban mondani, hogy ezeknek az ismertetéseknek szemlélődő magatartása is bizonyos mértékig hátramaradt a mögött, ami közvetlen feladataink elvégzésére buzdítana. Erre ismét Lukács elvtárs idézett cikke világít rá még erősebben. Háromszor is előfordul ebben a cikkben az, hogy íróink egy része „elismeri" a szovjet irodalmat. Ez a kifejezés, sajnos, ismét nagyon alkalmas volt arra, hogy azt a tévhitet keltse, illetőleg erősítse meg, mintha íróink valamilyen katedrán ülhetnének és legfőbb feladatuk az lehetne, hogy a Szov-

jetunió vezette béketábor és ezen belül népi demokráciánk eredményeit jeles, elégséges vagy elégtelen osztályzattal lássák el. A szovjet irodalom kérdésében a valóság talaján álló íróinknak nem „elismerő" vagy „el nem ismerő" magatartása a probléma. Ellenkezőleg. Alig képzelhető el, hogy a felszabadító Szovjetunió irodalma, a magasabbrendű szocialista társadalom kulturális megnyilatkozása felé harcos, vagy egyszerűen csak haladó igényű író másképpen fordulhatott volna, mint törekvő lelkesedéssel. Alig volt elképzelhető és mégis így történt, nagyrészt éppen az említett mulasztás következtében. A szovjet irodalom termékei olyan könyvek, amelyekben végre valóban emberekről, egész és igaz emberekről van szó, olyan emberekről, akik a *mi útunkon* előttünk járnak. Azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy nemhogy az „elismerés", mégcsak nem is a lelkesedés a döntő tényező, hanem a követés abban az értelemben, hogy az ne szolgai, gépies másolás legyen, hanem a példaképre tekintő építő alkotás. És meg kell állapítanunk, hogy Lukács elvtárs, éppen nagy tekintélye folytán íróinkban az előbbi tévhitet erősítette meg. Íróink egy része még mindig nemlétező páholyban ül és nemlétező színpadra néz. Fölmerül a kérdés, miért nem látta a magyar írótársadalom, miért nem láttuk mi világosan a helyes utat magának a felszabadulásnak és a felszabadítók megjelenésének következtében máris. Ennek két oka van. Az egyik: az akkori irodalmi élet mesterségesen el volt szakítva a társadalom egészétől, és mindannyiunkat terhel a felelősség azért, hogy nem volt elég erőnk kiszakítani magunkat már a kezdeti időben ebből az elszigeteltségből. Éppen ezért *lett volna* szükség viszont többek között Lukács György elvtárs irányítására is. És ez a másik ok. Éppen az ő tekintélye lett volna alkalmas arra, hogy a magyar írók számára hidat nyisson a felszabadulásig erőszakosan ismeretlenségben tartott szovjet kultúra, szovjet irodalom felé. A helyzet viszont Lukács elvtárs mulasztása következtében az volt, hogy ezen a hídon magán is bizonyos tekintetben akadályok emelkedtek. Lukács György irodalompolitikai tevékenységét olyan keretben végezte, hogy az igazsághoz vezető utat ennek a tevékenységnek szükségképpen meg kellet nyitnia, vagy el kellett fednie.

Nem egyedül Lukács elvtárs volt az, aki kellő ismeretei ellenére nem fordult kellő energiával a magasabbrendű szocialista társadalom példamutató irodalmának elemzése, de legalábbis ismertetése felé. Mindenesetre azonban ezek

között a legnagyobb felelősség őt terheli, mert hosszú ideig ő volt nemcsak irodalomelméletünknek, hanem irodalompolitikánknak is vezető esztétikusa. Tanárok tanára ő. Szavának visszhangja fokozott jelentőségű volt. A tematika kérdéséről önbírálatában Lukács elvtárs is beszélt; ez a kérdés viszont az irodalomelmélet területén is nagyjelentőségű: éppen a kezdeti időkben sokat jelentett volna az is, ha Lukács elvtárs tanulmányainak *témaválasztása* iránymutató lehetett volna. Ehelyett azonban az történt, hogy az a Lukács György, aki a polgárság felemelkedésének időszakára vonatkozóan megvilágította a társadalmi fejlődés és az irodalom összefüggéseit, a proletariátus felemelkedése fordulathozó időszakának irodalmi jelenségeit alig tette elemzés tárgyává, jóllehet ő is tudta, hogy ezek az összefüggések kizárólag a szovjet irodalomból elemezhetők ki. Az történt, hogy az a Lukács György, aki Gorkijnál, tehát a szocialista irodalom kezdeténél és egyik csúcspontjánál kimutatja az irodalom társadalmi vonatkozásait, nem fordította figyelmét *arra a fejlődésre*, amelynek Gorkij a kezdete, de amely azóta egy emberöltő távolságára tekinthet vissza s nem gondolt arra, hogy példaképül egyértelműen és következetesen az egyetlen lehetséges példát, a már megvalósult szocialista irodalmat a kellő hangsúllyal és a helyes értékeléssel állítsa elénk. És nem fordított kellő figyelmet a felszabadulás után születő, de jogos reményekkel biztató szocialista irodalmunkra, nem vállalt bábáskodó szerepet ennek az irodalomnak születésénél, a félmúlt ködlovagjaival bocsátkozott vitába, s nem foglalkozott a jelennek még csak elinduló, de hús-vér alakjaival.

Lukács elvtárs *Bírálat és önbírálat* című cikkében ezt írja: „Mélyen meg vagyok győződve, hogy nem egy, itt önkritikának alávetett hibámat jóval előbb korrigálhattam volna egy pártszerűen vezetett irodalmi közvélemény légkörében". Ezt teljes mértékben igaznak érezzük. Viszont nem kétséges, hogy éppen a Lukács elvtárs által is elmulasztott irányításnak kellett volna az irodalmi élet megszervezéséig vezetnie, nem pedig az irodalmi élet megszervezettsége következményeként fellépnie. A megszervezés most van folyamatban, előrehalad és minden remény megvan arra, hogy fokozottan lehetővé teszi Lukács elvtárs részvételét abban az irányító munkában, amelyre hivatott és amelynek végzését a kérdéses időben elmulasztotta.

Vissza kell azonban térnünk Lukács elvtársnak egy hasonlatára, amelyet abban az előadásában alkalmazott,

amelyben először tett határozott lépést a szovjet irodalom kellő értékelése felé, s amely hasonlat félreérthető volt, félre is értették. „A Himalája tetején ugrándozó nyulacska ne higgye azt, hogy nagyobb a völgyben álló elefántnál."[3] Ez a hasonlat megtévesztő, mert a szocialista kultúra hegyére nem kapaszkodhatik fel senki anélkül, hogy át ne alakuljon, hogy ennek a hegynek részévé – ha bármilyen kis részévé is – ne váljék. Ez az a hegy, amelyre nyulacskák nem juthatnak fel. S a közvetlen feladat éppen íróinknak ez az átalakulása ahhoz, hogy alakítani tudjanak, hogy valóban „a lélek mérnökei" lehessenek.

Pándi Pál

HOZZÁSZÓLÁS DEVECSERI GÁBOR CIKKÉHEZ

Devecseri Gábor elvtárs a Szabad Nép 1949. november 27-i számában cikket közöl, amely a Rudas–Lukács vitában foglal állást. Vártunk már ilyen hozzászólást és még többet és másoktól is várunk, hiszen Rudas elvtárs júliusi cikke és Lukács elvtárs szeptemberi válasza óta eltelt hónapok mindenkiben elmélyítették és kiélezték ezt a problémát. Devecseri elvtárs cikke igen jelentős lépés a tisztázódás irányában. Alkalmat ad arra, hogy íróink, kritikusaink cikkeikkel, új szempontjaikkal gazdagítsák a vitát. Az irodalom berkeiben már eddig is sok polémia folyt erről a kérdésről – ha nem is nyilvánosan –, sőt jócskán túlcsapott az irodalmon kívülre is. Sok elvtársunk jó politikai érzékkel tapintott rá a felmerült kérdések lényegére, arra, hogy itt nemcsak irodalmi, kulturális életünk centrális problémái vetődnek fel, hanem azon túl lényeges elméleti-gyakorlati kérdések, amelyeknek megoldása nem „belügye" az irodalomnak. Ismerjük jól a lenini útmutatást: *„... a szocialista proletariátus számára az irodalom ügye ... egyáltalán nem a proletariátus egyetemes ügyétől független magánügy."*[1]

A proletariátus egyetemes ügye ma az a hatalmas küzdelem, amelyet a haladó erők élén a Szovjetunió vezet az amerikai imperialisták főnöksége alatt támadó burzsoázia ellen. Az osztályharc soha nem engedett légüres teret, s ma különösen éles megvilágításban láthatjuk, mennyire nem légüres tér a kiélesedett osztályharcban az irodalom, a művészet területe. Devecseri elvtárs nem elég szélesen foglalkozik a felvetett kérdésekkel. Nem mutat rá azokra a döntő összefüggésekre, amelyeknek áramlásában sokkal nagyobb súlyt, sokkal mélyebb jelentőséget nyernek a Rudas–Lukács vita problémái – és nem utolsó sorban sokkal következetesebb állásfoglalást kívánnak meg a hozzászólótól.

Devecseri elvtárs jóformán azzal kezdi cikkét, hogy szemére veti Rudas elvtársnak, hogy „a személyes indulat megnyilvánulásai" csökkentik előadásmódjának eredményeit. A Rudas elvtárs cikkének lényegét egyáltalán nem érintő megjegyzés még akkor is helytelen irányba tereli az olvasó figyelmét (s magát a probléma felvetését is), ha Devecseri

elvtárs azt is leszögezi, hogy mindez nem érinti Rudas elvtárs állításának világos igazságát. De ebben a mondatban egy mélyebb kérdés is felvetődik. Rudas elvtárs cikkének éles-szenvedélyes hangja csak azoknak a szemében és fülében csökkentheti „előadásmódjának erejét", akik nincsenek tisztában a bolsevik harcosság eszmei tartalmával, akik nem értik meg, hogy a szenvedélyesség itt nem esetleges formai járulék, hanem szükségszerű kifejezője a problémák éles, kíméletlenül éles felvetésének A viták szenvedélyessége egyik ismérve a bolsevik pártszerűségnek. Sztálin elvtárs tanít arra, írja Zsdanov elvtárs, hogy *„nem szabad félnünk attól, hogy megsértünk valakit, nem kell félnünk az elvi, bátor, nyílt és tárgyilagos kritikától. Kritika nélkül bármely szervezet, az irodalom szervezete is – elrothadhat. Kritika nélkül a baj, a betegség csak mélyebben behatol a szervezetbe és akkor már sokkal nehezebb vele elbánni."* Más helyen pedig: *„Ismeretes, hogy a marxizmus–leninizmus mily szenvedélyes és engesztelhetetlen éles harcot vívott és vív a materializmus összes ellenségei ellen."*[2] Kalinin elvtárs a következőket írja a helyes vitáról: *„A vitában saját szavainkat és saját stílusunkat használjuk. Mindnyájunknak megvan a maga stílusa. Vitatkozzunk, de ne mesterkélten, hanem szívből, úgy, hogyha nem is „veszekedésre", de komoly összecsapásokra kerüljön a sor . . . Ez az a módszer, amelynek segítségével a legjobban meg lehet ismerkedni a marxizmussal és leninizmussal."*[3] Zsdanov elvtárs még a következő részt idézi Lenin elvtárs Empiriokriticizmusából: *„Vegyük végül Marx egyes filozófiai megjegyzéseit, amelyek a Tőkében és egyéb munkáiban találhatók, – mindenütt egy változatlan alapmotívumot fogunk hallani: a materializmushoz való ragaszkodás motívumát és megvető gúnyt minden eltussolással, minden zagyvasággal, az idealizmus irányába való minden elhajlással szemben."*[4] A kommunista pártszerűségnek ezt a lényeges vonását, a harcosságot, a szenvedélyességet, amely a következetes elvhűség kifejezője, Devecseri elvtárs hibául rója fel Rudas elvtársnak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezt fogadatlan prókátorként teszi. Ha Lukács elvtárs a személyes indulat megnyilvánulásainak érezte volna Rudas elvtárs cikkének megállapításait, azt nyilván megírta volna válaszában.

Ehhez a ponthoz kapcsolódik irodalmi életünknek egy fejlődést-gátló lényeget-elkenő jelensége: a baráti és a tekintélyek előtt meghunyászkodó kritika. Olykor-olykor olvastunk már elítélő nyilatkozatokat ezzel kapcsolatban, de a

baráti kritika – terhes burzsoá örökség! – mindmáig megmaradt irodalmi életünkben. És még Devecseri elvtárs cikkében is megtalálhatók a baráti kritika játékszabályainak nyomai. Nálunk is fel kell vetni ezt a kérdést olyan élességgel, mint ahogy azt Zsdanov elvtárs felvetette 1946-ban a *Csillag* és *Leningrád* című folyóiratok bírálatában.

„A Párt Központi Bizottsága határozatában rámutat arra, hogy milyen óriási kárt okoz az irodalomban, ha az elvi jelentőségű szempontokat baráti szempontok cserélik fel. Az elvtelen baráti viszony egyes irodalmáraink körében erősen negatív szerepet játszott, számos irodalmi mű eszmei színvonalának csökkenésére vezetett és megkönnyítette a szovjet irodalomtól idegen elemek számára, hogy bejussanak az irodalomba. A bírálat hiánya Leningrád ideológiai frontjának irányítói, a leningrádi folyóiratok irányítói részéről az elvi viszonynak baráti viszonyra való felcserélése a nép érdekeinek óriási károkat okozott."[5]

Semmi okunk sincs azt gondolni, hogy nálunk a baráti kritika burjánzása nem okozott már eddig is és nem okozhat ezentúl még nagyobb károkat a nép érdekeinek.

*

Azt írja Devecseri elvtárs a magyar írókkal kapcsolatban: „Alig képzelhető el, hogy a felszabadító Szovjetunió irodalma, a magasabbrendű szocialista társadalom megnyilatkozása felé *harcos, vagy egyszerűen csak haladó igényű író másképpen* fordulhatott volna, mint törekvő lelkesedéssel". Mit jelent az, hogy „harcos, vagy egyszerűen csak haladó igényű író?" Miért húz Devecseri elvtárs ebben a döntő kérdésben, a szovjet kultúrához való viszonyulás kérdésében egyenlőségi jelet a harcos írók, tehát dolgozó népünk írói és a ködös értelmű „egyszerűen csak haladó igényű" írók között? Tudajdonképpen kik is ezek a haladó igényű írók? Kik azok akik 1949-ben, népi demokráciánk ötödik évében, a szocializmus alapjainak lerakása idején még csak nem is haladók, hanem csupán *igényt* tartanak erre? Aki 1949-ben is csak igényt tart a haladásra, az egy egész sor döntő politikai kérdésben nem értett és ma sem ért egyet népi demokráciánkkal, s így természetesen azt sem érti, hogy a szovjet irodalomhoz való viszonyunk elválaszthatatlan a Szovjetunióhoz fűződő mély kapcsolatunktól. Ennek értése nélkül pedig vajmi keveset érthet meg a szovjet mű-

vészetből. E virágnyelv leple alatt alighanem a reakciós írókra gondol Devecseri elvtárs. Vagy ha rájuk nem, akkor jó lenne, ha konkretizálná, hogy tulajdonképpen mit ért ezen, hogy „haladó igényű író"?

*

„Fölmerül a kérdés – írja Devecseri elvtárs – miért nem látta a magyar írótársadalom . . . a helyes utat magának a felszabadulásnak és a felszabadító megjelenésének következtében máris". Ennek ő két okát nevezi meg – nem volt elég erőnk kiszakítani magunkat már a kezdeti időben ebből az elszigeteltségből, és: Lukács elvtárs nem nyitott utat a szovjet irodalom felé – de ez a két ok csak következménye egy mélyebben fekvő oknak. Annak, hogy irodalmi életünk jóformán csontig-velőig át volt hatva a burzsoázia szellemével; íróink többsége a burzsoázián belülről vagy annak szövevényes uszályából szemlélte az eseményeket – még a felszabadulás után is. És ezen a ponton merül fel egy döntő kérdés, amelyhez általában helytelenül viszonyultunk: Hazánkat a Vörös Hadsereg szabadította fel, ezzel megteremtette a feltételeit társadalmunk forradalmi átalakulásának. Íróinknak lesújtóan túlnyomó többsége nem vett részt tevékenyen az ország felszabadításában. Nem részesült abban a nagy forradalmi élményben, amely ott ragyog a szovjet írók művében. Íróink hajlamosak arra, hogy ezt a tényt – hogy nem vettek részt a fegyveres harcban – mintegy történelmi szükségszerűséget kezeljék, mint kényszerű, de természetes passzivitást. Pedig ez egyáltalán nem volt szükségszerű. Íróink részt vehettek volna a partizánharcokban, a Vörös Hadsereg harcaiban, aktívan kivehették volna részüket az ország felszabadításában. Mint ahogy azt egyesek meg is tették. Ha ezt így látjuk, akkor szerecsen-mosdatásként hat Devecseri elvtársnak az az érve, hogy „az akkori irodalmi élet (a felszabadulás utáni P. P.) mesterségesen el volt szakítva a társadalom egészétől". Ki szakította el? Talán Pártunk nem akarta felkarolni a haladó szellemű irodalmat? Ezt ostobaság volna állítani. Maguknak az íróknak egy része szakította el magát, illetve nem is kereste a felszabadulás után a kapcsolatot a társadalommal. S hogy miért? Azért, mert még mindig a burzsoá befolyás irányította őket. És amikor Lukács elvtárs nem nyitott hidat a

magyar írók számára a szovjet kultúra, a szovjet irodalom felé, lényegileg ebben a burzsoá pozícióban hagyta meg irodalmunkat.

*

A debreceni írókongresszuson a *Magyar irodalom* egységéről tartott előadásában 1946. júniusában arra a kérdésre, hogy *„Mit kíván ez a születendő új világ az íróktól?"* – Lukács elvtárs azzal válaszolt, hogy *„Nem kívánja múltjuk, emberi és íróegyéniségük megtagadását, nem terméketlen meaculpázást. Csupán azt, hogy szívvel-lélekkel, legbensőbb egyéniségükkel mondjanak igent ahhoz, ami ma készül".*[6] De ez a szív és lélek, ez a legbensőbb egyéniség jórészt burzsoá volt. Előbb ennek kellett megváltozni, hogy az igenlés *valóban igen legyen. De ezt nem kérte* Lukács elvtárs, mert a példa, amelyre hivatkozik, amelyet buzdításul állít a magyar írók elé, a burzsoázián belülre szorítkozik. Ezt írja néhány sorral lejjebb: *„Előttünk Thomas Mann megtette már ezt az utat a betegség, az enyészet, a halál vonzódásától az élet, az egészség, a demokrácia igenléséig".* Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Thomas Mann túllépett volna a burzsoázián.

Ellenvetést tehetne valaki. Pl.: ez a beszéd az akkori koalíciós helyzetet tükrözi, szükségszerű lépés volt az akkori magyar belpolitikai helyzetben. Az ellenvetést könnyű visszaütni. Sőt, támadásba lendít. Olvassuk el Rákosi elvtárs 1946-os beszédeit, amelyeket június előtt tartott, és napnál is világosabban fogjuk látni, hogy a Kommunista Párt által vezetett koalíció nem elvtelen, akármilyen politikai csoportosulás volt, hanem eszköz a munkásosztály kezében, amelyet pártja vezetésével jól forgatott az osztályharcnak abban a szakaszában. De Rákosi elvtárs élesen látta, hogy a koalíciós politika egyeseket megtévesztheti, egyeseket tévútra vezethet. Ezért írta 1946. januárjában a Társadalmi Szemlében:

„Az a politika, melyet pártunk ma folytat, számunkra is teljesen újszerű, 'ki nem kutatott hegy'. Ezért ma fontosabb, mint valaha, hogy minden szervezetünk, minden párttagunk kezében ott legyen az iránytű, a marxi–lenin elmélet útmutató vezérelve."[7] 1946. márciusában tartott beszédében Rákosi elvtárs a tőkések szabotázsairól, a klerikális reakció elleni harc fokozásáról, jobboldali szociáldemokratákról (Peyer Károly) stb. beszél.[8] Látjuk tehát, hogy az osztályharc *nem alszik, de izzó hevességgel folyik társadalmi-poli-*

tikai életünkben, ugyanakkor irodalmunkban elkenik, elkendőzik a kérdéseket. Irodalmunk a felszabadulás után itt, 1946 júniusában lépést vesztett. Nem kis lépést és nem először 1945 óta.

Helyesen állapítja meg Devecseri elvtárs, hogy „A helyzet viszont Lukács elvtárs mulasztása következtében az volt, hogy ezen a hídon magán is bizonyos tekintetben akadályok emelkedtek". (A szovjet kultúrához vezető hídon.) De nem következetes Devecseri elvtárs ott, amikor azt mondja, hogy Lukács elvtárs tevékenységének az igazsághoz vezető utat „szükségképpen meg kellett nyitnia vagy el kellett fednie". A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Lukács elvtárs ezzel az állásfoglalással – objektíve – meg is erősítette irodalmunk burzsoá hadállásait.

Ha ilyen összefüggésben vizsgáljuk a kérdéseket láthatjuk csak, hogy Devecseri elvtárs helyes kérdésfelvetése hogyan torzul el a következetesség hiányában, különösen amikor *mai irodalmunkhoz* érkezik. Ezt írja: „Íróink egy része még mindig, nem létező páholyban ül és nem létező színpadra néz". Sajnos ez a páholy – hacsak sámli is – de létezik: a burzsoázia állása ez, amelyből egyes írók máig sem szálltak ki. És ezzel a létező burzsoá íróklikkel foglalkoznunk kell, mert egyre nyíltabb ellenforradalmi hangokat hallat (pl. *Vigilia*) vagy hangos hallgatással igyekszik tolakodva destruálni. Hasonlóképpen eltorzítja Devecseri elvtárs helyes megállapításainak élét az az elő-előbukkanó patétikus hang, amellyel Lukács elvtárs tekintélyét igyekszik érzékeltetni és alátámasztani az olvasókban. Lukács elvtárs tekintélyével mindannyian tisztában vagyunk, de itt inkább azt érezzük helyénvalónak, amit Devecseri elvtárs is helyesen hangsúlyoz cikkében, hogy Lukács elvtárs tekintélye csak növeli felelőssége súlyát.

*

Azzal kezdtem hozzászólásomat, hogy a Rudas–Lukács vitában felmerült problémának különös súlyt és fontosságot, az irodalom belügyein messze túlcsapó jelentőséget ad a jelenlegi nemzetközi helyzet, az egyre élesedő osztályharc. Mi az irodalmat eddig inkább csak mint passzív szerepet játszó, a valóságot csak visszatükröző ideológiai formának kezeltük, és gyakran elfeledkeztünk arról, hogy az irodalom visszahat a valóságra, maga is alkotóan tevékeny

eszközévé válik a világ megváltoztatásának. A mi kezünkben az irodalom szerszám gyanánt szolgáljon, mellyel körülményeink megváltoztatásán munkálunk –, de egyúttal fegyver is legyen, amely kíméletlen harcot folytat a múlt, a reakció sötétsége ellen. Ebben is nagy példánk a szovjet irodalom.

A meginduló vitának következetesen és félreérthetetlenül tisztáznia kell a felmerült lényeges kérdéseket. Döntenie kell, egyértelműen, utat-mutatóan. Hogy a magyar irodalom eredményesebben tölthesse be igazi szerepét: legyen nevelője, előrelendítője dolgozó népünknek!

Gimes Miklós

LENIN: AZ IRODALOMRÓL

Egész irodalmi életünk szempontjából rendkívül nagy jelentőségű esemény, hogy a Szikra kiadásában nemrégen megjelent Lenin: *Az irodalomról* című műve. Szinte lehetetlen e hallatlanul gazdag és változatos tartalmú kötetet egy cikk keretében ismertetni. A könyv – az irodalmi tanulmányok sora mellett – tartalmazza az *Ifjúsági Szövetségek feladatairól* mondott történelmi jelentőségű beszédet, tartalmaz a realizmus alapkérdéseivel kapcsolatos szemelvényeket Lenin filozófiai műveiből és közöl számos kulturális vonatkozású rendeletet a szovjethatalom első éveiből. Ezenkívül tartalmazza Lenin és Gorkij levélváltását, továbbá Krupszkaja, Gorkij, Clara Zetkin és mások megemlékezéseit Leninről. A részletes ismertetés igénye nélkül is fel lehet azonban tenni azt a kérdést, hogy *mire tanít ma minket Lenin könyve az irodalomról?*

I.

Annál is inkább fel kell tenni ezt a kérdést, mert a könyv a komoly problémákkal küzdő magyar irodalom döntő elvi kérdéseire ad választ. Mindenki tudja, hogy irodalmunk helyzete nem valami rózsás. Rákosi elvtársnak az a megállapítása, hogy „a kultúrfronton olyan rések tátonganak, amelyeken keresztül a régi reakció, és a nyugati imperializmus kényelmesen érvényesítheti befolyását" – teljes mértékben érvényes irodalmi frontunkra is. Irodalmunk nem tükrözi, vagy alig tükrözi azt az alapvető változást, azt a forradalmi ugrást, amely országunk, munkásosztályunk, dolgozó népünk – *mindannyiunk* életében végbement.

Ezen túlmenően: az irodalom feladata *nemcsak a valóság tükrözése volna.* Nálunk még szükségszerűen nagy az aránytalanság a gazdasági-politikai viszonyok fejlettsége és a széles tömegek öntudatának fejlettsége között. Az emberek gondolkodásában, érzésvilágában és magatartásában él még a kapitalista társadalom, a kapitalista ideológiák hatása is. A munkához való új viszony, az áldozatvállalás friss szelleme, az odaadás a szocializmus építésének ügye iránt, az új hazafiság – nem születnek meg azonnal és automatikusan a gazdasági-politikai viszonyok megvál-

tozásából. Az embereket, népünket nevelni kell. Senki sem állíthatja, hogy ebből a munkából felszabadulás utáni irodalmunk méltóan kivette a részét.

Mi az oka annak, hogy a felszabadulás óta az irodalom így elmaradt az élet mögött? Egészen bizonyos, hogy ennek nem egy, hanem igen sok oka van. De az is bizonyos, hogy az egyik legfőbb ok: az irodalom feladatainak, az irodalom elvi kérdéseinek nagyfokú tisztázatlansága. Ennek a tisztázatlanságnak pedig az a döntő oka, hogy az irodalom elvi kérdéseiben Pártunk álláspontja nem volt eléggé kidolgozva. Mást mondott ezekről a kérdésekről Pártunk programnyilatkozata – és mást mondott az irodalmi kérdések legtekintélyesebb magyarországi ideológusa: Lukács György elvtárs.

Az irodalom elvi kérdéseinek tisztázatlansága nagyrészt arra vezethető vissza, hogy Lukács György elvtárs a felszabadulás után hosszú időn át helytelenül ítélte meg népi demokráciánk államának osztályjellegét, népi demokráciánk fejlődési irányát és kilátásait és ennek megfelelően helytelen irodalmi programot adott. Lukács György elvtárs népi demokráciánkat valami módosított, de a kapitalizmust lényegében érintetlenül hagyó burzsoá demokráciának tartotta. „Az új népi demokrácia nem szüntette meg és nem is szándékozik megszüntetni a termelési rend kapitalista jellegét – írja –, de ugyanakkor azt tűzi ki magának célul, hogy ebben a társadalomban a dolgozó értelmiség, a munkások és parasztok ne csak a formális szabadság vagy egyenlőség puszta jogának birtokában legyenek . . ." (Lukács György: Irodalom és demokrácia).

Ebből a gyökeresen hamis nézetből, amely még azt is tagadja, hogy a népi demokráciának célja volna a szocializmus felépítése, az következik, hogy a Lukács elvtárs által kitűzött irodalmi program lényegében a polgári demokrácia realizmusának programja.

„Az új demokrácia adekvát irodalma a realizmus – írja. – Persze, abban a széles és mély értelemben, amely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták." Amiben benne van az, hogy e nézet szerint a népi demokrácia „adekvát" irodalma, azaz megfelelő, a népi demokrácia problémáit kifejező irodalma nem a szocialista realizmus, a példakép nem a szovjet irodalom.

A társadalmi-politikai helyzet hibás megítéléséből és az ebből fakadó hamis programból, a polgári realizmus

programjából következnek *mindazok az egyéb tévedések*, amelyekkel Lukács elvtárs hozzájárult ahhoz, hogy irodalmunk fejlődését gátolja: a szovjet irodalom példájának a lebecsülése, az irodalmi pártszerűség kérdésének helytelen megítélése, a hibás kritikai szempontok, írói csoportosulásokkal, egyes írókkal, művekkel szemben, az úgynevezett „naturalizmus" veszélyének túlbecsülése és az engedékenység az irodalmi jobboldalisággal, az öncélú irodalommal szemben.

II.

Csak az elvi kérdések tisztázásán át vezethet az út irodalmunk bajainak megszüntetéséhez. Ebben a tisztázásban *csalhatatlan iránytű* Lenin könyve az irodalomról. Mindenekelőtt arra tanít minden cikkével, minden sorával, minden betűjével, hogy az irodalom *az osztályharc egyik fegyvere*. A burzsoázia hosszú idő óta és nagy gyakorlattal forgatja ezt a fegyvert, – nem nélkülözheti tehát a munkásosztály sem. Szüksége van az irodalomra, mint fegyverre a burzsoázia elleni harcban, a hatalom megszerzése előtt is és a győzelmes proletárdiktatúra korszakában is. „A munkás-paraszt szovjet köztársaságban – tanítja Lenin – a művelődésügy egész szervezetét, akár a politikai felvilágosítás terén általában, akár különösen a művészet területén, át kell hatnia a proletárdiktatúra céljainak megvalósításáért, vagyis a burzsoázia megdöntéséért, ember ember által való bármiféle kizsákmányolásának megszüntetéséért folyó osztályharc szellemének."[1]

Milyennek kell lennie a mi korunkban az irodalomnak ahhoz, hogy fegyverré *válhasson a munkásosztály*, a dolgozó nép kezében? Lenin arra tanít, hogy csak a pártszerű irodalom lehet ilyen fegyver. A burzsoá irodalommal szemben – írja – „a szocialista proletariátusnak fel kell állítani a pártirodalom elvét, ki kell építenie és a lehető legteljesebb és legtisztább formában valóra kell váltania ezt az elvet... Miben áll ez az elv, a pártirodalom elve? ... Abban ... hogy a szocialista proletariátus számára az irodalom művelése egyáltalán nem lehet a proletariátus egyetemes ügyétől független *magánügy*."[2]

Ezt a pártszerű irodalmat ma szocialista-realista irodalomnak nevezzük. Lenin a szocialista realizmus programját – anélkül, hogy a szocialista realista szót használta *volna* – az 1905-ös forradalom idején állította fel. Tehát

már a *polgári forradalomban*, a győzelem előtt szocialista-realista irodalmat követelt a munkásosztály íróitól. Az öncélú irodalmat Lenin a legélesebb szavakkal bélyegzte meg. „Le a pártatlan írókkal! – kiált fel 1905-ben. – Le az irodalmi Übermenschekkel! Az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie."[3]

Lenin világosan megmagyarázza, hogy *itt nem az irodalmi munkának az egyéb pártmunkával való gépies azonosításáról van szó, nem arról van szó*, hogy az írókat egyformává tegyék,az íróknak utasításokat adjanak. Ellenben arról van szó, hogy a *Párt állástfoglal az öncélú irodalom ellen*, az olyan irodalom ellen, amely nem vesz részt a nép harcaiban és munkájában, az olyan irodalom ellen, amely *megveti a tömegeket, amely nem követi a Pártot.*

Lenin teljesen megsemmisíti azt az álláspontot, amely ez ellen a követelés ellen az *„írói szabadság"* nevében tiltakozik. Megmagyarázza, hogy a Párttal való legszorosabb kapcsolat jelenti a szabadságot az író számára és csak ez jelent szabadságot. „A pénz hatalmára alapított társadalomban, abban a társadalomban, amelyben a dolgozók tömegei koldusok, és maroknyi gazdag lopja a napot, nem lehet valóságos, tényleges szabadság... *Társadalomban* élni és a társadalomtól függetlennek lenni nem lehetséges. A polgári író, művész, színésznő szabadsága csak leplezett (vagy képmutatóan takargatott) függés a pénzeszsáktól, a megvásárlástól, attól, hogy valaki kitartsa őket..."[4]

De a munkásosztály ügye mellet nyíltan kiálló irodalom „szabad irodalom lesz, mert nem a haszon és karrier, hanem a szocializmus eszméje és a dolgozókkal való együttérzés verbuvál új meg új erőket soraiba. Szabad irodalom lesz, mert nem valamilyen életunt hősnőt fog szolgálni, nem az unatkozó és elhízástól szenvedő felsőbb tízezereket, hanem a dolgozók millióit és tízmillióit, akik az ország virága, ereje, jövendője. Szabad irodalom lesz, amely az emberiség forradalmi gondolkodásának legújabb eredményeit megtermékenyíti a szocialista proletariátus tapasztalataival és eleven munkájával."[5]

Lenin könyve arra is megtanított, hogy *milyen a kommunista irodalmi kritika*. Ez a kritika – akár a jelen, akár a múlt íróinak megítéléséről van szó – alapos, szakszerű, tudományos: tekintetbe veszi, a legnagyobb részletességgel vizsgálja a kor, a társadalmi környezet, az egyéni adottságok összes tényezőit. De ennek a kritikának a legfőbb jellemzője az, hogy elvi kritika, amely egy pillanatra sem felejti

el, hogy az irodalom az osztályharc egyik fegyvere. Egy pillanatig sem felejti el, hogy egy író, egy mű megítélésénél az a döntő kérdés: kinek az oldalán áll, kit támogat – a munkásosztályt, a dolgozókat, vagy a burzsoáziát. Lenin kritikáit olvasva meg kell tanulni, hogy még a legnagyobb és leghaladóbb írókkal szemben is kötelező a kommunista kritikus számára a következetes elviség. Senki sem értékelheti Tolsztoj művészetének jelentőségét nagyobbra, mint Lenin és ugyanakkor senki sem leplezheti le következetesebben a nagy író alkotásaiban található reakciós vonásokat. Lenin pontosan megmagyarázza, hogyan gyökereznek ezek az ellentmondások a Tolsztoj-korabeli orosz társadalom ellentmondásaiban, megmutatja, hogy mi a halhatatlan Tolsztoj művében, – de egy pillanatig sem tompítja, vagy hallgatja el a pártszerű kritikát a világirodalomnak ezzel az óriásával szemben sem.

Rendkívül fontos, egyik legjelentősebb vonása a kommunista kritikának az új irodalom iránti szeretet, a képesség a munkásosztály irodalmának jelentkezését felismerni, az új irodalmat támogatni, építő módon bírálni. Lenin kritikai írásaiban és megjegyzéseiben számtalan példája van annak, hogy milyen gyorsan és pontosan ismerte fel az újat, milyen gondosan foglalkozott vele. Megdicséri Majakovszkij egyik versét, amelynek az az értéke, hogy a szovjet élet egyik (akkor) jellemző mindennapi jelenségével foglalkozik. Barbusse-el kapcsolatban azt értékeli, hogy a tömegekben végbemenő változást ábrázolja, azt mutatja be „szokatlan erővel, tehetségesen, híven, miként válik egy egészen tájékozatlan, eszméktől és előítéletektől valósággal agyonnyomott polgár, egy tucatember, éppen a háború hatása alatt forradalmárrá."[6] És mélyen megható Lenin gyengéd barátsága, figyelmessége Gorkij iránt, az a szeretet, amelyel Gorkijban a proletárművészt, a munkásosztály íróját méltányolja, az a mód, ahogyan Gorkijt vezeti, ha kell bírálja, tanítja, irányítja.

Arra a kérdésre is válaszol Lenin könyve, hogyan viszonyulnak a kommunisták nemzetük irodalmi hagyatékához. „Idegen-e tőlünk, a nagyorosz öntudatos proletároktól – kérdezi Lenin – a nemzeti büszkeség érzése? Persze, hogy nem. Mi szeretjük nyelvünket és hazánkat, mi legtöbbet azon munkálkodunk, hogy hazánk dolgozó tömegeit, (vagyis hazánk lakossága kilenctized részét) tudatos demokrata és szocialista életre neveljük."[7] Ez a szeretet és büszkeség mutatkozik meg abban, ahogy Lenin Csernyi-

sevszkijről, Tolsztojról, Szaltikov Scsedrinről és más írókról beszél. Lenin igen nagyra tartotta az orosz irodalom és publicisztika szerepét a forradalom előkészítésében. „Most ... csak arra akarok rámutatni – írja –, hogy az élenjáró harcos szerepét csak az a Párt töltheti be, amelyet élenjáró elmélet vezet. S hogy az olvasó csak valamelyest is konkréten elképzelhesse, hogy ez mit jelent, gondoljon vissza az orosz szociáldemokrácia olyan előfutáraira, mint Herzen, Bjelinszkij, Csernyisevszkij és a hetvenes évek forradalmárainak ragyogó csapatára, gondoljon arra a világraszóló jelentőségre, amelyre most tesz szert az orosz irodalom ..."[8]

A kommunisták persze nemcsak saját nemzetük kulturális hagyatékát használják fel. „A marxizmus ... – írja Lenin – magáévá tette és átalakította mindazt, ami értékes volt az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezeréves fejlődésében."[9] Magáévá tette – és átalakította: Lenin tehát a kulturális örökség kritikai átértékelésére, átdolgozására tanít. Figyelmeztet arra – a múlt nagy alkotásainak legteljesebb elismerése mellett –, hogy a forradalmi proletariátus érdekeit, álláspontját, kultúráját csakis a marxizmus világnézete fejezi ki helyesen."[10] A *mi* irodalmunk – az az irodalom, amely a Szovjetunióban már kialakult és virágzik, amelyet hazánkban megteremteni akarunk, csak olyan irodalom lehet, amelynek világnézete a marxizmus–leninizmus.

A közelmúltban megindult a nyilvános vita irodalmi életünk legfontosabb kérdéseiről. Kívánatos volna, hogy ebben a vitában mind az írók, mind az olvasók, a tömegek, tevékenyen résztvegyenek, hogy a kérdések minél alaposabb megvitatása után jelölje ki Pártunk a tennivalókat. Ebben a munkában *Lenin: Az irodalomról* című művének megjelenése felbecsülhetetlen segítséget jelent.

Horváth Márton

A LUKÁCS-VITÁRÓL

Gazdasági és politikai fejlődésünk lényegében *győzelemsorozat*, s ugyanakkor a kultúra, de különösen az irodalom területén évek óta *elmaradottságról* kell beszélnünk. Nem utolsósorban annak tulajdonítható ez, hogy fontos irodalmi jelenségek megítélésében és irodalmunk orientációjának alapkérdéseiben bizonyos zűrzavar tapasztalható. Erre mutatott rá Rudas László elvtárs cikke ez év nyarán a Társadalmi Szemlében, melyben élesen megbírálta Lukács György elvtárs politikai és irodalmi állásfoglalását. Lukács elvtárs válaszcikke elismerte az elkövetett hibák egyrészét. Ha figyelembe vesszük azonban, hogy Lukács elvtárs hibái éveken keresztül eltorzították a Párt irodalompolitikai vonalát és helytelen irányban befolyásolták a párton belül és kívül a magyar írók jeletékeny részét – akkor meg kell állapítanunk, hogy Lukács elvtárs önkritikája nem volt elég átfogó és mélyreható.

Helytelen volna nem látni Lukács elvtárs működésének jelentékeny, pozitív *oldalait*, harcát a nyugati dekadencia ellen, magasszínvonalú tudományos munkáit a múlt század polgári klasszikusairól és az ellenforradalmi korszak magyar irodalmáról. De még helytelenebb volna Lukács elvtárs hibáit és a hibák következményeit *félig tisztázni*, mert ez óhatatlanul az ideológiai zavar fokozására vezetne. Ezek a hibák korlátot jelentettek Lukács elvtárs pozitív működésében is, akadályozzák további munkáját, de főleg és elsősorban megnehezítik irodalmi frontunk előbbrevitelét. A kultúra, s különösen az irodalom területén sem átvitt értelemben használjuk a „front" szót: a szocialista társadalom kiépítésének egyik szakasza ez, melyet ellenséges és idegen irányzatok fő harciterepnek tekintenek, amint Pártunk figyelme és ébersége csökken ezen a területen. De túl ezen: döntő politikai és gazdasági győzelmeink után egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladatunkká vált a tömegek tudatának szocialista átformálása, tehát irodalmi elmaradottságuk leküzdése is.

Lukács elvtárs alapvető politikai és irodalom-politikai hibája nem kevesebb, mint az, hogy magyar és nemzetközi méretekben szem elől tévesztette a szocializmus perspektíváját. Ez rendkívül súlyos megállapítás kommunista ideoló-

gussal szemben, de tények támasztják alá. „Az új népi demokrácia nem szüntette meg és nem is szándékozik megszüntetni a termelési rend kapitalista jellegét" – írta Lukács elvtárs 1946-ban. Több mint egy évvel később, Nagy Ferencék leleplezése és szétverése után, 1947 áprilisában még világosabban és részletesebben fejtette ki a Szovjetunió és a népi demokráciák fejlődésének „elvi" különbségeit: „E két jelenség alapvetően, elvileg különbözik egymástól. Az 1917-es nagy forradalom megsemmisítette Oroszországban a tőkés társadalmi rendet és egy emberöltő folyamán osztálynélküli társadalmat hozott létre. A népi demokrácia elve – főleg nálunk, de sok más országban is – érvényesülése legelején tart, s ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni . . ."

Jól tudjuk, hogy e cikkek írásakor a népi demokráciák jellegének meghatározása nem volt oly világos, mint ma. Révai elvtárs a Központi Vezetőség március 5-én tartott ülésen rámutatott arra, hogy „sokszor mi magunk is elfelejtettük, hogy a népi demokrácia már akkor is több volt, mint puszta plebejus válfaja a polgári demokráciának, hogy lépcsőfok volt a szocialista átalakuláshoz . . . A második hiba az volt, hogy elsősorban és túlnyomóan a különbséget hangsúlyoztuk a Szovjetunió fejlődése és a mi népi demokratikus fejlődésünk között és nem a hasonlóságot, a két fejlődés lényegének azonosságát".[1] Vajon Lukács is, „mindössze" ezt a hibát követte-e el? Lukács szerint: igen, mert válaszcikkében abban hibáztatja magát, hogy túlságosan hozzásimult „a felszabadulást közvetlenül követő ideológiai állapothoz". Arra hivatkozik továbbá, hogy taktikai okokból a Párt sem beszélt akkor a szocializmusról. A jobboldali kisgazdák és jobboldali szociáldemokraták voltak azok, akik provokatív céllal bedobták a „szocializmus, vagy kapitalizmus" jelszavát. Más dolog azonban taktikai okokból *nem beszélni* a szocialista célról és más dolog *megtagadni* a szocializmus célját, ahogy azt Lukács elvtárs tette. A Szovjetunió és a mi fejlődésünk különbségeiről beszélni – vagy bezárni a mi fejlődésünk *perspektíváját* is valami polgári keretbe: ez nem egy és ugyanaz. Ez nem „hozzásimulás" volt az akkori „ideológiai állapothoz" (értsd: hibákhoz). Ez nem taktikai melléfogás volt, hanem elvileg rossz politika, mely veszedelmesen hasonlított a harmadik utasok akkor divatozó se-ilyen, se-olyan frázisaihoz.

Lukács elvtárs elsősorban nem politikus, hanem irodalom-tudós s az idézett megállapításoknak nem lenne túl-

zott jelentősége, ha nem alkalmazta volna e helytelen értékelését igen következetesen munkásságának szűkebb értelemben vett szakterületein is. Lukács elvtárs irodalomszemléletét – csakúgy mint politikai szemléletét, erősen a polgári világ korlátai határozzák meg. Lukács elvtárs időnként egyszerűen megfeledkezett a szovjet kultúra létezéséről. „A polgár nyomában – írta Thomas Mann tanulmányában –, mit értünk ezen? Nincs-e a polgár mindenütt? A jelenkor kultúrája, a gazdasági élettől a költészetig és a zenéig nem polgári-e?"[2] Lukács elvtárs számára a látóhatár valamiféle irreálisan kitágított polgár-kultúra látóhatára. Lukács elvtárs számára a realizmus – a „nagy realizmus" – lényegében a polgári kultúra klasszikusainak sorozata. Számára „korunk reprezentatív költője" – Thomas Mann, aki megtette az utat „a betegség, az enyészet, a halál vonzódásától az élet, az egészség, a demokrácia igenléséig". Vagyis a polgári dekadenciától a polgári demokráciáig. Lukács Olimpuszára Goethe, Shakespeare, Balzac, Tolsztoj és Gorkij mellé az élők közül csak Thomas Mannak van bejárása. Azokat a „reprezentatív költőket", akik nem a polgári dekadenciából, hanem a polgári rendszer elleni harc tűzéből jöttek, akik nem a haladó polgári demokrácia, hanem a szocialista társadalom „életigenléséhez" jutottak el – azokat a legutóbbi időkig nem igen vette észre Lukács elvtárs. Egyébként ő maga indokolta meg, hogy miért – ezév márciusában tartott előadásában: „A marxizmus–leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja."[3] Vajjon ezen a világnézeti Himalájáin olyan zord az éghajlat, hogy csak nyulacskák teremnek rajta? S ha nem, miért nem beszélt róluk? Lukács elvtárs ezt azzal indokolja meg, hogy nem ismerte eléggé a szovjet irodalmat. Meg kell mondanunk, hogy Lukács elvtárs válasza ebben a kérdésben, véleményünk szerint nem egészen őszinte. Valóban nem ismerte-e, vagy *félreismerte* a szovjet irodalmat és kultúrát? Valószínűbb az utóbbi, mert ha nem becsülte volna le a szovjet irodalmat, akkor megismerte és értékelte volna. Akkor nem ejtette volna ki az egész szovjet irodalmat a realizmus meghatározásánál. „Az új demokrácia adekvát irodalma: a realizmus – írta Lukács. – Persze, abban a széles és mély értelemben, amely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták." Lukács elvtárs számára tehát az igazi realizmus egyenlő a polgári realizmussal, s a fogalom-

nak az a „még mélyebb" és „még szélesebb" értelme, amí a szocialista realizmusban testesül meg – nála ködös általánosság marad, melyet csak elvont fogalmakkal lehet megközelíteni, és nem a szovjet irodalom élő valóságán keresztül.

„Egyáltalában nem szükségszerű – írta Lukács elvtárs egy-egy megcsonkított Marx és Engels idézetre hivatkozva – hogy valamely gazdaságilag magasabb fokon álló társadalomnak feltétlenül magasabbrendű irodalma, művészete, filozófiája stb. legyen, mint az alacsonyabbrendűnek". Lukács elvtárs válaszcikkében kijelentette, hogy ezt nem a szovjet kultúrára, csak az osztálytársadalmakra vonatkoztatta. Ennek az elméletnek az érvényessége az osztálytársadalmakra is problematikus, különösen, ha figyelembe vesszük az Engels-idézeteknek azt a mondatát, melyet Lukács elvtárs tanulmányában nem közöl: „A gazdasági fejlődés végső felülkerekedése számomra ezeken a területeken sem kétes . . ."[4] De ha félreértés is volt az osztálynélküli társadalom kultúrájára vonatkoztani Lukács elvtárs megállapítását, akkor magára vessen ezért, mert egész munkássága kétségtelenül alátámasztotta ezt a „félreértést".

Nyilvánvaló, hogy az igazi félreértés Lukács elvtársnál és sok más írónknál és művészünknél a szovjet kultúra, a szocialista realizmus helyes értékelése körül van. Cikkünk főcélja ennek a félreértésnek eloszlatása.

A polgári realizmusnak minden nagysága mellett megvannak a maga korlátai – nem a szó művészi, hanem korhoz kötött társadalmi értelmében. Marx és Engels természetesen nagyon jól tudta ezt. Engels azt tartotta a polgári, kritikai realizmus legnagyobb értékének, hogy „a valóságos viszonyok hű rajzával az azokról uralkodó konvencionális ábrándokat szétszakítva a polgári világ optimizmusát megingatja, még ha maga nem is hoz közvetlen megoldást, vagy akárha – bizonyos esetekben – érzékelhetően nem is foglal állást".[5] Ezért becsülték nagyra a XIX. század kritikai realizmusát – de ugyanakkor a realizmus magasabb formájáról álmodoztak. Engels a *Kommunista kiáltvány* olasz kiadásához írt előszavában kérdi: „Most, mint 1300-ban új történelmi kor kezdődik. Ad vajjon nekünk Itália egy új Dantet, aki majd megörökíti ez új proletár-kor megszületésének óráját?"[6]

Az új proletárkor azóta megszületett és meghozta az emberi kultúra új reneszánszának kezdetét, mely nemcsak

tanult a polgári realizmus nagy alkotásaiból, hanem sok szempontból máris messze túlnőtt azon.

Ha összehasonlítjuk a kapitalista és a szocialista irodalmat, a legdöntőbb különbség az, hogy a polgári rendszer lényegénél fogva művészetellenes és irodalomellenes. A kapitalista világ mélységesen antihumanista jellegéből következik ez. A művészet tárgya, „nyersanyaga" az ember; már pedig a polgári társadalom torzította el legerősebben az emberi viszonylatokat. A kapitalizmus virágkorának nagy művei a társadalommal való küzdelemben jöttek létre, legdöntőbb náluk a kritikai elem. A polgári realizmus legnagyobb cselekedete az volt, hogy jól, vagy kevésbé jólérthetően, de mindenesetre a legmagasabb rendű művészi eszközökkel *nem*-et tudott mondani a környező világra. Nyilvánvalóan helytelen, ha mai íróink egy része ezt az alapvetően ellenzéki magatartást tanulja meg a „nagy realizmusból"; ha nem-et mondanak, amikor igent kell mondani – még hozzá nem kisebb művészi felkészültséggel.

A polgári realizmus másik jellem*vonása az ösztönösség* döntő szerepe az alkotásban. A mű éppen leglényegesebb mondanivalójában, a társadalom végső ellentmondásainak feltárásában nem támaszkodhatott saját korának tudományára, mert az inkább elfedni, mint feltárni igyekezett a valót. Éppen Lukács említi meg, hogy Goethe és Leonardo még igen tudatosan alkotó művészek voltak. Ahogy *nőtt* a burzsoázia zsarnoki elnyomása, oly mértékben szakadt el a haladó irodalom a béklyóba kötött társadalomtudománytól, sőt magától a tudatosságtól. Balzac, Dickens társadalomkritikája már messzemenően a művészi ösztönösséggel alakult, mely nem a kor tudományának segítségével, hanem annak ellenére rajzol helyes képet.

Vajjon ezt tanuljuk-e ma meg a „nagy realizmustól?" Ma nem az ösztönösségnek, hanem a legmesszebbmenő művészi tudatosságnak lehet csak ilyen progresszív szerepe. A *proletariátus* első tudatos lépése éppen a társadalom nagy mozgatóerőinek tudományos felfedezése volt. A társadalmi probléma ma nálunk közvetlenebbül előtérben van, mint akár a legnagyobb polgári realistáknál, sőt a társadalom a főszereplő. Ez írázisnak látszik, hisz a regényben egyének élete zajlik, de az új élet embere elsősorban azért *új, mert egyéni problémái* között első helyen a társadalmi viszonylatok kérdése áll. Az olvasó nem elégszik meg zseniális megsejtésekkel a világ nagy összefüggéseiről, hanem a művészet érzékelhető konkrétságával élőbb képet vár még

annál is, amit a tudomány tud nyújtani. Nemcsak azt a szubjektív tudományos érdeklődést kívánjuk íróinktól, ami Goethét jellemezte, hanem a társadalom tudományának, a marxizmus–leninizmusnak pontos ismeretét.

Mindezen túl, a kapitalista és a szocialista irodalom közötti minőségi különbséget legjobban az olvasóhoz fűződő viszony világítja meg. Mit nyújt a polgári társadalom nagy írója olvasójának? A kapitalizmus embertelenségének kritikáját és ezen túl az ember cselekedeteinek természetrajzát, az egyéni *analízisét*. *Mozgósíthat a polgári regény* a tőkés társadalom egyes hibái és bűnei elleni harcra is. De a saját árnyékát nem ugorhatja át: az *egész* polgári társadalom elleni küzdelemre nem mozgósíthat. A polgári társadalom olvasója a klasszikus regények lapjain saját arcvonásain túl saját börtönének rácsait is felismeri.

A szocialista élet regénye is tükör. De az olvasó itt saját új arcvonásai mellett a társadalom nyújtotta szabadságot is felismeri, saját fejlődésének olyan lehetőségét, melyet egyedül saját képességei határoznak meg. A regény, mely hozzásegíti őt az újjászülető társadalom érzékletes, tudatos megismeréséhez, kézenfogja őt, elvezeti a fejlődés egyéni útján is. A szocialista regény nemcsak az új társadalom életét tükrözi, hanem bevonja a regényalakok élete köré az olvasót. A művészi alkotás tehát nem torpan meg annál a feladatnál, hogy az író fantáziája a regény lapjain életet teremt, túlnő ezen, a regény hősével együtt az olvasó életét is alakítja. Ez más szóval azt jelenti, hogy a szocialista művészet olyan intenzív közelségbe, szinte *csereviszonyba* kerül az emberrel, amilyenről a legmagasabbrendű polgári művészet sem álmodhat. Az egyéni és a társadalmi érdekek találkozása ez, mely olyan emberformáló, embernevelő lehetőséget ad a szovjet művészetnek, amely egészében (a nyulacskákkal együtt) összehasonlíthatatlanul magasabb fokra emeli, túl a polgárság fénykorának klasszikus művészetén.

Hangsúlyozzuk: ez a megállapítás semmiképpen sem jelenti a polgári realizmus nagy művei emberformáló, nevelő erejének, mély hatásának a tagadását. De ez a hatásuk is csak *most*, a mi viszonyaink között bontakozhatik ki teljesen: a maguk idejében a polgári irodalom osztálykorlátaiba ütközött. Ez az oka annak, hogy a klasszikusok népszerűsége többnyire a szocialista társadalomban éri el tetőpontját. Legmaradandóbb hatásukat is: ma fejtik ki. S ha

a kérdésnek nem ezzel az oldalával foglalkozunk, ez azért van, mert nálunk ma nem ez a főkérdés.

A szocialista művészeteknek ebből az emberalkotó alapfeladatából adódik a téma, a forma, a művészi alkotás módjának egész jellege. Mindezt természetesen egy cikk keretében nem tárgyalhatjuk. Csak példaképpen vegyünk elő egy-két vitatott kérdést.

Amit a szovjet művészettel kapcsolatban nálunk naturalizmusnak szoktak nevezni, az lényegében nem egyéb, mint a szovjet művészet mélységesen demokratikus jellege. Ez a legforradalmibb vonás a szovjet művészetben. A művészet nagyobbrészt régebben a polgári és birtokos osztály és a hozzájuk csatlakozott középrétegek „magántulajdona" volt. A szovjet művészet és irodalom rendkívüli világossága és közvetlensége, a kifejezési eszközök közérthetősége, az élethez való közelsége lehetővé tette, hogy itt is helyet cseréljenek az osztályok és a művészet fegyverét teljes egészében a dolgozók vegyék kezükbe.

A jó és kevésbé jó polgári művészeten nevelkedett személy túlegyszerűnek, túlvilágosnak látja a szovjet művészetet. A szovjet képkiállításra felvonuló tízezreket nem az érdekelte, hogy ennek vagy annak kereszteljük-e el azt, amit láttak. Népünket az érdekelte, hogy olyan képeket látnak, amelyeknek értik a nyelvét, amelyek oly közel vannak hozzájuk, mint festői ábrázolás még soha nem volt. Képeket láttak, amelyekben egyszerre ismerték fel a szovjet életet, saját életüket és saját jövőjüket.

Mindez „fényképezés" volna? Természetesen nem – bár a fényképszerűen pontos művészi és írói ábrázolásnál is az a fontos, hogy mit és hogyan. Vegyünk mostani példát. A felszabadulás után kezdték bemutatni nálunk a háború alatt készült első orosz filmeket, melyek partizánharcokról szóltak, a háború képeit tárták elénk, szinte híradószerűen. Meséjük nem volt kereken megkonstruálva, nem voltak pontosan felépítve, azonmód nyersen, dokumentumjellegűen adták a főproblémát, a háborút. Ezzel a szó szerint vett „fényképezéssel" hallatlanul meggyőző művészi hatást értek el. Lefényképezték az új embert, akit a megpróbáltatások növeltek óriássá, aki több, nagyobb mindannál, amit a mi társadalmunk eddig ki tudott termelni. Az egyszerű művészi eszközök, az ábrázolás pontossága csak annál jobban kihangsúlyozza a szovjet ember, a szovjet társadalom nagyságát. Ez a fajta „naturalizmus" és „fényképszerűség" mű-

vészi szempontból is több, mint a legrafináltabb polgári művészi teljesítmény.

Világosan kell tehát látnunk, hogy a polgári realizmus minden óriási értéke mellett szükségszerűen alacsonyabbrendű, mint a szocialista realizmus – még a mai kezdeti kialakulásában is. Íróinknak, művészeinknek természetesen, rengeteget kell tanulnia a polgári realizmus nagy alkotóitól: enélkül sem jó művészek, sem realisták nem lehetnének. A szovjet művészetben nemcsak a szocialista társadalom, hanem Tolsztoj és a forradalmi demokraták legjobb hagyományai is élnek. De a fő feladat mégis az, hogy előre tekintsünk, a szovjet művészet alkotó módszereit tanulmányozzuk.

ÍRÓK HOZZÁSZÓLÁSAI IRODALMUNK ELVI KÉRDÉSEIHEZ

A pártszerűség kérdése, a tartalom és a forma viszonya, a burzsoá befolyás elleni küzdelem, az irodalom irányításának kérdése, a haladó hagyományokhoz való viszony – mindez nem új probléma kulturális életünkben. Nem új – de nem is lezárt. Nem mondhatjuk el, hogy kulturális elvi kérdéseink teljesen tisztázódtak és maradéktalanul helyes nézetek vertek gyökeret az írókban és a művészekben. Ezért kértük fel néhány írónkat arra, hogy szóljanak hozzá egyes problémákhoz, írják meg egyéni véleményüket, hogy ezzel is előbbre vigyék a szocialista realista kultúra nagy ügyét. A felvetett kérdésekre a Szabad Népben még visszatérünk.

GERGELY SÁNDOR

A BURZSOÁ BEFOLYÁS ROMBOLÁSAI

A kérdésre: voltak-e, vannak-e s milyenek a kozmopolitizmus megjelenési formái a magyar irodalmi életben – rövid kis hozzászólás keretén belül nem tudok, s nem is lehet, elemzően felelni. Ezért csak néhány jelenségre akarom felhívni a figyelmet.

A kérdés megvilágításánál nemcsak „külföld-belföld" viszonylatokat kell figyelembe vennünk. Kozmopolitizmus az, ha térdet-fejet hajtunk a nyugati burzsoá irodalmi termék s alkotója előtt és – lebecsüljük a szovjet kultúrát és műveikkel együtt a magunk írástudóit, de ennek édestestvére az is, ha a szocialista fejlődéstől idegenkedő, a szocialista országépítéstől elhúzódó írástudókat babusgatjuk s ugyanakkor baloldali, kommunista íróink, költőink, kritikusaink felé azt a magyar közmondást valósítjuk meg, amely azt mondja, hogy: „nem kívánok nékik se jót, se rosszat, se erőt, se egészséget" . . .

Ez a szemlélet eredményezte azt, hogy a felszabadulás utáni első esztendőkben az itthon „emigrációba" vonult

néhány írónk megjelent s néha csak elgondolt műveivel tanulmányok foglalkoztak folyóiratainkban, ugyanakkor baloldali s kommunista íróink munkájával a folyóiratok nagyon ritkán s akkor is csak fanyalogva foglalkoztak . . .

Színpadainkat valósággal elárasztotta ezekben az időkben a nyugati színpadművészet java és selejtje vegyesen. *Ugyanakkor a szovjet színpad munkái előtt egyes színházaink ridegen becsapták a kapuikat és valamennyi színházunk szinte teljesen elzárkózott a magyar drámaírók elől.*

Ma már – természetesen – ezek a beteg tünetek nem ilyen tömegesek és ami a lényeges: megszűnt az agresszivitásuk. Rákosi Mátyás elvtárs csaknem két évvel ezelőtt írott cikkében felhívta a figyelmet a burzsoá ideológiai fertőzés veszélyére. Azóta pedig nem egyszer adott útmutatást e veszély leküzdésére. Rudas László elvtárs ez év derekán a Társadalmi Szemlében írt tanulmányt Lukács György elvtárs hibáiról – irodalompolitikai hibáiról is. A Párt fellépése döntően befolyásolta, elősegítette irodalmi életünk marxista–leninista szempontból való tisztulását és helyes mederbe terelését. De még mindig van s nem is kevés – orvosolni való.

A jobboldali mellett jelentkezik a „baloldali" öltözékben fellépő elhajlás is. Vannak, akik a szocialista hazaépítésben való írói részvétel nagyszerű faladatainak a propagálása közben harcot indítanak forradalmi múltunk, vagy a kapitalista szellemi és anyagi kizsákmányolás korszakának és módszereinek marxista-művészi ábrázolása mellett. Harcot indítanak ellene, mint fölösleges s időszerűtlen ellen. Ez a helytelen álláspont megakasztja a forradalmi tradíciók elmélyítését a tömegekben, illetve meggátolja a kapitalizmusban félrenevelt dolgozók helyes szocialista kritikájának fokozódó kialakulását.

Vannak, akik akarva, nem akarva – s *„baloldali"* érvekkel „nemzedékcsoportosulást" s az ilyen csoportosulásnak „teóriát" is teremtenek.

ILLÉS BÉLA

A PÁRT IRÁNYÍTJA AZ IRODALMAT

1945 február elején Budapesten (a New York palotában) összeült hét magyar író – megbeszélni a magyar irodalom időszerű kérdéseit. Tanácskozás közben egy idősebb író ezzel a kérdéssel fordult hozzám:

– Tulajdonképpen mivel irányítják a Szovjetunióban az irodalmat?

A szobában nagy csend támadt. Hat társam feszült figyelemmel várta a választ. Még a lélekzetüket is visszafojtották.

– Mivel irányítják az irodalmat? – ismételtem meg a kérdést. Aztán megadtam a választ úgy, ahogy *Sztálin szájából hallottam*, úgy, ahogy 25 esztendőn át tapasztaltam: *Eszmékkel!*

A hat magyar író megkönnyebbülten sóhajtott.

– Beszélj, beszélj! Mondj el mindent.

Mindent – természetesen – nem tudtam elmondani. És amit elmondtam, azt tudja a Szovjetunióban minden iskolásgyerek. De a hat magyar író számára *akkor* még eredeti és meglepő volt minden közlésem.

– Úgy látszik, a szavaknak más értelme van a Szovjetunióban, mint a többi országokban – így egyik írótársam. – Nálunk eddig az irányítás az író korrumpálását, megnyomorítását, gúzsbakötését és az irodalom elsekélyesedését jelentette. A Szovjetunióban, ahogy most megtudtuk – az irányítás szárnyakat ad az írónak . . .

*

Maxim Gorkij mesélte 1931-ben: Mikor – a két forradalom közötti években – olasz földön éltem, állandóan leveleztem *Leninnel*. Leninnek szokása volt leveleihez újságkivágásokat mellékelni – cikkeket, de sokkal gyakrabban rövid híreket, tőzsdei híreket, vagy törvényszéki tárgyalásokról írott beszámolókat. A cikkeket és híreket mindig elolvastam, de sokáig nem értettem meg, hogy mi a küldemények célja. Ma már be tudok számolni a küldemények *hatásáról*. Lenin tényekkel befolyásolta, *irányította* irodalmi munkámat. Ahogy most a Lenintől kapott újságkivágásokra visszaemlékszem, azok főleg két tényre hívták fel figyelmemetü Az egyik: a cári Oroszország a külföldről kapott milliárdos kölcsönök nyomán mindinkább a külföldi finánctőke rabja lesz. A másik: a munkásságra és parasztságra gyakorolt rettenetes nyomás nem töri meg, ellenkezőleg, fokozza az orosz dolgozók forradalmi elszántságát.

– Leninnek köszönhetem – folytatta Gorkij –, hogy a nagy földrajzi távolság ellenére is helyesen láttam, hogy mi történik Oroszországban. Neki köszönhetem, hogy igazat írtam. És mivel szépen, művészien csak az igazságot lehet

megírni, ha írásaim szépek, azt is – nem kis mértékben – Lenin baráti irányításának köszönhetem.

Mostanság – folytatta Gorkij hosszú szünet után – Sztálin elvtárstól hallok egy-két egyszerű tényt, minden kommentár nélkül. Most már nem kérdem, hogy mi a *baráti* közlések célja . . .

A hangsúly a *baráti* szón van. Sztálin gyakran beszél szovjet írókkal a szovjet irodalom problémáiról. Sohasem mondja, hogy így van, mindig azt mondja, hogy *„én így látom"*, mindig azt mondja: *„így szeretném, ezt tanácsolom"*. Sztálin sohasem nagy súlyával, óriási tekintélyével dönti el az irodalmi vitákat, hanem mindig *érvekkel*. Ha ő egy *irodalmi kérdéshez hozzászól, álláspontját* olyan döntő jelentőségű érvekkel támasztja alá, amelyek minden szocialistát meggyőznek.

– Gondolkozzanak, elvtársak a kérdésen. Senki sem követeli maguktól, tőlünk, hogy ma döntsünk. Egy hét múlva, egy hónap múlva . . . A fontos az, hogy helyesen döntsenek, döntsünk . . . Magnitogorszkot és a dnyeperi villanytelepet évekig építjük. Senki sem kívánhatja az íróktól, hogy napok, hetek, vagy hónapok alatt alkossanak olyan műveket, amelyek méltóak Magnitogorszkhoz – és Magnitogorszk építőihez. De arra figyelmeztetem író elvtársaimat, hogy az irodalom Magnitogorszkját csak úgy alkothatják meg (egy év vagy öt év múlva), ha már ma – és szakadatlanul – tanulmányozzák az életet és ha az élettől egy pillanatra sem szakadnak el. Hogy mikor ülnek az íróasztalhoz, az a maguk dolga. De kötelességem figyelmeztetni magukat arra, hogy megírandó műveiknek hősei – és *olvasói* – most formálódnak. Nemcsak a munkás változtatja meg a térképet azzal, hogy lakatlan vidékekre gyáróriásokat épít, még nemrégen lakatlan helyeken modern, szocialista városokat varázsol elő, de a nagy mű építése a munkást is megváltoztatja – okosabbá, tapasztaltabbá, jobbá, erősebbé és igényesebbé teszi. Nincs olyan író, aki ezt dolgozószobájának négy fala között élve, meg tudná írni! Az életet, az igazságot csak úgy lehet megírni – ha tanulmányozzuk az életet, ha *éljük az életet*, a mi népünk munkás és harcos életét . . . És ugyanakkor – mert ez is szerves, jelentős része életünknek – szakadatlanul tanulmányozzuk Lenint.

Sztálin tanácsára több szovjet író éveket töltött egy-egy hatalmas építkezés színhelyén. Amit ott láttak és tapasztaltak, azt Sztálin gondosan *átbeszélte* velük. Sokszor órákon át elvitatkozott velük arról, hogy amit láttak, abban mi a

régi és mi az új, hogy a megfigyelt eseményeknek, mi a lényege. A megfigyeléseket Sztálin mindig kiegészítette – egy-egy jellemző történettel, vagy azzal, hogy egy-egy különösen érdekes és a szocializmus építőire jellemző munkásra hívta fel az író figyelmét.

– Nagyon örülök elvtárs, hogy jól felkészült az írásra és most hozzáfog az íráshoz. Gondosan dolgozzon! Én türelmesen várom munkája elkészülését. De – ne haragudjon, ha erre figyelmeztetem – nem minden szovjet ember vár olyan türelmesen, mint én.

*

Kalinin mesélte: Egy elbeszélés nagyon megtetszett nekem. Hogy véleményemet ellenőrizzem, odaadtam az elbeszélést elolvasni hat munkásnak, hat parasztnak – és egy kritikusnak, akit a régi világtól örököltünk. A hat munkás és a hat paraszt (kérésemre) írásban közölte velem véleményét. Ugyanígy a kritikus. A munkások és parasztok nagyjában egyetértettek velem, – kifejtették hogy miért tetszik nekik az elbeszélés, hogy mi tetszik nekik az elbeszélésben. A kritikusnak az volt a véleménye, hogy az elbeszélés nem számol a munkás- és parasztolvasók igényeivel, – a munkás- és parasztolvasó számára az elbeszélésem unalmas, érthetetlen ... Tapasztalataimat elmondottam Sztálin elvtársnak.

– Két-három nap múlva – folytatta Kalinin – a Szovjetunió minden könyvkiadója érdekes újítást vezetett be. Azóta minden, nagy példányszámban megjelenő szovjet könyv végén egy felhívás olvasható: a kiadó megkéri az olvasót, hogy mondjon véleményt a könyvről és hogy véleményéhez írja oda, hány éves, mi a foglalkozása, milyen iskolát végzett és milyen könyveket szeret. Az így kapott véleményeket (olyik könyvről félszázezer vagy még több olvasó ad írásos bírálatot) – ezeket a bírálatokat a kiadó lemásoltatja és elküldi az írónak. Valószínű – mondta Kalinin –, hogy az írók nem mindig örülnek az olvasók véleményének. De bizonyos, hogy ha valóban a mi íróink, akkor hasznukra válik az irányítás, amit a néptől kapnak. Félreértések elkerülése végett – toldotta meg a történetet Kalinin –, nem becsülöm le a kritikusok, a kritika nagy, pozitív jelentőségét. De a kritikus is csak akkor dolgozhat jól – ha ismeri és szereti a népet és szereti a nép íróit ...

*

1943 őszén naplóformában kis könyvet írtam a voronyezsi ütközetről. A kéziratot elolvasta *Rákosi* Mátyás és *Farkas* Mihály. Az írást mindketten *nagyon rossznak* találták. Rákosi elvtárs megmondotta, hogy miért rossz az, amit írtam:

– Vegyünk egy példát – mondotta. – Maga megírta, hogy egy Magda nevű őrnagy Karatolják városában felakasztott 67 orosz asszonyt és lányt. Maga ezen felháborodik, teljes joggal, mert Magda őrnagy tette – felháborító gaztett. De maga magyarnak nevezi Magdát, az aljas tömeggyilkost. Ebben nincs igaza! Gondoljon arra, hogy ha Magda őrnagyot Magyarországon egy gyárba vezényelték, ő bizonyára ott is állatian kegyetlen volt – a magyar munkásokkal szemben: És ha egy nagybirtokra vezényelték, ott lövetett – a sztrájkoló magyar aratómunkásokra. A karatoljáki tömeggyilkos nem magyar – hanem a magyar dolgozók elnyomója, gyilkosa. Ahogy maga írta le az esetet – az a magyar nép ellen kelt hangulatot. Ha valaki helyesen, bolsevik módon írja meg Magda őrnagy rémtettét, akkor írásával rokonszenvet kelt – a magyar dolgozók iránt, akik ilyen vadállatok uralma alatt élnek. Ha valaki bolsevik módon írja le a karatoljáki tömeggyilkosságot, írásával sürgeti a szovjet katonát, azt mondja neki – siess felszabadítani a magyar dolgozókat. Gondolkozzék a dolgon, Illés elvtárs.

Gondolkoztam – összetéptem rossz kéziratomat – és újat írtam. Sokat tanultam a bolsevik irányítástól!

A Párt ilyen szellemben, ilyen módon adott irányításának köszönhetjük (én és nem egy magyar írótársam), hogy a sors minden változásai közepette érzésben és gondolkodásban magyarok maradtunk, magyar kommunisták, a magyar dolgozók írói.

A szovjet irodalom azáltal lett a világ vezető irodalmává, hogy a sztálini kor új embereit ábrázolja – a lenini és sztálini eszméket hirdeti. Lenin és Sztálin pártjának irányítása naggyá tette a szovjet irodalmat. Rákosi pártjának irányítása naggyá teszi az új magyar irodalmat.

KARINTHY FERENC

A MUNKÁSHŐSÖK ÁBRÁZOLÁSA AZ ÚJ IRODALOMBAN

Sajnos, közhellyé vált *már* a felszabadulás óta eltelt esztendőkben a megállapítás, hogy irodalmunk *a valóságtól* jócskán elmaradt. Különösen vonatkozik ez az új ma-

gyar prózára és drámára. A proletárdiktatúra időszakában, amikor a munkásság a valóságban hatalmon van, és a szemünk láttára adta és adja az országnak ezer és százezerszámra az új élet öntudatos, kommunista hőseit, irodalmunkban még csak alig-alig jelentkeznek ezek a felszabadító és felszabadult munkásalakok. Gyakran hallani olyasféle megállapításokat is, hogy nemcsak munkásokról lehet és kell írni. Ebben persze „elvontan" van igazság. De a mai, konkrét helyzetben, amikor egy kezünkön meg tudjuk számlálni azokat az ismertebb íróinkat, akik egyáltalában megkísérelték munkásalakok megírását, az ilyesfajta aggályoskodás nem előre, hanem hátra visz. A munkásosztály irodalmunkban távolról sem foglal el olyan helyet, amilyet a valóságban, az ország vezetésében, a szocializmus felépítésében visz. Én e hiba kijavításánál nem látok fontosabb és időszerűbb feladatot. Véleményem szerint ez a mi következő láncszemünk, ezt kell most megragadnunk.

Persze a feladat nem könnyű. Reális parasztalakoknak például nagy hagyománya van a magyar irodalomban. Móricz Zsigmond egymaga olyan kaput nyitott, amelyen könnyebb járása esik már íróinknak, ha a parasztság felszabadult, új alakjait akarják megközelíteni. Bizonyára ez az oka annak, hogy a felszabadulás utáni prózákban általában jobban sikerültek a parasztt*á*rgyú regények, elbeszélések. Ez az oka annak is, hogy az eddig legjobb magyar filmet, a Talpalatnyi földet a parasztság életéről készítettük el. A munkásalakoknak azonban alig-alig van hagyománya régebbi irodalmunkban. Persze: e hiányosságoknak megvoltak a maguk társadalmi és történeti okai. Világos azonban, hogy ebbe a helyzetbe nem nyugodhatunk bele. Annál kevésbé, minthogy a gátló körülményeket fejlődő életünk eddig rendre mind elsöpörte. És annál kevésbé, minthogy a szovjet irodalom remekei épp ezen a téren mutathatnak számunkra is példát.

Nemrég a munkás kultúrvezetők egy vitáján vettem részt, amelyen a *Hétköznapok Hősei* című színdarabot tárgyalták meg. Először fordult elő, hogy a hozzászólók mint a *sajátjukhoz* szóltak hozzá a műhöz. Egy kőműves azt kifogásolta, hogy a rendezés nem jó ütemben adagolta a kopácsolást. Egy munkás, aki régebben a Martin-műhelyben dolgozott, javasolta, hogy az ablakot másképp, a valóságnak megfelelően helyezzék el. A hozzászólásokból világossá vált, hogy a munkások *otthon érezték* magukat a környe-

zetben, a *magukénak* vallották. Soha még hasonló vita nem volt ilyen forró, ilyen életteli.

Nem lehet szebb feladata az *írónak* mint hogy ehhez az új közönséghez szóljon. *Elméletben* ma már tudjuk, hogy a témaválasztás kérdése milyen döntő feltétele a szocialista realizmusnak. Azon kell lennünk, hogy most már *gyakorlatban* is megvalósítsuk ezt a magas követelményt. Ne féljenek íróink a munkásalakoktól! Jól fognak járni velük: soha ilyen színvonalasat, soha olyan igényeset sem írhatnak, mint az az író, aki a nép felé fordul, aki az építés élenjáró osztálya felé fordul!

DÉRY TIBOR

IRODALMI SZÍNVONAL ÉS KÖZÉRTHETŐSÉG

A szocializmus felé fejlődő magyar társadalom irodalma szükségszerűen különbözni fog az előző korszak irodalmától: annyira fog különbözni, amennyire maga a társadalom megváltozik. Elbeszélő prózánk egyelőre még nem igen tudta követni ezt a fejlődést, kísérleteink legfőbb erénye a bátorság. Ha tehát a mai magyar szép-próza problémáit vizsgáljuk, ez a vizsgálat nem az eleven példakép testén történik, hanem egy laboratóriumban, amelyben a teremtés feltételeiért küzdünk. Ismerjük – úgy ahogy – a szükségletet, ismerjük – úgy ahogy – a valóságot, ismerjük a művészi alkotás törvényeit, legkevésbé ismerjük az erőnket, amelyet a feladat nagyságától elkáprázva sokszor túlbecsülünk. A magyar példából kiindulva így egyelőre csak kívánságainkat mondhatjuk el, feltevéseket kockáztathatunk. Igaz, hogy a szovjet irodalom nagy példái segítségünkre vannak a tájékozódásban, de tudjuk, hogy minden nép művészete, ha egészségesen fejlődik, a maga hagyományait követi – mint ahogy azt legutóbb Révai elvtárs is kifejtette; az eleven példa s az eleven hagyomány találkozása fogja megteremteni a szocializmus felé fejlődő magyar társadalom irodalmát.

Mit kívánunk ettől s milyen feltevésekkel élhetünk máris? Miben fog különbözni a polgárság irodalmától?

Bizonyosnak látszik, hogy a legélesebb különbség a témáiban lesz. Félreértés ne essék; nem úgy gondolom, hogy ezután már csak munkások és parasztok mai életéről fog beszámolni, bár nyilvánvaló, hogy a *polgári patikus és*

felesége helyére többnyire egy munkás vagy paraszt házaspár áll majd be az elbeszélés középpontjába. Az alapvető változás mégsem ez. Gyökereiben, tehát egész lényegében az fogja megváltoztatni az irodalmat, hogy ezután nem a hiba, vereség és bukás lesz a témája, hanem a győzelem. Nem az ember csődje, hanem a diadalmas erkölcs. Bármilyen tragikus állomásokon fut keresztül a hős, nem a társadalom ellen fog élni, hanem a társadalommal és a társadalomért.

Természetes, hogy az ilyen alapvető tartalmi változás új formát fog magának teremteni. Erről keveset tudnék mondani, a magyar regénynek sovány hagyományai vannak. De nyilvánvaló, hogy egy patikusné szerelmi csalódásairól másképp számol be a fennálló társadalmat tagadó író, mint a fennálló társadalommal egyetértő író annak a munkásnak az életéről – s akár szerelmi csalódásairól is –, aki most hódította meg a politikai hatalmat. Ha a szovjet regény tanulságára gondolunk, azt látjuk, hogy a hangsúly a lélektani árnyalatokról az élet lényeges mozzanataira csúszott át s az író ennek megfelelően általában a mesemondás régi, szélesen ecsetelő modorában bonyolítja le a cselekményt.

De a formát egy az írón kívül álló tényező is befolyásolja: az olvasó. Ennek az érdeklődését az író munka közben mindig számontartja, hiszen könyve csak általa kap értelmet, a mű csak elolvasása révén válik művé. De új olvasóréteg még nemigen van, még csak most készülődik. Mi mégis ennek a számára igyekszünk írni, azaz kitapogatjuk az érdeklődését s ahol ez egybeesik a magunk írói érdeklődésével, azt vetjük papírra. Így juthatunk el ahhoz, amit általában közérthetőségnek neveznek s amit ma még, sajnos igen sokan azzal igyekeznek elérni, hogy ostobán és haszontalanul leszállítják a maguk írói igényeit. Az az író, aki önként leszáll a sajátmaga színvonala alá, az hazudik, aki pedig nem igyekszik feljutni a maga legmagasabb lehetőségeihez, az csal. Fiatal íróink közül nem egyet fenyeget ez a veszély.

Az igazi író mindig pártos, az volt a múltban, ma is az. Azonosítja magát hősével, azaz a társadalom egyik rétegével s így akarva-akaratlanul szembekerül a többivel. A kommunista írónak e tekintetben lényegesen könnyebb a dolga. Nemcsak azért, mert a marxizmus–leninizmus segítségére van a helyes tájékozódásban, hanem, mert állandóan maga körül érzi a Pártot, egy *minden eddiginél szorosabb s na-*

gyobb közösséget, amelynek céljaival s vágyaival szenvedélyesen egyetért.

Persze ennek is megvan a maga veszélye. Egyikük-másikuk hajlamos lesz arra, hogy teljesen a Pártra bízza, ami az ő dolga is, a gondolkodást, s hogy a készen kapott jelszavak szerint, termékeny vita nélkül, a személyes felelősség vállalása nélkül, szinte azt mondhatnám, személyes részvétele nélkül végezze el feladatát. Ezeket nem tartom jó kommunistának, írói tehetségük pedig, ha van, el fog sorvadni. Pedig a magyar irodalom ügye, amely már elválaszthatatlan a Párt ügyétől, a legnagyobb szolgáltatásokat követeli hűségben, odaadásban, lelkiismeretességben és merészségben.

Horváth Márton

MAGYAR IRODALOM – SZOVJET IRODALOM*

1.

Azért választottam előadásom címét és a cím sorrendjét így, hogy *Magyar irodalom – szovjet irodalom*, mert mindenekelőtt a mi irodalmunk néhány fontos kérdésével kívánok *foglalkozni, míg a szovjet irodalommal csak magyar vonatkozásban, mint művészi példával, amelyben konkréttá válik a szocialista realizmus alkotó módja és befolyásolja és életre segíti a mi irodalmunkat.*

Van-e egyáltalán új magyar irodalom, amely valóban kifejezi mai életünket? A felszabadulás után öt évvel végre eljutottunk oda, hogy igenis beszélhetünk új magyar irodalomról, bár ez természetesen fejlődése elején tart. Beszélhetünk új magyar olvasóközönségről, amely számban, osztályösszetételben, tehát minőségben is messze túlhalad mindent, ami idáig volt Magyarországon. Beszélhetünk most kibontakozó kultúrális forradalmunk egyik döntő győzelméről, amelyet éppen a legfontosabb területek egyikén: az irodalom frontján arattunk.

Az Országos Statisztikai Hivatal adatai szerint 1949-ben kevesebb, mint 46 millió könyv és brosúra látott napvilágot Magyarországon: több mint kétszerese az előző évinek. Népünk növekvő éhsége a nyomtatott betű iránt sok *mindent megmutat.* Benne van a növekvő jólét is, de a döntő nem ez. A parasztsággal szövetséges munkáshatalom és fejlődő szocialista gazdaságunk szilárd, megingathatatlan alapjaira most épül az új világ új ideológiája. A szocializmus világnézete: népünk világnézetévé válik. A munkához és a társadalmi tulajdonhoz fűződő alapvetően új viszony alakul ki milliókban, az ember évezredes tudata átformálódik a mi hazánkban is. *Dolgozó népünk szellemileg, világnézetileg is hozzá akar nőni saját tetteihez.*

A kiadványok 46 milliós *példányszáma azt jelenti* továbbá, hogy a nyomtatott betűt csaknem teljesen kicsavartuk az ellenség kezéből és már Magyarországon is épp úgy

* Beszéd a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Akadémiáján.

a dolgozó osztályok fegyvere és tulajdona lett az írott szó, mint maguk az üzemek. Jelenti továbbá ez a 46 milliós szám Pártunk hatalmas segítőkészségét, amellyel válaszolt az új kultúrára éhes tömegek igényeire; jelenti a Pártunk által szervezett népnevelés országos sikerét.

Szépirodalmi kiadványaink száma és minősége nemcsak lépést tart ezzel a fejlődéssel, hanem sok szempontból előre is mutat. A legfontosabb e téren: a szovjet szépirodalom előretörése Magyarországon. 1945-től 1948 végéig 549 ezer példányban jelent meg szovjet szépirodalom. Viszont egyedül az elmúlt évben háromszorosára ugrott ez a szám: 1 649 000 példány szovjet szépirodalmi mű látott napvilágot. A szovjet művek népszerűségét a magyar könyvkiadásban példátlan számok tükrözik: a Csendes Don 50 000, a Volokalamszki országút 70 000 példánya; Ázsájev 800 oldalas könyvének 25 000-es első kiadása nem egészen négy hét alatt elfogyott.[1]

Mit bizonyít a szovjet szépirodalomnak ez az ugrásszerű előretörése? A sokat emlegetett irodalmi forradalom, legalább is ami az olvasóközönséget illeti, győzelmesen halad előre. Olvasóközönségünk részben kicserélődött és mindenképpen hatalmasan megnőtt: a munkás- és a parasztolvasók száma minden jel szerint többségbe került. Nemcsak arról van szó, hogy a magyar dolgozók megszerették a Szovjetuniót és olyan pontosan akarják ismerni a szovjet ember életét, ahogy az a nagy szovjet írók műveiben tükröződik. Nemcsak a szovjet ember életét, hanem saját életünk legnagyobb problémáit ismerjük meg pontosabban a szovjet irodalom remekeiből. A szocialista társadalmat építő magyar dolgozók a kifejlett szovjet társadalomra úgy tekintenek, mint saját útjuk céljára: a megvalósult szocializmusra. Világos választ kapunk a szovjet művekből, hogy milyen legyen a munkához, embertársainkhoz, a társadalomhoz fűződő viszonyunk. Választ kapunk arra, hogyan harcoljunk az imperialista fenyegetés ellen, hogyan védjük meg épülő szocialista hazánkat. A szovjet regény hatalmas előretörésének titka nem utolsó sorban az, hogy népünk saját jelenét és jövőjét találja meg benne.

A formájában nemzeti és tartalmában szocialista kultúra kialakulásának idején Magyarországon döntő módon a tartalmon van a hangsúly. A szovjet regény szocialista tartalma a fő oka annak, hogy dolgozó népünk, ugyanúgy ahogy Lenint és Sztálint nem érzi „idegen államférfiaknak": a Szovjetunió művészetét és irodalmát sem érzi idegen mű-

vészetnek, idegen irodalomnak. Munkásosztályunk jelentékeny része már ma is ott tart, hogy a legkiválóbb szovjet regényeket saját kultúrája elválaszthatatlan részének tekinti. Amilyen mértékben előrehaladunk a szocializmus útján, úgy válik a szovjet irodalom „magyar irodalommá" is.

Ez természetesen nem a magyar irodalom elnyomását, hanem kifejlődésének feltételeit teremti meg. Pontosabban: a szovjet regény és az új olvasóközönség előretörése választóvízként hat: a hazug, hamis polgári irányzatokat elnyomja, a helyes irodalmi kezdeményezéseket puszta létével is támogatja. Kizárólag a haladásellenes magyar és külföldi irodalmat szorítja ki nálunk, akár ma, akár a múltban jelent az meg, akár „kis", akár „nagy" nevek szerepelnek azok szerzőiként. Ellenben új életre támasztja és megkedveltetni a dolgozó olvasók hatalmas táborával haladó irodalmunkat és az egész világirodalom nagy, időálló műveit. Könyvtáraink forgalma nemcsak a szovjet regény, hanem a klasszikusok előretörését is mutatja nálunk. A szovjet művészet az orosz és az egész világkultúra haladó tradicióinak továbbfejlesztése nélkül elképzelhetetlen volna. A nemrégiben magyarul is megjelent Stendhal-regény előszavában a szerző, Vinogradov elmondja: „Negyedszázad leforgása alatt könyvei a Szovjetunióban olyan példányban jelentek meg, hogy az egész világon nyomtatott példányok mennyiségét több mint kétszeresével túlhaladták".[2] Stendhal elismert „szovjet szerző", – állapítja meg Vinogradov. Petőfit magáénak tekinti a szovjet kultúra. Mi sem természetesebb, mint hogy a szocializmus felé haladó Magyarország népe is csak most kezd Petőfi költészetének igazi lényegével megismerkedni.

A szovjet irodalom előretörése Magyarországon a szocialista patriotizmus előretörését is jelenti: tehát irodalmi múltunk haladó hagyományainak helyes újraértékelését és a széles tömegekkel való megismertetését. Népünk, amely tulajdonképpen most foglalta el saját hazáját, kíváncsi a történelmi útra, amelyet megtett, régi, akár öntudatlan harcaira, más szavakkal: irodalmi hagyományaira is. Nem a szovjet példát követné és helytelenül járna el az, aki a magunk irodalmi múltjából csak három nevet hangoztatna jelszószerűen: Petőfit, Adyt és József Attilát. Haladó irodalmi hagyományaink nem egyértelműek forradalmi irodalmi hagyományainkkal. Ha így lenne, akkor egész elmúlt prózairodalmunkat szemétdombra vethetnénk. De nem mi vagyunk azok, akik Eötvös, Tolnai Lajos, Mikszáth és Móricz

Zsigmond legjobb regényeit a feledés homályába akartuk süllyeszteni. A Horthy-rendszer irodalompolitikája tette ezt. Talán lehet azt az ellenvetést tenni, hogy prózairodalmunk múltjának nincs olyan nemzetközi jelentősége, mint a legjobb magyar lírának és még kevésbé olyan világirodalmi fontossága, mint a múlt század orosz irodalmának. De ha „lokális", csak magyar jelentősége van is regényirodalmunknak, a mi számunkra ez is éppen elég ok ahhoz, hogy megismertessük népünkkel s vállaljuk mindazt, ami jó benne. Az elmúlt száz év magyar történelmére és prózairodalmára kétségtelenül elsősorban 67 nyomta rá a maga bélyegét, de ez nem azt jelenti, hogy hátat fordítsunk, hanem azt, hogy a haladó mozzanatokat kiemeljük és közkinccsé tegyük, történelemben és irodalomban egyaránt. A szovjet irodalom segít ebben is a maga példájával, de azzal is, hogy élesebbé teszi az olvasók szemét saját irodalmi múltunk megítélésében is.

A döntő azonban nem a múlt. A múltra elsősorban azért van szükségünk, mert anélkül nem érthetjük meg a jelent sem. A szovjet regény is természetesen a jelen és a jövő: a szocialista Magyarország kialakítása felé fordítja tekintetünket.

2.

A szovjet irodalom előretörésével együtt járt az ellenséges irodalmi áramlatok visszaszorítása, ami igen kedvező körülményeket teremtett az új magyar irodalom kialakításához. Az 1945 óta kialakult különböző polgári irányzatok megoldhatatlan válságba kerültek nálunk. Folyóirataik túlnyomórészt megszüntek, közönségük összezsugorodott és legfőbb közös állásfoglalásuk, amely a szocialista realizmus és a szovjet irodalom ellen irányult, csődbejutott. Ez a szovjet ellenes irodalmi front két tűz közé került: egyik oldalon a szovjet könyvekkel felfegyverzett új olvasótömegek, a másik oldalon a Párt határozottabb, élesebb állásfoglalása. E „két tűz" természetesen egy és ugyanaz és nemcsak az ellenséges befolyás megsemmisítését, hanem az új magyar irodalom kifejlesztését is elősegíti.

E folyamat meggyorsítása érdekében foglalkoznunk kell röviden Lukács elvtárs helytelen irányzatával a szocialista realizmus és a szovjet irodalom megítélése terén. A kérdés már háromnegyed év óta van felvetve a nyilvánosság előtt. Sem az azóta megjelent cikkek, sem Lukács elvtárs önkriti-

kája, sem azóta kifejtett irodalmi működése nem teszi feleslegessé, hogy tovább menjünk a kritika útján.

Olyan irányzatról van szó, melynek veszélyességét megsokszorozza, hogy Pártunkon belül jelentkezett, s hogy irodalmunk orientációjának és fejlődési perspektívájának döntő kérdéseiben okozott súlyos zavarokat.

Ennek ellenére nem volna helyes, ha Lukács elvtárs egész működését csak a hibáiból ítélnők meg. Nemzetközi jelentőségű irodalomtörténeti munkásságán túl az *Írástudók felelőssége* című művében még az emigrációból behatóan kritizálta a népi írók és a *Szép Szó* kispolgári körének hibáit. Idehaza is folytatta Illyés jobboldali irodalmi magatartásának kritikáját, és élesen fellépett Márai és az *Újhold* körének dekadens polgári irodalma ellen.[3] Figyelembe kell azt is vennünk, hogy Lukács elvtárs önkritikája számottevő lépést jelentett előre a legdöntőbb ponton: a szovjet kultúrához fűződő viszony kérdésében.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lépjünk fel teljes elvi élességgel Lukács elvtárs jelentékeny hibái ellen, melyek mindaddig ideológiai fejlődésünk kerékkötői maradnak, amíg hatásukat is ki nem küszöböljük irodalmi életünkből. Kritikám a továbbiakban lehetőleg kevés ismétléssel csak kiegészítése akar lenni annak, ami már elhangzott ebben a kérdésben.

A szovjet kultúra lebecsülését és a klasszikus kapitalista kultúra túlbecsülését Lukács elvtárs Marxnak az egyenlőtlen fejlődés törvényéről szóló tanításával kísérli meg alátámasztani. Ha azt akarja Lukács elvtárs ezzel bizonyítani, hogy egy új társadalomban a kulturális fejlődés és a gazdasági alap között bizonyos eltolódás lehetséges, sőt szükségszerű – ez nem egyéb közhelynél. Arra is kár szót vesztegetni, hogy a fiatal szovjet kultúra nem érte el tetőpontját, míg a kapitalista kultúra rég túlhaladta a maga fénykorát. De aki nem látja, hogy a mai szocialista kultúra leglényegesebb vonásaiban összehasonlíthatatlanul felette áll minden eddigi társadalmi rendszer kulturális fénykorának is, az helytelen szemmel nézi a szovjet kultúrát. Lukács elvtárs perspektívában is a polgári realizmusra vett irányt és nem a szocialista realizmusra. Így írt: „Az új demokrácia adekvát irodalma: a realizmus. Persze abban a széles és mély értelemben, mely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták."

Más dolog azonban tanulni a polgári irodalom klasszikusaitól és más dolog örökérvényű mintául venni őket. Marx

és Engels korában az elsorolt nevek jelentették a legtöbbet, amit irodalom létrehozhat, de azért minden elismerésük mellett hangsúlyozzák a nagy polgári írók kritikai realizmusának korlátait is. Engels így értékelte a kritikai realizmust 1885-ben, Minna Kautskyhoz írt levelében: „A valóságos viszonyok hű rajzával, az azokról uralkodó konvencionális ábrándokat szétszakítva, a polgári világ optimizmusát megingatva, még ha maga nem is hoz közvetlen megoldást, vagy akárha – bizonyos esetekben – osztenzibilisen nem is foglal állást."[4]

Megelégedhetünk-e ma a kritikai realizmus irodalmi programjával, amelynek politikai és világnézeti korlátaira Engels oly világosan rámutat? Hol van már a polgári világ optimizmusa? Miféle konvencionális ábrándok fedhetik el az imperializmus brutális arculatát? Mennyire tekinthetnénk haladónak ma az olyan irodalmat, mely nem mutat megoldást és nem foglal érzékelhetően állást? Ha mintaképet keresünk a magunk realista alkotásaihoz, akkor nem elégedhetünk meg a polgárság belülről jövő, s éppen ezért korlátolt kritikájával – bármennyire feszegessék is e korlátokat a nagy írók zseniális megsejtései.

Marx és Engels sokra becsülte a polgári kultúra nagy kritikai realistáit, de várták és előre látták a realizmus magasabb fokának kialakulását. Várták a nagy költőt, aki – Engels szavai szerint – „majd megörökíti az új proletárkor születésének óráját".[5]

Ez az „új proletárkor" több mint 30 éve itt van. Itt van a hatalmas szovjet irodalom, mely méltóan megörökítette „az új proletárkor születésének óráját". Nem találgatások, hanem tények szabják meg, hogy a szocialista realizmusnak magasabbrendű irodalmában mennyi része van a nagy polgári regényirodalom kritikai realizmusának és mennyi a forradalmian, gyökeresen újnak?

Lenin arra tanított, hogy az évezredek óta felhalmozott emberi kultúra egész kincsestárát hasznosítsuk – de ugyanakkor alapos átértékelés szükségességére is figyelmeztetett. „Ha nem értjük meg világosan – mondotta Lenin – hogy proletárkultúrát csak akkor lehet építeni, ha pontosan ismerjük az emberiség egész fejlődése során létrehozott kultúrát, csak ha átdolgozzuk ezt a kultúrát – hogyha ezt nem értjük meg, nem is fogjuk ezt a feladatot megoldani."[6] Ha a „felhasználásról", a régi kulturális örökség felhasználásáról megfeledkezünk, valamiféle proletkulthoz jutunk, ha

az „átdolgozásról" feledkezünk meg, akkor Lukács polgári realista felfogásához jutunk.

A szovjet irodalmat azért nevezhetjük a szocialista-realista irodalomnak, mert egyik feladatról sem feledkezett meg. Az egész világirodalomban a polgári realista irodalom nagy haladó hagyományai mindenekelőtt a szovjet irodalomban élnek. Csak utolsósorban gondolunk az olyan közvetlen irodalmi hatásokra, amilyent pl. Solohovra gyakorolt Tolsztoj. Gorkij nemcsak ébren tartotta a polgári társadalom kritikájának nagy hagyományait, hanem műveiben tovább is fejlesztette, olyan időben, amikor a polgári világ irodalma már lényegében hátat fordított ennek a feladatnak. A kritikai realizmus humanizmusa – mely elsősorban teszi e klasszikus műveket „örökbecsűvé" – mindenekelőtt a szovjet regényben élt és fejlődött tovább. Csak a szovjet irodalom hámozta le a polgári regényről is az öncélú pszichologizálást, a társadalmi közömbösséget, az elkülönült egyéni élet börtönét.

Ez a legjobb értelemben vett rokonság értetheti csak meg, hogy a polgári korszak nagy klasszikusait legtöbbször összehasonlíthatatlanul nagyobb példányszámban adják ki és olvassák a Szovjetunióban, mint saját hazájukban. A hatalmas Petőfi-kultusz nemcsak azt mutatja, hogy a szocialista költészet egyik „ősét" tekintheti benne, hanem azt is, hogy Petőfi korokon túlemelkedő értékei legalább olyan elevenek a mai szovjet költészetben, mint a legjobb magyar költészetben.

Mindebből nyilvánvaló: ha Lukács elvtárs az „igazi realisták" sorát Balzac-kal, Tolsztojjal s néhány más klasszikussal lezárja, sőt ha nem veszi észre, hogy e „nagy realisták" művének igazi folytatását mindenekelőtt a szovjet irodalomban kell keresnie, akkor éppúgy halálra ítéli mintaképeit, éppúgy megfosztja őket művük folytatásának lehetőségétől, mint az *imperialisták úgynevezett „kultúrája"*.

A múlt folytatása: ez a szocialista realizmusnak csupán egyik eleme. Gorkij így beszél erről: „A burzsoá realizmus kritikai realizmus volt Stendhalnál, Balzacnál, Tolsztojnál. Éppen ezért – mintaszerű formában kifejezett kriticizmusukért – igenelte Lenin Tolsztojt, Marx és Engels Balzacot. Realizmusunknak is lehetősége és joga van arra – folytatta Gorkij –, hogy kritikával forduljon a múlt és a múltnak a jelenben való megjelenése felé. De főfeladata nem ez... Ez a régi kritikai realizmus szokásos feladata... Az újnak a valóságot nem statikus, változatlan állapotában kell meg-

mutatnia, hanem fejlődésében, abban, hogyan fordul át a jelen szakadatlanul a jövőbe."[7]

Mit jelent Gorkij meghatározása a szocialista realizmus főfeladatáról, mely az újnak, a fejlődőnek a megmutatása? Túl kell lépnünk a kritikai realizmus korlátain, mely – Engels meghatározása szerint – nem hoz közvetlenül megoldást, sőt esetleg osztenzibilisen, érzékelhetően nem is foglal állást.

Az állásfoglalás követelése egyértelmű a pártosság igényével. A pártosság bizonyos foka természetesen megtalálható a kritikai realizmusban is. A pártosságnak az a foka azonban, amely a polgári kritikai realizmusban van és az a színvonala, amelyet Lenin *fogalmazott meg*: ég és föld.

Lukács elvtárs irodalompolitikai és kritikai tevékenysége nemigen vett tudomást a lenini pártirodalom követeléséről. Nem fogunk itt a hírhedt „partizán-elmélettel" foglalkozni, melyet Lukács elvtárs önkritikájában már megtagadott. Foglalkozunk azonban a pártossággal kapcsolatban röviden a „Balzac-elmélettel", melyben Lukács elvtárs megengedhetetlenül általánosítja Engels megállapítását Balzacról, aki reakciós monarchista politikai beállítottsága ellenére a „realizmus diadalaként" progresszív műveket tudott alkotni. „Vannak esetek – állapítja meg Lukács elvtárs – amikor egy politikailag és társadalmilag reakciós világnézet nem akadályozhatja meg a realizmus legnagyobb mesterműveinek létrejöttét..." Mindez nem elég Lukács elvtársnak, mert így folytatja a mondatot: ... „és vannak esetek, amikor éppen a polgári írók politikai progresszivitása olyan formákat ölt, amelyek az ábrázolás realizmusa elé gátat emelnek." Egy lélekzettel szabályt csinál tehát egyes reakciós írók művészi progresszivitásából és haladó írókról feltételezi, hogy éppen haladó magatartásuk lehet akadálya a művészi realizmusnak. Lukács elvtársnak ez a megállapítása elméletileg helytelen és gyakorlatilag káros.

A „Balzac-tünet" a polgári társadalomhoz kötött jelenség. A politikai és művészi magatartás kettősségét a szocialista realizmus alkotó módszere kizárja. A szocialista realizmus egyik fölénye a kritikai realizmussal összehasonlítva éppen az alkotás politikai tudatosságában rejlik. Lényegében ugyanaz a különbség ez, ami a polgárság annak idején többé-kevésbé ösztönös és a proletariátus tudatos forradalmisága között van. A szocialista realizmus abban különbözik a polgári kritikai realizmustól, hogy a kritikát következetesen végig viszi, a kiutat megmutatja, állásfoglalása

pártos, megmutatja a születő szocialista társadalom pozitív hőseit, építő és harci heroizmusát – egyszóval nem a haladó vagy nemhaladó polgár, hanem lényegében a munkásosztály szemével vizsgálja az életet. Ez többek között azt is jelenti, hogy a politikai és írói magatartás kettőssége a polgári társadalomhoz van kötve, s olyan mértékben szűnik meg a „Balzac-dilemma" lehetősége, amilyen mértékben az író a munkásosztályhoz közeledik.

Lukács elvtárs egyébként közvetlenebbül is szembefordul az írói pártosság követelésével. A pártosság szerinte „lényegében azt jelenti, hogy az író állástfoglal a kultúra mellett és a barbárság ellen, az élet mellett és a betegség, a halál ellen, a keletkező mellett és az elhaló ellen." Ilyen nagy és mondhatni „osztályfeletti" szavak helyett Lenin egyszerűbben és világosabban határozza meg az irodalom pártszerűségének elvét: „Az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie – mondotta Lenin – kerekévé és csavarjává annak az egyetlen egységes, nagy szociáldemokrata gépezetnek, amelyet az egész munkásosztály öntudatos élcsapata mozgat. Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotó részévé kell lennie."[8]

Lukács elvtárs tehát az osztályszempontot nem vette figyelembe az irodalmi pártosság meghatározásában. Így érthető az az állítása is, hogy az ábrázolás objektív hitelessége – (milyen objektivitásról van itt szó?!) – és a költő pártossága „nem egymást kizáró ellentétek." A valóságban természetesen a pártosság az ábrázolás hitelességének feltétele.

Lukács elvtárs az irodalom pártszerűsége ellen intézett legnyíltabb támadását úgy hajtja végre, hogy egyszerűen mint baloldali túlzást tünteti fel és azt állítja, hogy ennek fő képviselője a hírhedt Upton Sinclair. Lukács elvtárs így nyilatkozott erről: „Van olyan álláspont, amely szerint a művészet kizárólagos feladata a kor, a társadalom, a küzdő osztályok harcaiban állást foglalni, valamely irány társadalmi győzelmét, valami társadalmi kérdés megoldását elősegíteni. Ami ezen a célkitűzésen túl mutat, az már l'art pour l'art, elefántcsonttorony és mint ilyen feltétlenül elvetendő. Upton Sinclair ennek az iránynak nemzetközi méretekben legpregnánsabb képviselője."

Lukács elvtárs téved. Ennek az iránynak nemzetközi méretekben legpregnánsabb képviselője nem Upton Sinclair, hanem Lenin. Az előbbi Lenin-idézethez hadd kapcsoljunk

még egyet: „A szovjet munkás-paraszt köztársaságban – mondotta Lenin – a népnevelés területén minden kérdés feltevését át kell, hogy hassa a proletár osztályharc szelleme, amelyet a munkásosztály diktatúrája céljainak sikeres megvalósításáért vív, tehát a burzsoázia megdöntéséért, az osztályok megsemmisítéséért, az embernek ember által történő kizsákmányolása megsemmisítéséért. A népnevelés egész területén – tehát a művészet területén különösen – éppúgy, mint a politikai felvilágosító munka területén általában."[9]

Lenin tehát az, aki az irodalmi munkát a pártmunka alkotó részévé teszi, aki nem tesz lényegbevágó megkülönböztetést a művészi tevékenység és a politikai felvilágosító munka, a propaganda között, ilyen szempontból. Hogy a kettő nem ugyanaz, az magától értetődik. „Nem vitás – mondja Lenin –, hogy ebben a munkában (t. i. az irodalomban) feltétlenül nagyobb teret kell biztosítani az egyéni kezdeményezésnek, az individuális hajlamoknak, gondolat és fantázia, forma és tartalom szabadságának. Ez mind vitathatatlan, de mindez csak azt bizonyítja, hogy a proletariátus pártmunkájának irodalmi részét nem lehet sablonszerűen azonosítani a proletariátus pártmunkájának más részeivel."[10]

Hozzáfűzhetjük ehhez, hogy a proletariátus pártmunkájának nincsen olyan része, az irodalmi munkát is beleértve, amelyre ne állana az Upton Sinclairnek tulajdonított célkitűzés: „a kor, a társadalom, a küzdő osztályok harcaiban állást foglalni, valamely irány társadalmi győzelmét, valamely társadalmi kérdés megoldását elősegíteni."

Hogyan áll Lukács elvtárs a szocialista realizmus másik fontos követelményével: a forradalmi romantikával? Egy szóval felelhetünk erre: sehogy. A mi értelmezésünk szerint vett forradalmi romantika természetesen ma már nem fér a polgári korlátok közé. Idegen a kritikai realizmustól is, mert az általában nem mutat kiutat és nem mutat jövőt. Mind Zsdánov mondotta: „Miről írhat, miről ábrándozhat, mi lelkesítheti a burzsoá írót? Miből merítsen ihletet, ha a munkás a kapitalista országokban nem biztos a holnapi napban ... Ez a helyzet, ez a környezet a kispolgári pesszimizmusnak a szülője és nem a forradalmi romantikáé."[11]

A hihetetlen ütemben fejlődő szocialista és kommunista társadalom légkörében nem lehet a következő újról, a szovjet ember nagyságáról beszélni a forradalmi romantika nélkül. A szovjet irodalom Leninnek azt a jelszavát is megva-

lósítja, hogy: „álmodoznunk kell!" A harc és a munka romantikus pátosza, maga az álom csak a forradalommal, a szocializmus építésével válik szükségszerűen realizmussá. Amennyire a polgári romantika legtöbbször a valóság tagadását jelentette, menekülést az élet, a társadalom tényeitől – a szocialista realizmust éppen ilyen szükségszerűen kiegészíti, teljessé teszi a forradalmi romantika.

Ezzel kapcsolatos az írói tematika kérdése is. Lukács elvtárs kifejezetten a múltra orientálta íróinkat e téren, mert a kritikai realizmus kritikai jellegének éppen ez felel meg. „A szocialista realizmus nem a tematika kérdése" – állította Lukács elvtárs. A szocialista realizmus természetesen tematika kérdése is. „Nincs és soha sem volt olyan irodalom a szovjet irodalmon kívül – mondotta Zsdánov elvtárs – amely műveinek fő témájául a munkásosztály és a parasztság életét, a szocializmusért vívott harcát veszi."[12] Nyilvánvaló, hogy ez a fő témakör Magyarországon is adva van. „Nem szabad elfelejteni – mondotta Lukács elvtárs ugyanott –, hogy az átalakulás ábrázolásához a régi, az elhaló irodalmi megörökítése is szükséges." Ez természetesen igaz, de az elhaló ábrázolásában is az újnak a születése a döntő.

Lukács elvtárs tett néhány önkritikai megjegyzést a téma fontosságának lebecsülésével kapcsolatban. Ennek ellenére Virta és Solohov könyveiről azóta írt cikkeiben központi kérdésnek a negatív figurák létjogosultságát teszi a szocialista irodalomban. A Fórum szeptemberi számában Virta könyvével kapcsolatban felveti a kérdést, hogy lehet-e egy kulákot „egy szocialista regény középpontjába állítani, ahol is mint a legjobban kidolgozott, legbehatóbban, legszuggesztívebben jellemzett ellenforradalmár főhős háttérbe szoríthatja, beárnyékolhatja a forradalom igazi hőseit?" A Csendes Don-ról írt tanulmányában ugyancsak azt fejtegeti Lukács elvtárs a legrészletesebben, hogyan teremtett Solohov Grigorij ingadozó és végül elzüllött ellenforradalmár figurájából főhőst. Miért ez a legfontosabb Lukács elvtárs számára? Azt akarja ezzel bizonyítani, hogy a szovjet irodalomban is vannak nagy regények, amelyekben a főhős negatív?! Kétségtelenül vannak. De ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy – Lukács elvtárs szavaival – az ellenforradalmár „főhős" háttérbe szoríthatja, beárnyékolhatja a forradalom igazi hőseit! Vagy azt a tételt akarja-e bizonyítani, amit a *Történelmi regény* című könyvében fejtett ki: „A nagy epikában a cselekmény sémája: éppen a hőst céljától eltávolító motívumok győznek. Azáltal, hogy a társadalmi viszo-

nyok erősebbeknek bizonyulnak a hős szándékainál, hogy a harcban ezek győzedelmeskednek, kialakul a társadalmi szükségszerűség: az emberek egyéni hajlamaik és szenvedélyeik szerint cselekszenek, de cselekvéseik eredménye valami egészen más, mint amit akartak." Ez a séma nagyon tág. Általánosságban igaz lehet a polgári regényre, hiszen a polgári világ egyik alapkonfliktusa a társadalmi szükségszerűség és a haladó, humánus törekvések összeütközése.

Lukács elvtárs talált két kiváló szovjet regényt, amelyben ez a konfliktus természetesen visszájára fordítva még megvan: az összeütközés a haladó társadalmi erők és a múltban megragadt, bár itt-ott rokonszenvesen rajzolt egyéni magatartás között. Természetesen nem ez a jellemző és nem ez a legfontosabb a szovjet regényben. Lukács elvtárs „epikai sémájához" keresett példát és nem veszi észre, hogy az élő szovjet irodalom szétrobbantja a régi irodalmi kritika ilyen sémáit. Ami valóban jellemző a szovjet életre, tehát a szovjet regényre is, a haladó társadalmi és a haladó egyéni törekvések egymást erősítő üteme, a pozitív hősök társadalma és irodalma, amely úgy viszonylik az egész polgári irodalomhoz, mint a síkság elefántjához nem a nyulacska,[13] hanem az ember. Művészi értelemben a felnőtt ember, az egész világirodalmat beleértve, a szovjet irodalomban szerepel először.

3.

A szovjet regény a felnőtt ember regénye, akinek számára az emberiség előtörténete véget ért, aki a maga tudatos tervei szerint *alakítja gazdasági, társadalmi életét*, magát a természetet is. Felbecsülhetetlen, a mi népünkre a szovjet regény nevelő értéke. A mi népünk nem ment át a forradalom előkészítésének és megvívásának nagy iskoláján. A mi népünk jórésze 6–8 évvel ezelőtt még nem a szabadságért, hanem az elnyomók oldalán harcolt. A munkából kivettük részünket, de mi ez a szovjet nép világteremtő erőfeszítéséhez hasonlítva?! A szovjet könyv megtanít minket arra is, ami múltunkból, sőt közelmúltunkból hiányzik. A szovjet könyv *megtanít* minket a jövő útján járni, minden akadályt, minden fordulót pontosan felismerni. A szovjet könyv a szocializmus nagy iskolája a mi népünk számára, a szocialista patriotizmus tankönyve ifjaink és felnőtteink részére egyaránt.

A *Volokalamszki országút* a Moszkva alatti óriási har-

cok tüzében tanít meg arra, hogyan harcol a szocialista ember, milyen a szovjet katona, a szovjet tiszt. A csaták viharа nemcsak az ellenséget morzsolja fel, hanem a katonákban megmaradt régi nézetek maradványait, a hibákat is. Megmagyarázza ez a könyv, hogy a Szovjet Hadsereg nemcsak kiváló fegyvereivel, hanem elsősorban kiváló embereivel győzött. Megtanuljuk a könyvből, hogy milyen az újfajta fegyelem, az újfajta bátorság, amely csak a szocializmus hadseregének sajátja lehet. Az *Ifjú Gárda* a Komszomol hőstette; vagy inkább azt mondhatnánk, háborús krónikája, hiszen a csupasz valót adja. Az író hőst teremtő fantáziája semmiképp sem szárnyalhatta túl a Komszomol önfeláldozó hősiességét. Ahogy az imperialista támadás egyik napról a másikra letörli egy békés szovjet város arculatáról a boldog és szabad szovjet élet vonásait, úgy válik ez a fiatalság is egyik napról a másikra harcedzett, elszánt katonává, a partizánharc és az illegális pártmunka nehéz frontszakaszán. Az *Egy igaz ember*[14] az akadályt nem ismerő szovjet hősiesség és akaraterő könyve. Az igaz ember megküzd az ellenséggel, a sebesüléssel, a téllel, a távolsággal, magárahagyva is, de legtöbbre mégis akkor képes, amikor baráti, kommunista segítséggel mellette áll a politikailag öntudatos pártember, a komisszár. Ez a segítség talpraállítja azt is, akinek nincs lába. Felsorolhatnánk a Nagy Honvédő Háború többi könyveit, melyek a legnagyobb megpróbáltatások közepette, tehát a legnagyobbnak mutatják a szovjet embert.

A magyar olvasó nemcsak csodálattal, hanem hálával és egy kis szégyenkezéssel is csüng ezeken a történeteken. A magyar olvasó tudja, hogy a Moszkva alatti csatában a magyar szabadság ügye is győzött, de nélküle, az ő személyes részvétele nélkül. Ezért nincs abban semmi túlzás, ha e regényeket tankönyveknek nevezzük: az épülő magyar szocializmus dolgozói meg akarják és meg fogják tanulni a békénkre törő imperializmus ugyanilyen izzó gyűlöletét és szabad hazánknak ugyanilyen izzó szeretetét.

Az *Új barázdát szánt az eke* a szocializmus útján megindúló dolgozó parasztságunkat tanítja. A munkásosztály, a párt vezetésével az elnyomorított parasztság lépésről lépésre leküzdi a maradiságot, a régi szokások erejét, kiszabadul a kulákok és ellenforradalmárok karmaiból. Nem véletlen, hogy ez a nagy művészettel megírt könyv szövetkezeti mozgalmunk hatalmas fegyverévé vált falun. A szovjet regény a munkához fűződő új viszony tankönyve is, kezdve

a *Cement*-tel és a *Hajrá*-val, melyek az első ötéves terv rohammunkáját és versenylendületét tükrözik, egészen Ázsájev új könyvéig, melyben már egész nagyságában kibontakozik a szocialista munkakollektíva szervezettsége s egyéni képességeket kifejlesztő és korlátlanul érvényesítő módszere.

Ázsájev regénye a háború alatt játszódik, de a messzi hátországban, a háború közvetlen fenyegetése nélkül. Ebben a viszonylag csendesebb környezetben talán még élesebben és több oldalról mutatkozik meg a szovjet ember.

Milyen a szovjet ember a regény tükrében? Legélesebben a munkához való teljesen új viszony jellemzi. Náluk nem úgy jelentkezik a kérdés, mint gyakran még minálunk, hogy azok ellen küzdjünk, akik a munkából ki akarják magukat vonni, akik mindenáron könnyebb végén akarják megfogni a feladatokat. A távolkeleti építés kollektívája azért küzd, hogy a közös munka egésze oly mélyen érdekeljen mindenkit, mint a saját egyéni munkája. Ezért lehetséges, hogy tömegesen jönnek alulról a javaslatok, tervek, melyek a felső vezetés munkáját előbbreviszik. Az átlag dolgozó sem elégszik meg azzal, amit ma nyújtani tud. A megvalósított jelszó: *mindenki képességei szerint* – ez természetes, de mindenkinek a képességei nőnek a munka folyamán. Ez készteti Szmorcskov sofőrt arra, hogy elsőnek vágjon neki a járhatatlan őserdei útnak. Ez készteti Tanját és a Komszomolbrigádot, hogy felépítse az embertelen fagyban a vadonon átvezető telefonhálózatot. Az emberi képességek határai mindinkább kitolódnak. Nemcsak a csővezeték nő, hanem az emberek is.

A *munkának ez a teljessége csak a szocialista szervezettségen, a vezetés és a kollektíva tökéletes együttműködésén épülhet fel. Zalkind, a pártszervező így figyelmezteti az építés vezetőjét: „Rendszerünkben gyakori dolog, hogy egy rátermett és alkalmas ember a párt bizalmából vezető helyre kerül. Egyideig rendben megy minden. Később az elvtárs kezdi elveszíteni kapcsolatát a párttal, kezdi elfelejteni, hogy a nép, a kollektíva, a párt nélkül ő maga – csak egy nulla. Egyszerre azt hiszi, hogy az erőforrás ő maga és a siker egyedül neki köszönhető.*" Batmanov, *az építésvezető azonban nem esik ebbe a hibába, ő jól együtt dolgozik a kollektívával. A munka legjobb és legegyszerűbb megoldásának problémája alakítja elsősorban az emberek egymáshoz fűződő viszonyának alapjait. Tartós szövetség, igazi érdekközösség ez. A viszony minden ember között baráti.*

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy mindenki belső barátja a másiknak, de azt a fogalmat, hogy „idegen", nem ismerik.

A szovjet ember barátsága nem valami cinkos „érdekközösség" a hibák eltussolására, hanem az egymás fejlődését támogató emberi segítség. A barátok beszélgetése nemcsak a munkára, hanem a szerelem, a család problémáira is segítően, oldóan hat. De a barát a legélesebb szemű kritikus is, mert barátja hibáját a magáénak is érzi és ezért kettőzött erővel küzdik azt le. Kovsov mérnökbe szerelmes egy fiatal derék lány. Kovsov fiatal házas, de felesége a fronton harcol. Kovsov barátja, Beridze kétségbe esik, amikor az új vonzalmat észreveszi. Mintha saját becsületére őrködnék, úgy félti Alexejt. De hagyja, hogy ő maga küzdjön meg a kísértéssel. Kovsov szenved az egyedülléttől, de nem szégyeníti meg önmagát. Amikor Beridze erről meggyőződik, boldogságában megöleli Kovsovot és barátságuk még inkább elmélyül. A szovjet barátságot áthatja a magasabbrendű morál: a barát szinte ösztönösen vigyáz a másik szovjet ember erkölcsére.

Van a szovjet erkölcsnek egészen kivételes foka is, Karpov, a halászkolhoz elnöke, ezen a színvonalon áll. Szenvedélyesen kockáztatja életét a bajbajutott emberek megmentésére. Bár nem kivételes testalkatú ember, ettől a kivételes moráltól fizikailag is megerősödik, ezért bírja a hóviharokat, a nehézségeket. Nem tanult ember, de mert ennyire fejlett a társadalomhoz való viszonya, kitűnő megérzései vannak. A terület problémái az ő legmélyebb egyéni problémái is egyben. Ehhez párosul kitűnő helyismerete, szaktudása. E kettő együtt szüli a zseniális gondolatokat. Nem véletlen, hogy ő veti fel elsőnek az olajvezeték helyes irányának gondolatát.

Az összmunka szívverése a Párt. A párttitkár politikai munkája adja a termelőmunka fő hajtóerejét. Nagy képzettséggel, széles körű tudással és tapasztalattal, bolsevik meggyőződéssel harcol a Párt által eléje tűzött feladatokért. Munkájában a bírálatnak kivételes hely jut. Amikor az új vezetőség megérkezik az építkezésre, Zalkind első teendője a pártkonferencia összehívása. Tágra nyitja a kritika kapuját, mert tudja, hogy ezzel a munka kapuját is kinyitotta. A legmélyebb hatást az teszi, a legnagyobb segítséget az adja, hogy az építkezés minden dolgozója Sztálin elvtársnak szinte személyes jelenlétét érzi. Tudják, hogy az építkezés vezetőit Sztálin elvtárs maga küldte helyükre, hogy

az olajvezeték lefektetését Sztálin elvtárs oly nagyra értékeli, mint egy ütközet megnyerését. S ez a lehetetlennek látszó feladatok megoldására ad szárnyakat az embereknek.

Eddig arról beszéltünk, hogy mit tanulhat népünk a szovjet regényből. Egy ilyen előadásban azonban fel kell vetni azt a kérdést is, hogy milyen tanulságot ad a regény az író számára.

Ismernie kell és a szíve mélyéig át kell éreznie az írónak azokat a nagy mozgató erőket, azokat a gazdasági, politikai és eszmei tényezőket, melyek az országot előreviszik: a szocialista alkotómunkát, a hazaszeretetet, a szocialista erkölcsöt. Nem elég mindezt megtanulni, pontosabban eltanulni, nem elég a rutinra bízni magát: váljék mindez a vérévé. Ha nem a legmélyebb belső meggyőződéssel alkot az író, akkor könyve csak az olvasó szeméig jut el, de szívéig nem.

Alaposan meg kell ismernie témáját, még szakmailag is, különösen pedig a legfontosabb emberi tevékenység, a munka jelenségeit. Hősei figyelmét ez köti le. Lehetetlen, hogy az író kevesebbet értsen hozzá, mint azok, akiket megír. Amilyen jól ismerte és tanulmányozta a polgári író az úgynevezett lelki történéseket, ahogyan megteremtette az ember belső anatómiáját, ezen túl és e mellett úgy kell ismernie a mi regényírónknak az ember munkáját, harcát, tetteit.

Az író alapműveltsége elsősorban politikai és társadalmi jellegű legyen. A marxizmus–leninizmus tudására úgy van szüksége az írónak, mint mérnökeinknek arra, hogy elvégezzék a főiskolát. De ez nem elég. Döntően hozzátartozik a szovjet írók alkotómunkájához a gyakorlati pártmunka konkrét ismerete, akárcsak a mérnöknek az egyetem után végzett mérnöki gyakorlata.

Ázsájev rendelkezik ezzel az ideológiai és gyakorlati felkészültséggel, ismeri a pártmunkát s a gyakorlati építőmunka kis és nagy feladatait. Csak így érhette el az ábrázolásnak azt a fokát, hogy ez a regény több lett, mint regény: tanulságos a mérnök, az üzemszervező, a hegesztőmunkás, a sofőr, a pártmunkás, egyszóval mindenki számára külön és együtt. Nemcsak művészi élményt kaptunk, hanem saját munkánk jobb elvégzésének lehetőségét is.

Külön figyelmet érdemel a regénybeli dialógusok szerepe. A régi regényben a dialógus volt a döntő módszer az ember belsejének feltárására. Gondoljunk csak Doszto-

jevszkijre, aki az éjszaka legvalószínűtlenebb óráiban úgy szerette összehozni regényeinek szereplőit, mint ahogy a kísérletező vegyész a lombikba tett vegyszerek reakcióját tanulmányozza. A polgári regény a lélekben vájkált – az új elsősorban a cselekedetek belső rugóira, a tettekre helyezi a hangsúlyt. Miért van akkor Ázsájev regényeiben ilyen döntő szerepük a dialógusoknak? Mert nemcsak emberek jellemzésére szolgálnak. Természetesen arra is. A dialógusok fő célja azonban az, hogy keletkezésétől ismerjük meg a munka útját: a gondolattól a tervig, a tervtől az eredményig. A dialógusok is megvilágítják az emberek egymáshoz fűződő viszonyát. Feltárják, hogyan épül ki a szervező munka. Megvilágítják, hogyan lesz a pártmunka a motor, hogyan születnek meg viták nyomán a nagy tettek, hogyan születik meg a helyes megoldás. Így válik a polgári regény gyakran öncélú, tartalmatlan, konvencionális társalgása a legmagasabbrendű munkához, az új élethez, az ember fejlődéséhez nélkülözhetetlen eszközzé.

Mindez természetessé, szinte magától értetődővé teszi azt az óriási hatást, amelyet a szovjet irodalom kifejt az új magyar olvasókra és részben az írókra is.

4.

A mi irodalmunk fejlődése – és ez nem is lehet másképp – messze elmarad a szovjet irodalom hatalmas előretörése mögött hazánkban. Szinte azt mondhatnánk, hogy mai irodalmi előretörésünket elsősorban és döntően ugyanúgy a szovjet irodalomnak köszönhetjük, mint politikai és gazdasági felszabadulásunkat a szovjet fegyvereknek. Az elmúlt évben 607 000 példányban jelentek meg magyar szépirodalmi művek, vagyis mintegy duplája az előző évinek. Akármilyen örvendetes ez a fejlődés, nem hasonlítható a szovjet irodalméhoz, mely példányszámban is és az előző évi helyzethez viszonyítva is mintegy háromszoros fejlődést ért el a magyar szépirodalmi művekhez képest. Elsőrendű feladatunk tehát, hogy behozzuk viszonylagos elmaradottságunkat és meggyorsítsuk a magyar irodalom fejlődését.

Az objektiv helyzet rendkívül kedvező ehhez. A szovjet irodalom úttörő munkát végzett: magasízlésű, művészileg és politikailag magas igényű, hatalmas új olvasótábort nevelt, mely olyan támaszt jelent a mi új irodalmunknak, amilyenről eddig még csak nem is álmodhattunk. Ugyanakkor

népünk egész politikai és ideológiai *fejlődése a kifejezetten* ellenséges irodalmi irányzatoknak nagyjában és egészében elrekesztette útját. A múlté a Márai-féle nagypolgári irodalom, a Babits-epigonok Újhold-köre és a *Válasz* című folyóirat, amely egyszerre volt kozmopolita mint Márai, dekadens mint az *Újhold* és soviniszta, mint a paraszt pártnak a politikában már levitézlett jobbszárnya. Kifogyott a levegő körülöttük. Disszidálás, elhallgatás, teljes és végérvényes művészi csőd lett osztályrészük. Nem adminisztratív rendszabályoktól, hanem saját súlytalanságuktól, olvasó közönségük elfordulásától úgy összedőltek, hogy por maradt utánuk. Nagyjából ugyanez vonatkozik a szociáldemokrácia által annakidején támogatott weimari mintájú úgynevezett „művészi forradalomra", absztrakcióra és anarchiára is. Mint legdöntőbb, idetartozik az is, hogy a nyugati imperializmus közvetlen kultúrimportja gyakorlatilag csaknem teljesen megszűnt irodalmunk területén. Ezeknek az ellenséges ideológiai áramlatoknak osztályalapjai erősen elsorvadtak.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a kifejezetten ellenséges áramlatok máris jelentéktelenné váltak irodalmi életünkben. S főleg nem azt, hogy demokratikus írói táborunkban esetleg teljesen jószándékú íróinknál ne ütköznénk bele a legkülönbözőbb árnyalatú és intenzitású polgári hatásokba. Ez nem is lehet másként. Irodalmunk fejlődése érdekében egyik fontos feladatunk éppen az, hogy határozott különbséget tegyünk az ellenséges írók és irodalom, valamint azok között az írók között, akik fejlődésüket és a bennük levő lehetőségeket tekintve a mi íróink, bár egyelőre még többé-kevésbé polgári befolyás alatt állanak.

Az elsőre, az ellenséges írókra és irodalomra Németh László a legjobb példa. Németh László minden jel szerint jelentékenyebb ellenség, mint amilyen jelentékeny író. A Horthy-rendszer alatt ő szállította „a legszínvonalasabb" ellenforradalmi ideológiát a magyar értelmiségnek. Kevés ember volt, aki annyi kárt tett volna az elmúlt emberöltő alatt az ifjúság nevelésében, mint ő. Öt év telt el a felszabadulás óta. Helyesebben tette volna Németh László, ha ahelyett, hogy az osztálynélküli társadalom nevelésügyéről nyilatkozott volna, inkább saját nevelése ügyéről ejtett volna egy-két szót a nyilvánosság előtt. Arra is módot találhatott volna öt év alatt, hogy 1942-es szárszói programjáról mondja el mai véleményét. Vagy azt hiszi, hogy az *Iszony* című regénye és a Martin du Gard modorában megírt regényrészletei[15] nyilatkoztak helyette? Ha igen, ez a nyilat-

kozat rossz, mert ha Németh László a biológiai realizmus című teóriát kanyarítja saját regényei köré, akkor meg kell mondanunk, hogy ez a Németh László-féle biológiai realizmus egy tőről van metszve az amerikai irodalom klinikai realizmusával, amelyet mint pornográf, emberellenes, rothadt álirodalmat leplez le a haladó kritika. Németh László, legalább is ami a politikai magatartását illeti, nemcsak egy van. Leggyalázatosabb vonásuk nem is az ellenforradalmi korszakban a nép ellen elkövetett bűneik – hátha maguk is saját hazugságaik csapdájába estek – hanem az, hogy a felszabadulás után feltápászkodó népünk láttán sem vették észre azokat a sebeket, amelyeket ők ütöttek és nem volt egy bűnbánó szavuk, sőt szemérmetlenségükben megpróbálták ott folytatni, ahol abba sem hagyták. Az attentizmushoz két dolog kell: az, hogy valaki szeressen várni és az, hogy valakit hagyjanak várni. Öt év hosszú idő. A nép megrögzött ellenségeit nem fogjuk közel engedni a nép irodalmi neveléséhez.

Ne töltsük azonban az időt ezzel a néhány ellenséggel. Főfeladatunk: demokratikus rendszerünk írói táborának segítése, fejlődésének meggyorsítása. Van egy írói gárda, amelynek munkásságát már nem lehet csupán egyéni teljesítményeknek tekinteni: egy mind szélesebben kibontakozó irányzatnak a jelentkezését kell benne látni. Íme néhány nevet, csak jelzésképpen, anélkül, hogy a legtávolabbról is akár egy vázlatos teljességre is tartana igényt ez a névsor. Költők közül: Benjámin, Darázs, Devecseri, Gellért Oszkár, Kónya, Kuczka, Zelk. Prózaírók: Illés Béla, Nagy Lajos, Veres Péter, Szabó Pál, Karinthy Ferenc, Aczél Tamás, Darvas József, Rideg Sándor, Déry Tibor. Drámaírók: Gergely Sándor és Mándi Éva. Ide lehet sorolni – bár nála eddig csak az ingadozás volt állandó – Illyés Gyulát. Ebben a legkevésbé sem teljes névsorban elég különböző az írók ideológiai és művészi színvonala, de összekapcsolja őket az egyirányú fejlődés, népünk ügyének odaadó támogatása. Adva van tehát egy olyan irodalmi irányzatnak a kezdete, amely már magában hordja a szocialista realizmus magyar irodalmának ígéretét. Minden törekvésünknek arra kell irányulnia, hogy ezt a csírájában meglévő irányzatot fejlesszük.

5.

Ezeknek az íróknak az indulása nem volt közös. Vannak közöttük olyanok, akik a népi irodalom táborából jöttek, de a legjobb úton járnak a felé, hogy levessék ennek

az irányzatnak a 30-as években kialakult korlátait. A legtovább Veres Péter jutott ezen az úton, aki néhány újabb novellájában a Gyepsor elesett parasztjait a felemelkedés, a szövetkezés útján mutatja be rendkívül meggyőző művészi erővel. Új novellás kötetének, a *Próbatétel*-nek előszava bizonyítja, hogy ez Veres Péter tudatos irodalmi programja. „A történelmet mozgásában – írja Veres Péter – a társadalmat fejlődésében, az egyes embert változásaiban ábrázolni: ez volna az irodalom első feladata. A második meg az – hogy necsak azt ábrázolja ami volt, vagy van, hanem dolgokban és emberekben, hősökben és jellemekben mutassa meg azt is, aminek lennie kell . . . A magyar nép, az igazi nemzet, a dolgozó nép életében ezer esztendő óta nem volt ilyen változás, nem volt ilyen minden ember életére kiható, sorsot, életformát, embert, jellemet megrázó és újraformáló forradalom. Ezt kell megírni. A mát, amint jön a tegnapból és megy a holnapba".

Demokráciánk írói táborában olyanok is vannak, akik ha nem is ideológiájuk, de régebbi írói kifejezési eszközeiket elég messzemenően a modern nyugati, polgári irodalom példáiból vették. Ilyen volt Déry Tibor is. De emellett Déry legkiválóbb regényírónk és újabban közölt regényrészletei[16] számottevő fejlődéséről tanúskodnak. Természetesen helytelen volna néhány részletből megítélni egy olyan három-kötetes regényt, amelynek csak első kötete van megírva. De bizonyos támpontokat ez az első kötet is ad. Déry stílusa egyszerűsödött. Nem tükrözi már Proustnak és más nyugati dekadens íróknak azt a hatását, amely egyik kirívóan arisztokratikus jellemző vonása volt előző művének. Más szempontból is tapasztalható nála fejlődés, különösen a munkáshősök ábrázolásában. Ebben a regényben már a tudatos forradalmár munkás típusa is megjelenik. Kétségtelenül helyeselhető Déry regényének az a koncepciója is, hogy a 30-as évektől a mi korunkig írja meg főhősei sorsát. Nem kezeljük olyan szűkkeblűen a téma kérdését, hogy azt mondhatnók: az 1945 előtti időkről nem lehet írni. Ilyen álláspontnak csak irodalmunk látná kárát. Igenis lehet és kell a múltról írni. Ha azon az álláspon ton vagyunk, hogy a haladó irodalomnak sokkal többet kell tanulnia klasszikusainktól, mint eddig, akkor azt az álláspontot is képviseljük, hogy mai szemmel, a munkásosztály szemével megvilágítani irodalmi értelemben a múltat: hozzájárul ahhoz, hogy mai problémáinkat fejlődésükben, kialakulásukban lássuk, hogy jobban tudjunk tájékozódni. Aki mai életünket nem a Hor-

thy-rendszer szörnyűségeiből való fejlődésében, kialakulásában látja, az nem érti meg történelmi nagyságát annak, ami öt év óta Magyarországon történt.

Természetesen lehet a jelennel úgy foglalkozni, hogy abból a múlt jön ki, és a múlttal is lehet íróilag úgy foglalkozni, hogy a jelen jön ki belőle. Déry egyidőben inkább azt mutatta meg, hogy az elsőre képes. Azokban a novelláiban, amelyek a jelennel, a felszabadulás utáni korszakkal foglalkoztak, sok szempontból a múlt szemével nézte a jelent. Munkás-ábrázolásra gondolok elsősorban, arra a kispolgári érdekesség kutatásra, amellyel nem a munkást, hanem a lumpenproletárt vagy a vagányt ábrázolta előszeretettel. Egyik-másik figurája mintha nem is budapesti lett volna, hanem mintha egy-egy külföldi írásműből importálták volna ide. Gondolok például arra az óriásra, akit folytatásos kisregényében megírt.[17] Ezek a figurák idegenek voltak, ma is idegenek és azok is maradnak a munkásság előtt. Abban az időben a munka heroizmusát lehetett és kellett volna megírni, nem pedig ritkasággyűjtő szenvedéllyel félresikerült, beszélni csak jassz nyelven tudó, vagy csak dadogó munkásfigurákat. Sok szempontból ugyanez vonatkozik gyerek-alakjaira is.

De Déry fejlődött. Úgy látszik, bizonyos művészi átértékelésnek vetette alá eddigi munkásságát. Munkásfigurái jobbak, mint eddig voltak. Olyan jeleneteket is leír, amelyek a harc teljében mutatják be a munkásokat, mint például az 1930 szeptemberi hatalmas utcai tüntetés. Ugyanakkor azonban még itt-ott beleesik, ha nem is stílusban, de emberábrázolásban abba az öncélú pszichológizálásba, amely nem nagyon válik hasznára műveinek. Íme egy ilyen részlet: Két munkásfiúról van szó, akik egymással beszélgetnek. Déry így ír: „Ez a rövid félórás jelenet, mintha hályogot szúrt volna fel Bálint szemében: megtanította Ocsenás hátamögé nézni, ahol szemlátomást sok mindenféle lappangott, ami egyszerű szembenézésre nem mutatta meg magát. A gyerek kétheti barátkozás után azt hitte, hogy már mindent tud Feriről, mint ahogy az mindent megtudhatott őróla – s most hirtelen kiderült, hogy barátja alakjának hátrafelé is van egy kiterjedése, amelynek Bálint eddig még a létezéséről sem tudott." Új irodalmunkkal és új íróinkkal szemben nagyon gyakran hangzik el az a szemrehányás, hogy felületesek, hogy egysíkúak, „két dimenzióban" ábrázolják az életet, és ez a színvonal rovására megy. Tegyük hozzá, hogy az is a színvonal rovására megy, ha az író előszeretettel azt a

bizonyos harmadik dimenziót, „a hátrafelé való kiterjedést", a lelki mélységeket állítja előtérbe. Ez is torz képet ad.

Ennek ellenére – ismételjük – Déry új munkáiban komoly haladás mutatkozik. S hozzá kell tenni: ha ez a haladás lassabban következik be, mint ahogyan mindannyian – valószínűleg maga Déry is – szeretnénk, ebben része van annak is, hogy a kritika nem nyújtott elég támogatást az írónak. Nem egyszer kapott Déry olyan kritikát, amely igen finom ösztönnel egyedül és kizárólag azt dicsérte benne, ami rossz, ami a múlté, ami polgári jellegű. Vonatkozik ez elsősorban Németh Andor kritikáira. A *Csillag*-ban megjelent „szövegelemzései", a *Befejezetlen mondatról* írt kritikája[18] kifejezetten és kizárólagosan azokat a vonásokat emelték ki és dicsérték Déryben, amelyek a mi irodalmunk szempontjából, a szocialista realizmus szempontjából elvetendők. Mintahogy József Attila verseivel kapcsolatban egyik legfontosabb kifogásolnivalója e versek mozgalmi jellege volt, úgylátszik, Németh Andor most is azt tekinti élethivatásának, hogy ezt a mozgalmi, politikai jelleget irtsa ki a magyar lírából és prózából.

Fiatal író, Karinthy Ferenc írta a *Szép élet* című novellás kötet. Nem azért akarok ezzel a könyvvel külön foglalkozni, mintha valami rendkívül jelentékeny írás lenne, hanem azért, mert – különösen a prózairodalom terén – nem állunk nagyon jól, és mert olyan jelenségek vannak Karinthy könyvében, amelyek pozitíve is és kritikailag is tanulságosak.

Karinthy novellatémáinak jó részét a munkáséletből, sőt az üzemek életéből veszi. Nála is megvan az a hiba, hogy egyes munkásfigurái excentrikusak, nem valóságosak. A legjobb novellájában, a *Szép Élet*-ben az üzem fejlett munkásait állítja szembe a maradi munkással. De miért kellett Karinthynak ahhoz, hogy ez a szembeállítás reális legyen, a maradi munkást excentrikus, furcsa csodabogárnak ábrázolnia? A munkásolvasók jobban rá fognak ismerni ettől arra a típusra? Ellenkezőleg, az úgynevezett „érdekes" részletek elfedik a típust.

Karinthy novellájának egy másik hibája jellemzően világítja meg: milyen fontos a mi íróink számára a rendkívül pontos megfigyelés. A realizmus a mi számunkra nem puszta szó, nem frázis, hanem a téma rendkívül alapos, beható tanulmányozását jelenti. Karinthy novellájában szerepel egy munkásújító, aki új munkamódszert dolgozott ki. Újítása

nyomán a munka meggyorsul, könnyebbé válik s a következő héten már csökkentik a béreket: a normát úgy állapítják meg, hogy kisebb egységárakat számítanak, kisebb fizetést adnak. A kérdés így beállítva lovat ad az alá a maradi munkás alá, aki legélesebben tiltakozik az újítások ellen, lovat ad az alá, aki azt mondja: ugyanaz a helyzet most is, mint a kapitalisták gyáraiban, a munkásnak egyetlen feladata, hogy kímélje saját munkaerejét. A valóságban előfordulhatnak, s elő is fordultak ilyen hibák. De még egy riportertől sem vesszük jó néven, ha ilyen rossz értelemben pécézi ki a hibát, s egy írótól pedig kiváltképp rossz néven vesszük, ha értelmetlenné teszi az alapkonfliktust, s erkölcsi alapot ad a réginek és kirántja az erkölcsi alapot az új lába alól az üzemben.

Ez a felületesség az ábrázolásban bizony még tipikus jelenség. Nem egy írónk úgy akarja megoldani feladatát, hogy egy kis kirándulással – lehet ez hónapokig tartó kirándulás is – kutyafuttában megismerkedik egy területtel, azután novellát, darabot, regényt ír. Ez a magatartás nem helyes. Sokkal nagyobb művészi gondosságra van szükség. A napokban jelent meg a Pravdában Katajev regényéről egy két oldalt elfoglaló kritika. Ez a nagy kritika sok szempontból óriási újítást is jelent a kritikai munka, az irodalmi kritika területén. A Pravdában akárminek nem adnak két oldalt. A bírálat igen nagy részletességgel végigmegy a regény egyes figuráin, a főhős külső *leírásán, politikai magatartásán*, a munkatársaihoz, harcostársaihoz való viszonyán keresztül kimutatja a felületességek sorzatát. Ebből is kitűnik a szovjet irodalom hallatlanul magasrendű igénye a felé a művészi és politikai hitelesség felé, amelyet nekünk is célul kell kitűznünk magunk elé.

Körülbelül a stabilizáció, a hároméves terv elkezdésének idején ismeretlen, fiatal költők tűntek fel a magyar irodalom látóhatárán, akik örömtől elfúló, meg-megbicsakló hangon foglalták versbe a hároméves terv eredményeit, a Párt és a nép munkáját. Maguktól teremtek ezek? Politikai értelemben természetesen nem: a munkásosztály győzelmei vetették őket felszínre, de irodalmi értelemben kétségtelenül segítség nélkül evickéltek előre. Nem egyszer a naturalizmus felé hajló hiányosságaik ellenére egyszerű, közvetlen ábrázoló módszereikben nemcsak a demokrácia művészi programja, a közérthetőség elemi követelménye, nemcsak az új közönség, a munkásosztály világosságot és konkrétumokat követelő igénye jelentkezik, a kezdők bátortalan-

sága is benne van ebben az egyszerű, közvetlen ábrázolásban, azoknak az íróknak a bátortalansága, akik szeretik a Pártot, magukévá teszik a munkásosztály ideológiáját, csak éppen nem nagyon ismerik. Nem a lélek mérnökei még, csak segédmunkásai. Görcsösen, közelről tapadnak a mindennapi valóság véletlen képeihez, a műhelyhez, ahol éppen dolgoznak, a villamoshoz, amivel éppen utaznak, a névvel megjelölt személyhez, akivel éppen találkoztak.

Ezt a kezdő ábrázoló módszert lehetetlen volt alkalmazni a nagy éhség, a nagy lemondások, a nagy infláció idején: akkor csak a perspektívát is megmutatva és természetesen az ellenséget tudatosan támadva lehetett volna jó irodalmat alkotni. De az új irodalom új káderei – helyes irodalomkritikai vezetés híján – általában még gyengék voltak ehhez. Az ő idejük körülbelül az újjáépítés nagy győzelmeivel, a stabilizációval, a fordulat évével kezdődött, amikor a közvetlen ábrázolás riport-módszere is szükségszerűen csodákat mutatott meg, s a művészet lelkesítő hatásának kiapadhatatlan forrását tárta fel nálunk.

Ma ezek a fiatalok bizonyos fokig megálltak fejlődésükben. Nézzük például Kuczka Péter esetét. Amikor jelentkezett, új hangot hozott irodalmunkba, a munkások szívesen olvasták verseit, tartalmi és formai közvetlenségük miatt: szívesen olvasták azért is, mert versei arról szóltak, ami a munkásokat legjobban érdekelte. De az a költői irányzat, amelyet Kuczka is képvisel, csak akkor fejleszthető tovább, ha a költő odaadó tanulással, ideológiai képzéssel, az élet konkrétumainak jobb megismerésével, a valóságba való belehatolással túljut az általános igazságok általános megfogalmazásán, másrészt a véletlenszerű, pillanatnyi esetlegességeken. Kuczkánál ez nem történt meg megfelelő mértékben. Így fordulhatott elő, hogy pl. a *Testamentum* c. könyve hibáival együtt napvilágot látott. Ebben hibás a kritika is. Nem támogatta Kuczkát. Nem volt ott, amikor segíteni kellett volna, amikor nevelni kellett volna, amikor rá kellett volna mutatni az indulás helyes momentumaira, de veszélyeire is. Csak akkor jelentkezett, amikor már egy komoly baklövést követett el ez a fiatal író.

De a hibák és gyengeségek ellenére – az egész képet tekintve – mégis a pozitívum a döntő. Demokráciánknak van egy írói tábora, amely igyekszik széttörni a régi magánjellegű privatizáló élmények szűk körét. Dolgozó népünknek nagy történelmi élményeit szólaltatják meg ezek az írók. Legjellemzőbb erre költőink munkássága. Nem lehet kö-

zömbösen elmenni amellett, hogy Sztálin elvtárs születésnapjára egy kötetnyi verssel tudott jelentkezni a magyar irodalom[19] s hogy Zelk Zoltán erre az alkalomra írta meg *A hűség és a hála éneké*-t. Nem lehet közömbösen elmenni amellett, hogy a lírai költeményeknek állandóan visszatérő motívuma és témája a hároméves terv, az ötéves terv, a béke megvédése, a falu arculatának megváltozása stb. – tehát azok az élmények, amelyek az egész dolgozó magyar népet alapvetően érdeklik, amelyek az egész dolgozó magyar népnek alapvetően nagy történelmi élményei. Ez a témaválasztás a túlságosan jó tanulóknál olykor természetesen hibát is von maga után. Úgy énekelnek ezekről a közösségi élményekről, hogy nincs meg bennük, legalább is versükben nem tükröződik a személyes átéltség. Ez magyarázza, hogy nagyszámban születnek a rossz értelemben vett alkalmi versek, hogy sokszor inkább a felszínt és a külsőségeket tükrözik egyes költők, mintsem a jelenben végbemenő változások történelmi jelentőségét. Ez azután magával hozza azt is, hogy az alkalomszerűségnek túlzott hajhászásában olykor elvész, eltűnik az eszmei tartalom, az emberi élet gazdagsága, sokszínűsége elsikkad benne és ezért nem tudja kielégíteni dolgozó népünk igényét. Elszegényíti az embert, ahelyett, hogy gazdagítaná.

Ebben a nagyon rövid áttekintésben inkább csak a kritikai szempontokat hangsúlyoztam ugyan, de a döntő mégis az, hogy van új költészetünk, amely igenis kifejezi a mai problémákat és ha vannak is hibák, azért mutatunk rá a hibákra, hogy meg lehessen szabadulni tőlük. Sokkal gondosabban, alaposabban, részletesen és egyenként kell vizsgálnunk, mik azok a hiányok, amelyek visszahúznak és melyek azok a helyes, jó kezdeményezések, amelyek előreviszik.

6.

Beszélni kell arról is, ami irodalmunk egyik kerékkötője volt és az ma is; beszélni kell kritikai elmaradottságunkról. Ha íróink és költőink fejlődését *akadályozta* politikai és ideológiai műveletlenségük, kritikusaink munkáját nem egyszer *megbénította* ez. Meg kell *mondani*, hogy a helyzetért nemcsak a fiatal kritikusok felelősek. A legalapvetőbb művek: *Lenin az irodalomról* – a múlt év nyarán és Zsdánov beszédei a múlt év tavaszán jelentek csak meg.

A *Szabad Nép* és a *Csillag* kritikai rovatában is mutat-

koztak bizonyos hibák. Ez a kritika sem tudta általában megoldani azt a feladatot, amelyet az 1925-ös szovjet párthatározat szabott meg: „pillanatra se adva fel a kommunizmus álláspontját, tapodtat sem engedve a proletár ideológiából, fedje fel a különböző irodalmi alkotások objektív osztály-jelentését, amellett folytasson kíméletlen harcot az irodalom területén az ellenforradalmi megnyilvánulások ellen." Kritikánk általában járatlan volt a kommunista ideológiában és a szocialista irodalom alapkérdéseiben. A *Szabad Nép* és a *Csillag* kritikai rovata irányt vett ugyan új írói tehetségek felkutatására és támogatására, de nem párosította ezt megfelelő mértékben a szovjet irodalom rendszeres népszerűsítésével, nem vonta le a megfelelő tanulságokat a mi irodalmunkra a szocialista realizmus kiemelkedő alkotásaiból.

A második hiba az volt, hogy kritikánkban baloldali szektárius jelenségek kezdtek mutatkozni. Átlagos kritikánk mércéje az elmúlt években elég bizonytalan volt. Nem egyszer átcsúszott a háló szemei között az ellenséges polgári irodalom és fennakadt a jó kezdeményezés. A kritika gyakran sémákkal dolgozott: ennek vagy annak az írónak minden regénye, verse jó vagy rossz; az egyéni fejlődést nem nagyon nézte, az egyes művek mindennél fontosabb konkrét elemzését nem igen ismerte. És mindez a merevség, sematizálás a gyors átalakulás korában volt meg a kritikában, amikor az egyes írók és művek előre vagy hátra való fejlődésére kellett volna helyezni a hangsúlyt.

Nem volt mentes ez a kritika a klikkszellemtől sem. Olyan környezetben, ahol az ideológiai és a szakmai hozzáértés bizonyosfokú hiánya miatt nem az elvi szempontok uralkodnak teljesen, nyitott kapura talál a személyi befolyás. Személyeket jobbra vagy balra skatulyázni könnyebb, mint fejlődésüket megfigyelni, műveiket elemezni és konkréten, esetenként állást foglalni. Az ilyen barátságos, vagy ellenséges személyi előítélettel írt kritika szinte egyaránt árt annak, akit leránt és annak, akit dicsér. Miért a mi kritikánkkal kapcsolatban hangsúlyozzuk ennyire a személyeskedő klikkszempontok jelentkezését, amikor semmiképp sem lehet azt állítani, hogy ez a negatívum volna a mi kritikánk fő jellemvonása? A klikkszellem sokkal jobban jellemzi a nyílt vagy álcázott jobboldali kritikai tevékenységet. De az egyik fő különbség a mi kritikánk és a különböző árnyalatú polgári kritikák között éppen az, hogy az ő lényegükhöz

hozzátartozik az elvtelen klikkpolitika és a mi lényegünkhöz kellene, hogy tartozzék a kritika szilárd elvi magaslata.

Kritikai munkánk másik hibája, hogy baloldali szektárius jelenségek mutatkoznak benne. Ez részben merev visszahatás volt Lukács elvtárs hibáira, részben pedig e hibák félig feltárt, félig kivitatott állapotban való megrekedésének volt a következménye. Baloldali volt kritikánk abban, hogy egyetlen ugrással óhajtotta behozni az éveken át mulasztottakat. Amíg régebben alig vettünk tudomást a szovjet irodalomról, most egyszerre elkezdtünk minden magyar művészeti, irodalmi megnyilvánulást nem kisebb mértékhez hasonlítani, mint amilyen a kifejlett szovjet irodalom. Így lett például Szabó Pál „reakciós" a mi kritikánk szerint.

Ez a baloldaliság, mint minden opportunizmus, gyengeséget tükröz. Ideológiai bizonytalanságot, frázisok mögé bújó műveletlenséget, amelynél változik egy széljárás szerinti „forradalmi" hetykeség és a teljes kétségbeesés bizonytalansága.

A mi kritikai munkásságunkban nemcsak azt a szilárd, elvi magatartást kell figyelembe venni, amelyet a bolsevik párt 1925-ös irodalmi határozata követel, hanem figyelembe kell venni ennek a határozatnak egy másik figyelmeztető szakaszát is, amely ugyancsak alkalmazható a mi helyzetünkre. Nálunk most kezd kifejlődni a szocialista realizmus irodalma és jól tudjuk, hogy a Szovjetunióban körülbelül a 20-as évek közepe táján indult el a szovjet irodalom a mai fejlődés felé. A két helyzet között tehát sok a rokonság. Az 1925-ös párthatározat a szilárd elvi magatartás követelése mellett azt is a kritika lelkére köti, hogy tanúsítsa a legnagyobb tapintatot, óvatosságot és türelmet minden olyan irodalmi középréteg iránt, amely együtt tud és együtt fog haladni a proletariátussal. A kommunista kritika küszöbölje ki az irodalmi életből a vezényszót. A marxista kritikának a leghatározottabban meg kell szabadulnia mindenféle nagyképű, félművelt és öntelt pártgőgtől. A marxista kritikának legyen jelszava a tanulás és a maga területén fejtse ki a legnagyobb ellenállást mindenfajta selejttel és üres önkényeskedéssel szemben.

A baloldali elhajlásnak komoly veszélyei vannak. Nemcsak az akadályozza az új magyar irodalom kifejlődését, ha nem lépünk fel politikai, világnézeti és demokratikus színvonaligényekkel és ezzel tespedni hagyjuk a polgári befolyások mocsarában. Azzal is akadályozni lehet a fejlődést, ha olyan magasra emeljük a kritika mércéjét, amit a szov-

jet irodalommal szemben támasztott szovjet igényekről másolunk, és amin csak orrabukhat a fejletlen új magyar irodalom. Ez a figyelmeztetés természetesen nem elvi engedményekre hív fel. Ebből éppen elég volt. De amennyire szükségszerű és magától értetődő a szovjet írók marxista–leninista világnézete, olyan helytelen ma nálunk az írói megszólalás döntő előfeltételének tekinteni ezt a világnézetet. Ha ezt szigorúan vennénk, akkor némaságra kárhoztatnánk legkiválóbb régi íróinkat és legtöbb reménnyel biztató tehetséges fiataljainkat. A marxizmus–leninizmus világnézete, a szót komolyan véve, íróinknál nem előfeltétel, hanem fejlődés és harc eredménye lesz.

Kritikánk baloldali elhajlásának fő veszélyessége nem csupán elvi helytelenségében van, hanem közvetlen gyakorlati hatásában is: abban, hogy irodalmunk fejlődésének mai példátlanul kedvező objektív körülményei között irodalmi frontunkat leszűkítjük, ahelyett, hogy szélesítenénk.

Szenvedélyes és válogatás nélkül ledorongoló kritikusaink egyrészt hangosan követelik új írók, új művek, új irodalom jelentkezését, másrészt nemkevésbé hangosan megakadályozzák ezt kritikájukkal egyes konkrét esetekben. Nem egyszer tapasztaltuk azt is, hogy egyes íróink mintha nem éppen azért rándultak volna át a kritika területére, hogy az írói utánpótlást segítsék. Ha valóban szívünkön viseljük az új magyar irodalom ügyét, akkor legfőbb törvényként meg kell értenünk, hogy erőgyarapodásunkat ne a többé-kevésbé ingadozó, világnézetileg nem teljesen tisztánlátó, de felénk közeledő írók eltávolítására, hanem közelebb hozására vessük latba! Ma már persze túl vagyunk azon, hogy ne legyen ilyen kifejezett világnézeti igényünk. Általában azonban ne kérjünk íróinktól többet, mint hogy alkotó munkájukban lényegében a Népfront programját tegyék magukévá. A Népfront programja egyenlő a demokratikus magatartás, a demokratikus állásfoglalás programjával. Benne van ebben a programban természetesen a proletárdiktatúra, a munkás-paraszt szövetség, a szövetkezeti mozgalom, az ötéves terv, szóval a kommunista pártprogram lényeges alkotórésze. De egész életünkben, életünk minden megnyilvánulásában is benne van ez a program és az az író, aki ezen túlteszi magát, magán az életen akar keresztülnézni. A Népfront programjának elfogadása ugyanakkor lehetővé teszi olyan írók működését és fejlődését, akik pártunkon kívül vannak és akiknek tudatos politikai állásfoglalása és világnézeti fejlettségének gyengébb foka nem

akadályozza meg a mi viszonyaink között elfogadható művek alkotását. Annál is inkább, mert ezt a típust nem valami „átmeneti rossznak" kell tekintenünk, hanem nélkülözhetetlen láncszemet jelent további fejlődésünkben. Itt van például parasztságunk irodalmi nevelésének kérdése. Honnan vegyünk olyan marxista–leninista írót, aki ezt a feladatot el tudja látni? Várjunk, amíg megszületik, vagy nálunk is bízzuk ezt teljesen Solohovra? Nyilván azoknak a paraszt-íróknak fejlesztésével, segítő kritikájával, nevelésével kell megoldanunk ezt a feladatot, akik vannak. Veres Péter példája mutatja, hogy milyen lehetőségek nyílnak ezen a téren.

Kritikusainknak alapvetően változtatniok kell azon a felfogáson, mintha a kritika kizárólag vagy elsősorban a hibák felsorolásából állana. Irodalmunk kifejlődéséhez nélkülözhetetlenül szükséges a kezdődő újnak az észrevétele és fejlesztése, a kritika pozitív oldala. A többé-kevésbé polgári elkenő kritika rendkívül elnéző a politikai, eszmei, tematikai kérdések területén és rendkívül igényes a művészi forma öncélú hagyományait illetőleg. A mi kritikánk hajszálnyit se engedjen az ideológia kérdésében. Legyen igényes a forma iránt is, de elsősorban abból a szempontból, hogy milyen pontosan közvetíti a tartalmat, mennyire demokratikus a mű stílusa, más szavakkal: mennyire közérthető, világos, mennyire szól a tömegekhez.

*

Összefoglalóul: elvi harcban le kell küzdeni a legveszélyesebb idegen áramlatokat irodalmi életünk területén. A legélesebben a szovjet kultúra nyílt és álcázott ellenségei ellen kell fellépnünk, ez az a közös nevező, amely összehozza a legkülönbözőbb árnyalatú burzsoá irodalmi törekvéseket.

Irodalmi kritikánk a döntő láncszem irodalmunk fejlesztésében. A marxista–leninista irodalomkritikának élen kell járnia a burzsoá befolyások elleni elvi küzdelemben. Fáradhatatlanul propagálja a szocialista realizmust, a Szovjetunióban elméletben és gyakorlatban teljesen kialakult legmagasabbrendű művészeti irányzatot, mely a mi irodalmunk jövője is. Egyes művek konkrét és mélyreható elemzésével segítsük régi íróinkat a magasabb eszmei színvonal, a helyesebb témakör, a demokratikusabb kifejezésmód megtalálásához. Teljes erővel segítsük a népből jövő új tehetsé-

geket, teremtsük meg írói és politikai fejlődésük feltételeit, mert az új magyar irodalom jövője az ő kezükből fog kinőni.

Irodalmunk fejlődéséhez, népnevelő feladatának ellátásához írói káderein k ideológiai és szakmai nevelése szükséges. Ennek érdekében fontos, hogy az Írószövetség ne csupán formai szervezeti keret, vagy szakmai érdekképviselet legyen, hanem szemináriumok, előadások, viták szervezésével ideológiai gerincet kapjon.

Irodalmunk az elmúlt év folyamán elindult egy lényegében helyes úton, komoly költői teljesítményeket értünk el, figyelemreméltó prózai kezdeményezések történtek és a dráma területén is helyes próbálkozásokat láttunk. Nem utolsósorban rajtunk múlik, hogy helyes irodalompolitikával, a kritika támogató jellegének kifejlesztésével az eddigieknél gyorsabb ütemben haladjunk.

Révai József

MEGJEGYZÉSEK IRODALMUNK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ

I.

Jó néhány hónapja folyik nálunk nyilvános vita Lukács György elvtárs irodalmi-esztétikai elméleteiről. Ennek a vitának nemcsak az országban, hanem nemzetközileg is komoly visszhangja volt.

Nyugaton úgy igyekeztek „bekapcsolódni" ebbe az irodalmi-világnézeti vitába, hogy azt fecsegték, Lukács elvtárs „kivégzése" a magyar irodalom és a nyugati irodalom közötti kapcsolat teljes felszámolása érdekében történik, hogy Lukács elvtárs „megsemmisítése" az irodalmi „színvonal" utolsó képviselőjének elhallgattatását jelenti stb. stb.[1]

Az imperialisták szóvivőinek ezekkel az útszéli butaságaival felesleges vitatkozni. Felesleges arra hivatkozni, hogy színházaink Molière-t és Shakespeare-t játsszák, hogy nemrég jelent meg Racine drámáinak teljes magyar kiadása, hogy kiadjuk Balzac-ot, játsszuk Shaw-t, olvassuk Aragon-t, Eluard-t, Jack London-t, Mark Twain-t, Thomas Mann-t és ott voltunk Goethe és Anatole France ünneplésénél.[2] Lukács elvtárs maga pedig igen jó egészségnek örvend. Hogy a nyugati hírverés hivatásos hazudozói az éles és kérlelhetetlen, de elvi bírálatot „kivégzésnek", „megsemmisítésnek", és „elhallgattatásnak" minősítik, ezzel a rágalommal mi édeskeveset törődünk. Lukács elvtárs számára pedig tanulságul szolgálhat, *kik védik, milyen indoklással és kikkel szemben?*

Mi tűzte napirendre ezt az irodalmi (de nemcsak irodalmi) vitát, milyen okok váltották ki?

Három főokról van szó.

Először arról, hogy felismertük ideológiai és kulturális elmaradásunk veszélyességét és kutatni kezdtük, nem játszanak-e itt szerepet az objektív tényezőkön kívül szubjektív tényezők is, hamis és káros nézetek saját sorainkban?

Másodszor arról, hogy népi demokráciánk proletárdiktatúrává fejlődésével kapcsolatban szükségessé vált elméleti vonalunk felülvizsgálata, bizonyos régi, zavaros formulázások helyreigazítása és kiküszöbölése, a felszámolása minden olyan nézetnek és tendenciának – ha csírájában

volt is meg – mely a népi demokráciát valami különleges útnak és rendszernek tekintette, valami harmadiknak kapitalizmus és szocializmus között.

Végül – de nem utolsó sorban – arról volt szó, hogy a Szovjetunióhoz, mint példaképünkhöz és tanítónkhoz való viszonyunk megszilárdítása és tudatosítása közben, szükségképpen felmerült a szovjet kultúra (és irodalom) szerepének kérdése az új magyar szocialista kultúra megteremtésében és meg kellett vizsgálnunk, nincsenek-e saját sorainkban olyan nézetek, amelyek a szovjet kultúra élenjáró és példamutató szerepét lebecsülik és ezzel gátolják, hátráltatják saját magyar szocialista kultúránk (és irodalmunk) fejlődését.

Végső soron: az osztályharc élesedése hazánkban és a nemzetközi arénán, ezzel kapcsolatban a politikai és ideológiai éberség fokozása, az elméleti szilárdság iránti fokozott követelmények, az ellenség búvóhelyeinek felkutatása a kultúrfronton is – ez váltotta ki a vitát Lukács elvtárs bizonyos nézeteivel, amelyek objektíven nem nekünk, nem a munkásosztálynak, nem a Pártnak segítettek, hanem az ingadozóknak, a Párt politikájának elfogadásától húzódóknak, végső soron – az ellenségnek.

Persze, nem arról van szó, hogy Lukács elvtárs tudatosan segített az ellenségnek, arról sem, hogy minden, amit mondott és írt az utolsó években, hamis és rossz volt. Szó sincs róla. De ez nem változtat azon a tényen, hogy hamis nézeteiben volt bizonyos *összefüggés*, hogy irodalmi munkásságában egy meghatározott *áramlat* jutott kifejezésre és ezt az áramlatot politikailag-ideológiailag nem lehet másnak, mint *jobboldalinak* tekinteni.

Ezeknek a megjegyzéseknek nem az a céljuk, hogy újra elmondják, vagy összefoglalják mindazt, ami ebben a vitában már elhangzott. Hangsúlyozom, amit már mások is hangsúlyoztak: a Párt megbecsüli az értékeket és Lukács elvtársat értéknek tartja. További munkásságára számít és kívánatosnak tartja, hogy résztvegyen irodalmi és ideológiai életünkben. De ennek feltétele: a komoly és következetes önkritika.

II.

Lukács elvtárs gyakorolt is már önkritikát. Ez az önkritika kétségkívül lépés volt előre. De nem hatolt *elég* mélyre és nem volt *elég* következetes.

Miért?

Lukács elvtárs önkritikájában (l. *Társadalmi Szemle* 1949. aug.–szept.) arra hivatkozik, hogy kifogásolt cikkeit *1945-ben, 46-ban írta, amikor az egész helyzet gyökeresen más volt, mint ma*: „... annak a gondolatvilágnak formáiból és tartalmaiból indultam ki, amelyek a magyar értelmiségben, a magyar íróvilágban akkor elevenen éltek ... Ma is meg vagyok győződve, hogy számos kérdésben helyesen jártam el. Másrészt azonban azt is látom, hogy nem egy esetben túl messzire mentem el ebben a kiindulásban az akkor adott ideológiai állapotból és nem elég messze a konzekvenciák levonásában. ... *Ez a túlságos hozzásimulási törekvés a felszabadulást közvetlenül követő ideológiai állapothoz már akkor is azzal a hátrányos következménnyel járt* ... hogy az ilyen kifejezésmódot az ingadozók, a tompán ellenálló értelmiség nem egyszer saját ellenállásának *igazolására használhatta ki*." És Lukács elvtárs megismétli: „Ilyen ideológiai zavarok jöttek létre abból, hogy kifejezésmódomban túlságosan hozzásimultam az akkor adott helyzethez."

Kiindulni az adott helyzetből azonban egyáltalán nem hiba. Nem azt vetjük Lukács elvtárs szemére. Nem azt, hogy 1945–46-ban „irodalmi egységfrontot" hirdetett, a *demokratikus* magyar írók összefogását. A Lukács nézetei fölött gyakorolt kritika helytelen és „*baloldali*" *túlhajtás lenne*, ha azt vetnénk szemére, miért nem vetette fel már 1945-ben a *szocialista realizmus* jelszavát. Ha a Párt a politikai és gazdasági harcokban nem adta ki akkor a szocializmusért való közvetlen harc jelszavát, természetesen nem kérheti számon utólag Lukács elvtárstól sem, miért nem küzdött 1945-ben közvetlenül a szocializmusért az irodalmi fronton? Itt a perspektíváról van szó. A Párt is kitért 1945–46-ban a kisgazdapárt jobbszárnyának provokációi elől, nem volt hajlandó az 1945-ös választásokon kijelenteni (mint Nagy Ferencék szerették volna), hogy a harc a szocializmusért folyik, *de nem is tagadta meg* a szocializmusért való harcot, *nem adta fel a szocializmusért* való harc *perspektíváját* és gyakorlati munkájában fokozva a támadást a kapitalista elemek ellen a politikában és a gazdaságban, állandóan napirenden tartotta és megvalósította a magyar átalakulásnak szocialista átalakulássá, a népi demokráciának proletárdiktatúrává való fejlesztését.

Lukács elvtárs irodalmi állásfoglalásaiból mindez hiányzott. Az ő irodalmi jelszavai nem igazodtak a Párt poli-

tikai és gazdasági jelszavainak élesedéséhez és fokozásához: 1948-ban és 1949-ben Lukács az irodalmi fronton még mindig ugyanazért harcolt, amiért 1945-ben és 1946-ban. Tudjuk, hogy irodalmi és politikai fejlődés között nincs *merev* párhuzamosság, de párhuzamosság mégis van és ezért jogunk van megkérdezni, mi felelt meg Lukács irodalmi harcaiban annak a fejlődésnek, amely a politikai fronton a németellenes, nemzeti egységfront jelszavától elvezetett bennünket a „tiéd az ország, magadnak építed" jelszaváig? Semmi. Lukács elvtárs topogott egyhelyben. Sőt, visszafelé ment. Amikor a Párt egyre élesítette a harcot a tőkések ellen, amikor a fordulat éve már rég bekövetkezett, akkor – 1949 tavaszán – *fordult jobbra* és kezd harcolni – nem a szocialista realizmusért, hanem lényegében ellene, azok ellen az irodalmi áramlatok és képviselőik ellen, akik a szocialista realizmus irányában való fejlődést – *jól-rosszul* – képviselték.

Véletlen mindez? Nem, nem véletlen. Mindez összefügg azzal, hogy Lukácsnak hamis elképzelései voltak a népi demokráciáról és e hamis elképzelések határozták meg a népi demokrácia irodalmáról szóló elméleteit. „Mert a helyzet kulcsa – írta Lukács 1946-ban – éppen ott keresendő, hogy új demokratikus kultúra van Európa-szerte kialakulóban, anélkül, hogy a társadalom anyagi alapja, a tőkés termelési rend megváltoznék." „A népi demokrácia elve – írta 1947-ben – főleg nálunk, de sok más országban is – érvényesülése legelejénél tart, s ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni és ezért nem is szándékolhatja az osztálynélküli társadalom megteremtését."

Az efféle nézeteket folytathatnám, de azt hiszem, nem szükséges. Elírások ezek? Csak arról van-e szó, hogy Lukács elvtárs sem tisztázta a népi demokrácia jellegének és fejlődési perspektíváinak azokat a kérdéseit, amelyeket akkor még – 1945–47-ben – a Párt sem tisztázott teljesen? Ha csak arról volna szó, nem volna érdemes Lukács elvtárs hamis formulázásait egy irodalom-elméleti vita kapcsán szóvátenni. De nem erről van szó. A népi demokrácia, amelynek *nem is szándéka* a szocializmus megteremtése, amely a tőkés termelési rendet *nem is akarja* érinteni – ez a nézet több, mint a szocializmushoz való fejlődés kérdésének bizonyos tisztázatlansága. Lukács elvtárs egy átmeneti és ideiglenes állapotot abszolút és végleges rendként fogott fel, arra vett irányt, hogy a népi demokrácia, mint ilyen, tehát

a polgári (a „formális") demokráciától különbözve, megmaradhat és állandósulhat a kapitalizmus talaján. Hogy ez elméletileg fából-vaskarika, gyakorlatilag pedig káros, opportunista nézet, azt nem kell bizonyítani. De miből származtak ezek a nézetek? Abból, hogy Lukács elvtárs a fasizmus elleni harc közben megfeledkezett a kapitalizmus elleni harcról. Abból, hogy – nemcsak az elmúlt 5 esztendő alatt kifejtett munkásságában, hanem már sokkal előbb – az imperialista dekadencia ellen küzdve a polgári demokrácia régi plebejus, népi forradalmi formáit és hagyományait igyekezett szembeállítani a fasizmussal, általánosítva, eszményesítve és mitologizálva őket, megfeledkezve arról, hogy a plebejus demokrácia már 1792-ben is csak átmenet volt, hogy Lenin 1905-ös elmélete a munkásság és a parasztság forradalmi diktatúrájáról az orosz polgári demokratikus forradalomban elválaszthatatlan volt attól az elmélettől, amely a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövéséről szólt. Lukács elvtárs irodalomelméletének mélyén, amelynek lényege az volt, hogy a nagy polgári realizmust állította szembe az imperialista dekadenciával, a fasizmus ideológiájával, a „plebejus demokráciához", mint valami állandó jellegű rendhez való visszatérésnek a gondolata rejtőzött.

Igaz, Lukács elvtárs harcolt a „harmadik út" irodalmi és filozófiai képviselői ellen, Magyarországon és nemzetközileg. De egy olyan plebejus demokráciára való orientálódás, mely nem érinti a kapitalizmus alapjait, amely tehát nem átmenet a szocializmushoz, őt magát is akarva-akaratlanul a „harmadik út" egy sajátos képviselőjévé tette. Ez irodalomelméletben a klasszikus polgári realizmusra való orientációban fejeződött ki, amely mint követendő példa a polgári-imperialista dekadenciával szemben és a szocialista realizmussal szemben szükségképpen úgy szerepelt, mint az irodalmi fejlődés harmadik útja.

Erről van tehát szó, nem pedig arról, hogy Lukács elvtárs 1945-ben „kifejezésmódjában túlságosan hozzásimult az akkor adott helyzethez". Ez az alapja annak is – nem pedig puszta terminológiai engedmények – hogy Lukács a *polgári* demokrácia helyett csak a *„formális* demokráciát" bírálta. Aki ismeri a magyar kommunista mozgalom történetét, az tudja, hogy Lukács elvtárs 1945–1949-es *irodalmi nézetei összefüggnek* sokkal régebbi *politikai* nézeteivel, amelyeket a magyar politikai fejlődésről és a Kommunista Párt stratégiájáról a húszas évek végén képviselt. Vajjon

véletlen-e, hogy Lukács (l. Déry Tibor regényéről szóló kritikáját 1948 januárjában[3]) az illegális kommunista mozgalmat Magyarországon szőröstül-bőröstül „szektáns"-nak minősíti? „Az illegális kommunista mozgalom hatálytalansága – írja – minden hősi erőfeszítés ellenére, nemcsak a külső elnyomatásból ered, hanem a szektáns ideológia kifelé és befelé irányuló hatásaiból is."[4] Nem, a mi illegális mozgalmunk nem volt – „hatálytalan" és nem volt egészében „szektáns". Lukács elvtárs számára azért tűnik „szektánsnak", mert ő a népfront politika *előtti* kommunista politikát, amelynek stratégiai célja a proletariátus diktatúrája volt, szektásnak tartja és a helyes kommunista politikát csak a fasizmus elleni harctól, a *népfront politikájától, a népi* demokrácia stratégiai céljának kitűzésétől számítja, megfeledkezve arról, hogy itt csak egy történelmi *kerülő útról* volt szó, amelyre a fasizmus kényszerített bennünket, nem pedig egy egészében helytelen, egészében szektáns politikai vonal felcseréléséről egy helyes népi politikával.

Visszatérve az irodalomhoz: nem azt vetjük Lukács szemére, hogy a klasszikus polgári realizmus nagyjait szembeállította az imperialista dekadenciával. Ez magábanvéve nem volt helytelen. A futurizmussal és egyéb dekadens modern irodalmi áramlatokkal szemben Lenin is Puskinra és Tolsztojra hivatkozott. Abban, amit Lukács az imperialista dekadenciáról és vele szembeállítva a klasszikus nagy realistákról írt, sok az értékes és maradandó. De mindez a levegőben lógott, nem válhatott az *irodalmi* és politikai fejlődés számára valóban termékennyé, mert el volt szakítva a fejlődés szocialista perspektivájától. Mit kezdhetett a magyar irodalom Lukács 1945-ös jelszavával: nem Zola, hanem Balzac? És mit kezdhetett 1948-as jelszavával: nem Pirandello és Priestley, hanem Shakespeare és Molière? A világon semmit. Ha 1945-ben nem is lehetett még felvetni a szocialista realizmus harci jelszavát a magyar irodalomban, lehetett volna jobban támogatni – bírálva is – a régi és új proletárírókat, a proletárirodalom hegemóniájának kialakítására törekedve, lehetett volna élesebben kritizálni a demokratikus *írók hibáit és ingadozásait*, lehetett volna egyre fokozódó harcot folytatni a polgári – ellenséges irodalommal. Végül – de nem utolsó sorban – lehetett volna behatóan foglalkozni a szovjet irodalommal, lehetett volna népszerűsíteni és – ezt *annál inkább* kellett *volna – mert a szocialista* realizmust, mint harci jelszót a magyar irodalom számára akkor még nem lehetett felvetni. Éppen a szovjet iro-

dalom népszerűsítése és komoly elemzése, ismertetése adhatta volna meg népi demokráciánk irodalmi fejlődése számára a szocialista perspektívát, akkor, amikor a szocialista realizmus harci jelszavát politikai-taktikai okokból még nem vethettük fel.

III.

Lukács elvtárs önkritikájában elismeri, hogy legnagyobb hibája az volt: „Irodalmi tevékenységemben a realizmus klasszikusainak elemzése a dekadencia bírálata konkrét formát kapott, míg a szovjet irodalomról csak utalásokban, csak deklarációkban beszéltem." Lukács elvtárs reméli, hogy „ki fogom pótolhatni itt elkövetett súlyos mulasztásomat". Bizonyos kísérleteket e hibák korrigálására már tett is,[5] ami persze, helyes.

De önkritikája nem megy elég mélyre, nem elég következetes. Lukács azzal magyarázza a szovjet irodalomról való hallgatását, hogy „szovjet irodalom terén tudományos felkészültségem messze alattamarad annak a tudásnak, amelylyel más területeken rendelkezem". Igaz ez így? Lukács biztosan jobban ismeri pl. a német irodalmat, mint a szovjet irodalmat. Mégsem erről van szó. Hiszen a Szovjetunióban élve a harmincas években résztvett az ottani irodalmi vitákban és hozzászólt a szovjet irodalom fontos kérdéseihez. Nem sokkal inkább arról van-e szó, hogy *hallgatása* a szovjet irodalomról a 40-es években Magyarországon összefügg a szovjet irodalom kérdéseihez való hozzászólásával a harmincas években Moszkvában? Mi azt hisszük, erről van szó és nem Lukács tudományos felkészültségének hiányáról. A Lukács elvtárs irodalom-elméletei körüli mai vita lényegében folytatása annak a vitának, ami a harmincas években a Szovjetunióban folyt vele. És Lukács elvtárs *A realizmus problémái* c. könyvében Magyarországon is közzétette számos cikkét, amelyekben a szovjet irodalom kérdéseihez szólt hozzá és amelyek körül akkor vitatkoztak vele.[6]

Miről volt akkor szó? Lényegében arról, hogy Lukács a klasszikus polgári realizmus talaján állva bírálta a polgári demokráciát és a szovjet irodalmat. A Bolsevik Párt, a szovjet írók mindig élesen bírálták a szovjet irodalom hibáit és fogyatékosságait, így segítették fejlődését. De ez a bírálat és önbírálat mindig a szovjet irodalom, a szocialista realizmus elvi magasabbrendűségéből, a polgári irodalommal szemben való fölényéből indult ki. Lukácsnál pedig éppen

ez hiányzott. 1936-ban írta pl. a polgári dekadencia ábrázolási módszereit bírálva: „Egyfelől szocialista gazdaságunk hatalmas fellendülése, a proletárdemokrácia gyors terjedése, jelentős és nagy kezdeményező erővel bíró egyéniségek tömeges felbukkanása a tömegből, a proletárhumanizmus növekedése a dolgozó tömegek és vezetőik gyakorlatában stb. hatalmasan és forradalmasítóan hat a kapitalista világ legjobb értelmiségeinek tudatára. Másfelől azt látjuk, hogy irodalmunk *még nagyon* távol van attól, hogy a hanyatló burzsoázia hagyományainak gátló csökevényeit felszámolja." (*A realizmus problémái*, 275. old.) Vagy: „Joggal felvethetjük tehát a kérdést, hogy az a kritika, amelyet a 48 utáni polgári irodalom pusztán megfigyelő és túlnyomóan leíró módszeréről mondottunk, szovjet irodalmunkra is érvényes-e? Sajnos erre a kérdésre igent kell mondanunk." (U. o. 276. old.) Ehhez tudni kell, hogy Lukács a puszta megfigyelő és leíró módszert, az elbeszélés és alakítás módszerével szemben a polgári hanyatlás irodalma egyik fő jellegzetességének tartja (nem is alap nélkül) és akkor világos a kép, amelyet Lukács a szovjet irodalomról alkotott: ez az irodalom alacsonyabbrendű, mint a klasszikus polgári realizmus és lényeges vonásaiban a polgári hanyatlás irodalmával rokon. Folytathatnánk az idézeteket, de minek? Nem világos-e, hogy Lukács lebecsülte a szovjet irodalmat, ferde és hamis képet rajzolt róla, nem értette meg benne – egyes alkotásainak minden hibája ellenére – azt a világtörténelmileg *újat*, amely a szovjet irodalmat a maga egészében minden polgári irodalom fölé, a klasszikus realizmus fölé emeli.

És itt vissza kell térnünk az egyenlőtlen fejlődés Lukács-féle elméletéhez. Mint ismeretes, Lukács Marxot magyarázni próbálva, kifejtette, „egyáltalában nem szükségszerű, hogy *minden* gazdasági, társadalmi fellendülés irodalmi, művészi, filozófiai stb. fellendülést vonjon maga után; egyáltalában nem szükségszerű, hogy valamely gazdaságilag magasabb fokon álló társadalomnak feltétlenül magasabbrendű irodalma, *művészete, filozófiája* stb. legyen, *mint az* alacsonyabbrendűnek." (*Marx és Engels irodalomelmélete*, 131. old.) Amikor Rudas elvtárs megkérdezte Lukács elvtárstól, vajjon az egyenlőtlen fejlődésről szóló tételét a szocialista társadalomra, a Szovjetunióra is vonatkoztatja-e, Lukács gyorsan kijelentette: nem! Úgy vélem, ez a kijelentés túl gyors, túl elsietett volt. Hiszen az, amit *A realizmus problémái* c. könyvéből fent idéztem, semmi egyéb, mint az

egyenlőtlen fejlődés leírása, éppen a Szovjetunióban. Lukács szerint a Szovjetunióban a szocialista gazdaság, a proletárdemokrácia, a szocialista humanizmus nagyszerűen fejlődik, a szovjet irodalom azonban nem tudta felszámolni a kapitalista hanyatlás csökevényeit. Hogy ez nem más, mint az egyenlőtlen fejlődés törvényének a szocializmus *országára* való kiterjesztése és alkalmazása, azt maga Lukács állapítja meg, amikor a fenti idézetet a következő mondattal vezeti be: „Nagyon érdekes, de bennünket írókat meglehetősen megszégyenítő kontrasztot látunk, *amelyet az egyenlőtlen fejlődés hozott létre.*" (U. o. 275. old., kiemelés tőlem. R. J.) Miért vonja hát vissza Lukács oly sietve 1949-ben azt, amit nemcsak 1945-ben, hanem már 1936-ban állított?

Az az *„egyenlőtlen fejlődés"*, amelyet a Szovjetunió gazdaságáról és irodalmáról Lukács rajzol, természetesen torzkép. De ebből nem következik, hogy a szocializmusban egyszerűen megszűnik az egyenlőtlen fejlődés törvénye, sem pedig az nem következik, hogy az egyenlőtlen fejlődés törvénye az osztálytársadalmakra *úgy igaz*, ahogyan Lukács állítja. Nincs *olyan társadalom, amely gazdaságilag magasabbrendű*, mint az őt megelőző és amelynek kultúrája mégis alacsonyabbrendű lenne. A marxizmus a fejlődés polgári liberális apologetikus, az ellentmondásokat elkenő felfogásával szemben hangsúlyozza a fejlődés egyenlőtlenségét, ellentétekben való mozgását, visszaeséseit. De azt, hogy a társadalmi fejlődés a maga egészében az alacsonyabbrendűtől a magasabbrendűhöz vezet, a marxizmus sohasem tagadta. És ez vonatkozik a szellemi kultúrára is, különben a történelmi materializmus maga válnék értelmetlenné.

Olyan egyenlőtlen fejlődés, amelyről Lukács beszél, *visszamenőleg* sincs, viszont van egyenlőtlen fejlődés, ha másfajta is, mint Lukács elvtársé, a *szocializmusban is*. Íme, mit mondott erről Zsdánov 1934-ben a szovjet írók kongresszusán: „Irodalmunk gyengesége visszatükrözi a tudatnak a gazdaságtól való elmaradottságát, amitől természetesen nem mentesek irodalmáraink sem."[7] És mit mond erről Sztálin a Bolsevik Párt XVII. kongresszusán 1934-ben? „De lehet-e azt mondani, hogy a kapitalizmus összes csökevényeit kiküszöböltük már a gazdaságból? Nem, ezt nem lehet mondani. *Annál kevésbé lehet azt mondani, hogy* kiküszöböltük a kapitalizmus csökevényeit az emberek öntu-

datából. Nemcsak azért nem lehet ezt mondani, mert az emberek öntudatának fejlődése elmarad gazdasági helyzetünk mögött, hanem azért sem, mert megvan még a kapitalista környezet, mely igyekszik megeleveníteni és támogatni a Szovjetunióban a kapitalizmus csökevényeit . . .''[8]

De a szocializmus országában *nemcsak* az egyenlőtlen fejlődés törvénye érvényesül, *hanem olyan új törvények* is, amelyek az öntudat, a kultúra (tehát az irodalom is) elmaradásának felszámolása irányában hatnak. Aki a Szovjetunió kultúrájában *csak* az elmaradást, *csak* az egyenlőtlen fejlődést veszi észre és nem veszi észre azt a *másik* folyamatot, amely a szovjet kultúrát, a szocialista ideológiát, a gazdasági és társadalmi fejlődés színvonalára emeli és amely egyre döntőbbé válik, az vak, az lebecsüli a szovjet kultúrát és benne a szovjet irodalmat. A *döntő* a Szovjetunióban már nem az elmaradás, az egyenlőtlen fejlődés, hanem a gazdasági és ideológiai fejlődés egyre fokozódó összhangja, harmóniája. Ez vonatkozik a szovjet irodalomra is. Az az állandó kritikai tisztázás, amely a szovjet irodalomban ma is folyik, nem elsősorban az elmaradás bizonyítéka *egyik-másik* irodalmi alkotásra vonatkozóan, hanem az elmaradást felszámoló fejlődési törvény ennek általánosabb érvényességének bizonyítéka a szovjet irodalom *egészére* vonatkozóan. Ezért van az, hogy Zsdánov nemcsak a szovjet irodalom bizonyos elmaradásáról beszélt, hanem *ugyanakkor* büszke és jogos pátosszal állapította meg: „A szovjet irodalom sikerei szocialista rendünk sikereinek és eredményeinek kifejezése. Irodalmunk minden népek és országok irodalmai között legfiatalabb. Egyidejűleg azonban a legeszmeibb, a leghaladóbb és a legforradalmibb irodalom . . . Ilyen élenjáró eszmei, forradalmi irodalommá a valóságban csak a szovjet irodalom válhatott és vált, mert ez *az irodalom egy test, egy vér a mi szocialista építésünkkel*.''[9]

És amikor Zsdánov a szovjet irodalom *élenjáró* szerepéről és jellegéről beszél, akkor ezt nemcsak a széthulló kapitalista világ hanyatló irodalmához *viszonyítva* kell érteni, hanem a szovjet irodalom szerepére magában a Szovjetunióban, a kommunizmushoz való *átmenetet megvalósító* szocializmus országában. A szovjet irodalom *élenjár*, tehát egészben véve nem marad el a gazdasági és társadalmi fejlődés mögött, hanem segíti és gyorsítja azt, mert tudatosítja a szovjet emberekben munkájuk és harcaik értelmét, segít az államnak és a Pártnak az építésben, meggyor-

sítva a kommunista tudat, erkölcs, hazaszeretet, nemzetközi szolidaritás fejlődését és megszilárdulását az emberek agyában, szívében, érzésvilágában.

IV.

A Szovjetunió irodalmi kritikájában állandóan ismétlődő követelmény az irodalommal szemben a magas eszmeiség. A szovjet írótól azt követelik, hogy alkotását hassa át az emberi haladásért, az új társadalomért, a szocializmusért folytatott harcnak a szelleme. A burzsoá l'art pour l'art elleni harcnak szerves része a harc ezért az eszmeiségért, azért, hogy az író ne az új életért folyó harcon kívül álljon, ne semleges szemlélője legyen, hanem katonája.

Ezzel függenek össze azok a további fontos kérdések, amelyek körül a vita Lukács elvtárssal már a Szovjetunióban a harmincas években folyt és most a magyar irodalmi fejlődés problémái között folytatódik. A világnézet, a politikai tudatosság szerepéről van szó az írói alkotásban, az irodalom pártosságáról és pártszerűségéről.

Nem akarom megismételni mindazt, ami a Párt és az író viszonyának Lukács-féle értelmezése ellen, Lukács elvtárs „partizán"-elmélete ellen a vitában elhangzott. Lukács elvtárs ebben a kérdésben is önkritikát gyakorolt, sajnos ebben sem elég következetesen: „. . . maga a partizán kifejezés – írja – elméletileg helytelen, mert a mai partizán éppen az itt fontos problémák szempontjából semmiben sem különbözik a sorkatonától." Nyilván azt jelenti ez, hogy a partizánharcot is a Párt vezeti, a partizán is pártfegyelem alatt áll, tehát az író viszonya a Párthoz ugyanaz, akár sorkatona, akár partizán.

Ezzel azonban a kérdést aligha intéztük el. Lukács elvtárs ily módon valóban inkább csak a kifejezést vonja vissza. A hiba lényege azonban nem a kifejezésben rejlett. Partizán és sorkatona között igenis van különbség harcmodorban, taktikában. A mi viszonyaink közt, különösen a kultúrfronton, a „partizán" a Párttól való függetlenség hangsúlyát kapta. A Nékosz tapasztalatok alapján elegünk volt a „partizánokból".

Lukács elvtárs tévedése abban rejlik, hogy az irodalom pártszerűségének lenini elvét túlságosan kitágítja és így a fogalomba annyi fér bele, hogy úgyszólván semmi sem marad benne. A lenini „pártirodalom" nem azonos az engelsi „iránydltészet"-tel, mint Lukács elvtárs véli. (*Marx és*

Engels irodalomszemlélete, 117. old.) Engels ezt írta: Minna Kautskynak: „Semmiképpen sem vagyok ellenzője az irányköltészetnek, mint olyannak. Aischylos a tragédia atyja és Arisztophanes, a komédia atyja, mindketten irányköltők voltak, Dante és Cervantes nem különben. Schiller »Ármány és Szerelem« c. drámájában az a legjobb, hogy az első német politikai iránydráma. A modern oroszok és norvégek, akik kitűnő regényeket hoznak, mind irányköltők."[10] Lenin pedig ezt a pártirodalomról: „Az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie, ‚kerekeivé és csavarjává' annak az egyetlen egységes nagy szociáldemokrata gépezetnek, amelyet az egész munkásosztály öntudatos élcsapata mozgat. Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészévé kell lennie."[11]

Nyilvánvaló, hogy Lenin nézetei a pártirodalomról, Engels álláspontjának jelentős továbbfejlesztését jelentik. Lukács elvtárs azonban ezt a továbbfejlesztést csinálja vissza, azonosítva Engels és Lenin álláspontját. A Kommunista Párt többet követel íróitól, mint azt, hogy egyszerű „irányköltők" legyenek. Ebből a visszafejlesztésből következik, hogy Lukács elvtárs a „pártköltészet" fogalmát lényegében a *lírára* korlátozza: „Mégis a má-ba való közvetlen belenyúlás természetes műfaja mindig a líra volt és az is marad." (*Irodalom és demokrácia*, 123. old.) A regény és a dráma – szerinte – „megtartotta régi objektivitását." Vagy Lukács elvtárs ért mást „pártköltészeten", mint amit Lenin értett, vagy: a pártosság lenini elvét a „nagy epikai formákra" nézve nem tartja érvényesnek.

De a szovjet irodalomban nemcsak a líra, hanem a regény és a dráma is: pártirodalom. És mi is erre a pártosságra, pártszerűségre, a Párt harcainak és munkájának irodalmi szolgálatára akarjuk nevelni nemcsak lírai költőinket, hanem regény- és drámaíróinkat is.

Nem azt vetjük Lukács elvtárs szemére, hogy a l'art pour l'art (a művészet a művészetért) burzsoá elvének híve. Kétségtelen, hogy a felszabadulás óta itthon kifejtett kritikai munkásságában is fellépett a magyar írók tudatában mélyen gyökerező l'art pour l'art-ideológia ellen. De ez a fellépés megállt a fele úton, mert a l'art pour l'art elleni harcot nem a lenini pártirodalom következetes álláspontjáról vívta. Ezzel magyarázhatók a cikkeiben fellépő ellentmondások, a l'art pour l'art elvének tett opportunista engedmények, a pártirodalom elvének „baloldali" elhajlás-

ként való értékelése. Egyrészt helyesen bírálja „a művészet a művészetért" elv magyar képviselőit, másrészt kijelenti: „az elefántcsonttorony-világnézet kiirthatatlanságának komoly és mély társadalmi gyökerei vannak. Tiltakozás ez a kapitalista társadalom művészetellenes alaptendenciája ellen. A „tiszta művészet" eme tiltakozása a kapitalista világ rútsága és szellemnélkülisége ellen, azonban irányulhat előre vagy hátra, lehet progresszív vagy reakciós, aszerint, hogy mikor, ki ellen, milyen hangsúllyal nyilvánul meg. Érthető, ha a magyar irodalom tekintélyes része az ellenforradalom negyedszázadában így is védekezett, kivált az utolsó szörnyű években."

Ez a „megértés" a „tiszta művészet" iránt: letérés a marxista esztétika álláspontjáról és szinte értéktelenné teszi Lukács egyéb fellépéseit az írók „társadalomfelettiségének illúziója" ellen. Nem, az elefántcsonttorony-világnézet nem volt és nem lehet soha progresszív! Ezt a világnézetet nem „megérteni" és mentegetni kell, hanem harcolni kell ellene!

Lukács egyrészt – helyesen – felszólítja a magyar írókat, hogy *forduljanak a magyar demokrácia új valósága felé* (*Új magyar kultúráért*, 94. old.), másrészt – helytelenül – visszatartja őket az új valóságtól, lebecsülve és mellékesnek nyilvánítva a tematika kérdését. Egyrészt a magyar írók „öntudatlanság-kultusza" ellen fordul, felszólítva őket, hogy írói alkotó munkájukat építsék a társadalmi átalakulás tudatos megértésére. (U. o. 95. old.), másrészt lerontja és semmivé teszi ezt az egész felszólítást a Balzac-féle magatartás propagandájával, az irodalmi alkotás „objektív realizmusa" és a politikai-társadalmi világnézet közötti kettősség lehetőségének bőséges fejtegetésével. Nem az itt a fontos, hogy Balzacra, vagy a polgári realizmus más jelentős képviselőjére nézve Lukács elemzése politikai világnézetük reakciós jellege és alkotásaik objektíven haladó jellege között meglévő szakadékról megállja-e a helyét. Sok esetben ez az elemzés, mint ténymegállapítás, helyes. De ez az elemzés nem maradt és nem maradhatott „objektív" tudományos megállapítás, hanem *jelszóvá* és *programmá* lett, mindegy, hogy Lukács szándékától függetlenül-e – marxista igazolásává annak az irodalmi magatartásnak, amely szerint: az élet ábrázolásához, a jó irodalomhoz nem kell haladó politikai meggyőződés, nem kell kommunista világnézet, nem kell szenvedélyesen állást foglalni és igent mondani a magyar életnek arra a nagy átalakulására, melyet a kommunisták vezetnek. A Szovjetunióban a 30-as

években Lukács elvtárs és a szovjet írók zöme között folyó vitának ez volt a központi kérdése – és meg kell mondanunk, hogy a szovjet íróknak volt igazuk.

E megjegyzéseknek nem lehet feladatuk a politikai-társadalmi világnézet és az írói alkotás közötti összefüggések részletes történeti elemzése. Horváth Márton elvtárs helyesen állapította meg, hogy ami ebben a kérdésben érvényes a polgári realizmusra, nem érvényes a szocialista realizmusra. A Balzac-féle kettősség lehetősége abból fakadt, hogy a kapitalizmust éppen mert a feudalizmussal szemben ellentmondásosan volt haladó, lehetett bírálni romantikus-reakciós politikai álláspontról is. Azonban a kapitalizmus és a szocializmus között folyó harc korában az ilyen „objektivitásra" nincs lehetőség. Az épülő vagy felépített szocializmust ábrázolni haladó világnézet, szocialista öntudat nélkül nem lehet.

Amikor Lukács a nagy polgári realizmus alkotómódszereit igyekezett egyetlen követendő példaképpé tenni, a politikai világnézet és a valóság igazsághű ábrázolása közötti kettősség lehetőségét hirdetve, egyben – akarva-akaratlanul – a harcoló táborokkal, pártokkal szemben való „objektivizmus" lejtőjére csúszott. A Balzacra való állandó hivatkozásnak, a „nagy objektív költők" propagandájának végső értelme és kicsengése ez volt: a valóságot lehet ábrázolni, a pártok, az osztályok fölé emelkedve is.

Az objektivizmusnak ez a tendenciája Lukács elvtárs munkásságában, sajnos, lépten-nyomon fellelhető. Még ott is, ahol helyesek és mélyek irodalmi elemzései, még akkor is, ha helytállóak kritikai megállapításai, valahogy érezni a marxista–leninista *harcos szellemnek* a hiányát. Lukács elvtárs sokszor és helyesen fellépett az irodalmi arisztokratizmus, a néptől való elzárkózás ellen. De fel kell vetnem a kérdést: nem szenved-e Lukács elvtárs irodalomelméleti munkássága elég jelentős mértékben maga is az arisztokratizmusnak ebben a betegségében? Lukács elvtárs sokat és sok igazat írt – elsősorban a nagy orosz realisták és a nagy orosz demokratikus kritikusok tapasztalatai és elemzése alapján – az irodalom népiségének, a népélettel való egybeforrásának szükségszerűségéről. Egyik helyes megállapítása szerint: „a nagy kritikus az olvasónak ír elsősorban, nem az alkotónak". Nos, vonatkozik ez Lukács elvtárs elméleti munkásságára is? Vajjon igazán az „olvasóknak", a népnek ír-e, nyelvben, stílusban, tartalomban? Ha megnézzük kritikai munkásságának hatását, akkor erre a kér-

désre nem-mel kell felelnünk. Lukács elvtárs hatása egy szűk értelmiségi-irodalmi rétegen túl nem terjed. Keskeny uszálya van, inkább szektája, mint tábora, irodalmi „szakemberek", ínyencek, akik terminológiáját utánozzák. Lukács elvtárs önkritikájában beismeri, hogy ő is hibás abban, hogy álláspontját félremagyarázták és a népi demokráciával, a Párttal szemben ellenséges elemek a frakkjába kapaszkodtak. Helyes, hogy ezt felismerte. De tegyen még egy lépést előre. Rázza le magáról nemcsak a frakkjába kapaszkodókat, hanem saját neveltjeit és híveit is. Azokat, akik a kulturális élet különféle területein, mint szabadúszók, „partizánkodnak", elszakadva a Párttól, a munkásosztálytól, a néptől és akik finnyáskodva nézik le a kulturális életünkben most feltörő új, bizony sokszor nyers és művészileg faragatlan, de friss erőket. Forduljon Lukács elvtárs az új erők felé, forrjon össze jobban, mélyebben a Párttal, melynek több mint három évtizede hű tagja – és szabaduljon meg a „barátaitól".

V.

A Lukáccsal folytatott vitának az az értelme és célja, hogy leküzdjük saját sorainkban azokat a nézeteket, melyek akadályozták irodalmunk friss, fiatal erőinek kibontakozását, irodalmi közéletünknek a jelen, a népi demokrácia, a szocialista építés felé fordulását, íróink nevelését és nevelődését a szocialista realizmus szellemében, a tanulást a szovjet irodalom gazdag tapasztalataiból, az irodalmi pártosság, a pártirodalom lenini elvének érvényesülését.

Még mindig vannak, akik a pártirodalomtól, a Párt vezető és irányító szerepétől az irodalom területén is a magyar irodalom fejlődését, az írók alkotó munkájának szabadságát féltik és a magyar irodalom folytonossagának megszakadásától tartanak. De ha van a magyar irodalom folytonosságában bizonyos törés, akkor nem mi vagyunk „felelősek", hanem maga az élet. Nemcsak a magyar irodalom fejlődésében van törés, hanem a magyar társadalom fejlődésében is. Aki azt képzeli, hogy egy olyan forradalmi átalakulás, amilyen nálunk történt, nem hat az irodalom „folytonosságára", annak fogalma sincs társadalmi és irodalmi élet összefüggéseiről. Az irodalmi élet folytonosságának bizonyos megszakadásán nincs értelme siránkozni, a tényekkel bátran szembe kell nézni.

De a siránkozók megfeledkeznek fontos pozitív tényekről, melyek a „folytonosság" ún. megszakadásáról alkotott

képbe szervesen beletartoznak. Megfeledkeznek először arról, hogy a Párt vezetése az irodalomban, a pártszerűség elvének érvényesítése irodalom és közönség szerves kapcsolatának soha nem látott bensőségét és szorosságát jelenti. A burzsoá-társadalom írójának „szabadsága": egyben reménytelen elszigeteltség volt a néptől. Az épülő (és a felépült) szocializmus társadalmában a nép már nemcsak „kész" irodalmi műveket akar vásárolni, bocsánat a kifejezésért: „konfekcionált" irodalmat, hanem az alkotás munkájába magába avatkozik bele, megmondja, mit és milyent akar, az írókat arra igyekszik rávenni, hogy műveiket „mérték után" készítsék, a nép „testére szabják". A Párt vezetése: végső soron a nép „rendeléseinek", szükségleteinek, *bírálatának* továbbítását jelenti az írókhoz, az irodalom beillesztését újból a dolgozó nép életének egészébe, amelyből százados folyamat következtében kiszakadt, az irodalomnak a szocialista építés, a társadalmi nevelés szolgálatába állítását. Drótonrángatást, parancsolgatást, ledorongolást jelent ez? Nem, szó sincs róla. A Párt az irodalmat elsősorban *eszméivel* akarja irányítani, a nép, a munkásosztály, a Párt közvéleményétől nem független, hanem abba szervesen beletartozó és intézményeken nyugvó *irodalmi közvélemény* teremtésével.

De hiszen egyes írók elhallgattak – hangzik az ellenvetés. De azt hiszi valaki, hogy elhallgatásuk oka elsősorban az, hogy nem *engedik* őket írni, nem pedig sokkal inkább az, hogy *nem tudnak* írni, mert nincs miről és kinek? Nagy forradalmi változások idején *elkerülhetetlen*, hogy a régi írók egész sora körül elfogy a levegő, kicsúszik lábuk alól a talaj, mert az új élettel és az új közönséggel nem tudnak mit kezdeni. Ez az igazi oka annak, hogy elhallgattak, nem az, hogy nem engedik őket írni. Az irodalmi „folytonosság" e megszakadásáért kárpótol bennünket az, hogy új írók tűnnek fel a népből „új idők új dalaival".

Aki az idő rostáján kihull, *az vessen magára*. Bennünket nem vádolhat senki azzal, hogy évek hosszú során át nem vontuk kellő szélesre azoknak a körét, akiket rábeszéltünk, akiknek sokszor egyenesen udvaroltunk azért, hogy forduljanak szembe saját múltjukkal és csatlakozzanak a népi demokráciához. Nem rajtunk múlt, hogy ez a legtöbbnél nem történt meg.

1919 után bezzeg volt „önkritika" azoknál az íróknál, akik valaha, valamikor valamit is vétettek a régi rend ellen. Akkor arról volt szó, hogy visszafogadtassák és visszabűn-

bánják magukat a restaurált nagybirtokos és nagytőkés rendbe, volt bőven meaculpázás.

1945 után ilyesminek nyoma sem volt, pedig ok lett volna rá, nem kevesebb, mint 1919 után. A Horthy-korszak alatt az uralkodó rendszerrel való barátkozgatásnak a „történelmi osztály"-lyal való eszmei és valóságos koccintgatásnak, a fasiszta „koreszmével" való kacérkodásnak, a haladó emberiség, a forradalmi munkásság, a Szovjetunió, végső soron: a magyar dolgozó nép iránti hűtlenségnek bűnét éppen elegen követték el még olyanok is, akik „ellenzékben" voltak és a nép bajairól keseregtek.

Hol hangzott el egyetlen becsületes önkritikai szó ezekkel az eltévelyedésekkel kapcsolatban? Furcsa lehet annak az írónak a *saját műve* iránti becsületessége (a nép iránti becsületességről nem is szólva), aki nem tartja szükségesnek, hogy szembenézzen önmagával és kielemezze saját régi ballépéseit. Hol van egyetlen egy regény, önéletrajz, akármi, amelyben egyetlenegy író önkritikai módon irodalmi *folytonosságot* próbált volna teremteni régi és új munkássága között? (Darvas József az egyetlen, aki ezt megtette, pedig nem neki volt a legtöbb oka rá.)

Az irodalmi folytonosság fontosságának lebecsülése miatt tehát ne nekünk tegyenek szemrehányást. Régi íróink elég jelentős része becsületesen, komolyan bekapcsolódni népi demokráciánk irodalmi alkotó munkájába csak úgy tud, ha ezt az önkritikát elvégzi. Jól értsük meg: Nem elsősorban mi követeljük ezt tőlük, hanem – ha van – *saját* írói becsületességük, *saját* lelki és írói fejlődésük igazi folytonosságának érdeke. Különben: a múlt ballaszt lesz rajtuk, amely visszahúzza őket és nem engedi, hogy igazán komoly nagy irodalmi műveket alkossanak.

Jelenti mindez azt, hogy a Párt csak az új szocialista íróknak vesz irányt és a magyar irodalom folytonosságáról, régi íróink munkájáról lemond? Nem, nem jelenti.

Ezt azért kell külön nyomatékkal hangsúlyozni, mert az utóbbi időben felléptek nálunk olyan „baloldali" hangulatok és tendenciák (különösen néhány újsütetű kommunista irodalmár neofita buzgalmára gondolok), amelyek a lenini „pártirodalom" elvét időtől és tértől elvonatkozva nem mint a nevelés eszközét, hanem mint dorongot akarja alkalmazni, kizárva a demokrácia irodalmából mindazokat, akiknek műveit a lenini mértékkel még nem lehet mérni.

Ahogyan nevetséges lett volna – Lukács elvtárs szerint azonosítva Engels „iránykölteszetét" Lenin „pártirodalmá-

val" – pl. Arisztophanes-re, vagy Cervantes-re ráhúzni a „pártirodalom" fogalmát, éppoly hiba lenne ezt a lenini fogalmat egyszerűen Illyés Gyulára, vagy Veres Péterre alkalmazni. Az irodalom pártszerűségéért a pártirodalom elvének érvényesítéséért vívott harc nem zárja ki, hogy legyenek „útitársaink" és szövetségeseink az irodalmi fronton.

A Szovjetunió Bolsevik Pártja a szovjet irodalom megszületésének pillanatától kezdve pártosságra, pártszellemre nevelte az írókat és harcolt a proletárirodalom hegemóniájáért. De ugyancsak a szovjet irodalom megszületésének pillanatától kezdve fellépett a kommunista önhittség ellen, a parasztírók baráti támogatása és ideológiai megsegítése mellett, az „útitárs"-írók eltaszítása ellen. A Bolsevik Párt már 1925-ben hangsúlyozta „a legnagyobb tapintatnak, a legnagyobb óvatosságnak és türelemnek a szükségességét azokkal az irodalmi rétegekkel szemben, amelyek együtt mehetnek és fognak is menni a proletariátussal". Ugyanez ismétlődik 1928-ban: „A proletáríróknak küzdeniük kell minden olyan törekvés ellen, amely megvetően, vagy könnyelműen áll szemben az útitársakkal". A proletárirodalom hegemóniájáért folyó harc és a szövetséges írók türelmes nevelése: ez volt az az ideológiai folyamat, amelyből az egységes szovjet irodalom, amely már egészében pártirodalom, kialakult.

A mi „baloldali" túlzóink azt felejtik el, hogy az egységes szovjet irodalom, mint pártirodalom, hosszú, szívós munka eredménye, amely harc volt az ellenséges irodalommal, bírálat és támogatás volt a szövetséges és az útitárs-irodalom jóhiszemű részével szemben és buzdítás, vezetés, segítség, de állandó bírálat és önbírálat is volt a proletárirodalommal szemben és a benne fellépő „baloldali" önhittség, céhszerű elzárkózás, irodalmi egyeduralomra törekvés jelenségei ellen.

A mi irodalmi fejlődésünknek persze nem kell és nem is lehet a szovjet irodalom fejlődését lemásolnia. A különbségek a két ország társadalmi fejlődésének sajátosságaiból származnak. A Szovjetunió 1917-ben proletárdiktatúrával kezdte, polgárháborúval, hadikommunizmussal folytatta, majd áttérve a NEP-re, az új gazdaságpolitikára, a kapitalizmusnak is bizonyos mozgást engedélyezett, hogy lépésről lépésre szorítsa ki, majd általános támadással számolja fel a kapitalista elemeket és a sztálini ötéves tervekkel felépítse a szocializmust. Mi nem proletárdiktatúrával kezdtük, nálunk nem volt polgárháború és hadikommuniz-

mus, a kapitalista elemeknek mi nem a proletárdiktatúra fennállása és a hadikommunizmus után adtunk bizonyos mozgási lehetőséget, volt nekik elég „szabadságuk" a népi demokrácia koalíciós időszakában, mi építjük, de még nem építettük fel a szocializmust. Mindebből – sematikusan szólva – az következik, hogy a mi irodalmi fejlődésünk viszonylag „békésebb" lehet, mint volt a szovjet irodalomé, de egyben – bizonyos fokig – gyorsabb is lehet. Nálunk a szocialista realizmus, a pártirodalom elvének győzelme érdekében nem kell a proletárírókat, mint harci csoportot és irányzatot, *külön* megszerveznünk, a szovjet irodalom ún. RAPP-korszakát mi átugorjuk. Ugyanakkor sokkal kevésbé kell számolnunk erős, ellenséges irodalmi csoportokkal és sokkal gyorsabban vehetünk irányt a szövetséges és jóhiszemű útitárs-irodalom valóban szocialista-realista irodalommá való nevelésére és fejlesztésére.

Fejlődésünk e jelentős különbségeit, „ugrások" lehetőségét szem előtt tartva is, tudnunk kell, hogy *két alapvető feladatot* nem „ugorhatunk" át – éppen azért, mert nálunk még nem épült fel a szocializmus és irodalmunk még nem egységesen szocialista-realista pártirodalom – nem ugorhatjuk át a proletárirodalom, a szocialista-realista, a pártirodalom hegemóniájáért való harc feladatát és az irodalmi irányok és írók versengésének, egymással való szellemi mérkőzésének feladatát és szakaszát. Sztálin elvtárs mondta 1929-ben: „Persze, nagyon könnyű ‚bírálni' – írta Sztálin – és a nem-proletár irodalom betiltását követelni. De a legkönnyebbet nem szabad a legjobbnak tartani. Nem arról van szó, hogy betiltsunk, hanem arról, hogy lépésről lépésre kiszorítsuk a régi és az új nem-proletár makulatúrát a verseny révén, olyan valódi, érdekes, művészi, szovjetszellemű darabok teremtése útján, amelyek azt helyettesíteni tudják." (Sztálin, Összes Művei, oroszul XI. kötet, 328. old.).[12]

Sztálin ezt egyes szovjet színházak műsorpolitikájával kapcsolatban mondotta és szavait természetesen nem fogjuk úgy értelmezni, hogy miután nálunk nincs „régi és új nem-proletár makulatúra", teremtsük meg, hogy versenyezni lehessen vele, de szavainak módszertani lényege jelentős mértékben vonatkozik még irodalmi életünk mai fejlődési szakaszára. A „baloldali" túlzóknak azt kell megérteniök, hogy új, szocialista irodalmat adminisztratív rendszabályokkal teremteni nem lehet, hogy nevelni és nevelődni kell. Másrészt: a szövetséges és útitárs-írók gondolják meg, hogy

szövetséges és útitárs mivoltuk csak átmeneti állapot lehet, lépcsőfok, amelyen nem lehet megállni. A szocialista realizmushoz, a pártirodalomhoz való fejlődésüket nemcsak mi sürgetjük, hanem az élet maga. Igazi, komoly irodalom – bármilyen műfajról lehet is szó – a fejlődő valóságot kell hogy tükrözze, azokkal a nagy kérdésekkel kell hogy foglalkozzék, amelyek a nemzeti élet központjában állnak, amelyeknek megoldásán a nép fáradozik. A mi életünk középpontjában a szocializmus építése áll, a Párt vezető szerepe az életben magában van benne: mindezt az irodalmi alkotás más módszerével, mint a szocialista realizmussal, hovatovább nem lehet ábrázolni. A szocialista építést, a Pártnak a nép életében játszott vezető szerepét kívülállva, a nép harcain felülemelkedve, pártosság nélkül, a régi realizmus „objektivizmusával" nem lehet, vagy egyre kevésbé lehet ábrázolni. Bizonyítja ezt pl. Veres Péter fejlődése, aki mint paraszti-realista író, az új paraszti élet ábrázolása közben – tehát nem holmi előre megfontolt „politikai" szándékkal – beleütközött a termelőszövetkezet, a kommunista paraszt, a Párt szerepének kérdésébe és e kérdések *írói* megoldása közben szinte az alkotás kényszere alatt fejlődik a paraszti-realizmusból a szocialista realizmusba. Bizonyítja ezt – egyelőre még ellenkező előjellel – Illyés Gyula, akinek egyre kevésbé fog adni a fejlődő élet írói élménylehetőséget és anyagot olyan szép költemény megírására, mint a *Két kéz*, mely tértől függetlenül áll ki általában a dolgozó ember mellett, de elkerül minden vonatkozást a *mai* dolgozó emberhez, aki nem általában fáradozik, hanem a szocializmust építi.

VI.

Proletárirodalom hegemóniájáról beszéltünk. De ezt nem lehet elrendelni, hanem ki kell vívni és – érdemelni. A kivíváshoz és kiérdemléshez az kell, hogy a kommunista írók és kritikusok soraiban leküzdjük a „baloldaliság", a „kommunista gőg" hangulatait. Egyik fontos jelensége ennek az, hogy a magyar irodalom klasszikus hagyományait lebecsülik, félvállról veszik. Szolgáljon tanulságul számunkra a szovjet irodalom, amelynek fejlődése során a Bolsevik Párt állandóan küzdött a klasszikus örökség leküzdése ellen, ebben a lebecsülésben látva a proletárirodalom „baloldali" elhajlásának, céhszerű elzárkózásának egyik legfontosabb megnyilvánulását, vezetőszerepe megvalósulásának egyik legfontosabb akadályát.

A mi „baloldali" túlzóink gyakran azzal érvelnek, hogy most még nem érünk rá a magyar klasszikus örökség birtokbavételével foglalkozni, mert ezzel ma a „jobboldal" malmára hajtanók a vizet és a szovjet irodalom népszerűsítését és térhódítását veszélyeztetnénk.

Érdemes ennek az együgyűségnek a cáfolására pazarolni a papírt? Érdemes, mert ez az együgyűség megvan és veszedelmet jelent. Ez a „baloldaliság" az oka annak, hogy üzemi könyvtárainkban sokszor nem kap „helyet" Arany János, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán. Ez az oka annak, hogy vezető lapjaink kultúrrovatában (ez alól sajnos a *Szabad Nép* kultúrrovata sem kivétel) alig találkozunk klasszikus irodalmunk kritikai méltatásával. Ez az oka annak, hogy bizonyos „radikális" kritikusaink szembeállítják egymással a szovjet irodalom népszerűsítésének és a magyar klasszikus irodalom népszerűsítésének feladatát. Ez az oka annak is, hogy költészetünk *forradalmi-demokratikus* vonalának „kidolgozása" kedvéért egyesek „kiselejtezik" belőle Arany Jánost, vagy Vörösmarty Mihályt és abból az én megállapításomból, hogy Petőfi Sándor költészete nem egyszerű folytatása volt a reformkorének, hanem ugrás és törés is volt, azt a következtetést vonták le, hogy semmi köze sem volt a reformkor költészetéhez, amelyet csak úgy sommásan *„liberális"*-nak nyilvánítanak.

Szabadíts meg Isten az ilyen „baloldali" jóbarátoktól, mert akkor az ellenséggel könnyebben végzünk. Amikor szovjet írók, művészek látogatnak hozzánk, kritikai megjegyzéseikben és baráti tanácsaikban mindig ott szerepel: mi, magyar kommunisták elhanyagoljuk irodalmunk és művészetünk klasszikus örökségét. Az ő számukra természetes, hogy a magyar szocialista kultúra megteremtése, aminek szerves része a tanulás a szovjet kultúrától, elválaszthatatlan saját haladó kultúránk hagyományainak kritikai feltárásától és elsajátításától. Szovjet embereknek kell hozzánk jönniök, hogy felfedezzék számunkra Munkácsy Mihályt! Tyihonovnak kell megmagyaráznia, milyen kincsek vannak évszázadok magyar költészetében!

Miért kell proletárirodalmunknak, pártirodalmunknak, kultúrfrontunk minden munkásának ezen a magatartáson gyökeresen változtatnia? Nem utolsó sorban *mesterségbeli* szempontból. A klasszikus irodalom komoly tanulmányozására – a többi között – azért van szükség, hogy új íróink megtanuljanak *jobban* írni, gazdagabban és mélyebben embert ábrázolni, *szebb magyar nyelven* szólni közönsé-

günkhöz. Klasszikus íróink a *maguk* világát – valljuk be – jobban ábrázolták, mint az új íróink a *mi* világunkat. A mi fiatal szocialista íróink fejlődni fognak bizonyára. De ehhez az kell, hogy tanuljanak az élettől, a Párttól, a szovjet irodalomtól, de nem utolsó sorban a múlt nagy magyar íróitól is. A jelent ábrázolni nem lehet a múlt ismerete nélkül. Az új szocialista ember azáltal lesz azzá, amivé lett és lesz, hogy legyőzi a régit. A letűnt világot megismerni vajjon miből lehet jobban, mint klasszikus irodalmunkból? Hazaszeretetre nevelni csak úgy lehet, ha felébresztjük és ébrentartjuk népünkben azt a tudatot, hogy a jelen harcai és a múlt harcai között mély összefüggés van, hogy újat alkotva is folytatjuk azt, amit a magyar nép legjobbjai elkezdtek, és mi betetőzünk. A klasszikus örökség kritikai elsajátítása nélkül hazafias nevelés nincs és nem lehet. A szocialista kultúra: harcos, humanista kultúra. De a mi harcunkat a szocialista humanizmusért, a valóban emberi, mert kizsákmányolástól mentes társadalomért erősíti, szélesíti az a felismerés, hogy a régi embertelen világot nemcsak mi gyűlöltük, hanem azok a nagy, kritikai realisták is, akik – mint Eötvös József, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond – megrázó erővel leplezték le a régi világ züllöttségét és rothadtságát. A halálos ítéletet e régi világ fölött mi hajtjuk végre, de Móricz az *Úri-muri*-ban, a *Rokonok*-ban, a *Kivilágos kivirradatig*-ban már kimondta, hogy ez a világ megérett a pusztulásra.

A klasszikus realista örökség megbecsülése és komoly tanulmányozása persze korántsem jelenti, hogy lemondunk nagy realista íróink gyengéinek, osztálykorlátainak kimondásáról és megbírálásáról. Eötvös József, tudjuk, nemcsak a *Falu jegyzőjé*-nek és a *Parasztfelkelés Magyarországának* írója volt, hanem az az ember is, akit megrémített 1848 vihara és aki 1867 után megalkudott. Mikszáthról is tudjuk, hogy nemcsak gyilkos szatírával bírálta az úri Magyarországot, hanem cinikus derűvel is szemlélte ezt a pusztulást, anélkül, hogy egyben a *népi* elkeseredésnek is hangot adott volna. Móricz Zsigmond, aki pedig élete utolsó szakaszában már kereste a népi forradalom kivezető útját a dzsentri Magyarország pusztulásából, mégsem tudta teljesen felszabadítani magát bizonyos mélabús rokonszenv, bizonyos „magyar szolidaritás" érzésétől, az *Úri muri* saját hajlékukat, de az országot is felgyújtó züllött, úri banda iránt.

Nem hunyjuk be tehát szemünket klasszikus realistáink osztálykorlátaival és ezekből származó gyengéivel szem-

ben, de azt *is* tudjuk, hogy művük, jelentőségük, szerepük a magyar irodalom történetében nem jellemezhető és érthető meg csak ezekből az osztálykorlátokból. Megértjük-e Eötvös Józsefet csak abból, hogy báró volt és a megalkuvó Batthyány-kormánynak a szabadságot cserbehagyó minisztere? Megértjük-e Mikszáthot csak abból, hogy Tisza Kálmán *kártyapartnere volt*?

A klasszikus örökség lebecsülői sokszor azzal leplezik magukat, hogy a múlt nagy klasszikusaira „osztály"-címkét ragasztanak. De a kritikai realisták életművét korántsem jellemeztük azzal, hogy „polgári"-nak nevezzük őket. Persze, polgáriak voltak, sőt egyikük-másikuk féllábbal még feudális talajon is állt. De ne feledjük: a polgárság szóvivői is voltak valamikor a haladás szóvivői, *ami azt jelenti*, hogy saját korukban nemcsak a polgárság, hanem az egész nép vágyainak és törekvéseinek adtak hangot. Ezért kell megtalálnunk velük az eleven kapcsolatot, tudva, hogy ami tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúránk nem utolsó sorban a magyar nép kultúrájára épül, amiben múltunk e nagy bírálói és leleplezői, de éppen ezzel a *nép ítéletének* kimondói elválaszthatatlanul beletartoznak.

VII.

A Párt minden erővel támogatni fogja a fiatal szocialista-realista irodalom friss, de fejlődő hajtásait. De ehhez a támogatáshoz tartozik nemcsak az előlegezés, a jóakarat, sőt bizonyos fokú elnézés is a kezdet elkerülhetetlen növekedési nehézségeinél, hanem a bírálat is, az igények és követelmények fokozása. A szocialista-realista, a pártirodalom hegemóniája, nem utolsósorban azon múlik, hogy sikerül-e fejlesztenünk *színvonalát*.

Fiatal és izmosodó szocialista irodalmunk legfőbb gyengesége az ábrázolás bizonyos sematizmusa. A regényekben, a színpadon az alakok többnyire nem elég elevenek. Az ember gyakran azt érzi, hogy az ábrázolt emberekből az író szól, nem a valóság. Pedig az az igazság, amelyet Marx Lassalle-lal folytatott vitájában Shakespeare és Schiller alkotási módszerének szembeállításával fejezett ki, a múlt irodalmára és a szocialista irodalomra egyaránt érvényes. Az író írja az igazat, a valóságot ábrázolja, *ne* ő szóljon bele alakjainak mondanivalójába, hanem őket beszéltesse. Ez korántsem mond ellent az irodalom pártszerűségének, ellenkezőleg. A Párt szerepének ábrázolását, a szocialista építés pátoszát az írók ne *kívülről* vigyék bele

az életbe, hiszen benne van az magában a valóságban. Ezzel kapcsolatban új irodalmunkban, íróink magatartásában két véglettel találkozunk. Az egyik – gyermekbetegség, amiből új íróink ki fognak lábolni – a lelkesedés permanenciája, merevvé és külsőlegessé válása. Egy vers attól még nem lesz jó szocialista költeménnyé, hogy a „párt" – nagy-, vagy kisbetűvel – mint nélkülözhetetlen külső kellék, bele van illesztve. A másik – veszedelmesebb – véglet a pátosznélküliségnek cinizmussá fajulása, oly felfogása az életet magát jobban átható pártszerűségnek, munkalelkesedésnek, politikai öntudatnak, mintha ez a pátosz és öntudat nem a valóságnak magának volna szerves része, hanem mesterséges és külsődleges tartozéka. Az írói hitetlenség az új valósággal szemben ilyenkor cinikus „objektivizmussá" fajul. Ezt a tendenciát látjuk, sajnos, az egyébként tehetséges fiatal Nagy Sándornál.

Fiatal szocialista irodalmunk bizonyos sematizmusa, alakjainak bizonyos vérszegénysége abból ered, hogy íróink egy része visszariad a lélek rajzától és a magánélet problémáinak ábrázolásától. A polgári reakciós „pszichologizmus" önfertőzésével szemben ez talán érthető ellenhatás, de vigyázzunk, ne öntsük ki a fürdővízzel a gyereket is. Ne feledkezzünk meg Sztálin nagyszerű szaváról: „Az írók a lélek mérnökei!" A szocialista építés embere, a munkás, a termelőszövetkezet parasztja, a Sztahánov-mozgalom vegyes brigádjaiban résztvevő mérnök nemcsak a tervet teljesíti túl, a mélyszántást végzi, nemcsak újítja a technikát, hanem szoros kölcsönhatásban munkájával, lélekben is nő, fejlődik. A szocialista-realista irodalomnak nem szabad elhanyagolnia társadalmunk, embereink fejlődésének ezt a lelki oldalát sem, különben szárazzá, merevvé válik. Ezzel függ össze az a másik kérdés, hogy íróink egy része hátatfordít a magánélet problémáinak. A polgári irodalom a közéletnek fordít hátat, hősei és alakjai legtöbbször apolitikus lények, látszólag nincs közük a társadalomhoz, az osztályharcokhoz. A proletárirodalom – helyesen – a tudatosan cselekvő, a közéletben résztvevő, küzdő, harcoló embert ábrázolja. De a közéletben harcosan résztvevő embernek is van – politikai öntudatától, közéleti munkájától *nem* függetlenül, hanem vele szoros kölcsönhatásban – magánélete. A sztahánovista is szeret, családja van, de új módon szeret, és családjához, asszonyához, gyermekéhez való viszonyát is új módon alakítja. A mi új irodalmunk nem fordíthat hátat ezeknek a problémáknak. Aki ismeri az életet, tudja, meny-

nyi nehézség, sőt konfliktus származik a családban, férfi és nő viszonyában éppen annak következtében, hogy a szocialista átalakulás felforgatja a régi családi életet, a férfi vagy a nő termelő és közéleti munkája, egyiknek vagy másiknak gyorsabb fejlődése miatt válságokat idéz elő – az irodalom kötelessége megmutatni ezeket a sokszor fájó és nehéz problémákat és segíteni kialakítani a családi, a szellemi életnek a mi új erkölcsünkre épülő, valóban emberi formáit.

A mi új, fejlődő szocialista-realista irodalmunk bizonyára leküzdi ezeket a gyermekbetegségeket, ha kész tanulni az élettől és mélyen, odaadóan tanulmányozza a valóság teljes gazdagságát. Mert ez a legfontosabb. A marxista–leninista világnézet elsajátítása, a társadalom fejlődési törvényeinek, mozgató erőinek ismerete döntő feltétel, de *ez nem pótolja* magának az életnek ismeretét és tanulmányozását, a maga gazdag sokoldalúságában. Ebben – de csak ebben az értelemben – igaz ma is a goethei mondás: szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája. Az irodalomra, az írói alkotómódszerre, világnézet és élettapasztalat viszonyára is érvényes Sztálin mondása: „Természetes, hogy az elmélet tárgytalanná válik, ha nem kapcsolódik a forradalmi gyakorlattal, éppúgy, mint ahogy a gyakorlat is vakká lesz, ha nem világítja meg útját a forradalmi elmélettel." Szocialista íróink felé ma inkább a tétel első felét, szövetséges és útitárs íróink felé inkább második felét kell hangsúlyozni.

Fiatal (és öreg) szocialista íróink legyenek bátrabbak, merészebbek a valóság ábrázolásában. Ne féljenek a nehézségek leírásától, ne egyszerűsítsék az életet, ne azt a hangulatot erősítsék népünkben, hogy „minden simán megy", hanem azt a hangulatot, hogy simán semmi sem megy, nehézségek vannak és lesznek, de leküzdjük őket. Ne féljenek a bírálattól, sőt fogyatékosságaink ostorozásától sem, nem gyenge és beteg újszülött a mi, szocializmust építő népi demokráciánk, amely körül csak lábujjhegyen szabad járni és félteni kell minden fuvalattól.

Miről írjanak az írók? Nem akarjuk megkötni a kezüket a témaválasztásnál. A szocialista realizmus irodalma foglalkozhatik a múlttal is – példa rá a szovjet irodalom számos alkotása Gorkij *Klim Szamgin*-jától Gladkov utolsó önéletrajzi regényéig *Gyermekéveim*-ről – mert megmutatni a múltat, mint a jelenhez vezető fejlődést, szép és méltó írói feladat. Foglalkozhatnak az ellenség ábrázolásával is, anélkül, hogy lebecsülnék és papírmasé alakként ábrázol-

nák, de persze anélkül is, hogy belőle csináljanak „központi hőst" és így akarva-akaratlanul „tragikus" figurává nagyítsák. Erre az utóbbira íróink egy részénél van hajlandóság. Az ellenség sematizálásának, lebecsülésének veszélye elől menekülve a másik végletbe hajlandók esni: nem proletárosztályszempontból, tehát bizonyos fokig szükségképpen „kívülről" nézve ábrázolják, hanem „belülről", az ellenséget saját magáról alkotott nézetei, helyzetének saját tudatában való tükröződése alapján rajzolják. (Déry Tibor: *Tükör* c. darabja elrettentő példája volt ennek az ábrázolási módnak.) Egyesek egész elméletet csinálnak ehhez a hamis ábrázolási módhoz, azt fejtegetve például, hogy a drámának központi alakja, hőse csak olyan ember lehet, aki „középen áll". Háy Gyula ezt Gorkij *Ellenségek* c. darabjával kapcsolatban fejtegeti, Hont Ferenc pedig Mándy Éva darabjával kapcsolatban egyenesen azt állítja fel követelményként, hogy a drámai összeütközést magának a központi hősnek a személyébe kell helyezni. (Mindezeket a teóriákat alátámasztották Lukács elvtársnak Solohov és Virta könyveiről megjelent írásai.)

Nem kötjük meg íróink kezét a téma és a hős megválasztásánál, de semmiesetre sem orientáljuk őket olyan alkotásokra, amelyeknek központi hőse az ellenség, vagy holmi proletár-Hamlet. Pozitív hősökre orientáljuk őket és olyan témákra, amelyeknek anyaga lehetővé teszi e pozitív hősök teljes emberi kibontakozását, nehézségeken, hibákon, konfliktusokon át. Az új magyar szocialista-realista irodalom pozitív hőse az ötéves tervet megvalósító dolgozó ember legyen, közéleti munkájának, érzelmi világának teljes gazdagságában. Csak ilyen irodalom teljesíti nagy feladatát: népünk, ifjúságunk nevelését munkára, önzetlenségre, hősiességre, hazaszeretetre.

*

Arról beszéltünk, hogy az irodalmi élet pártvezetése intézményesen biztosított irodalmi közvélemény kialakítását követeli meg. Ez az intézményes biztosíték a Magyar Írók Szövetsége, erős, ideológiailag egységes pártszervezettel. Ideje, hogy Írószövetségünk papíron élő szervezetből eleven szervezetté váljék, amely alkalmas arra, hogy megvitassa és tisztázza irodalmi életünk problémáit. Ideje, hogy az Írószövetség pártszervezete végre munkába kezdjen, hogy Pártunknak legyen mire támaszkodnia irodalmi életünk vezetésének megvalósításánál.

Horváth Márton

MEGJEGYZÉSEK DEMOKRATIKUS IRODALMUNK KIALAKULÁSÁHOZ

Az elmúlt öt év harcai nem voltak könnyűek irodalmunk frontján sem. A fordulat körvonalai ma már ezen a területen is kezdenek kibontakozni. Születő új és fejlődő régi íróink zöme egyre sikeresebben veszi át épülő országunk és építő népünk gyors munkaütemét. De éppen irodalmi frontunkon aratott új győzelmeink teszik fokozottabban időszerűvé az elmúlt évek nehézségeinek világosabb feltárását. A közelmúlt irodalmi jelenségeinek újraidézésében szükségképpen a kritika, a polémia hangja uralkodik.

Talán nem elég erősen. Minél világosabban látjuk eddigi munkánk (túlnyomórészt objektív) nehézségeit és hiányosságait, annál gyorsabb és alaposabb lehet irodalmi fejlődésünk. A felszabadulásunk utáni, múltat idéző cikkek és előadások bevezetőjében éppen e nehézségeket és hiányosságokat: az *akkori* környezetet kívánom felvázolni.

Túl sötét lesz a kép? Nem kell ettől tartanunk, ha figyelembe vesszük mai növekvő és biztató eredményeinket. A közelmúlt hiányainak feltárása figyelmeztet az elvégzendő feladat teljes nagyságára.

Évek politikai, gazdasági, világnézeti fejlődésének eredményeként a munkához és a társadalmi tulajdonhoz fűződő alapvetően új viszony alakul ki lassan milliókban. Fokról fokra a szocializmus világnézetét teszik magukévá a dolgozók, s az ember évezredes tudata átformálódik a mi hazánkban is. Irodalmi eredményeink nyomán még határozottabban és világosabban elmondhatjuk azokról az évekről, amelyekről e cikkek nagyobb része szól, hogy irodalmunk nem egyszer magárahagyta a mindennél nagyobb feladat elvégzésében Pártunkat és népünket. Kevéssé segítette az irodalom a felszabadulás, a földreform, az infláció, az újjáépítés, az osztályellenséggel vívott harc különböző szakaszaiban. Munkásosztályunk legjobbjai a munka heroizmusát szinte kizárólag a Párt közvetlen szavából és példájából, a szovjet sztahánovistáktól és a szovjet regényekből tanulták – s csak kevéssé a magyar íróktól és költőktől. Íróink nemigen voltak ott, hogy éles szemükkel segítsenek az ellenség leleplezésében és megsemmisítésében.

Feladatunkat enélkül is végeztük, de talán egy árnyalattal nehezebben. A Kommunista és Munkás Pártok Iengyelországi értekezletén Malenkov elvtárs kifejtette: „Amikor a SzK(b)P Központi Bizottsága kidomborította az irodalom és művészet társadalmat átalakító s a népnek kommunista átnevelését elősegítő szerepét különösen az ifjúság helyes nevelése terén, azzal, hogy az új nemzedéket derűssé, a kommunizmus ügyében hívővé, semmi akadálytól sem visszariadóvá és minden nehézséget legyőzni késszé neveljék – a Központi Bizottság rámutatott arra, hogy a szovjet íróknak, a szovjet művészet és kultúra művelőinek nem lehetnek más érdekeik, mint a nép érdekei, az állam érdekei... Országunk irodalmát és művészetét alkotómunkájában annak kell irányítani, ami a Szovjetország életbevágó alapját alkotja: a szovjet politikának."

Ha nálunk bizonyos hiányok voltak az ifjúság helyes nevelésében és odaadó lelkesedésében, ha a munkaverseny és munkaerkölcs gyorsabb kifejlesztésében nem értünk el még nagyobb eredményeket, ha az értelmiség habozása sokáig tartott, ha a dolgozó parasztság termelőszövetkezetekbe tömörítése a paraszti előítéletek erős falába ütközik, mindebben – a többi mellett – irodalmi elmaradottságunknak *is* része volt. Korszakos győzelmeinket gyakorlatilag a magyar irodalom segédcsapatának csak gyenge támogatásával vívta ki a Párt.

Irodalmi elmaradottságunknak objektív és szubjektív okai voltak.

Nálunk a forradalmat megelőző években és évtizedekben nem alakulhatott ki olyan számottevő munkásirodalom, amely az osztály forradalmi célkitűzéseit, új társadalom teremtésére irányuló igényeit, az ellenforradalmi elnyomás éles és következetes kritikáját tartalmazhatta volna.

A forradalom politikai, gazdasági és kulturális feladatainak megoldásában természetesen van bizonyos időbeli eltolódás: a kulturális forradalom *végigvitele* a politikai és gazdasági *után* fejeződik be. De a kulturális forradalom *felvetésében*, kezdeteiben igen gyakran *megelőzi* a hatalomért vívott forradalmi harcokat. A proletariátus ideológiájában nemcsak a tudományos szocializmus, a dialektikus és történelmi materializmus világnézete előzte meg (és készítette elő) a proletárforradalom korszakát, hanem szükségszerűen a proletár művészet és irodalom jelentkezése is. (Gorkij, József Attila stb.) Ez egyébként polgári forradalmak és irodalom viszonyára is vonatkozik.

A győztes proletárforradalom előtti proletárirodalom természetesen nem kifejlett szocialista irodalom. De ugyanúgy, ahogy a forradalom előkészítése és végrehajtása a *legdöntőbb lépés* a szocialista társadalom felépítéséhez – ez a proletárirodalom is igen lényeges tényező a szocialista irodalom kialakulásához.

Az uralkodó osztály ellenforradalmi ébersége, az elnyomott osztályok, az illegális kommunista mozgalom gyengesége következtében a proletárirodalom egyetlen, valóban reprezentáns képviselője Magyarországon József Attila. Szinte egymagában – semmiképp nem jelenthette úgy a magyar proletárirodalom „jogfolytonosságát", mint az oroszét Gorkij. Legnagyobb verseiben ott izzik ugyan a munkásosztály végső győzelmének megingathatatlan hite, sőt a demokratikus nemzeti összefogás programja és a Horthy-rendszernek a legalitás határait feszegető éles kritikája is. Verseinek egy része azonban a szörnyű és *kiúttalan* pusztulást tükrözi. Nem saját hibájából, de bizonyos fokig mégis csak eltávolodott a Párttól. Egész művének legnagyobb korlátja az, hogy politikai programjában nem támaszkodik a Szovjetunióra: innen az izolálódás és a pusztulás. Elvont „szocializmus", mely nem függött össze a Szovjetunió és a Párt eleven életével, nem lehetett ellensúly a fasizmus nagyon is fizikai jelenlétével szemben. Ez egyébként József Attila legnagyobb egyéni és költői tragédiája. József Attila a magyar proletárirodalom legnagyobb értéke, igaz – de egyetlen őse nem lehet. Nem véletlen, hogy a felszabadulás után a jobboldal, a reakció költőinél is (rajtuk a sor a „pusztulásban") gyakran lehet József Attila-szerű formai hatásokat felfedezni.

Többi „régi" kommunista írónk tevékenysége még sokkal kevésbé válhatott az új irodalom kiindulópontjává, mint Józsefé Attiláé. Egy szempillantás meggyőzhet erről. Az emigrációból hazatért írók közül elsősorban a magyar és szovjet irodalmi tradíciókat bizonyos fokig képviselő Illés Bélának voltak nagy és megérdemelt sikerei. Az ellenforradalmi korszak szimpatizáló, kommunista írói: Déry, Nagy Lajos és Tersánszky eleinte sok változtatás nélkül ismételte önmagát, Nagy Lajosnál ez keserű és kisszerű, nem a lényegről szóló, véletlen-témájú novellákban, befelé forduló önéletrajzában és egy át nem érzett optimizmussal megírt falusi könyvében mutatkozott meg. Nagy Lajos példája mutatta legjobban, hogy az a világgyűlölet és kisszerű „cseppben a tenger" tematika, mely a Horthy-rendszer alatt kis remek-

műveket tudott létrehozni – a változott világban jelentéktelenebbé olvadt. Tersánszky anarchista, akinek írás- és harcmodora csak annyiban változott meg, hogy gúnynyilait a régi rendszer mellett ellenünk is irányította.

Legjelentékenyebb regényírónk Déry Tibor, akinek óriási érdeme, hogy (Gergely régi kísérleteit nem számítva) elsőnek jutott a regényírásban odáig, hogy a polgári társadalom tudatos kritikája mellett, a kommunista mozgalom alakjait is felvonultatta nagy művében. A Horthy-rendszer idején eljutott a *Befejezetlen mondat*-ig, amely azonban minden értéke mellett politikailag és művészileg egyaránt befejezetlen. Az illegalitás korszakában Déry bizonyos fokig megismerkedett a mozgalommal – de nem a jó oldalról. Eljutott a Horthy-társadalom elég messzemenő kritikájához és a kommunista alakokkal való rokonszenvhez, de csak addig a fokig, ameddig valamikor Gide és Malraux eljutott. Nem az a fő hiánya az ő kommunista ábrázolásának, hogy szektáriánus figurákat és mozgalmat rajzol, hanem az, hogy „szovjet-mentes" kommunistáinak nem ad támasztékot, biztonságot, értelmet a Szovjetunió létezése. Demokratikus életünk és munkásaink ábrázolásában kezdetben megtartotta polgári-ellenzéki korlátoltságát. Politikai és világnézeti hibái visszatükröződtek művészi magatartásában is: Proust arisztokratikus, tájakat, tárgyakat, embereket egybeolvasztó „művészi" részvétlensége, Hemingway és Steinbeck-szerű előszeretet az excentrikus iránt, Malraux immorális „hőskultusza", mely szinte egy síkra helyezi a fasisztát és a kommunistát (*Itthon* című színdarabja). Déry azonban elég nagy és önálló tehetség ahhoz, hogy meg tudjon szabadulni az ilyen hatásoktól, ha nagyobb segítséget kap tőlünk, pontosabban: ha nem hibáit, hanem az erényeit dédelgetjük.

A kommunista munkásírók egy másik, felszabadulás-előtti csoportjához azok tartoztak, akik a Horthy-rendszer idején féllegális folyóiratok, alkalmi antológiák és részben a Népszava körül csoportosultak. Főleg a nyomort ábrázolták tárcákkal és versekkel, aprólékos, kis-műves, levegőtlen, nem egyszer naturalizmusba hajló írásokkal. Kétségtelenül hasznos és önfeláldozó harcuk a rendszer ellen ugyanakkor bátortalan is volt. Pillanatképszerűen megmerevítették a munkásság helyzetét a végső elesettség állapotában. Jövőről, győzelemről, elhivatottságunkról a nemzet vezetésére, a parasztsághoz fűződő viszonyunkról látszólag semmit nem tudtak. Ezek a fiatal és egyénileg nagy áldoza-

tot hozó írók a magyar munkásosztályt lényegében gettóban ábrázolták: ideológiailag, politikailag és művészileg meggörnyedtek az ellenforradalom nyomása alatt. A felszabadulás után vaksin, értetlenül néztek körül, nem értették a forradalom kezdetének polgári szakaszát, a Párt parasztpolitikáját, nemzeti politikáját, gyakran 19-es áramlatok szóvivői lettek, meghasonlottak, „baloldaliak", vagy szociáldemokraták lettek, legtöbben átmenetileg elhallgattak.

S végül volt egy olyan csoportja a kommunista párttag íróknak és költőknek, akik sem előbb, sem később nem változtattak politikai és művészeti értelemben polgári magatartásukon.

Irodalmi elmaradottságunk másik oka forradalmunk különleges, pontosabban: népi demokratikus jellegében keresendő. A magyar átalakulás gyakorlatilag belső forradalmi harc nélkül kezdődött. A felszín: az ideológiai rétegek átmenetileg csaknem érintetlenek maradtak. Sőt, a forradalom első periódusának polgári jellege még átmeneti „fejlődésnek" is indította a polgári irodalmat. A legkifejezettebb fasiszta irodalom kivételével a legkülönbözőbb árnyalatú polgári irodalom a teljes szabad verseny szellemében gyors, mocsári virágzásnak indult. A „demokrata" írók, akik a fasizmus alatt „ellenzékben" voltak, „ellenállásuk" következtében polgárjogot nyertek természetesen a polgári forradalom Magyarországában. Így a nyugati orientációjú nagypolgárság irodalma (Márai, Zilahy); az ugyancsak nyugati (francia) orientációjú, a munkásságtól való paraszti és értelmiségi elkülönülést hirdető Illyés, Németh László stb.; a weimári proletkulturos és absztrakt irányzatokat hirdető, főleg szociáldemokrata törekvések, a Babits-epigonok Újhold-köre; a szürrealizmus és egzisztenciálizmus dekadens burzsoá áramlatainak az írói különböző folyóiratok körül.

Az 1945–46-os indulásra, a forradalom „polgári" szakaszának „szabadságára" természetesen jellemző volt az egész vonalon – népieseknél csak úgy, mint urbánusoknál – Sinkától Máraiig, hogy ott folytatták, ahol abbahagyták. Az „urbánusok" nevében Vas István 1946-ban kijelentette a *Magyarok*-ban: „Vagyunk néhányan, akiknek sem okunk, sem kedvünk mást folytatni, mint amit elkezdtünk . . ." Vas István szerint az adja erre a jogot, hogy „az urbánusok legnagyobb érdeme, hogy tisztán tartották ágyukat, és nem öltötték magukra a rendszer jelmezét".[1] Elég szerény jogcím – különösen, ha meggondoljuk, hogy ez az ágy és jel-

mezhistória nem kizárólag rajtuk múlott. Ugyanígy a reakciós irányzatok szabadságát hirdette Kassák az *Alkotás* programcikkében: „Végzetes bűn lenne tehát bírói ítéletet hoznunk élő művészetünk különböző irányzatai ellen. Legyünk meggyőződve felőle, hogy minden igazi művész a maga módján a valóság gyökeréig akar leásni . . ." A *Válasz* is hasonlóan: a jobboldali vezetéssel „szekértáborban" tömörített reakciós „parasztegység"-gel kísérletezik – akár az 1943-as szárszói konferencián. Ugyancsak a *Válaszban* Cz. I. elárulja, hogy ez az „írói nemzedék" mennyiben volt a fasizmus „ellenzéke": „ez a nemzedék nem népellenessége miatt ellenezte a fasizmust, hanem mert általában – bármennyire is tébolyultan – de politika volt."

Ennek ellenére a polgári „demokrata" irodalomnak legelső jelentkezését a maga idejében nem lehetett *csak* negatívan értékelni. Kétségtelen, hogy a fasizmusnak ez a következetlen, polgári „ellenzéke" hozzájárult eleinte ahhoz, hogy a nyilas és részben a horthysta befolyást visszaszorítottuk a kispolgári és értelmiségi rétegeknél. 1945-ben körülbelül az első választásokig, a felszabadulás és a Szovjet Hadsereg jelenlétének és a földreform villámgyors végrehajtásának közvetlen hatása alatt ez a polgári irodalom még kísérletezett egy dadogó forradalmisággal. (Zilahy publicisztikai működése, Márai polgárságot temető, viszonylag legpozitívabb írásai, Illyés földreformos riportsorozata, *Cserepezők* és más versei: *aki* nem hallgatott közülük, az „nagyot", radikálisat akart mondani.) Ezek a pincéből előjövő írókiválóságok nem tudták eleinte, hogy hányódó hajójuk a proletárdiktatúra jéghegyei közé került-e, vagy a polgári demokrácia jóreménységfokán kötött-e ki?

A forradalom első szakaszában fellendült polgári jellegű irodalom hatása azonban igen gyorsan visszájára fordult. Finom ösztönükkel gyorsan tájékozódtak, s amikor a háború végeztével kialakult az angol–amerikai „ellensúly", a 17 százalékos kommunista eredmény, s főleg, mikor 1946 elején megindítottuk első nagy és lényegében antikapitalista-jellegű ellentámadásainkat a burzsoázia politikai főerői ellen: lényegében az egész „szabad" polgári-paraszti weimári irodalom a forradalom folytatása ellen fordult. A szabad verseny e polgári irodalma, melyben a szivárvány valamennyi árnyalata megtalálható volt (a vöröst is beleértve) – politikailag csak annyiban bomlott csoportokra, hogy voltak „radikálisok", akik megelégedtek volna a „megállással" és voltak „reálpolitikusok", akik mindent vissza

szerettek volna csinálni, csak éppen a német helyett angol–amerikai cégvezetéssel. Ettől az időponttól kezdve az imperialista ideológiai befolyás egyik legfontosabb csatornája ez a „szabad irodalom" lett.

Ezeket a polgári csoportokat időnként éles viták választották szét (pl. a szociáldemokrata és parasztpárt irodalmi képviselőit). Túlságosan leegyszerűsítenénk ezeknek az ellentéteknek az osztálytartalmát, ha azt mondanánk: a parasztpárti jobboldal az irodalom terén a kulákságot s a mögé húzódó polgári értelmiséget képviselte; míg a szociáldemokrata jobboldal elsősorban a városi polgárságot. Ez csak nagyon-nagyjából igaz. Az éles viták oka inkább a paraszti és munkás-demagógia összeférhetetlenségéből ered: az egyik a „hagyományokat" (így általában) dicsőíti, még akkor is, ha annyira urbánusan-raffinált jellegű, mint Babits és Kosztolányi. A másik áradikális, álforradalmi, álszocialista demagógia, mely a munkásság megtévesztésére és a városi kispolgárság megvadítására van kiagyalva. *Mindegyik* felsorolt polgári csoport azonban szükségszerűen találkozott abban, hogy a maguk sajátos eszközeivel, teljes erővel akadályozták a polgári forradalom továbbfejlesztését szocialista forradalommá. Más szóval: következetesen találkoztak a Kommunista Párt elleni nyílt és rejtett fellépésben; következetesen küzdöttek a munkásosztály megbontásáért; az értelmiség, parasztság és más kispolgári elemek leválasztásáért; a burzsoá nacionalizmus és a kozmopolitizmus „ébrentartásáért"; a demokratának álcázott imperialista kultúrbefolyás növekedéséért – és természetesen a szovjet kultúra hatásának feltartóztatásáért.

A feladat kétségtelenül az lett volna, hogy neveljük és szélesítsük táborunkat – s legalább a legközelebbállókat – az írói pártszerűség magasrendű igényével és készítsük fel őket ideológiailag és szakmailag a forradalom új, antikapitalista feladatainak írói támogatására.

Az eredmények lassan, nehezen mutatkoztak, mert a magyar demokratikus fejlődés polgári-forradalmi szakaszában az irodalom területén kifejezetten gyengébbek voltunk, mint a politikai, vagy gazdasági harcok területén. Gyengeségünket e téren mi sem tükrözte jobban az első 2–3 évben, mint hogy ellenséges, kifejezetten polgári művészi, irodalmi áramlatok betörtek a Pártunk soraiba. Pl. a képzőművészet területén: az absztraktok többsége Pártunk tagjai voltak, de művészeti-ideológiai vezetést a szociáldemokratáktól és kispolgári csoportoktól kaptak.

A Párt irodalom- és művészetpolitikája az adott nehéz körülmények között alapjában helyes volt. Mi volt a vonalunk?

A polgársággal vívott harcunkat a leglényegesebb területekre, tehát az elsődlegesen politikai, hatalmi, gazdasági kérdésekre összpontosítottuk. A művészetek és irodalom területein igyekeztünk fegyvernyugvást létrehozni. Nem azért, mert lebecsültük volna ezt a területet, hanem mert felismertük viszonylagos helyi gyengeségünket, és a megvívandó harcok helyes, időbeli sorrendjét.

A burzsoáziával való összecsapásaink koalíciós kormányzás keretében történtek, s ez elemi követelménnyé tette, hogy a polgári pártokkal folyó viszályunkat a lényegre korlátozzuk. Az irodalompolitikában s általában a kultúrpolitikában tett átmeneti engedményeink gyakran megkönnyítették szilárd elvi politikánk érvényesítését *hatalmi kérdésekben*. Ugyanakkor a polgári-kispolgári pártok *kultúrpolitikájának* és *irodalmi agitációjának* taktikai különbségeit igyekeztünk elmélyíteni és éppúgy kihasználni a fenyegető kommunistaellenes egységfront akadályozására, mint a nagypolitikában. *Ha* Justusék és Kovács Imréék nem tudtak *nyílt* antikommunista egységfrontot pártjaikban: ebben – kisebbrészben – irodalom és kultúrpolitikai taktikánknak is része volt. Ha a nagypolgárság irodalmát képviselő Zilahyból a legkényesebb időkben, 1945-ben több hasznunk volt nekünk (pl. az értelmiség megnyerése szempontjából), mint a polgárságnak: ezt ismét az erőviszonyokat helyesen felmérő irodalompolitikánknak köszönhetjük.

Azonban nemcsak mi ismertük fel viszonylagos gyengeségünket ezen a területen, hanem részben az ellenség is. A *legnyíltabb* párt- és munkásellenes támadások területévé vált időnként az irodalmi front. A *Válasz* nyíltan és akadálytalanul hirdette az irodalomban „a paraszti vezetés" reakciós jelszavát. Szociáldemokrata „irodalom-politikusok" a „nagy politikában" előszeretettel baloldalinak álcázták magukat, de az irodalompolitikában teljesen szabadjára engedték kommunista- és szovjetgyűlöletüket. Kialakult Magyarországon egy folyóirat-költészet, mely Mindszenty versbe-szedett pásztorleveleire emlékeztetett. Kialakult egy novella- és regényirodalom, mely teljesen a dekadens imperialista kultúra eszközeivel kifejezettebben polgári osztályirodalom volt, mint bármi idáig Magyarországon. S nem utolsó sorban Lukács elvtárs ismeretes hibái következtében: nem alakult ki a magyar marxista–leninista irodalom-

kritikának olyan centruma, mely következetesen vitte volna a harcot a régi ellen – az újért. S ami ebből következik: nem neveltük ideológiailag, politikailag és szakmailag írói kádereinket, nem alakítottunk a nevelés szempontjából súlypontot a fiatalok között és nem gyorsítottuk meg ezzel fejlődésüket.

Mindez természetesen az éremnek csupán az egyik oldala. Éppen az elsorolt nehézségek figyelembevételével érthetjük meg elért eredményeink teljes jelentőségét. Fiatal költőink után, akik már évek óta egyre csengőbb és messzebb hallatszó hanggal fejezik ki népünk hősi munkáját, gondját és örömét, lassan-lassan régi íróink is lépést tartanak a gyors menettel. Déry szívós fejlődése és Veres szép kiugrása az élő példa rá. A versek korszaka után fiatalok kezdik eltalálni a próza és a dráma körülményesebb hangjait. A József Attila regénypályázaton három 21 éves fiú kapott díjat vagy dicséretet.

Irodalmunk nem elmaradt, csak lemaradt, s minden lehetőség megvan arra, hogy gyorsan élre kerüljön. A szovjet irodalom példáján olvasók százezrei és íróink legjobbjai művelődnek. Hatalmas lépést tettünk alapvető irodalmi kérdéseink ideológiai tisztázása felé. Építő munkánk és harcunk tüzétől népünk után költőink és íróink is óhatatlanul lángralobbannak – és pislákoló mécses vagy lobogó fáklya módján kezdik mutatni haladásunk útját. Hogy is mondta József Attila? „. . . Nem éri gyász, akire csak a párt vigyáz." Úgy kell vigyáznunk fejlődő irodalmunkra, mint népünk békés, valóra váló álmára. Mint népünk legvonzóbb, legkedveltebb nevelőjére. Mint művészi tervrajzra, ami nélkül nehéz az alapokat lerakni és még nehezebb felépíteni a szocialista Magyarország gyönyörű épületét.

Sőtér István

ALKOTÓK ÉS TANÍTÓK

1.

Évek is eltelhetnek még, amíg a művek fölébük kerülhetnek a bírálatoknak, – amíg egy-egy nagy jelentőségű vers, regény vagy dráma a körülöttünk mindinkább gazdagodó világ olyan típusait, folyamatait ismeri majd föl, nevezi majd nevükön, hogy ezzel maga váljék a kritika mesterévé, fejlesztőjévé. Egyelőre még a kritika neveli a műveket, tanítja az alkotókat – s hosszú idő óta épp most, Révai József és Horváth Márton tanulmányaiban igazán helyesen és megnyugtatóan. Művek és bírálatok dialektikus kölcsönhatása még nem születhetett meg nálunk: de már nincs messze az idő, amikor nem csupán a bírálatok „nyújtanak szempontokat" a művek számára – de egy-egy mű a látás, értékelés, felismerés új lehetőségeit nyitja meg a kritika előtt. Az újtípusú alkotói tudat kifejlődését irodalmunkban valóban a kritika gyorsította meg – de a kritikai tudat gazdagodását mielőbb az alkotásoknak kell serkenteniök. Goncsárovnál és társainál messzébb látott tulajdon korából Dobroljubov, akinek kritikája mintegy a bírált művek továbbfolytatójává vált, mivel világosan és élesen fogalmazta meg, ami csak lappangott e művekben. De az orosz regényirodalom a valóság szemléletét és bírálatát is megkönnyítette a kritikus számára: Oblomov éppúgy, mint Inszárov, csak mélyíthették a kritikus áhitozását az „igazi nap" után. Új művek fénye és heve növeszti majd a kritikusban nálunk is: újabbak igényét. „Beszéljenek a művek is" – fejezi ki Veres Péter az egész, új magyar irodalom türelmetlenségét.[1] Ez az irodalom már tanítani kívánná a kritikát – hogy újból tanulhasson tőle.

Révai József és Horváth Márton írásait azért érzem rendkívül fontosnak, mivel bennük egy minőségileg megváltozott művészet problémái nyernek megfogalmazást. Ezek az írások nem jöhettek volna létre a magyar szocialista realizmus kezdeteinek, csíráinak létrejötte nélkül. De éppen mivel mind Révai, mind Horváth az új magyar irodalom leglényegesebb kérdéseiből vonják le tanulságaikat: e tanulságok egyaránt súlyos, felelősségteljes feladatokat hárítanak mind az alkotókra, mind a kritikusokra, – sőt, az

alkotások gondozóira (kiadók, hivatali szervek stb.) is. Ezeket a feladatokat: az alkotás és a bírálat, a munka és a segítés, az önbírálat és a serkentő támogatás olyan újtípusú, közösségi, – szocialista egységében lehet csak megvalósítani, aminőre irodalmi életünkben példát korábban nem láttunk még. S aminőre példát manapság sem igen találunk.

Mi szükséges ahhoz, hogy beszéljenek, – hogy az eddiginél is meggyőzőbben, gazdagabban, felszabadultabban beszéljenek a „művek is"?

Soha oly változatos, oly színes, oly csábító látványt nem nyújtott még íróinak az élet, mint manapság. Látványt – és jövőt, ennyit nem kínált a maga kora Balzacnak sem, aki a kapitalizmus mind mozgalmasabbá váló színterein végül is: „vesztett illúziókra" kellett bukkanjon. Háború és béke szenvedélyeiből, – dicsőségvágyból és szerelmi boldogságból: Tolsztoj hősei végső fokon csak a szektások reménykedését takaríthatták meg maguknak. Az övékénél mennyivel több lírai és epikus sugallatot kínál ez, a mi korunk: nagy mozgások kora, ismeretlen, vagy régóta szunnyadó érzelmeket idéző kor, melyben mind változatosabb, mind váratlanabb módokon küzdi le a régit az új kor, mely a régi arcát oly élesen és könyörtelenül mutatja meg, ahogyan valamikori, legnagyobb fürkészői sem láthatták, s oly boldog hajnalfényben az újat, aminőben egykori, leglelkesebb, leginkább prófétai áhitói sem remélték megpillanthatni, – kor, melyben az értelem tudatossága a szív boldog reménykedésével párosul, – nehéz és szép, mindent megújító és újrapróbáló, ember és természetet újjáteremtő, hősi és patétikus, végre egy egész világban, és egy egész emberiségben gondolkodó kor ez a miénk! És mégis, mily kevéssé könnyű épp a leglényegesebb színterein, épp a leglényegesebb folyamataiban és típusaiban megragadni! Még azoknak sem könnyű, akiknek pedig osztályélményeik szinte kaput tárnak a mai valóság felé. Még ezek is csak osztályaikkal együtt élve, osztályuk új életének színterein időzve foghatják fel: mivé lettek máris, legjobb tagjaikban, ezek az osztályok.

Balzac nem válhatott volna a kapitalizmus korának nagy, realista ábrázolójává, ha maga is – börzén, szalonban, nyomdában, kiadói irodákban és színházi folyosókon – a tőkés vállalkozás kalóz-kalandjaiban, karrier-próbáiban részt nem vesz. Háború és béke valódi főszereplőjét, az orosz jobbágyot, megismerheti-é Tolsztoj, habár földesúr-

ként is, körében nem él? A szocializmus: egyetemes folyamat, – de épp azt a hatását, mely a művészi ábrázolást leginkább igényli: az újtípusú termelés nagy műhelyeiben, színterein kell felismernünk. Balzac-i, Tolsztoj-i témák akadhatnak bőven mai életünkben, – de mai életünket nem élhetjük Balzac-i, Tolsztoj-i módon. Börzén, szalonban, kiadóhivatalokban, színházi folyosókon: hasztalan keresünk, illetve: nem a lényeget leljük meg.

Íróink javarésze szükségképp távol él az ipar, a mezőgazdaság üzemeitől. De a szocializmust alakító, formáló erők, habár többnyire esetlegesen, e távolibb életekben is testet öltenek. A szocializmus, a születő, új társadalom, s az új ember: számomra egy vidéki egyetem hallgatóiban, szakérettségis tanfolyamok munkásfiataljaiban vált élménnyé, látvánnyá, valósággá. Abban, ahogyan a tudástól évszázadokig elzárt osztályok gyermekei, az egyetemi munkára érettségi nélkül vállalkozók: fél éjszakájukat Stendhal realizmusának – a másik felét pedig fogalmazási hibáik kiküszöbölésének szentelték. Abban, ahogyan a tanyákról jött fiúk, a cselédsorból egyetemre került lányok, a világirodalomnak, mint valami tarka képeskönyvnek, nekiestek. Abban, ahogyan egymást segítették, – ahogyan a gyengébbek tanulmányi színvonaláért a haladottabbak felelősséget éreztek. Igen, még abban is, ahogyan a volt géplakatos szájonvágta rábízott társát, mikor ez a tanulást idétlen tréfákkal odázni igyekezett.

Utazni az országban: még sohasem volt oly érdekes és tanulságos, mint manapság! Téli estéken, dunántúli falvakban, az állomással szomszédos kocsma asztalánál beszélgetni a helybeliekkel, – vagy az alföldi megyeszékhely szállodájának kávéházában, pókhálós lámpa alatt, a népművelési felelőssel cserélni gondolatot. Kubikosoknak, vagy traktorosoknak tartani előadást már csak az emelvény felé forduló arcok tanulmánya miatt is érdemes. Füsi József néhány művészi riportját olvasva irígyeltem azokat, akik nálam többet, többfelé utazhatnak. Azokon a hivatalos gépkocsikon, melyek hajnalban az ország legtávolibb sarkai felé fordulnak a fővárosból: a valamikori „holt lelkek" országa helyett az éledőkéről, az élőkéről mekkora anyagot lehetne is gyűjteni regényhez!

Talán még nem kaphatnak gyorsvonati szabadjegyet – harmadik osztályra – az írók, utalvánnyal a menzai étkezésre, az épp üresen álló kórházi vendégszobára, s ajánlólevéllel a kisváros, vagy a falu illetékeseihez: de, ha szer-

ves és hiteles szocialista irodalmat akarunk, az írók „országjárása" érdekében sokkal többnek kell történnie, mint amennyi eddig történt. Annyi minden épül az országban, – új gyárak, erőművek, egyetemek. Miért láthatják oly kevesen mindezt, írók? Egy számvevőségi tanácsos, aki a pénzügyi műveleteket ellenőrzi, vidéki hivatalos küldetésekben: jobban ismerheti az épülő szocializmus Magyarországát akármelyik írónál. Aki ma alkot és teremt az országban: úton van, – csak az írók ülnek odahaza. Menj végig a szegedi gyors három kocsijának folyosóin: a textilkombinát építkezésének vezetőjével, az új hűtőház villamos berendezését tervező mérnökkel, a bagolypille-vész leküzdésének szakértőjével és két Kossuth-díjas vegyész-profeszorral találkozol. Egy-egy étkezőkocsiban együtt láthatod az építő ország egy-egy munkaközösségét is. A Volga-menti állomásra megérkező Gazgán érezhetett olyasmit, amit mi, a Cegléden találkozó vonatok láttán. Miért nem szórja szét tagjait az Írószövetség, a szélrózsa minden irányába? Miért nem aktivizálja az „otthonülőket"? Igaz, hallunk választottakról, akik már innét-onnét térnek haza. Mesélik, hogy vannak, akik ezt vagy amazt az üzemet is látták, amint kinőtt a mezőből. Szavahihetők szerint: két-három író is megfordult Mohácson!

Csak az írók lennének hibásak, amért többet nem láthatnak mindabból, aminek ábrázolását méltán kérik tőlük számon?

Akik gazdálkodnak vele: adagolják hát nagylelkűbben az épülő ország látványát!

Mert ez a látvány most a különböző „nemzedékeket", s köztük a magamét is, szenvedélyesebben érdekli, a „történelmi középosztály" immár „történelmi" témájánál. Veres Péter jót akar, s fejlődést egyenget, amikor bennünket erre a feladatra is figyelmeztet. S társaim bizonyára ugyanúgy készentartják magukban a letűnt osztályok életének regényanyagát, mint jómagam a Bűnbeesés folytatás-köteteit. De ahhoz a múlthoz most inkább a jelenen át szeretnénk visszatérni. Elébb még itt szeretnénk időzni, itt, ebben a jelenben!

Önkritikát, s irodalmi folytonosságot művünkben, csak így teremthetünk. Ha az új versek, az új regényalakok: a régiek ellenpárjai. Minden egyéb, valóban csak – „opportunista nyilatkozat". Igaz, akad még buzgóság, mely egynémelyikünk segítségére siet abban, amit magunknak kell,

s náluk jobban lehet, elvégeznünk. Akad még, aki bőkezűen „szórja a szélbe" mások művének lapjait, – holott neki is akadna mit szórnia a szélbe!

2.

Révai József és Horváth Márton írásai kaput tárnak a jövőbe, s ez a jövő megajándékozza a magyar irodalmat: egész múltjának tetézett gazdagságával. A magyar szocialista realizmus „gyermekbetegségeinek" első korszakában, a múlttal egyébként helyesen szakítók: a jövőt egy mindinkább csővé szűkülő alagútként merték csak a költőknek és íróknak átengedni. Emlékszem még munkaközösségi vitákra, melyeken egy-egy próza gondozottságát kifogásolták. Emlékszem még vélekedésekre, melyek a szocialista stílus eszményének a pongyolaságot, a magyartalanságot vélték. Hallok még manapság is szándékokról, melyek épp a nép, a szegényparasztság nyelvi gazdagságát, színességét – Arany és Móricz gazdagságát, színeit – akarják az irodalom nyelvéből kigyomlálni.

Ezek a „gyermekbetegségek" nem túlságosan veszedelmesek, s egy szükségszerű, kezdeti bizonytalanságról tanúskodnak. A szovjet regénnyel és lírával való behatóbb foglalkozás épp ezen a kezdeti bizonytalanságon segítene át bennünket. Még szocialista íróink is, és nem kevésbé kritikusaink, feleslegesen óvatoskodók: a körülöttünk felnövő valóság egész gazdagságának merész megmaradását, az újtípusú emberek minden tulajdonságának, hajlamának, érzelmeinek harmonikus kifejezését eddig még senkinél sem tarthatja számon Horváth és Révai. Pedig egy-egy jel elárulja, hogy mindez már készen várakozik kifejezésre, az írói tudatokban. És e kifejezés megtörténte által válhatnának végre a művek is: a bírálatok tanítóivá, nevelőivé!

Mondjuk ki nyíltan: a szovjet irodalommal való foglalkozás mindeddig nem terjedt túl a jelszavakon, a lelkendező, de felületes szólamokon, a feladatok „könnyebbik végről" megfogásán. A harmincas évek közepe táján, a francia polgári irodalom folyóiratai, irodalmi körei még mindig egyetlen igényes, a tárgy méretéhez felkészülő lépés ezen Magyarország írói és kritikusai. Mindmáig mégiscsak a Lukács György vitatott Solohov- és Virta-tanulmánya[2] az egyetlen igényes, a tárgy méretéhez felkészülő lépés ezen a téren. A szovjet irodalomnak az „ellenzéki" írók néma

közönnyel fordítanak hátat, – a szocialisták pedig többnyire: hangos, hejehujázó, de nagyonis sekélyes tirádákkal. Egyik tábor sem vette oly alaposan szemügyre e műveket, egyikük sem foglalkozott velük azzal a mélyreható érdeklődéssel, melyet pedig méltán megérdemelnének.

Igaz, mind a legutóbbi időkig, a szovjet irodalomnak egy működvelő kiadói politika, s egy működvelőinél is siralmasabb fordítói gárda: megbocsájthatatlanul sokat ártott. De ma már – többé-kevésbé elfogadható fordításokban –, a Golgota és a Csendes Don regény-óriásai mellett megjelent legalább három rendkívül jelentős szovjet regény, melyek nem csupán a szocialista realizmust elsajátítani kívánó íróknak – s a szovjet regényeket valóban spontán mohósággal faló, szocialista olvasóközönségnek – mondhatnának sokat, ám az irodalom, a remekművek bármely „elfogulatlanul", de szenvedélyesen kíváncsi értőjének is. Meglepetésemre, kevés magyar íróra bukkantam eddig, akikkel ezekről a könyvekről gondolatot cserélhettem volna, – de meg kell vallanom, az egyikre Veres Péter hívta fel figyelmemet, a másikra Illyés Gyula. A harmadik: tucatnyi regény közül, maga világított elő.

Már csak ez a három könyv is, a szokványos „ismertetések" helyett alapos, az elvi kérdéseket tisztázó, a tanulságokat felmutató tanulmányt érdemelt volna. Amennyire megnyugtató, hogy e három könyv ott szerepelt az üzemek és a falvak olvasópropagandájának listáján, – annyira sajnálatos, hogy méltó propagálásukról épp az élenjáró folyóirataink és napilapjaink feledkeztek meg. Pedig micsoda esszétémák rejteznek a Volokalamszki országútban – az ábrázolás minő keménységének, szűkszavúságának, a típusok rajzában a szemérmes-gyengéd finomságoktól, az új hősiesség, a közösségi felelősségérzet vajúdásáig sokasodó érzelmeknek, egy erőteljesen életrekeltett főszereplő válságainak, előrelendüléseinek, egy tisztuló, új humanizmus tudatosodásának: minő megmutatási, elemzési, értékelési lehetőségei! Vagy: mi mindent elmondhatna egy tanulmányíró a Boldogságról, az új szovjet irodalomnak erről a talán leginkább felszabadult, az élet szépségeit és lehetőségeit talán legtöbb megrendültséggel bemutató művéről, melynek lírai, színes nyelve, paradicsomi képei, friss és megindító humanizmusa, ábrázolásának, előadásmódjának sajátos, mélyen szocialista eleganciája egy mindeddig csaknem ismeretlen tartományt hódítanak meg az új irodalom számára. Akik a Camus Peste-jét akár őszinte,

akár sznob lelkesültséggel, lapozgatták, a Boldogság-ban mennyire váratlanabb meglepetésekre bukkanhatnak! Révai gondolatmenetéből még Darvas József is már-már lealkudni készült a „magánélet" ábrázolási problematikáját. Nos, Pavlenko megmutatta, mennyire egy az új emberek magánélete közösségi életükkel, – s az egyiknek meghittsége mennyire táplálkozik a másiknak harcos hevéből.

És végül, hogy e kettőnél is kedvesebb könyvemről szóljak: Jakov Iljin Nagy Futószalagjának, a szovjet technika e nagy, epikus Anti-Spengler-énekének példája mutatja csak meg igazán: az élet legszínesebb, legmozgalmasabb látványaiból mily mélyre lehet egy filozófia probléma gyökéreig hatolni, – s e probléma kibontakoztatása mily kevéssé teszi elvonttá a jellemek és sorsok tarka konkrétságát. A szocialista irodalom: a gondolati konkrétság, – s a konkrét gondolatiság irodalmának bizonyul Iljin művében, – s ez a mű mutatja meg, miféle minőségi változások során alakítja ki a szocialista realizmus a balzaci Emberi Színjáték helyébe amaz új Színjátékot, mely nem csupán az Ember, de a Technika, – a szocializmusban vissza-emberesített Technika – Színjátéka is immár!

Ezek a művek, – ha, ismétlem, méltó és nagylélegzetű tanulmányok már feltárták problémáikat, – a legtermékenyebb vitaestek textusaivá válhatnak. S ugyanezek a művek, s általában, a szovjet irodalom alkotásai, – mégpedig nem utolsó sorban az olyan monumentális lírai-epikai szerkezetek, aminő a Leonidze-é,[3] – egy „gyermekbetegségben" már régóta túlhaladott irodalom művei: nagyban hozzájárulhatnak az „útitárs"-kérdés helyes megoldásához is. A szocialista irodalom felé haladók a szovjet irodalom alkotásai fölött találkozhatnának leghasznosabban, egymással. Mert erre a találkozásra: múlhatatlanul szükség van már. A születő, új magyar irodalmat a klikkek, a „baráti körök" túltengésének veszélye fenyegeti, s ezt a veszélyt alig is kendőzi el a kritika egyre erősbödő – de helyenként: meg is merevedő – keménysége. Aggasztó tünetek mutatnak arra is, hogy épp fejlődése első korszakában, a magyar szocialista realizmus: az elkerülhetetlennél nagyobb mértékben válik személyi harcok, intrikák, vagy – barátságok-komaságok prédájává. Író az írónak: „farkasa", – „rókája"? Báránybőrbe bújt – rókája: nem egyszer!

Vannak, akik féltékenyen oltalmazzák a szocialista irodalom táborát, – s tulajdon „pozícióikat" féltik benne, az újonnan jött, tehetségesebbektől. Nem, ezt a tábort nem a

csukott kapui védik, – hanem: a mind szilárdabb seregei. Új és régi írók fejlesztése, nevelése: íme a leginkább gyakorlati tanulság, melyet meg kell tartanunk, Révai József és Horváth Márton írásaiból. Nem csupán az alkotóknak kell e tanulságokat megtartaniok, hanem: az alkotások gondozóinak is, – hogy gondolatmenetem kiindulásához visszaérkezzem. Ily módon valósulhat majd meg, a művekben és a kritikában, a gyakorlatban és az elméletben, a tettekben és az elvekben, az alkotásban és a tanításban, a kritikusok nevelte alkotásokban, s az alkotások nevelte kritikákban: az a dialektikus egység, mely a marxizmus–leninizmus eltulajdoníthatatlan sajátja.

Király István

NÉPI DEMOKRÁCIÁNK IRODALMA

Rákosi elvtárs a Dolgozók Ifjúsági Szövetségének első kongresszusán mondott beszédében hangsúlyozta: „*Fejlődésünk mostani szakaszában a legnagyobb kerékkötőnk, továbbhaladásunk egyik legsúlyosabb gátja a régi tőkés időkből örökölt szokások és előítéletek tömkelege.*" Rákosi elvtársnak ezek a szavai közvetve az irodalom nagy jelentőségére, fontos szerepére is figyelmeztetnek. Az emberek tudatában továbbélő burzsoá maradványok elleni harcban egyik leghatásosabb fegyverünk a haladó eszmei tartalmakat megszólaltató irodalom: az irodalomnak általában is, kiváltképp azonban ma, mai forradalmi átalakulásunk idején hatalmas társadalomalakító, nevelő szerepe van. Ezért is fontos, hogy az irodalomtörténészek és az irodalomtanárok figyelme klasszikusaink nagy öröksége mellett fokozott mértékben forduljon népi demokráciánk irodalma felé. Ez a cikk nem tanulmány, hanem ismertetés. Elsősorban nem az a célja, hogy újat mondjon a mai magyar irodalom problémáiról; arra törekszik csupán, hogy főleg Révai József és Horváth Márton alapvető cikkeire* támaszkodva, ha vázlatosan is, de megpróbáljon összefoglaló képet adni az *Irodalomtörténet* olvasói, kiváltképp pedig a pedagógusok számára népi-demokratikus irodalmunk fejlődéséről, mai helyzetéről és problémáiról. Az a célja, hogy felkeltse irodalomtanáraink érdeklődését, szocializmust építő dolgozó népünk egyik jelentős s mind jelentősebbé váló eszmei fegyvere, az új magyar irodalom iránt.

1.

1950 június első napjaiban ismét megtartották hazánkban a könyv ünnepét, az irodalom népszerűsítését célzó könyvnapokat. Az idei könyvnapok azonban lényegesen különböztek még csak az egy-két évvel ezelőttiektől is. A könyvvásárlók túlnyomó része a dolgozó nép széles soraiból került ki: munkásokból és dolgozó parasztokból. Az eladott könyvek példányszáma híven tükrözte a magyar

* Ld. Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez; Horváth Márton: Magyar irodalom – szovjet irodalom és a „Lobogónk: Petőfi" c. tanulmánykötet bevezetése.

népi demokrácia kulturális forradalmának komoly eredményeit. Megmutatták a könyvnapok, hogy a dolgozók százezrei értették meg és tették magukévá népünk nagy vezetőjének, Rákosi Mátyás elvtársnak a figyelmeztetését: ahhoz, *„hogy élni tudjon valaki hazája javára a szabadság jogaival, nemcsak jogok, nemcsak gazdasági lehetőségek kellenek, hanem kultúra és műveltség"*. Komoly eredményt jelentettek a könyvnapok irodalmi síkon is. Nemcsak abból a szempontból, hogy kiszorultak a könyvnapi sátrakból a népi demokrácia érdekeivel ellentétes művek; a tőkés kézben levő könyvkiadó vállalatok felszámolása, a könyvkiadás államosítása lehetővé tette, hogy ne lássanak napvilágot az imperialista szemétirodalom mérgező termékei: eredményt jelentettek a könyvnapok abból a szempontból is, hogy a nagy magyar klasszikusok művei, a szovjet irodalom és a baráti népi demokráciák irodalmi alkotásai mellett nagyszámban szerepeltek élő magyar írók olyan művekkel, amelyek dolgozó népünket segítik a békéért és a szocializmusért vívott harcunkban. A könyvnapok is megmutatták, hogy irodalmunkban a fordulat körvonalai kibontakozóban vannak, hogy íróink kezdik megérteni s magukévá tenni a Párt figyelmeztető szavát és alkotásaikkal tevékenyen kapcsolódnak be a szocialista Magyarország építésének nagy munkájába.

Az irodalom területén most kibontakozó fordulatot, fellendülést öt év nehéz harcai előzték meg. Voltak ugyan egyes részleteredmények az elmúlt években is, de csak most, öt évvel a felszabadulás után mondhatjuk el, hogy irodalmunk kezdi leküzdeni eddigi viszonylagos elmaradottságát. Irodalmunk elmaradottságának okait Horváth Márton elemezte ki mélyrehatóan *Lobogónk: Petőfi* c. tanulmánykötetének előszavában. Rámutatott arra, hogy irodalmunk elmaradottságának jelentős mértékben objektív okai voltak. Megnehezítette az új magyar irodalom kialakulását a népelnyomó Horthy-rendszer káros irodalmi öröksége, valamint a magyar demokratikus átalakulás sajátos jellege: a népi demokrácia első éveinek gazdasági és politikai nehézségei.

2.

Irodalmunknak komoly demokratikus hagyományai vannak. Nemcsak nagy forradalmi demokrata költőinknek, Petőfi Sándornak és Ady Endrének a költészete képviseli iro-

dalmunk haladó hagyományait, mellettük még számos jelentős író szólaltatta meg műveiben a magyar dolgozó nép vágyait, törekvéseit. Az igazi magyar irodalom a múltban is állandóan a szívén viselte a magyar dolgozó nép ügyét, politikával átitatott, magas eszmei tartalmú irodalom volt. Petőfi és Ady Endre mellett a többi jelentékeny írónkat is, mint például a költők közül Csokonai Vitéz Mihályt, Arany Jánost, Vajda Jánost, a prózaírók közül Eötvös Józsefet, Mikszáth Kálmánt, Móricz Zsigmondot szenvedélyesen érdekelték a nemzet életének, a dolgozó népnek nagy problémái.

A felszabadulást megelőző Horthy-fasizmus 25 éve alatt ezeket a nagy hagyományokat igyekeztek minél jobban elsikkasztani. A nagytőkések és a földesurak Magyarországa mindent elkövetett, hogy meghamisítsa, eltorzítsa a magyar irodalom haladó, demokratikus hagyományait és népszerűsítse az uralkodó osztályok érdekeit kiszolgáló álirodalmat, az úgynevezett „hivatalos irodalmat". A Horthy-fasizmus éveiben az úri Magyarországot magasztaló Herczeg Ferencet kiáltották ki a legnagyobb magyar írónak, akinek művészi szemléletére jellemző például az 1930-as évek végén megjelenő önéletrajzi regényének egyik részlete. Visszaemlékezik arra, amikor belépett az úri kaszinóba és ehhez hozzáfűzi: *„Egycsapással személyes ismerőse lettem fél Magyarországnak. A másik felével majd akkor fogok összetegeződni, ha képviselő leszek"*. Herczeg Ferenc és társai számára a nagytőkéseket és földbirtokosokat, valamint azok lakájait jelentő úri kaszinó és a népelnyomó osztályparlament képviselte egész Magyarországot. Ezek a bértollnokok, akiknek semmi közük nem volt a dolgozó néphez, az igazi nemzethez, foglalták el akkor az irodalmi társaságok elnöki székét, őket népszerűsítette a megfizetett sajtó és az ő műveik jelentek meg többezres példányszámban.

Az uralkodó osztályokat nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalom mellett komoly szerepet játszott még az ellenforradalom éveiben az olykor ellenzéki hangokat is megütő, s túlnyomórészt a *Nyugat* című folyóirat köré csoportosuló kispolgári-burzsoá irodalom. A *Nyugat* a század első évtizedében indult meg, s ekkori munkatársai közé tartozott Ady Endre is. Az a Nyugat azonban, mely a század elején az Ady Endre nevével fémjelzett, s a polgári demokratikus forradalom érlelődésével szoros kapcsolatban levő irodalmi mozgalom egyik kikristályosodási pontja volt, távolról sem, legfeljebb csak névleg volt azonos azzal a *Nyugat*-

tal, mely a Horthy-fasizmus éveiben olykor tetszelgett ugyan az óvatos-duhaj ellenzékiség szerepében, de amely lényegében a l'art pour l'art, az öncélú művészet hangzatos frázisa mögött, a nagytőkések és földbirtokosok Magyarországának egyik szekértolója volt.

A politikamentes művészet, az öncélú művészet dekadens burzsoá elvét hirdette a *Nyugat* ekkor. Még maga a folyóirat vezető-írója, a pályája egyes szakaszain jelentőset alkotó Babits Mihály is azt érezte legfőbb irodalompolitikai törekvésének, hogy „elefántcsonttoronyba", a „szellem védett magaslataira" gyűjtse az írókat, a „fenyegető barbárság", a rettegett népi forradalom elől. Ez a kispolgári-burzsoá irodalom főképp a harmincas években, nyíltan felírta zászlajára az eszmenélküliség jelszavát. Egyes írói cinikusan hirdették, hogy jellemük a jellemtelenség, erkölcsük a minden erkölcsnélküliség. A *Nyugat* számaiban elvétve más hangok és más tendenciák is felbukkantak ugyan, de a folyóirat a maga egészében mégis csak az imperializmus hanyatló és mérgező álkultúrájának, s magyar utánzóinak volt ekkor elsősorban a lerakodó helye. S ez a dolgozó nép törekvéseitől elszakadt dekadens, kozmopolita irodalmi mocsár tetszelgett a Horthy-fasizmus éveiben „haladó", az „ellenzéki" irodalom szerepében.

Annál könnyebben tehette ezt, mert a Horthy-rendszer ugyanakkor, amikor támogatta a céljait nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalmat, s szívesen fogadta a rendszer előtt burkoltan, álcázottan meghajló burzsoá-kispolgári irodalom „ellenzékiségét": az adminisztratív rendőri beavatkozástól kezdve, minden lehető módon üldözte a valóban haladó irodalmi törekvéseket. Főképp ennek a kíméletlen elnyomásnak volt a következménye, hogy a felszabadulás előtti évtizedekben nem alakult ki olyan számottevő proletárirodalmunk, amely szilárd bázisa lehetett volna a felszabadulás után a szocialista realizmus felé haladó irodalmi fejlődésnek.

A magyar proletárirodalom kezdetei adva voltak ugyan már az 1910-es évek végén, az 1919-es magyar szocialista forradalmat megelőző években. De az ellenforradalom győzelme úgyszólván teljesen megsemmisítette ezeket a kezdeteket. A legharcosabb proletárírók emigrációba kényszerültek, ahol továbbra is alkottak ugyan, de az ellenforradalmi elnyomás teljesen elszigetelte őket a hazai irodalmi fejlődéstől, nem válhattak a magyar irodalom hatótényezőivé. A Szovjetunióban új hazára lelt *Illés Bélának* műveit,

a *Kárpáti rapszódia* című nagy regény-trilógiáját, vagy a *Tűz Moszkva alatt* című elbeszélését a világ számos nyelvére fordították le, csak a saját hazájában nem ismerték ezeket a kitűnő műveket – még az írók sem. Hasonlóképp csak a felszabadulás után jelenhetett meg *Gergely Sándor*nak az 1514-es nagy paraszti forradalom vezetőjéről, *Dózsa Györgyről* szóló történelmi regénye.

De meggátolta az ellenforradalom azoknak a Kommunista Párttal szimpatizáló és az 1919-es szocialista forradalom idején bátran színtvalló értelmiségi íróknak a fejlődését, írói érvényesülését is, akik idehaza maradhattak. *Déry Tibor* a harmincas években megírta ugyan *Befejezetlen mondat* című háromkötetes regényét, amelyben messzemenő kritikával leplezte le a Horthy-fasizmus aljasságát, morális züllöttségét, igyekezett megjeleníteni a forradalmi munkásmozgalom alakjait, az illegális Kommunista Párt harcait is. De regénye egyrészt csak a felszabadulás után jelenhetett meg nyomtatásban, másrészt pedig az ellenforradalmi társadalom nyomása mind tartalmilag, mind formailag eltorzította Déry írói látását. A kommunistákat és a kommunista mozgalmat *lényegében* szektásnak ábrázolta. Ennek a helytelen, hamis szemléletnek a fő oka az volt, hogy Déry nem látta a Szovjetuniót, nem ismerte fel a Szovjetunió világtörténelmi szerepét. Ugyanakkor formai téren is behatolt művészetébe a burzsoá befolyás: művének egyes részleteire rányomta bélyegét a burzsoá-formalizmus. Hasonlóképp eltorzult bizonyos fokig egy másik, a Kommunista Párttal roknszenvező írónak, *Nagy Lajos*nak az írói szemlélete is. Rövid, szellemes, szatirikus novelláiban gyilkos gúnnyal és bátor bírálatát adta ugyan az ellenforradalmi rendszer embertelenségének, de mintegy belemerevedett ellenzékiségébe, s némi kispolgári cinizmus, naturalista kisszerűség lett úrrá írásain.

Károsan befolyásolta az ellenforradalmi elnyomás azoknak a fiatal, többnyire a munkásosztályból származó íróknak a fejlődését is, akik a harmincas években léptek fel, s a munkásosztály írói kívántak lenni. Nagy erkölcsi bátorsággal és vádló színekkel mutatták fel ugyan a munkásosztály kisemmizettségét, elnyomottságát. Merészen tiltakoztak az ellenforradalmi rendszer brutális népelnyomó politikája ellen. Egyikük, a fiatal *Benjámin László*, a háború első éveiben írt *Kikiáltom dicsekedve* című versében bátran vágta szemébe a Horthy-fasizmus urainak: „*Én kikiáltom dicsekedve, az ellenséghez tartozom*". De minden előremu-

tató pozitív vonásuk mellett ezek a fiatal proletárírók is leszűkültek ideológiailag és művészileg egyaránt az ellenforradalom szorításában. Önmagába zártan ábrázolták a munkásosztályt. Nem látták annak jövőtformáló és a nemzet vezetésére való elhivatottságát. Műveikbe nagyszámban vegyültek be naturalista, formalista elemek.

Az ellenforradalmi Magyarországon csak a fiatalon meghalt *József Attila* (1905–1937) tudott felemelkedni a proletárköltészet igazi magaslataira. Ő volt ekkor a munkásosztály egyetlen *reprezentatív művészi szószólója*, az egyetlen valóban proletárköltő. Legnagyobb verseiben ott izzik a munkásosztály végső győzelmének megingathatatlan hite. Az elnyomás sötét éveiben is látja és idézi azt a Magyarországot, *„hol a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az ember ötágú csillagát"*. A *fasizmussal szemben hirdeti a* demokratikus nemzeti összefogás programját. De itt-ott József Attila költészetében is törést okozott az ellenforradalmi elnyomás. Olykor a kiúttalanság, a reménytelenség érzése lett úrrá versein. Ezt – amint erre Horváth Márton rámutatott – részint az magyarázza, hogy önhibáján kívül ugyan, de élete egy szakaszán elszakadt a Párttól, s főképp pedig az, hogy politikai és művészi programjában nem támaszkodott a Szovjetunióra. József Attila mindvégig a proletariátus és a proletárforradalom zseniális költője volt. Költészetén minduntalan átsugárzik munkásosztályunk hatalmas, történelem-formálásra hivatott ereje, nehéz harcokban edzett keménysége. Mégis a József Attila életműve *sem olyan, amely a maga egészében*, töréseivel együtt, s főképp pedig egymagában, *a magyar proletárirodalom* bázisa lehetett volna. Amint Horváth Márton megállapította: József Attilát sem lehet úgy, abban az értelemben, ahogy az orosz irodalomban Gorkijt, a magyar proletárirodalom ősének tekinteni.

A proletárirodalomnak ezzel a viszonylagos gyengeségével függ össze részint, hogy sokszor téves és hamis *vágányra siklott* az ellenforradalom éveinek egy másik jelentős irodalmi törekvése, *az elnyomott parasztság hangját* megszólaltató, úgynevezett népies írók mozogalma is. Ezeknek az íróknak a legjobbjai: Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József, Illyés Gyula a harmincas években főképp szociográfiai-leíró műveikben, amelyekben vádló színekkel rajzolták meg a szegényparasztság nyomorát, nehéz sorsát, s nagy keserűséggel bírálták a népelnyomó Horthy-rendszert, jelentőset alkottak. Olyan komoly értéket képviselő művek

vannak ezek között az írások között, mind például *Illyés Gyula Puszták népe* című műve a dunántúli nagybirtokon élő zsellérek életéről, *Veres Péternek* a tiszántúli szegényparasztság sorsának szörnyű kietlenségét megjelenítő *Gyepsor* című novellaskötete, vagy *Darvas Józsefnek Egy parasztcsalád élete* című könyve. De a népies írók főképp azért, mivel politikai és írói törekvéseikben nem állt mellettük egy segítő, támogató, fejlett proletárirodalom, sokszor tévútra siklottak: a *Nyugat* liberális-burzsoá íróinak uszályába sodródtak, s egyesek közülük nem tudtak védekezni a *fasizmus ideológiai fertőzése ellen sem.*

Így állt elő elsősorban a Horthy-rendszer elnyomó politikája következtében az a helyzet, hogy a felszabadulás előtti irodalmi életünkre részint az uralkodó osztályt kiszolgáló bértollnokokból álló *hivatalos* irodalomnak, részint pedig az ellenzéki kispolgári-burzsoá *irodalomnak uralma* volt a jellemző. S habár ezeknek az írói törekvéseknek sem hagyományainkhoz, sem pedig dolgozó népünk életéhez nem volt közük, s ezért nem is verhettek mélyebb gyökeret, átmenetileg mégis az ő mesterségesen fenntartott „népszerűségük" nyomta rá bélyegét irodalmi életünkre. A proletárírói törekvések s jobbára ennek következtében az egyéb demokratikus írói megmozdulások is, vagy teljes egészükben elszigetelődtek, vagy feleúton megrekedtek, s bizonyos fokig eltorzultak a rendszer nyomása alatt. Pártunk irodalompolitikája számára, közvetlenül a felszabadulás után, igen nagy mértékben hiányzott az az alap, amelyre a valóban demokratikus és a szocialista realizmus felé fejlődő irodalomért vívott harcában szilárdan támaszkodhatott volna.

3.

A magyar irodalom több mint négyéves elmaradottságának másik oka – mint Horváth Márton kimutatta – a magyar társadalmi átalakulás sajátos jellegében rejlett. A felszabadító Vörös Hadsereg megsemmisítette a náci-fasiszta uralmat, szétzúzta a nagybirtok és a nagytőke évszázados hatalmi rendszerét, s megnyitotta a magyar dolgozó nép előtt a fejlődés útját. De a felszín, az ideológiai rétegek eleinte csaknem érintetlenek maradtak, sőt forradalmi átalakulásunk kezdeti szakaszában átmenetileg felélénkült a burzsoá-kispolgári irodalmi mocsár. A burzsoá-írók legkülönfélébb csoportjai követelték maguknak egykori „ellen-

zékiségük" jogcímén az irodalmi vezető szerepét. Szemérmetlenül utasítottak vissza minden demokratikus részről jövő kritikát, amely önbírálatra szólította fel őket. „*Vagyunk néhányan, akiknek sem okunk, sem kedvünk mást folytatni, mint amit elkezdtünk*" – írta egyikük 1946-ban a Magyarok című folyóirat hasábjain.

Lényegében egységesen burzsoájellegű volt ez az irodalom, ha egyes csoportjait némi árnyalati különbségek el is választották egymástól, s ha különféle folyóiratok köré tömörültek is. A *Magyarok* című folyóirat a harmincas évek elefántcsonttoronyba zárkózó Nyugatjának az örökségét folytatta. A *Válasz* körül az ellenforradalmi évek népies írói táborának liberális-burzsoá, sőt fasiszta befolyás alá került jobbszárnya tömörült. A *Kortárs* és az *Alkotás* a szociáldemokrata párt jobbszárnyán csoportosuló álforradalmi, formabontó, szürrealizmussal kísérletező kispolgári-burzsoá írókat szervezte meg. Az *Újhold* hasábjain a Babits-epigon fiatalok szervezkedtek, a „művészeti szabadság" nevében.

Kezdetben a fasiszta ideológiai befolyás leküzdése, s az ellenforradalmi „hivatalos irodalom" hatásának megsemmisítése terén volt ugyan némi pozitív szerepük is ezeknek a kispolgári-burzsoá írói csoportoknak. De amikor a munkásosztály, a Párt vezetésével mind határozotabban tört a szocializmus felé, mikor az imperializmus mind agresszívebbé váló beavatkozási kísérletei az ország belső politikai életébe sorra kudarcot vallottak, mindjobban a csüggedés dekadens hangulata, a kiúttalan pesszimizmus lett úrrá rajtuk. A különféle kispolgári-burzsoá irodalmi csoportok ettől kezdve mindinkább az imperialista kultúrbefolyás főcsatornáivá váltak. Fennen propagálták az öncélú, formalista művészet elvét. „*Üres vagyok, nincs semmi bennem*" – hirdette egyikük versében. „*Nem akarok mást, mint az ebek*" – verselt egy másikuk. A miszticizmus, a pornográfia mocsarába igyekeztek rántani irodalmunkat. Műveikben hangot kapott az imperializmusnak szállást csináló soviniszta uszítás, s a nyegle kozmopolitizmus. Hol nyíltan, hol álcázottan helyezkedtek szembe a munkásosztály államának céljaival, minden erővel igyekeztek megakadályozni, hogy irodalmunk meginduljon a szocialista realizmus felé vezető úton. Az imperialista dekadencia „kultúrtermékeit" magasztalták. Sartre-ról, Camus-ról, Gide-ről, Malraux-ról, Faulkner-ről, Huxley-ről stb. zengtek hasábos cikkeket. S ugyanakkor igyekeztek megakadályozni az élenjáró szovjet irodalom előretörését, térhódítását, kritikáikban többízben al-

jasul megrágalmazták a szovjet irodalmat. Ezek a kispolgári-burzsoá irodalmi csoportok mindjobban, mint a népi demokráciával szemben ellenséges, az imperializmus céljait szolgáló irodalmi törekvések lepleződtek le.

A Párt közvetlen a felszabadulás után látta átmeneti gyengeségét az irodalom területén. S így a kezdeti időkben a gazdasági és politikai élet harcainak eredményes megvívására összpontosította erejét. Irodalmi síkon eleinte elsősorban csak arra törekedett, hogy felhasználva a különféle burzsoá irodalmi csoportok közötti ellentéteket, megakadályozza egy egységes, kommunistaellenes irodalmi front létrejöttét, másrészt pedig, hogy kedvező körülményeket teremtsen a későbbi ellentámadásra, a burzsoázia irodalmi frontja ellen.

Főleg *Révai József* és *Horváth Márton* írásaiban irodalmi életünket komolyan befolyásoló tényezőként megjelent a marxista–leninista irodalmi kritika, amely egyrészt a következetes elvi bírálat segítségével az ellenséges irodalmi áramlatok igazi arcának leleplezésére tört és igyekezett leválasztani az imperializmus irodalmi ügynökeivé züllött írói törekvésektől a jobbérzésű, becsületesebb írókat, másrészt pedig az imperialista kultúrbefolyás ellensúlyozására, a haladó irodalmi erők tudatosítására ébrentartotta irodalmunk nagy haladó hagyományait, elsősorban Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának az irodalmi örökségét.

Révai Józsefnek részben még az emigráció éveiben írt tanulmányai, főleg a Petőfi Sándorról és az Ady Endréről szóló kritikai írásai, nemcsak a magyar haladó múlt legnagyobb alakjainak helyes megértését, életművük lényegének, forradalmi demokratizmusuknak a meglátását segítették elő, hanem múltunk leginkább jövő felé mutató hagyományainak feltárásával irányt mutattak az új magyar irodalmi fejlődésnek is: megmutatták a nemzeti kultúra továbbfejlesztésének az útját. *Marxizmus és népiesség* című kritikai írásában, a népies írók ideológiai eltévelyedését bírálva, megmutatta Révai a jószándékú paraszti írók számára az előrevezető utat, a munkásosztállyal való szoros szövetség útját. Horváth Márton kritikai írásai, amelyek nagyobbrészt a *Szabad Népben* jelentek meg, részben azzal, hogy elvi következetességgel bírálták az imperialista dekadencia különféle megnyilvánulásait, s hogy rámutattak egyes jelentős írók ingadozásainak komoly művészi és politikai veszélyeire, részben pedig azzal, hogy a nagy magyar

proletárköltőnek, József Attilának az alakját idézték, s támogatóan álltak az újhangú, fiatal írók sokszor még botladozó kísérletei mellé, jelentős mértékben elősegítették a haladó írói törekvéseknek, főképp pedig a magyar proletárirodalomnak a megerősödését.

1947 decemberében megindult a Párt közvetlen irányítása alatt álló *Csillag* című folyóirat, amely egyrészt sok fiatal, a népi demokratikus államtól és a Párttól nevelt új írói tehetséget hozott felszínre, másrészt pedig igyekezett közös táborba gyűjteni és részben nevelni is a népi demokratikus államrendhez barátian viszonyuló írókat. Elsősorban a Párt könyvkiadója, a Szikra, nagyszámban fordíttatott le és adott ki szovjet irodalmi műveket. Mindezek a tényezők némileg csökkentették ugyan az imperialista kultúrbefolyás erejét, valamennyire visszaszorították az ellenséges irodalmi áramlatokat. De inkább csak az alapokat rakták le, csupán a kedvező előfeltételeket teremtették meg, egy később megvívandó és a fordulatot kiküzdő harchoz, magát a fordulatot még nem tudták elérni. Ebben, az objektív nehézségeken kívül: azonkívül, hogy a politikai hatalom kérdése a proletariátus és a burzsoázia között ekkor még nem dőlt el, hanem harc kérdése volt – szubjektív okok is közrejátszottak. Jelentős mértékben akadályozta a fejlődést, hátráltatta a kibontakozást az irodalom területén uralkodó nagyfokú elvi-ideológiai tisztázatlanság.

4.

Rákosi elvtárs 1948 novemberében felhívta a Párt figyelmét a magyar népi demokrácia kulturális, irodalmi elmaradottságára és ennek veszélyeire. Rákosi elvtárs figyelmeztetése a kritikai-ideológiai tevékenység fokozódására vezetett az irodalom területén: a haladó irodalmi erőknek egy mind nagyobb arányokban kibontakozó ellentámadása indult meg az imperialista kultúrbefolyás és az ellenséges irodalmi áramlatok ellen. Ugyanakkor, s ezzel szoros összefüggésben, élesen ráterelődött a figyelem azokra a párton belül érvényesülő káros és helytelen irodalmi nézetekre, elsősorban azokra a jobboldali áramlatokra, amelyek jelentős mértékben megnehezítették az ellenséges irodalmi front felszámolását és akadályozták a magyar irodalmi közvéleménynek a szocialista realizmus felé való fordulását.

Az az irodalmi vita, amely 1949–50 folyamán zajlott le, felszínre hozta Lukács Györgynek és iskolájának súlyos

ideológiai hibáit. Lukács Györgynek komoly, maradandó érdemei is voltak a fasizmus ideológiája elleni harc, az imperialista dekadencia mérgező kultúrája ellen vívott küzdelem terén. Irányította a *Fórum* című folyóirat szerkesztését. 1946–47-ben a Csillag megindulásáig a Fórum volt az egyetlen irodalmi lap, amely programjában demokratikus elveket vallott, s amely főleg Lukács György kritikai munkásságán keresztül, szembefordult az imperializmus szekértolójává szegődő kispolgári-burzsoá irodalomnak mindjobban megnyilvánuló züllésével. Lukács az imperialista álkultúra mérgező termékeivel szembeállította a világirodalom nagy realistáinak és a magyar irodalom klasszikusainak haladó művészi mondanivalóit. Számos irodalomtörténeti, esztétikai meglátása elősegítette az egyes problematikus kérdések megoldását, tisztázódását. Mint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, komoly irányító munkát végzett irodalmi hagyományaink kritikai értékelése és ébrentartása terén. Lukács harca az imperialista dekadencia és annak magyar letéteményesei ellen, komoly elvi ideológiai hibái miatt, nem volt és nem is lehetett következetes. Hibáinak veszélyességét, káros hatását mégjobban felerősítette, hogy ezek a tévedések a Párton belül, a Párt egyik tekintélyes ideológusának munkásságában jelentkeztek.

Lukács György a népi demokráciát a burzsoá demokrácia egy sajátos „plebejus" színezetű válfajának tekintette; szem elől tévesztette a szocializmus perspektíváját. „*A népi demokrácia elve, főleg nálunk, de sok más országban is – érvényesülése legelején tart és ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni*" – írja 1947 áprilisában. A magyar népi demokrácia irodalma számára sem a szocialista realizmust, hanem a „nagy realizmusnak" nevezett polgári kritikai realizmust jelölte meg a fejlődés perspektívájául: „*Az új demokrácia adekvát irodalma a realizmus* – írta –, *persze abban a széles és mély értelemben, amely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták.*" Az önmagában véve helyes volt, hogy Lukács a polgári kultúra nagy képviselőit szembeállította az imperializmus kulturális rothadásával, de mivel nem mutatta meg ennek a nagy realista vonalnak természetes folytatóit, továbbfejlesztőit, a nagy szovjet írókat, s nem mutatta meg a fejlődés konkrét, szocialista perspektíváját, a realizmus követelménye nála elvont, tartalmatlan követelmény maradhatott csupán. S ez nem volt véletlen. Mint az „egyenlőtlen fejlődésről"

szóló elmélete mutatja, Lukács nem ismerte fel a szovjet irodalom élenjáró szerepét. Nem ismerte fel a szovjet irodalomnak – Horváth Márton kifejezésével – a társadalmi értelemben vett „felnőtt ember irodalmának" magasabbrendűségét, minden előző, az embert és a társadalmat egy alacsonyabb fejlődési fokon tükröző irodalommal szemben. Ez magyarázza, hogy bár Lukács éveket töltött a Szovjetunióban, széles körű és nagykiterjedésű kritikai munkásságában sohasem foglalkozott a szovjet irodalommal, s nem tárta oda a fejlődő, útkereső magyar irodalom számára a szovjet irodalom nagy példáját.

A fejlődés perspektívájának téves megmutatásán és ezzel szoros összefüggésben a szovjet irodalom jelentőségének lebecsülésén kívül azt jelölte meg a vita Lukács ideológiai, kritikai munkásságának *harmadik központi* hibájaként, hogy kritikai tevékenységében nem érvényesítette az irodalmi pártszerűség zseniális lenini elvét, sőt egyes elméleteivel, mint pl. hirhedt „partizán elméletével" vagy a Balzac-féle írói magatartás jelszószerű propagandájával, az irodalmi alkotás realizmusa és a politikai-társadalmi világnézet közötti kettőség állandó fejtegetésével, a lenini irodalmi pártszerűség elvével ellentétes irodalmi tendenciákat erősített.

Lukács György a vita során felismerte ideológiai, irodalomelméleti munkásságának hibáit. A *Társadalmi Szemle* 1950 augusztusi számában megjelent *Következtetések az irodalmi vitából* c. cikkében írja: *„A most lezajlott irodalmi vita nagy vívmánya mindenki számára – elsősorban az én számomra –, hogy ezek az akadályok elhárultak irodalmunk és irodalomelméletünk fejlődésének útjából. Magától értetődik, hogy az útnak a Párt által történt megnyitása az én irodalmi tevékenységem számára is új perspektívákat nyit meg. A marxista esztétika alapvető kérdéseinek elméleti tisztázása, rendszerezése, konkretizálása mai kultúránk fontos, aktuális kérdése. Boldog leszek, ha ebben a munkában – hajlamaimnak és képességeimnek megfelelően – kivehetem a magam részét."*

*

A Lukács-vita során, részben merev visszahatásként Lukács ideológiai hibáira, részben pedig a kérdés megoldatlanságára, félig kivitatottsága következtében, káros baloldali elhajló tendenciák is jelentkeztek irodalmunkban,

főleg a kritika területén. A „baloldali" túlzók egyik legnagyobb hibája az volt, hogy lebecsülték a nem-kommunista írók nevelésének, a jószándékú szövetségesek és „útitársak" segítő támogatásának a jelentőségét. A kommunista írók és kritikusok egy része hajlott arra, hogy klikkszerűen elkülönüljön az írók, az irodalmi élet egészétől, s az irodalom helyes, pártszerű irányítását bürokratikus adminisztratív módszerekkel, a meggyőzést, az ideológiai nevelést fölényeskedő, nyegle ledorongolással és parancsolgatással helyettesítse. A másik komoly veszély, amelyben ez a baloldali elhajlás jelentkezett, a haladó magyar irodalmi múlt lebecsülése, elhanyagolása volt. A kritikusok némelyike részint nem ismerte fel, milyen jelentős szerepe van a haladó magyar irodalmi hagyományoknak az új magyar irodalom kialakításában, művészi és eszmei színvonalának emelésében, részint pedig hajlott arra, hogy a nagy forradalmi demokrata költők művein kívül félvállról vegye egész irodalmi múltunkat, vulgárszociológiai szempontokat alkalmazzon az irodalmi jelenségek vizsgálatánál, s figyelmen kívül hagyja irodalmunk népi jellegét. A vita tisztázta, hogy ezek a baloldali hangulatok, tendenciák komoly veszélyt jelentenek, mivel megnehezítik, hátráltatják az ellenséges irodalmi áramlatok megsemmisítéséért és az új magyar irodalom kialakításáért vívott harcot.

5.

Az irodalomkritika területén érvényesülő különféle káros nézeteket, elsősorban pedig Lukács György ideológiai hibáit felszínre hozó és élesen elítélő vita, amely során Horváth Márton elvtársnak a Párt Politikai Akadémiáján mondott beszéde, főképp pedig Révai József elvtársnak a *Társadalmi Szemlé*ben megjelent cikke volt a két legjelentősebb s a kérdéseket leginkább tisztázó megnyilatkozása, nagyon kedvező helyzetet teremtett irodalmunk helyes irányú fejlődése számára. A vita során túlnyomó részben tisztázódtak irodalmunk legfontosabb alapvető elvi kérdései. Tisztázódott az irodalmi fejlődés perspektívájának a kérdése: a szocialista realizmus felé való fejlődés, mint konkrét gyakorlati, közvetlen megoldásra váró probléma merült fel. Tisztázódott az új magyar irodalomnak a szovjet irodalomhoz és a klasszikus irodalmi örökséghez való helyes viszonya: nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista realizmus felé haladni kívánó irodalmunknak a népköltészetre, a kritikai-

lag feldolgozott és elsajátított klasszikus irodalmi örökségre, főképp pedig a szovjet irodalom hatalmas eredményeire, gazdag tapasztalataira kell elsősorban támaszkodni. Végül pedig helyes megvilágításba került a pártszerűségnek, az irodalom pártszerű irányításának a kérdése. A pártszerűség követelménye, aminek népi-demokratikus irodalmunk legfontosabb elvi alapjának kell lennie, mint általános, de nem mereven és elvontan, hanem rugalmasan és konkrétan alkalmazandó követelmény merült fel a magyar népi demokrácia írói felé, a Párthoz tartozó írók, a szövetséges, s az útitárs-írók felé egyaránt.

A vita következményeképp, azzal szoros összefüggésben, fokozódott az ellenséges irodalmi áramlatok elleni elvi ideológiai harc és az ellenséges irodalmi törekvéseket részben sikerült elszigetelni, sőt jelentős részben felszámolni. Az ellenséges irodalmi csoportok folyóiratai csaknem mind megszűntek, befolyásuk mind az irodalmi életben, mind pedig az olvasó közönségben erősen csökkent. Ugyanakkor jelentős mértékben kiszélesedett, megerősödött s tudatosodott a szocialista realizmus felé haladni kívánó írói tábor. Irodalmunkban kibontakoztak a fordulat körvonalai. Ezt az örvendetes változást híven tükrözi mind az írószövetség egyre jobban megélénkülő élete, mind pedig az újonnan megjelent művek eszmei és művészi színvonala.

Ebben a fordulatban az elvi ideológiai tisztázódáson kívül azonban még más tényezők is döntő mód közrejátszottak. Népi demokráciánk gazdasági és politikai eredményeinek következményeképp 1949 folyamán mind nagyobb arányokban bontakozott ki a kulturális forradalom. A munkásosztálytól vezetett dolgozó nép mindinkább útban van a felé, hogy a gazdasági és állami hatalom után birtokába vegye a kultúrát is. Míg 1938-ban 7 800 000, 1939-ben 6 500 000, addig 1949-ben 46 700 000 példányszámban adtak ki könyveket. Míg az ellenforradalom éveiben egy tízezres példányszámú regény már komoly irodalmi sikert jelentett, a népi demokratikus Magyarországon 10 000 az átlagos kiadási példányszám, s szép számban akadnak szépirodalmi művek, amelyek a százezres példányt is elérik. Míg az ellenforradalmi években egy komoly irodalmi folyóirat alig érte el az ezres példányszámot, addig a magyar népi demokrácia legszínvonalasabb folyóiratának, a Csillagnak a példányszáma megközelíti a húszezret. Új olvasóközönség jelentkezett, új igényekkel. A Szabad Nép, az irodalmi folyó-

iratok közül pedig a *Csillag* nagy számban közölt munkásleveleket, amelyekben maguk a dolgozók bírálták meg építő módon az írók egyes műveit és hangot adtak kulturális, irodalmi igényeiknek. Az új olvasóközönségnek ez az erőteljes jelentkezése, s kívánságainak fokozott hangoztatása, nagymértékben hozzájárult az irodalmi fordulat meggyorsításához.

A fordulat kezdeteinek jelentkezésében azonban a szovjet irodalom hatalmas eredményeinek és magyarországi sikereinek volt a legdöntőbb és a legjelentősebb szerepe. A Horthy-fasizmus Magyarországán úgyszólván teljesen hozzáférhetetlenek voltak a szovjet irodalom művei. A népelnyomó rendszer mindent elkövetett, hogy megakadályozza ezeknek a nagy alkotásoknak terjesztését és fordítását. A felszabadulást követő években főképp a Párt kiadója, a Szikra, szép számban adott ki ugyan szovjet műveket, de a kulturális területen akkor még nagy szerepet játszó reakció minden erejével igyekezett megakadályozni ezeknek a műveknek a terjedését és népszerűsítését. A fordulatot az 1949-es esztendő hozta meg. 1945 és 1948 között mindössze 549 ezer példányszámban jelent meg szovjet szépirodalom. 1949-ben háromszorosra ugrott ez a példányszám: 1 649 000 példány szovjet szépirodalmi mű látott napvilágot. A szovjet szépirodalomnak ez a diadalmas előretörése, népszerűvé válása nemcsak olvasóközönségünk ízlését alakította át és fejlesztette jelentős mértékben, hanem megváltoztatta íróinknak a szovjet irodalomhoz való viszonyát is. Íróink túlnyomó része felismerte a szovjet irodalom jelentőségét, eszmei gazdagságát. Mind behatóbban mélyedtek el a szovjet szépirodalom tanulmányozásába, az egyes kimagasló alkotások mélyreható elemzésébe. Igyekeztek megismerkedni a szovjet irodalom fejlődésével, s törekedtek arra, hogy a szovjet irodalom gazdag tapasztalatait alkalmazzák a magyar viszonyok között. A szovjet irodalomnak irodalmunk fejlődését támogató hatása nemcsak közvetve, műveken keresztül, hanem közvetlen baráti segítség formájában is érvényesült. A Magyarországon járt szovjet íróknak, Scsipacsovnak és Tyihonovnak baráti beszélgetése a magyar írókkal, Fagyejevnek a Szovjet Írószövetségben tartott beszéde, amelyben a magyar irodalmi fejlődés egyik lényeges kérdésével, a Lukács-kérdéssel is foglalkozott, mind jelentős mértékben elősegítette a tisztázódást, a kibontakozást a magyar népi demokrácia irodalmi frontján.

Az irodalom alapvető elvi ideológiai kérdéseinek a Párt segítségével történő nagyfokú tisztázása, a kiteljesedő kultúrforradalom kapcsán új olvasóközönség jelentkezése, főképp pedig a szovjet irodalom példamutató szerepének fokozott érvényesülése – elsősorban ezek voltak azok az egymást feltételező, egymással szoros összefüggésben, kölcsönhatásban levő tényezők, amelyek közrejátszottak abban, hogy irodalmi síkon a fordulat mind szembeötlőbben kibontakozóban van.

Irodalmi közéletünk a maga egészében mindjobban a népi demokrácia, a szocialista építés munkája felé fordul, s mindinkább érvényesül benne az irodalmi pártszerűség elve. A sokáig háttérbe szorított régi proletárírók, köztük elsősorban Illés Béla, az olvasóközönség után végre az irodalmi közvéleményben is elfoglalták az őket megillető vezető helyet. Az egykori, a kispolgári ellenzékiségnél bizonyos fokig megrekedő, de a proletariátussal rokonszenvező írók is útban vannak a felé, hogy mind gyökeresebben felszámolják régi korlátaikat, kiküszöböljék műveikből a burzsoá befolyást: Déry Tibor írói fejlődése egyik meggyőző példája ennek. Paraszti íróink legjobbjai fokozatosan leküzdik hajdani korlátaikat és igyekeznek műveikben érvényesíteni a szocialista realizmus ábrázolási szempontjait. Veres Péter és Szabó Pál műveiben már kialakulóban van az újfajta paraszti irodalom, amely nem paraszti többé a szó régi értelmében, hanem a szocialista realizmus felé haladó magyar irodalomnak egyik sajátos színe. De komoly fejlődést észlelhetünk a nemrég még az ellenséges irodalmi irányzatokat támogató kispolgári-burzsoá értelmiségi írók egyikénél-másikánál is. Becsületesen megvan bennük a szándék, hogy szembeforduljanak saját múltjukkal és beleilleszkedjenek a népi demokrácia írói táborába. Legfigyelemreméltóbb jelenség azonban azoknak a fiatal íróknak komoly, művészi és eszmei fejlődése, írói megizmosodása, akiket már a népi demokrácia, a munkásosztály állama nevelt írókká.

Ezek a fiatal írók többnyire 1947 táján tűntek fel újhangú írásaikkal, amelyekben sok volt ugyan még a gyakorlatlanság, a kísérletezés, de amelyekben – ha egyelőre olykor kezdetlegesen is – a felszabadult dolgozó nép öröme, jövőt teremtő hite szólalt meg. Ezeknek az íróknak a jelentkezése szorosan összefüggött a munkásosztály nagy

győzelmeivel a politikai és a gazdasági harcban. De az irodalmi front elmaradottsága miatt művészileg úgyszólván teljesen magukra voltak hagyva, szinte minden segítség, támogatás nélkül bontakoztak ki. Ez károsan befolyásolta és részben hátráltatta fejlődésüket. A kezdődő irodalmi fordulat fordulatot jelentett az ő fejlődésükben is. Némelyikük, mint például Kuczka Péter, Kónya Lajos, Juhász Ferenc, színvonalas és komoly eszmei tartalmú műveikkel irodalmunk első vonalába küzdötték fel magukat.

Haladó irodalmunk ma már – elsősorban Révai József jelentős cikkének útmutatásai nyomán – tudatában van azoknak a legfontosabb közvetlen feladatoknak, amelyeknek elvégzése az ellenséges irodalmi erők végleges legyőzéséhez és az elért eredmények megszilárdításához, továbbfejlesztéséhez elsősorban szükséges. Egyik legfontosabb közvetlen feladat, hogy a szocialista realizmus felé haladó, de még nem egészen egységes irodalmunkon belül biztosítsuk a proletárirodalom hegemóniáját. Irodalmi szövetségeseink és útitársaink gyorsabb ütemű fejlődését, az egységes szocialista-realista magyar irodalom minél hamarabbi kialakítását csak úgy lehet elősegíteni, ha megerősítjük a munkásosztály vezető szerepét irodalmi téren is. Ez annál is inkább fontos, mert irodalmunkban a paraszti irodalomnak komoly, nagy hagyományai vannak, viszont a proletárirodalom úgyszólván alig rendelkezik hagyományokkal. Nagyon hiányoznak azok a művek, amelyek a munkásosztályról szólnak és az ábrázolásban maradéktalanul érvényesítik a proletár osztályszempontot. Ezért a régi írók nevelése, támogatása mellett fokozott súlyt kell vetni az új, elsősorban a munkásosztályból származó, s a munkásosztály államától nevelt fiatal írói tehetségek felszínrehozására, nevelésére és támogatására. Erre a célra alakult meg az Írószövetség Nevelési Bizottsága, s a mellette működő lektorátus, amely a legkülönbözőbb helyről befutó kéziratokat gyűjti össze, bírálja meg, foglalkozik a feltörő új tehetségekkel. De ezt a célt szolgálják a különféle pályázatok is, köztük elsősorban a Szakszervezeti Tanács *József Attila pályázata* s a főképp fiatal, induló, tehetséges írók támogatására hivatott *József Attila irodalmi díj.*

Másik fontos közvetlen feladat, hogy népi demokratikus irodalmunk versenyben győzze le végképp és szorítsa ki teljesen az ellenséges, vagy a munkásosztály számára idegen irodalmi alkotásokat. Ehhez elkerülhetetlen az irodalmi művek eszmei-művészi színvonalának fokozott emelése.

A művek minősége terén még akadnak komoly hiányosságok. Fiatal íróink még nem sajátították el maradéktalanul a művészi kifejező technikát. Nem vették még birtokukba a stílusnak, a nyelvnek, a formának és a különböző kifejező eszközöknek azt a hatalmas fegyvertárát, amelyet a klasszikus magyar irodalom felhalmozott. A mesterségbeli tudás, a kifejezés művészetének emelése miatt is elkerülhetetlenül szükséges, hogy íróink érdeklődése fokozott mértékben irodalmi múltunk nagy alkotásai felé forduljon.

A művészi színvonal másik szembeötlő hiányossága, amely szintén a fiatalok írásaiban lelhető fel elsősorban: az ábrázolásban jelentkező sematizmus, az életszerűségnek bizonyos fokú hiánya. Ez a sematizmus, felszínesség túlnyomórészt annak a következménye, hogy íróink nem igyekeztek teljes gazdagságában, sokrétűségében megismerni a mai magyar valóságot. Nem tanulmányozták elég mélyrehatóan az országban végbemenő hatalmas változásokat, nem váltak „országjárókká", mint amilyenek régi nagy íróink voltak. Nem törekedtek arra, hogy minél teljesebben megismerjék népünk hatalmas építőmunkáját, az emberek életkörülményeinek, érzés- és gondolatvilágának az alakulását.

A legfontosabb feladat azonban az írók ideológiai-politikai képzettségének a fokozása. Haladó íróink között is fellelhető az „ösztönösség elmélete", amely a valóság mélyreható művészi ábrázolásához nem érzi szükségesnek a társadalmi fejlődés törvényeinek az ismeretét és nem törekedik arra, hogy az ideológiai-politikai tudás növelésével emelje műveinek színvonalát. Sokan az írók közül félvállról veszik ezt a kérdést és egyes kritikusok vesszőparipájának tekintik csupán.

Az Írószövetség komoly munkát végez, hogy biztosítsa a művek eszmei művészi színvonalának emelését. Most indulnak meg az Írószövetség szemináriumai, amelyeknek a politikai tudatosság fokozása, az ideológiai képzettség bővítése a feladatuk. Megszervezi a szövetség az írók üzemlátogatásait, országjárását, hogy ezzel is lehetővé tegye számukra az élet beható megismerését és hű ábrázolását. Egymásután alakulnak meg az Írószövetség különféle szakosztályai (prózai, költői, drámai, műfordítói, ifjúság-irodalmi és kritikusi szakosztály). A szakosztályokban részint a magyar klasszikus irodalom és a szovjet irodalom egyes nagy alkotásait beszélik meg az írók, részint pedig saját írásaik alapján megvitatják művészeti-ábrázolási problémáikat, épí-

tő kritikával elősegítik egymás fejlődését. A kritika is mindjobban érzi a színvonal emelése terén ráháruló feladatokat és mindinkább törekszik az egyes írói alkotások beható eszmei és formai elemzésére.

A legfontosabb megoldásra váró közvetlen feladat: a Párt irányító szerepének maradéktalan biztosítása az irodalom területén. A Párt vezetése, irányító szerepének érvényesítése, amint Révai József cikkében rámutatott, semmiesetre sem jelenthet drótonrángatást, parancsolgatást, ledorongolást. „*A Párt az irodalmat – írja Révai – elsősorban eszméivel akarja irányítani, a nép, a munkásosztály, a Párt közvéleményétől nem függetlenül, hanem abba szervesen beletartozó és intézményeken nyugvó irodalmi közvélemény teremtésével*". Ennek a helyes pártirányításnak legfőbb intézményes biztosítéka a Magyar Írók Szövetsége és annak pártszervezete. Ezen a téren azonban, főképp azért, mivel az Írószövetség pártszervezete még nem működik, bőven akadnak javításra váró hiányosságok. Hasonlóképp sok szempontból rendezetlen még a folyóiratok kérdése is. Két legjelentősebb irodalmi folyóiratunk, a *Csillag* és a *Fórum*, elsősorban a szerkesztés kérdéseinek rendezetlensége miatt, nem tudja maradéktalanul teljesíteni feladatát az irodalom pártszerű irányításának terén. A hiányosságok azonban az irodalmi kritikában a legnagyobbak. Irodalmi kritikánk még nem áll az ideológiai képzettségnek, a politikai gyakorlatnak és a mesterségbeli tudásnak azon a magasiatán, hogy eredményesen tudná betölteni feladatát, mint az irodalom pártszerű irányításának egyik legfontosabb eszköze.

7.

Az *új magyar „irodalmi forradalom"* ma még nem bontakozott ki a maga teljes egészében. De már az eddig elért eredmények is jelzik, hogy irodalmunk épp azért, mert a múlt nagy haladó hagyományait folytatja és fejleszti tovább, s a világ leghaladóbb, legfejlettebb irodalmát, a szovjet irodalmat tekinti követésre méltó példának, sohasem látott fellendülésnek néz elébe. Eredményeink számbavételénél szembetűnik a líra viszonylagos fejlettsége, előrehaladottsága a többi műfaj mellett. Népi demokratikus irodalmunknak ez a sajátsága szervesen összefügg irodalmi múltunknak azzal a jellegzetességével, hogy nálunk mindig a költészet volt a reprezentatív nemzeti műfaj. Költőink szó-

laltatták meg legátfogóbban a dolgozó nép vágyait, törekvéseit, a nemzeti élet nagy kérdéseit. A műfajoknak ezt az egyenlőtlen fejlődését még ma sem sikerült maradéktalanul leküzdeni, bár prózai és drámai irodalmunk egyes kimagasló eredményei már mutatják, hogy ez az aránytalanság az egyes műfajok között hamarost ki fog küszöbölődni.

Lírikusaink közül *Kuczka Péter* költészete váltotta ki a legtöbb vitát, az hatott legtermékenyebben költészetünk fejlődésére. Az ő közvetlen hangú, egyszerű verselésű, többnyire dalformában írt költeményeiben ismert rá először a saját érzéseire és *mondanivalójára* felszabadult országunk dolgozó népe. Kuczka munkások között, munkáskörnyezetben nőtt fel. Otthonosan mozog a dolgozó emberek mindennapi életében. Verseinek tárgya többnyire az életnek egy-egy önmagában talán jelentéktelennek tűnő mozzanata. Sokat ír feleségéről, kislányáról, otthonáról. Arról versel, hogy elkészítették az új termelési grafikont, hogy kislányával megnézi az épülő hidat, hogy fásítják utcájában a házsorokat, de ezeknek a kisszerűnek tetsző témáknak mindegyikén átsüt, hol több, hol kevesebb *erővel* mai életünknek, a dolgozók teremtette új világnak minden harccal meghódított szépsége, minden további hősi tettekre ösztönző nagyszerűsége. Kuczka művészete nem egyenletes. Olykor, mint például a *Testamentum* című hosszabb önéletrajzi versében, helytelen egyénieskedésbe téved. Tematikájának kisszerűsége felidézi olykor a modorosság, az egyhangúság veszélyét, s verseinek közvetlen hangú, egyszerű dalszerkezetébe is sokszor vegyülnek be oda nem illő, lapos prózai elemek. De ezeknek a gyengeségeknek ellenére számos verse, mint pl. a Sztálin elvtárs születésnapjára írt *Róla, aki a világnak kovácsa*, a Dimitrov elvtárs emlékét idéző *Az élet szép* és még sok más (*Beszélgetések, Nem adom senkinek, Kívánság* stb.) mai líránk legszebb, legkiemelkedőbb alkotásai közé tartozik.

Személyes élmény és közösségi élmény szerves és szoros összefonódása jellemzi elsősorban mai líránk egy másik kiemelkedő művészének, *Kónya Lajos*nak a verseit is. Kónya bányászszülők gyermeke volt. A Horthy-fasizmus éveiben, ifjúsága idején, megismerte a szegénység, a megalázottság, a kisemmizettség minden kínzó érzését. Nem véletlen, hogy legszebb és legnagyobb verseinek a felszabadulás nagy élménye és a magyar népi demokrácia iránt érzett határtalan, odaadó szeretete a központi mondanivalója. (*Évgyűrűk, Katonák, Két iskola, Nem volt hiába*) „*Áldott légy*

felszabadulás – embervoltunkat adtad vissza" – írja egyik szép versében. Költészetének jellemző vonása a szeretet, a lelkesedés kiváltotta nemes, emelkedett, szenvedélyes pátosz, amelynek forrósága átjárja költeményeit, s főleg a versvégződésekben csap magasra. Bár ezt a pátoszt olykor nem sikerül tömören összefognia, néhol retorikussá, bőbeszédűvé is válik, mégis költőink közül ő az, akinek versei harcias, lelkesítő lendületük miatt talán a legnevelőbb hatásúak. Kónya verseléstechnikájának nagy érdeme, hogy *igyekszik új szocialista tartalommal* megtölteni a különféle népi és klasszikus nemzeti versformákat. Ő verselte meg először a népdal egyszerű, közvetlen hangján mai életünk egyes jelenségeit. Sokat tanult a legnagyobb magyar versművészek egyikétől, Arany Jánostól s Ady Endre sajátosan oldott, lebegő jambikus verselése is újjáéledt nála. Verselése olykor még darabos ugyan, de költészetének gondolati és érzésbeli mélysége, eszmei gazdagsága ellensúlyozza ezt a darabosságot.

A Sántha család című elbeszélő költeményével, amelyben egy hajdani szegényparaszt-család útját mondja el a boldog máig, emelkedett *Juhász Ferenc* költőink legjobbjai közé. Elbeszélő költeményét átfűti az a forró hazaszeretet, mely a múltban embertelen sorsot élő dolgozók millióit eltölti ma hazájuk, a népi demokratikus Magyarország iránt. Kiváltképp szépek, művésziek tájleírásai, ezeknek színes *jelzőin és képgazdagságán* is átsugárzik az az odadó szeretet, amellyel a magyar dolgozók nézik ma egyre szépülő országunkat. Gyengesége viszont költeményének, hogy tájmegelevenítő részletei olykor túlbúrjánoznak s bizonyos fokú monotóniát visznek versébe. Juhász *A Sántha család*-ot a magyar epikus verselés egyik legkedveltebb formájában, „magyar alexandrinusokban", *hangsúlyos verselésű* tizenkettősökben írta. Nagy művészettel kezeli, éleszti újjá s *teliti meg új tartalommal* ezt az egyszerűségével, közvetlenségével az olvasót megragadó és magával sodró népi formát.

Zelk Zoltán jónevű és elismert költő volt *már* a felszabadulás előtt is. Ekkor írt versei elsősorban a proletárnyomorról, a munkásosztály mindennapi életének kietlenségéről szóltak. Látszólag csendes, nem harcosnak tűnő költeményeinek mélyén tömény, lázító keserűség izzott. Ez a hangvétel jellemzi *Gyermekbánat* című hosszabb költeményét, a legszebb magyar, ifjúsághoz szóló költemények egyikét is. A felszabadulás után hatalmas mértékben kiteljese-

dett Zelk Zoltán művészete. Fellobogott verseiben az a szenvedélyes, jövőt ostromló s a munkásosztály történelemformáló hivatását hirdető pátosz, amely hiányzott addig költészetéből. Zelk a *Párt harcainak tudatos és meggyőződéses* költője. Mint maga is megírja egyik versében, elsősorban „alkalmi költő" kíván lenni, de a szó legnemesebb értelmében: az „alkalmak", amelyeket versbe sző, *mind-mind* történelmünknek, népünk életének, s az emberiség történetének nagy-nagy alkalmai. Ilyen nagyszerű „alkalmi" költemény például a Vörös Hadsereget ünneplő *Vörös katonák* című verse vagy a Sztálin elvtárs születésnapjára írt nagy verse, *A hűség és a hála éneke*, amely ódai szárnyalásával, *eszmei* és művészi gazdagságával új irodalmunk kiemelkedő alkotásai közé tartozik.

Szintén a felszabadulás előtt tűnt fel, s ugyancsak az elnyomott proletariátus szenvedéseit, embertelen sorsát megéneklő, lázadó *hangú versekkel kezdte pályáját Benjámin László*. A felszabadulás számára szintén a távlat kitágulását, költészetének nagymérvű gazdagodását jelentette. Lassanként feloldódott mereven tiltakozó, a világot ellenségesnek látó önmagába zárkózó ellenzékisége, amely az ellenforradalmi idők nyomása alatt csontosodott csaknem a természetévé. Észrevette a munkásosztály határtalan erejét, jövőt, életet teremtő hivatását. Sokban még kispolgári jellegű „ellenzékiségét" felszámolva vált igazán a munkásosztály vezette magyar dolgozó nép költőjévé. Legszebb verseit erről a benne végbemenő fordulatról, emberi kiteljesedésről, változásról *írta s ezekben nemcsak* személyes ügyét szólaltatta meg: a saját útján keresztül számos, a felszabadulás jelentőségét eleinte meg nem értő dolgozó érzését fejezte ki. (*Ti szüljetek meg, Tavasz Magyarországon, Erdőben éltem, Itt álltak ők.*) Nem termékeny költő, de versei, ha nem is nagyszámban születnek, tökéletes művészi *megformáltságukkal* mai líránk legszebb alkotásai közé tartoznak. (Pl. *Lenin, Dobó István.*) Bár ez a hibátlan művészieség, a képek, hasonlatok bonyolult rendszerének szinte mértani pontosságú végiggondoltsága, olykor mintha némi hidegséget takarna, mintha a maradéktalan belső spontaneitás hiányát leplezné. Verseinek egy részén, a saját fejlődési útjáról valló versek kivételével, úgy érzik mintha *még nem oldódott* volna fel egészen, mintha még nem járta volna át teljesen új életünknek, a dolgozó nép közösségének megtermékenyítő melege. Csak ritkán tud olyan közvetlen, mélyen átérzett hangon megszólalni, mint pl. a vá-

logatott versei gyűjteményének címadó *Örökké élni* című szép versében.

A mai magyar költészet legjelentékenyebb alkotó művésze *Illyés Gyula* (1902), akinek fejlődésében több olyan mozzanat van azonban, ami problematikussá teszi alakját. Illyés Gyula a felszabadulás előtt, ha olykor ugyan tévedezett is, de lényegében mégis a dolgozó népnek és elsősorban osztályának, a szegényparasztságnak volt a költője. Nemcsak olyan, a magyar irodalom kimagasló alkotásai közé tartozó nagy versekkel, mint a *Három öreg, Hősökről beszélek, Nem menekülhetsz,* állt ki bátran a Horthy-fasizmus idején az elnyomott dolgozó nép igaza mellett, hanem egyes, nagyszerű művészettel megírt prózai írásával is, mint pl. a nincstelen zsellérek életéről beszámoló *Puszták népe,* vagy nagy forradalmi költőnkről, Petőfiről szóló könyve. A felszabadulás egy-egy szép, mélyen átérzett költői hangot, mint pl. egyes, a földosztásról és az újjáépítésről szóló versei kiváltott ugyan belőle (*Megy az eke, Cserepezők*), de a maga egészében nem tudta legyőzni költészetének régi ellentmondásait. Ingadozásai, belső bizonytalanságai következtében olykor-olykor elmarad a mától, szocializmust építő, dolgozó népünktől. Írt ugyan olyan szép verset is, mint a nagyterjedelmű, 1949-ben megjelent *Két kéz,* amelyben apjának, az egyszerű munkásembernek kezéről és életéről beszélve, tértől és időtől elvonatkoztatottan ugyan, de kiáll a dolgozó emberek igazsága mellett. *Két férfi* című filmregényében feleleventette az 1848–49-es forradalom és szabadságharc két nagy hős alakjának, Petőfinek, a forradalmi költőnek és Bemnek, a forradalmi hadvezérnek az emlékét. De a nyílt határozott állásfoglalásig még máig sem jutott el Illyés. Olykor, mint például az 1949-ben megszünt *Válasz* című folyóirat szerkesztésével, a dolgozó néppel szemben ellenséges irodalmi törekvések cégéréül is odaadta nevét. A kommunista kritika állandóan, határozottan és következetesen figyelmeztette Illyést, hogy folytonos ingadozása előbb-utóbb a dolgozó néptől való teljes elszakadásához vezet s művészetének elapadását, elszegényedését vonja maga után.

Természetesen ez a rövid áttekintés nem alkalmas arra, hogy teljes, kimerítő képet adjon a mai magyar költészet gazdagságáról. Nem foglalkoztunk itt költészetünknek olyan komoly értékeivel, mint például *Devecseri Gábor, Aczél Tamás, F. Nagy László, Darázs Endre, Somlyó György, Tóth Gyula* stb. S nem tértünk rá olyan kitűnő versfordítók, mint

például *Képes Géza, Kardos László* vagy *Lányi Sarolta* munkásságának a jellemzésére.

Az összképet nézve, líránknak még vannak leküzdésre váró gyengeségei, „gyermekbetegségei". Költészetünk olykor üresen, tartalmatlanul lelkesedővé válik, valóban harcos, élenjáró, keménnyé, szilárddá edző forradalmi költészetből olykor a harcok eredményeit csupán csak regisztráló, a harcosok nyomában kullogó „idilli" költészetté szegényedik. Lírikusaink nem elég merészek a gazdagon kínálkozó költői témák megragadásában, nem elég merészek ahhoz, hogy a maga teljes gazdagságában jelenítsék meg dolgozó népünk érzés- és gondolatvilágát, hogy a maga bonyolultságában, sokrétűségében és mégis egységességében mutassák meg a dolgozók személyes és közösségi élményeit. Ha ez ellen a hiányosság ellen nem küzdenénk, ez előbb-utóbb költészetünk tematikai elszegényedését vonná maga után. S az ilyen kevéshúrú, kezdeményező erő nélküli költészet nem tudna eleget tenni annak a nagy feladatnak, hogy megszólaltassa és formálja dolgozó népünk gazdag, sokszínű érzés- és gondolatvilágát. De az összkép megrajzolásánál semmiesetre sem ez a hiányosság a döntő. A neveknek és a műveknek nagy száma, amely napról napra bővül, mind újonnan feltűnő fiatalokkal, mind pedig a népi demokratikus építés munkájába beálló régi költők munkásságával, a magas művészi és eszmei színvonal, a szocialista tartalom és nemzeti forma mindjobban megvalósuló egysége, főképp pedig mai líránk legjellemzőbb vonása: a pártszerűségre való törekvés, odaadás a dolgozó nép ügye iránt – mind azt mutatja, hogy költészetünk folytatni kívánja múltunk legnagyobbjainak, elsősorban Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának nagyszerű örökségét és diadalmasan megy előre azon az úton, amelyet a nagy szovjet példa mutat.

8.

Prózai és drámai irodalmunk terén még komoly hiányosságok vannak. Míg költészetünk mind terjedelmében, mind pedig színvonalában alkalmas arra, hogy segítse népünket a szocialista társadalomért vívott harcában, addig prózai és drámai irodalmunk elsősorban szegényessége, a születő művek kis száma miatt nem tudja még maradéktalanul betölteni feladatát, nem tudja még teljes mértékben kielégíteni a szocialista tartalmat kifejező irodalmi alkotá-

sok után mind intenzívebben vágyó új olvasóközönségünk igényeit. Mindez azonban nem jelenti azt, mintha nem lennének komoly eredményeink ezen a téren is. Prózai íróink és színpadi szerzőink száma mind jobban bővül. Az idősebb írók egyre nagyobb számban teszik sajátjukká népi demokráciánk művészi programját s mind erőteljesebben jelentkeznek a fiatal írói tehetségek is. A Szakszervezeti Tanács 1950-es regénypályázatán például három fiatal, alig 20 éves új írói tehetség tűnt fel, a munkásosztályról s főképp annak mai problémáiról szóló művekkel, hasonlóképp sok értékes írást hozott felszínre a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége elbeszélőpályázata is. S folyóirataink is mind nagyobb számban közlik a régi kiváló elbeszélők írásai mellett új, fiatal, most bontakozó tehetségek novelláit.

Prózai íróink közül *Illés Bélának* a művei a legnépszerűbbek, a legolvasottabbak. Az emigráció éveiben írt, s az 1919-es hősies kárpátukrajnai szocialista forradalomról szóló nagy regénye, a *Kárpáti rapszódia*, amely csak a felszabadulás után jelenhetett meg, alig négy év alatt csaknem százezer példányban fogyott el. Illés Bélának ez a népszerűsége nem véletlen. Illés régi harcosa a forradalmi munkásmozgalomnak. Résztvett az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeiben. E miatt több mint kétévtizedes emigrációra kényszerült. Csak 1945-ben, mint a felszabadító Vörös Hadsereg őrnagya térhetett ismét vissza hazájába. Illés összeforrt a forradalmi munkásmozgalommal, összeforrt a Kommunista Párttal, összeforrt a dolgozó néppel, az igazi nemzettel. Írásai a dolgozó népről, a dolgozó néphez szólnak. S ez az elsősorban, ami kedveltté, szívesen olvasottá teszi műveit. Hozzájárul ehhez komoly ábrázoló művészete. Illés nemcsak a legnagyobb magyar elbeszélő hagyományok egyik leghivatottabb ébrentartója, hanem ugyanakkor ő az, aki legtöbbet tanult a szovjet irodalom nagy eredményeiből is. Végül pedig hozzájárul Illés népszerűségéhez elbeszélő modorának egyszerűsége, közérthetősége. Ért hozzá, hogy a legnagyobb, a legbonyolultabb eseményeket is közvetlen hangon, mindenki számára szólóan jelenítse meg. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez az egyszerűségre, közvetlenségre, pátoszmentességre való tudatos törekvés olykor hamis „idilli" jelleget csempész be írásaiba, s néhol, mint pl. *Vígszínházi csata* c. regényében elhomályosítja a megírt nagy történelmi események jelentőségét.

Illés Bélának a felszabadulás óta két új regénye jelent meg. A *Fegyvert s vitézt éneklek* és a *Vígszínházi csata*.

Mindkét regény része egy tervezett regénytrilógiának, amelyben Magyarország felszabadításának a történetét kívánja megírni. A *Fegyvert s vitézt éneklek*-ben a Vörös Hadsereg harcait jeleníti meg, egy szovjet katonai egység útját mondja el a Don-kanyartól Budapestig. Nagyon szépen ábrázolja Illés a Vörös Hadsereg katonáinak hősiességét, felszabadító szerepét. Megmutatja, hogy a Vörös Hadsereg nem mint ellenség jött Magyarországra, hanem mint a magyar dolgozó nép barátja. Katonái nemcsak harcosok voltak, akik szétzúzták a fasiszta hadigépezetet, hanem újfajta szovjet emberek is, akik példájukkal s felvilágosító munkájukkal is megnyitották a magyar nép előtt a jövő felé vezető utat. A *Vígszínházi csata* című regényében Budapest felszabadításának a történetét mondja el. Egy magyarországi emigráns család gyermeke áll az események középpontjában, aki már a Szovjetunióban született és ott is nevelkedett, mint a felszabadító hadsereg katonája jön el először hazájába, s mint ilyen találkozik először a magyar néppel. Ennek a találkozásnak során megismeri és megszereti a magyar dolgozó népben rejlő értékeket. A város még csupa rom, még dörögnek az ágyúk, de ő már látja azt a boldog, erős, virágzó Magyarországot, amelyet ez a felszabadított nép fog majd építeni, ha élni tud, s ha élni fog a Vörös Hadseregtől számára hozott szabadsággal. A kritika elismeréssel fogadta Illés Bélának mind a két regényét. Kiemelte komoly nevelő erejét, csupán a felépítésnek olykor túlzott novellisztikus jellegét, helytelen és torzító kisszerűségét kifogásolta: a magyar nép felszabadulásának nagy témája szélesebb, átfogóbb epikus ábrázolást kívánt volna meg.

Déry Tibor a magyar próza egyik leghivatottabb mestere, egyik legnagyobb ábrázoló művészünk. Az 1919-es szocialista forradalom óta szoros szálak fűzik a forradalmi munkásmozgalomhoz. De az ellenforradalmi társadalom börtönében írói művészete nem tudott teljesen kibontakozni, bizonyos mértékig eltorzult a rendszer nyomása alatt. Még nagy háromkötetes regényének, az 1930-as években írt *Befejezetlen mondat*-nak is vannak komoly eszmei és művészi hibái. A felszabadulás után, ha talán lassan és olykor törésekkel is, de mindinkább kiteljesedik írói művészete. Az 1950-es *könyvnapra jelent meg Felelet* című regénytrilógiájának első kötete. Déry regényciklusában egy vasmunkásnak, Köpe Bálintnak az életét szándékszik ábrázolni, a 20-as évek végétől, gyermekkorától kezdve, egészen 1948-ig, férfikoráig. A most megjelent első kötet Köpe Bálint gyermek-

korát jeleníti meg. Megmutatja, hogyan ébred fel a fiatal, apja halála miatt még szinte gyermekfővel családfenntartóvá váló munkásgyerekben a munkásöntudat, hogyan ismerkedik meg a tőkés kizsákmányolással s a munkások harcával az elnyomók ellen. Regényében éles kritikával leplezi le Déry a Horthy-fasizmus brutális, népelnyomó rendszerét, az uralkodó osztályok belső erkölcsi züllöttségét. S ugyanakkor megjeleníti a munkásosztály hősies harcait, nagyszerű forradalmi megmozdulásait is. A regény egyik kiemelkedő fejezete az 1930-as szeptemberi budapesti nagy munkástüntetést leíró jelenet.

A *Felelet* hatalmas lépést jelent előre Déry Tibor fejlődésében, bár ebbe a regényébe is belopódzkodik még itt-ott a burzsoá álobjektivitás. Nem tudja elég messzemenően leleplezni regényének egy-egy polgári alakját. Egyes naturalista vonások is fellelhetők művében, de könyve a maga egészében mégis jelentős alkotás. A munkásosztály harcairól szól, nagy művészi erővel van megírva s elsősorban a kis Köpe Bálint jól megformált alakja miatt a regény nevelő, emberformáló hatása jelentős. Dérynek mind írói szemléletén, mind pedig ábrázolásmódján meglátszik, hogy igyekszik legyűrni és sokban le is gyűrte, az előző írásaiban még jelentős mértékben fellelhető burzsoá elemeket: a hamis „tárgyilagosságot" és a formalista stílusmaradványokat, amelyeket joggal bírált meg régi műveiben a kritika.

A paraszti írók közül Veres Péter a legjelentősebb írómüvész s egyúttal ő az, aki leghatározottabban és legtudatosabban tör arra, hogy régi „paraszti realizmusától" eljusson a szocialista realizmusig. Veres Péter a szegényparasztság soraiból származik. Napszámos, kubikos volt hosszú időn keresztül, ezért nagyon jól, nagyon behatóan ismeri a szegényparasztság életét. Régi írásaiban, mint például a *Gyepsor* című novellás kötete elbeszéléseiben, nagy megjelenítő erővel ábrázolja a szegényparasztság elnyomottságát, kisemmizettségét, a Horthy-fasizmus Magyarországán. Vádló társadalmi kritika és szenvedélyes tiltakozás volt ezekben az írásokban. De a túlzottan állóképszerű ábrázolás, az összefüggések meg nem mutatása, főleg pedig a perspektívának, kiútnak a hiánya csökkentette ekkori írásainak művészi, nevelő erejét. Veres Péter ma már tudatosan törekszik arra, hogy szakítson régi, szociográfiai jellegű, bizonyos fokú naturalista ízt is magánhordó ábrázolási módszerével és mozgásában, összefüggésében ábrázolja a

szegény paraszti életet. „*A magyar nép, az igazi nemzet, a dolgozó nép életében ezer esztendő óta nem volt ilyen változás, nem volt ilyen mindenki életére kiható, sorsot, életformát, embert, jellemet megrázó újjáalakító forradalom. Ezt kell megírni. A mát, amint jön a tegnapból és megyen a holnap felé*" – írja 1950-ben megjelent *Próbatétel* című novelláskötetének előszavában.

Veres Péternek ez az írói programja nem elvont, elvi deklaráció: művekkel törekszik helytállni érte. *Próbatétel* című novelláskötete négy novellát tartalmaz, amelyben hiteles és meggyőző művészi képét adja a szegényparasztság helyzetének, sorsa alakulásának a felszabadulás után. *Suli Kis Varga* című novellájában egy újonnan földhözjuttatott paraszt úttévesztését írja meg. A *Dankó János*-ban egy szegényparaszt fejlődését ábrázolja az egyéni gazdálkodástól a szövetkezetig. A *Próbatétel* című novellában egy újonnan alakult termelőcsoport életének nehézségeit, a régi, kisparaszti erkölcsnek és az új, szocializmus felé haladó parasztság erkölcsének az összeütközését, ezeknek a nehézségeknek a leküzdését és az újnak, az előremutatónak a győzelmét jeleníti meg. A *Helytállás* című elbeszélésében pedig azt mutatja meg, hogyan fejlődik egy hajdani uraságí cseléd öntudatos, kommunista, dolgozó paraszttá.

A könyvnapra jelent meg Veres Péter három kötetre tervezett regényciklusának, a *Három nemzedék*-nek első kötete, a *Szolgaság*. Veres Péter regényciklusában a szegényparasztság útját, fejlődését akarja ábrázolni, a század elejétől máig. Az első kötet a főhősnek, a nagybirtokosoknál és kulákoknál cselédeskedő szegényparaszti Balogh Janinak gyermekkorán és ifjúságán keresztül, a századelejei szegényparaszti életet mutatja be. Megdöbbentő képet fest Veres Péter a szegényparasztság embertelen nyomoráról, szenvedéseiről, a földesúri és kulák kizsákmányolás brutalitásáról. Ugyanakkor azonban meggyőző ábrázoló művészettel jeleníti meg azt a számos emberi értéket is, amely benne rejlik az elnyomás alatt nyögő szegényparasztságban és ábrázolja a forradalmi szegényparasztság kiútkereső kísérleteit, a századeleji agrár-szocialista mozgalmakat. A *Szolgaság* főképp a kulák kizsákmányolás aljasságának hatalmas művészi erejű leleplezése, valamint a pozitív előremutató paraszti főhősnek sikerült rajza miatt hatásos fegyver dolgozó népünk kezében, az osztályharc mai szakaszán. Veres Péter *Szolgaság* című regényét és *Próbatétel* című novelláskötetét a kritika nagy elismeréssel fogadta. Rámu-

tatott a Veres Péter ábrázolásmódjában mindinkább érvényesülő pártszerűségre, írásainak nagyfokú művészieségére. Csupán a túlságos bőbeszédűséget, a szociográfiai jellegű kitérések és reflektáló, bölcselkedő megjegyzések gyakoriságát rótta fel hibájául.

Szabó Pál irodalmunk másik jelentős paraszti írója. A felszabadulás utáni fejlődésével ő is meggyőző bizonyítékát adta annak, hogy részese kíván lenni a szocializmus építésének. Régi írásainak formalista stílusmaradványait, sokszor felbukkanó hamis paraszti romantikáját fokozatosan levetkezi, emberábrázolása és valóságlátása mindinkább elmélyül. 1949-ben megjelent *Isten malmai* című regényének, amelyben a felszabadulás történetét mondja el egy falu életén keresztül, vannak még komoly hibái: főleg az, hogy nem ábrázolja a munkásosztály és a Párt nagy szerepét a falu átalakításáért vívott harcban. Könyvének ez a szembeötlő hiányossága alkalmat is adott egy irodalmi vitára, amely során a helyes írói ábrázolásnak és a szövetséges és „útitárs" írókhoz való viszonynak több lényeges kérdése tisztázódott. 1950-ben mutatta be a Nemzeti Színház Szabó Pál *Nyári zápor* című színdarabját, amelyben egy újonnan földhözjuttatott és bizonyos mértékig a középparaszti gondolkodásmódhoz hasonuló egykori szegényparasztnak a szövetkezetbe történő belépését és azt megelőző ingadozásait mutatja be. Megjeleníti Szabó Pál darabjában a munkásosztály segítő, támogató szerepét az új falu kialakításáért vívott harcban s leleplezi a klérustól, a néptől idegen egykori intelligenciától és a kulákoktól képviselt falusi reakció aljasságát. A darabnak komoly hibája, hogy Szabó Pál a kulákok leleplezésében olykor nem elég következetes. A könyvnapokra jelent meg *Tavaszi szél* című regénye. A regény 1945-ben játszódik s a felszabadult magyar falu életének első hónapjait eleveníti meg, megmutatja azt az örömet, bizakodó derűt, amelyet a felszabadulás keltett a dolgozó parasztság soraiban. Megmutatja, hogyan győzi le a dolgozó parasztság az első hónapok nehézségeit, elsősorban a Párt segítségével s ábrázolja azokat az előremutató szegényparaszti típusokat, akik már a falu szocialista fejlődésének ígéretét hordják magukban. A regény meggyőző erejét csökkenti, hogy Szabó Pál túlságosan könnyűnek, mintegy idillinek ábrázolja olykor a falu fejlődésének ezt a szakaszát, nem jeleníti meg teljes valóságukban és komolyságukban az akkori nehézségeket. De az írásművészetére

általában jellemző nagyfokú elbeszélő, meseszövő készség itt is magával ragadja az olvasót.

A fiatal prózaírók írásai közül – számos hibájuk ellenére is – *Karinthy Ferenc* novellái a leginkább figyelemreméltóak. *Szép élet* című novelláskötetének elbeszélései nagyobbrészt munkáskörnyezetben játszódnak, munkásokról szólnak. A kötet két legkiemelkedőbb írása a *Szép élet* és a *Méreg*. A *Szép élet*-ben egy üzemi újítás történetét mondja el, megjeleníti a munkához való új viszony kialakulását, igyekszik megrajzolni az élenjáró munkás típusát az elmaradottal szemben. A *Méreg* egy üzemi szabotázs történetén keresztül az értelmiség egy részének tudatában még rejtetten továbbélő kozmopolitizmust, nyugatimádatot leplezi le. Karinthy Ferenc írásainak érdeme a pártszerűségre való törekvése. Nem egyszerűsíti le mechanikusan a kérdéseket, hanem igyekszik a valóságot a maga bonyolultságában, sokrétűségében megjeleníteni. Ábrázolásmódjának azonban még nagyon komoly fogyatékosságai vannak, amelyek részint abból erednek, hogy nem ismeri eléggé az ábrázolásra kiválasztott életterületet, részint pedig abból, hogy főképp az élenjáró munkáshősök ábrázolásában még nem tudta maradéktalanul leküzdeni az álobjektivitásra való hajlamát.

A színműirodalom terén a fiatal *Mándi Éva* érte el a legkomolyabb eredményeket. Első színdarabjának a felszabadulás utáni szegényparaszti életet, az akkori harcokat megjelenítő *Vetés*-nek még jelentős művészi hiányosságai voltak, főképp a jellemzés sematizmusa ötlött szembe. De második darabjával, a nagyüzemi tárgyú *Hétköznapok hősei*-vel már általános sikert aratott. A *Hétköznapok hősei* egy budapesti nehézipari üzemben játszódik, s egy újításnak a történetét, a körülötte zajló harcokat mondja el. A darab legnagyobb érdeme, hogy meggyőző művészi erővel mutatja be azt a hatalmas változást, amely főképp a gyáripari államosítás óta a munkához való viszony terén végbement a munkásokban. A *Hétköznapok hősei* a termelőmunka hősei. A legváltozatosabb munkástípusokon keresztül mutatja meg Mándi a munkához való új szocialista viszonynak a formálódását és leleplezi az ellenséget s átmenetileg az ellenség befolyása alá került elmaradott munkástípusokat. Bár a Párt szerepét nem ábrázolja meggyőzően, az üzemi párttitkár alakja mintegy kilóg a darabból, de a munkásból lett vállalatigazgatón keresztül sikerült megjelenítenie a valóban élenjáró, példamutató munkástípust, s ez nagy-

ban fokozza színdarabjának egyébként is komoly nevelőerejét.

Az itt ismertetett írókon és műveken kívül, amelyek leginkább jellemzik elbeszélő irodalmunknak a szocialista realizmus felé való fordulását, még számos más, jelentős íróval és értékes prózai és drámai alkotással büszkélkedhet irodalmunk. Olyanokkal, mint például *Gergely Sándornak Vitézek és hősök* című, a Horthy-fasizmus aljas népelnyomó politikáját leleplező színdarabja, a kiváló íróművésznek, *Nagy Lajosnak* olykor talán túlságosan befelé forduló, de *mégis komoly társadalomkritikát* tartalmazó önéletrajzi regénye, *A lázadó ember*, vagy a kitűnő humorú s fordulatos elbeszélő *Rideg Sándornak Tűzpróba* című önéletrajzi regénye. Regényirodalmunk terén figyelemreméltó alkotása a hajdani kubikosmunkásnak, *Kamjén Istvánnak*, a kommunista földmunkásnak ellenforradalom alatti harcairól szóló *Mihály* című regénye, *Sándor Kálmánnak* az amerikai imperializmus háborút előkészítő politikáját leleplező regénye, az 1945–46-os években az egyik németországi amerikai gyűjtőtáborban játszódó *Tolvajok kertje*. Minden súlyos hibája, helyenként naturalista, felszínes ábrázolásmódja ellenére is, vannak értékei – főképp a munkásábrázolás terén – *Aczél Tamás Vihar és napsütés* című, az infláció és az újjáépítés éveiben, 1945–46-ban játszódó regényének. Színházaink sikerrel játszott színdarabjai közé tartozott *Földes Mihálynak Mélyszántás* című színdarabja, amelyben a traktorállomásoknak a falusi osztályharcban betöltött szerepét ábrázolja és *Fehér Klárának* az úttörők életéről és a mai központi ifjúsági kérdésről, a tanulás problémájáról szóló *Becsület* című ifjúsági színdarabja. Komoly hiányok vannak még az országunk mai életéről, a hatalmas társadalmi és egyéb változásokról riportszerűen beszámoló dokumentum-írásokban. Bár ezen a területen is akadnak számottevő kezdeményezések. A legjelentősebb íróink közé tartozó *Darvas József Város az ingoványon* című dokumentumírásában Budapest felszabadulásának történetéről számol be. *Barabás Tibor Egy bányász élete* című kis riportregényében egy bányász életének a megváltozását jegyzi fel. *Tardos Tibor* a budapesti üzemek életének, a munkások életének átalakulásáról írt karcolatait, riportjait gyűjtötte össze *Gyári belépő* című könyvében.

Az összképet nézve elbeszélő és drámai irodalmunkból a munkásosztály életét ábrázoló művek hiányoznak leginkább. Ennek a hiányosságnak a leküzdése az egyik legfon-

tosabb, közvetlen feladat. Nem születnek még elég nagy számban olyan művek sem, amelyek a jelen, a mai magyar valóság problémáival foglalkoznak, s amelyek megérteni és általánosítani igyekeznek a szocialista építés hatalmas munkájának gazdag tapasztalatait. Az ábrázolás terén részben a sematikus, felszínes ábrázolás ellen kell felvenni a harcot. Főképp fiatal íróinkat állandóan figyelmeztetni kell arra, hogy ne csak egysíkúan mutassák be hőseinket, hanem az ábrázolt életterületet egyre mélyrehatóbban megismerve, törekedjenek a minél összetettebb, sokrétűbb, gazdagabb s így valóságosabb, életszerűbb ábrázolásra. Figyelmeztetni kell őket arra, hogy ne féljenek az emberek közéleti tevékenységén túl, az azzal szorosan összefüggő, attól elválaszthatatlan magánélet ábrázolásától sem, ne riadjanak meg a nehézségek ábrázolásától: mutassák meg, hogyan edződik a nehézségek elleni harc során keménnyé, szilárddá népünk legjobbjainak jelleme. Másik komoly veszély a burzsoá álobjektivitás veszélye. Az írók olykor, vagy a politikai tudatosság hiányossága, vagy pedig ábrázoló művészetük gyengesége miatt, nem foglalnak elég következetesen és elég határozottan állást hőseik rajzán keresztül az új mellett, az elhaló régivel szemben.

De a hiányosságoknál, a gyengeségeknél sokkal jelentősebbek már az eddig elért eredmények is. Jelentős mértékben kiszélesedett az epika területe. Míg az eddigi magyar szépprózában a kizsákmányoló osztályok ábrázolása volt az előtérben, a dolgozó nép többnyire csak a művek perifériáján szerepelt: ma az epika tárgya a dolgozó nép legkülönbözőbb és legkülönfélébb helyen élő rétegeinek az élete. Regényeink, drámáink főhőse többnyire maga a dolgozó nép, annak harcai és szenvedései a múltban, harcai és építőmunkája a jelenben. A népi magyar prózairodalom nem tudta megoldani a pozitív hős ábrázolásának a problémáját. A magyar irodalom legnagyobb realista elbeszélője, Móricz Zsigmond, élete vége felé a *Rózsa Sándor*-ban tudatosan birkózott ezzel a problémával, de nem sikerült megteremtenie a valóban reális pozitív hőst: ábrázolásába számos mitizáló elem vegyült be. Mai irodalmunkban jelenik meg először az a hős, aki valóban a dolgozó nép helyett áll s a felszabadult dolgozó nép hatalmas alkotó és teremtő erejét, a szocializmust építő népünk legjobb, leginkább előremutató tulajdonságait reprezentálja. Új irodalmunk már most is jó egynéhány olyan hőst tud felmutatni, aki konkrétságával, valószerűségével, de ugyan-

akkor jövőt idéző tulajdonságaival alkalmas arra, hogy ifjúságunkat a szocializmus építésének ügye iránt odaadóvá, áldozatkésszé, a nehézségekkel bátran szembenézővé nevelje. Jelentős a változás formai téren is. Irodalmunkból eddigi fejlődése során szinte csaknem teljesen hiányzott a világirodalom nagy realista elbeszélőinek műveihez hasonló, széles sodrású, átfogó epikus ábrázolás. A magyar regényre kezdeteitől fogva rányomta bélyegét az anekdotisztikus, novellisztikus szerkesztésmód. Ma már, mint ezt főképp Veres Péter *Három nemzedék* vagy Déry Tibor *Felelet* című regényének most megjelent első kötete mutatja, irodalmunk kiforróban van ezt a gyengeségét. Elbeszélő irodalmunk útban van a felé, hogy a líra mellett egyenértékű társként betöltse hivatását, s ifjúságunkat és dolgozó népünket a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemében nevelje.

Szigeti József

ÖNBÍRÁLAT

1948 telén kötetbe foglalva megjelentettem *Útban a valóság felé* címen azokat az irodalmi és részben filozófiai tárgyú tanulmányaimat, amelyeket 1946 márciustól 1947 decemberéig bezárólag írtam. Bár akkor már – másirányú lekötöttségem miatt – csaknem egy esztendeje nem vettem részt irodalmi életünkben, úgy hittem, tanulmányaim kiadásával helyesen és jogosan járok el, mert a bennök tárgyalt kérdések nem veszítették el teljesen aktualitásukat s könyvem, mint a realizmus körüli hazai vita egyik emléke is számot tarthat az érdeklődésre. Noha könyvemet 1949 elején Baumgarten-díjjal jutalmazták, mégis elmondhatom, hogy semmiféle visszhangja nem volt.

Ez a visszhangtalanság nem véletlen. Hiszen a Magyar Dolgozók Pártja, elsősorban központi lapjában a Szabad Népben a fordulat évével párhuzamosan, de méginkább annak eredményeként egyre határozottabban és hangsúlyozottabban tűzte napirendre a szocialista realizmust, mint művészetünk és irodalmunk számára az egyedül járható és célbajuttató utat és ezzel egyidejűleg elvi élességgel mutatott rá a szovjet kultúra, a szovjet irodalom példaadó szerepére, arra a hatalmas tanító, mozgósító, szervező erőre, amit a mi szocialista kultúránk és irodalmunk és így általában hazánk szocialista fejlődése szempontjából is jelent. S végül, de nem utolsósorban, megjelentek már azok a magyar írók is, akik megértve a Párt szavát, hallgatva a dolgozó tömegek kívánságára és vágyára, felismerve az osztályharc igazi feladatait, a szovjet kultúra és szovjet irodalom hatalmas teljesítményeinek igézetében ráléptek már a szocialista realizmushoz vezető útra. Mit jelenthetett ebben a helyzetben az a könyv, amely ezekről a kérdésekről egy árva szót sem szól, sőt egészében, irányában valami más felé, valami, a valóságban nem létező „harmadik út" felé mutat? Legjobb esetben semmit. De amennyiben mégis jelentett valamit, nem jelenthet mást, mint akadályt a nekilendülő fejlődés útjában!

Ezek a körülmények teszik szükségessé az önbírálatot. Felvetődik természetesen az a kérdés: miért ily későn? Azért, mert a Párt bíráló segítségére volt szükségem ahhoz, hogy ezeket a tényeket felismerjem. Az a vita, amely Lukács

György munkái körül kialakult, könyvem sok hibáját és hiányosságát leplezte le előttem. (1949/50 első félévében tartott egyetemi előadásaimban ennek megfelelően igyekeztem is ezeket kijavítani.) De az egyes többé-kevésbé tisztán látott hibák közös *politikai gyökere*, tehát az az alap, amelynek az egyes kérdések helytelen megítélése csak megjelenési formája volt, csak Révai elvtárs döntő jelentőségű tanulmánya nyomán világosodott meg teljesen előttem. Ezzel vált lehetővé és feltétlen szükségessé számomra a komoly és következetes, nyilvános önbírálat.

Révai elvtárs kimutatta, hogy Lukács elvtárs „a fasizmus elleni harc közben megfeledkezett a kapitalizmus elleni harcról"; olyan plebejus demokráciára orientálódott, „amely nem érinti a kapitalizmus alapjait, amely tehát nem átmenet a szocializmushoz". Ez az opportunista politikai elképzelés húzódik meg az én cikkeimben is, ha nincs is sehol világosan kifejtve. Lukács elvtárs tanulmányainak hatására, – amelyhez hozzájárult a népi demokrácia kérdésének kezdeti viszonylagos tisztázatlansága – én is azt hittem, hogy: a népi demokrácia „bizonyos fokig a nagy francia forradalom hőskorának felújítását is jelenti. De a megváltozott körülmények között megváltozott tartalommal... Most megvannak az előfeltételei annak, hogy e *harcokban egyedül küzdő és egyedül győztes nép ... megtartsa és megszilárdítsa a maga uralmát, anélkül, hogy ez az uralom szocialista formákat öltene.*" (Lukács Gy.: Irodalom és demokrácia, 1947. 76–77. l. Kiemelés tőlem – Sz. J.)

Nem azért szögezem le ezt a függést Lukács elképzelésétől, hogy ezzel a felelősség súlyát a saját vállamról legörgessem a marxizmus–leninizmus elméletében való járatlanságomra hivatkozva. Senki sem kényszerített arra, hogy ezt az elképzelést elfogadjam. Ismertem Pártunk nagy vezetőjének, Rákosi elvtársnak útmutató nyilatkozatait. Ismertem Marx és Lenin elméletét a „permanens forradalomról". Ismertem Sztálin elvtárs tanítását arról, hogy „a burzsoá-demokrata forradalom szocialista forradalomba való átnövésének eszméje, amelyet Lenin már 1905-ben megadott, egyik formája a marxi permanens forradalmi eszme megtestesülésének." Pártunk vezetőjének útmutató nyilatkozatai segítségével, ezeknek az eszméknek alapján megérthettem volna, hogy a népi demokrácia vagy a szocialista hatalom formáját ölti fel, közvetlenül átnő a proletárdiktatúrába, szakadatlan forradalommal, vagy a reakciós erők restaurálódásának színterévé válik. Mindezt ismertem, de nem értet-

tem meg. Hogy mennyire nem, azt mi sem mutatja világosabban, mint az, hogy Révai József tanulmányairól írva éppen ez a kérdés sikkad el nálam, noha Révai írásaiban mindenütt igen világosan kidomborodik az átmeneti szakasz átmeneti jellege, a továbbfejlődés feltétlen szükségessége és sehol sem keltik azt a káros, lefegyverző illúziót, hogy a „győztes nép" megtarthatja és megszilárdíthatja hatalmát, „anélkül, hogy ez az uralom szocialista formákat öltene". A felelelősség tehát mindenképpen énrajtam van. Ha ily módon mégis leszögezem a függést Lukács elvtárs gyökerében hamis politikai elképzeléseitől, nem azért teszem, hogy önmagamat mentegessem, hanem azért, mert ez a függés ténylegesen megvolt.

Ezzel egyidőben hangsúlyoznom kell azt is, hogy ebből a politikai elképzelésből bizonyos vonatkozásokban olyan messzemenő jobboldali következtetéseket vontam le, amelyek meghaladják Lukács elvtárs hibáinak kereteit. Általánosságban is levontam ilyen következtetéseket (pl. „demokratikus ideológia" kérdése) és az egyes kérdésekben is (pl. Mannheim értékelése, a szellemtörténet értékelése stb.). Nem tudtam, hogy ezt teszem, de ezt tettem. Általánosságban: ilyen opportunista elképzelés volt, amelybe öntudatlanul és akaratom ellenére sodródtam a fejlődési távlat helytelen megítélése következtében, a demokratikus ideológia kérdése. Úgy képzeltem, hogy a második világháború, az antifasiszta küzdelem tapasztalatai alapján, valamint a Szovjetunió és a Kommunista Pártok élenjáró szerepe és hatalmas előretörése következtében keletkezőben van a középrétegek között valami általános demokratikus, a „marxizmus–leninizmuson kívüli, de azzal összeférő, vele közös demokratikus alapon álló világnézet", amelyet nekünk, kommunistáknak támogatnunk kell, mint a végső soron polgári keretek közé zárt plebejus demokrácia egyik szükségszerű ideológiai formáját. Igaz, minden komoly demokratikus tömegmozgalommal együttjár egy bizonyos demokratikus ideológiai csapadék. Mármost a Kommunista Pártok úgy támogatják ezeket a mozgalmakat és úgy segítik elő világnézeti tisztulásukat is, hogy lépésről lépésre közelebb hozzák őket magukhoz: a reakciós elemeknek a haladó elemekről való leszakításával és elszigetelésével, a haladó elemek belső eszmei és politikai gyengeségeinek, következetlenségeinek nyílt feltárásával, mind az egyes esetekben, mind általában, tehát szüntelen gyakorlati segítséggel és elvi bírálattal. Így támogatta, fejlesztette Pártunk

például a népies mozgalmat és segítette elő annak ideológiai tisztázódását. Az én fejemben ellenben ez a támogatás – az opportunista kiindulópont következtében – úgy torzult el, mintha az adott helyzetben az ideológiai támogatás formája az lenne, hogy segítsük elő egy a „marxizmus–leninizmuson kívüli, de azzal összeférő, vele közös demokratikus alapon álló világnézet" létrejöttét. Segítsük elő egy olyan világnézet keletkezését, amely „ha nem is éri el a marxizmus–leninizmus konkrétságát . . . mégis *igazi belső egységet és következetességet mutat*". Mutathat-e vajjon bármely világnézet, amely nem azonos a marxizmus–leninizmussal „igazi belső egységet és következetességet"? A kérdés puszta feltevése is leleplezi ezt a nevetséges abszurditást! Nem kétséges: ez az ideológia – valami „plebejus harmadik út" ideológiája és mint ilyen, elvileg pontosan megfelelt Lukács elvtárs irodalmi nézetének, a „korszerű, modern realizmusnak", a „nagy realizmusnak". Annak mintegy világnézeti alapja. Ez az összefüggés, annak ellenére fennáll, hogy Lukács ezt az abszurd következményt sehol nem vonta le s a különböző demokratikus mozgalmak ideológiai kritikája (a Szép Szó kispolgári demokrata körének, a népieseknek kritikája) nála – mint Horváth Márton kiemelte – a helyes vonalon, a Párt vonalán fut.

Hogyan festett ez az elképzelés konkrétan? A fenti idézetek egy a könyvbe fel nem vett kritikából származnak, amelyet a Fórum c. folyóirat megjelenése kapcsán írtam.[1] Ott így konkretizáltam ezt a magyar történelemszemlélet demokratizálódására vonatkozóan. „Mint számos tanulmány mutatja, nemcsak a közelmúlt magyar történetére vonatkozóan jött létre bizonyos egységes állásfoglalás, hanem az újabbkori magyar történelem demokratikus fővonalának megállapításában is. De mégis lényeges különbségekkel: egyesek szerint 67-et a feudalizmus restaurációja követi, másoknál viszont a 67 utáni kapitalista fejlődésre esik a hangsúly. A különbség elméletileg is, távolabbi következményében a politikai gyakorlatban is rendkívül jelentőssé válhat. De ma akár a liberális, akár a fasiszta történelemhamisítással szemben mindkét felfogás – azáltal, hogy a 67 utáni fejlődést nem idealizálja, hanem feltárja ellentmondásait – a történelemszemlélet mélyenjáró demokratizálódását jelenti."[2] A marxista állásfoglalás itt nem a különbségek egyszerű számbavétele volna, hanem – az adott taktikai keretek között – azok kiélezése ellentétekké. Ki kellett volna mutatni a demokratikus szemlélet gyengeségeit

és következetlenségeit, a marxizmus–leninizmus perdöntő fölényét a világnézeti és történelmi kérdésekben. Az ilyen elvi, de ugyanakkor baráti hangú bírálat nyújtott volna konkrét segítséget minden őszinte demokrata számára, ez hozta volna közelebb őket Pártunk ideológiájához és politikájához. Ez a magatartás fedte volna ideológiai kérdésekben Pártunk vonalát és politikai gyakorlatát. Az én magatartásom ellenben egyszerre jelenti a marxizmus–leninizmus opportunista lebecsülését és a „plebejus" de mégiscsak burzsoá-demokratikus világnézeti elemek mértéktelen túlbecsülését.

Azért emeltem ki ezt a kérdést, mert sok tekintetben élesebben mutatja meg miről van szó, mint könyvem egyes cikkei. Könyvemben ugyanis van bírálat a polgári ideológiák rothadó imperialista formáival szemben. Írtam a polgári értelmiség köreiben divatozó Valéry-féle „liberalizmus" ellen, olyan világnézeti irányzatok ellen, amelyek a fasiszta barbárság előkészítői, szálláscsinálói voltak és a jelenlegi amerikai–angol imperializmus ideológiája számára is szolgáltattak nem-lényegtelen elemeket. Igyekeztem leleplezni a modern, „világi" egzisztencializmus vallásos ősének, Sören Kierkegaardnak a filozófiáját. Mindez bizonyos fokig eltakarja a fenti álláspontot.

Lényegében azonban ez mindenütt megtalálható. Egy-két helyen nyíltabban, másutt megbújva az egyes kérdések helytelen értékelésében. Nyíltabban a Valéry-ről szóló cikkem végén, ahol azt a kérdést teszem fel: „kihajt-e valami új haladás koncepció és milyen forma" a polgári értelmiség egy részének részvételéből a francia ellenállási mozgalomban? S a válasz erre: „ezt eldönteni végtelenül nehéz volna, hiszen a haladás végsőkig következetes, megkorrigálhatatlan, korrekcióra nem szoruló dialektikus fogalma csak a proletariátus talajáról nőhet ki és onnan is nőtt ki". Miért kellett ezt a kérdést egyáltalán fölvetni? Ugyan miféle illúziói lehetnek egy marxistának arról, hogy a polgári értelmiség egy részének részvétele az ellenállási mozgalomban teremt-e valami „új", „haladáskoncepciót", vagy haladó világnézetet?!

Ugyanez az opportunizmus *bújik meg az egyes kérdések* helytelen értelmezésében. Mannheim szociológiájáról írva beszélek ellentétről a marxizmussal. (Ez akkor nyíltan ki nem mondott cáfolása volt annak a szociáldemokrata felfogásnak, amely szerint Mannheim egy paraszthajszál híján marxista.) De mivel csak az ellentétről beszélek, és nem

látom azt, hogy Mannheim ellensége a marxizmusnak a liberalizmus köntösében, azért úgy állítom be szociológiáját, mintha híd lehetne a demokratikus mozgalmak felé, az értelmiség egy része számára. Holott az ilyenfajta, az „elit"-gondolaton alapuló szociológia szerepe az osztályharcban éppen az, hogy a reakció szekere elé fogja, vagy legroszszabb esetben közömbösítse az értelmiség azon részét, amely világnézeti útkeresésében esetleg a munkásmozgalom felé tájékozódna. Szerb Antallal kapcsolatban a szellemtörténet társadalmi szerepét abban látom, hogy *„közömbösíti a polgári értelmiség pozitív világnézetre vágyó élcsapatát a történelmi materializmussal szemben."* Valójában: nem puszta közömbösítésről volt szó sem Európában, sem Magyarországon, hanem ismét csak mozgósításról a militáns reakció, a fasizmus és a fasizmust előkészítő politikai törekvések oldalán. Ezzel függ össze Szerb Antal életművének elégtelen kritikája. Végül: ebből az opportunista gyökérből ered az ellenséges eszmék veszélyességének, erejének bizonyos lebecsülése, ami bizonyos körülmények között éppoly hiba, mintha lebecsüljük őket és tüzet szüntetünk ellenük. Így azt gondoltam, hogy filozófiában az egzisztencializmus, mint a burzsoá filozófia rothadásának utolsó viszonylag „eredeti" terméke, hosszú időn át úgyszólván fő ellenség marad. Nem igaz! A második világháború után, „amikor az új világ, a szocialista világ haladó ideológiájának nagyarányú támadása bontakozik ki a múltba tűnő kapitalista világ bomladozó ideológiája ellen" (Fagyejev),[3] a burzsoázia társadalmi züllöttségét visszatükröző ideológiai züllöttségre mi sem jellemzőbb, mint az, hogy filozófiai divatjai és hóbortjai még kérész-életűbbek, mint valaha, hogy minden régi fegyverét előkaparja a lomtárból, mert érzi, hogy egyikkel sem tud igazán hatásosan port hinteni a szocializmus igézetében elfogódó, egyre jobban forradalmasodó tömegek szemében.

Révai elvtárs idézett tanulmányában kimutatta, hogy Lukács elvtárs elképzelése a népi demokráciáról, „amely őt magát is akarva-akaratlanul a »harmadik út« egy sajátos képviselőjévé tette ... irodalom-elméletében a klasszikus polgári realizmusra való orientációban fejeződött ki, amely mint követendő példa, a polgári imperialista dekadenciával szemben és a szocialista realizmussal szemben, szükségképpen úgy szerepelt, mint az irodalmi fejlődés harmadik útja."

Ebben a keretben mozognak az én irodalomkritikai cikkeim is.

Lenin 1905-ben írta korszakalkotó tanulmányát a Pártirodalomról. (Ezt a tanulmányt, valamint Zsdánov irodalmi tanulmányait is igen későn ismertem meg, jóval könyvem megjelenése után.) Abban a tényben, hogy Lenin ezt 1905-ben írta, azt lehet mondani, benne van a „nagy realizmus" célkitűzésének megsemmisítő bírálata. Mert Lenin egészen világosan nemcsak azért tűzi napirendre a pártirodalom kérdését, mert általában fel akarja használni a forradalommal keletkezett legális lehetőségeket. Hanem azért is tűzi napirendre, mert konkrétan úgy akarja felhasználni ezeket a lehetőségeket, hogy a munkásosztály vezette, de objektív tartalma, osztálytartalma szerint burzsoá demokratikus forradalom végigvitelét és továbbfejlesztését a szocialista forradalomba, tehát a forradalom permanenciáját, szakadatlanságát, ezzel az eszközzel, az irodalom eszközével is biztosítsa. A Pártirodalomról szóló tanulmány végén ezt írja: „Munkára hát elvtársak! Nehéz és új, de nagy és hálás feladat áll előttünk, – széles körű, sokoldalú, sokrétű irodalmi tevékenységet szervezni meg, szoros és elszakíthatatlan kapcsolatban a szociáldemokrata munkásmozgalommal. Az egész szociáldemokrata irodalomnak pártirodalommá kell lenni... Csak akkor lesz a „szociáldemokrata" irodalom valóban az, csak akkor ragadhatja ki magát a polgári társadalmon belül a polgárság rabságából és olvadhat egybe a valóban haladó és mindvégig forradalmi osztállyal, a munkásosztállyal."[4] S ha ehhez hozzátesszük még azt, amit Lenin ugyancsak 1905-ben írt a permanens forradalomról, amelyben döntő kérdés a proletáriátus szervezettsége és öntudati fejlettsége: „A demokratikus forradalomból mi rögtön megkezdjük az átmenetet éspedig az erőinkhez képest, az öntudatos és szervezett proletariátus erejéhez képest, megkezdjük az átmenetet a szocialista forradalom felé. Mi a szakadatlan forradalom mellett vagyunk. Nem állunk meg fele úton..." – ha ehhez hozzátesszük ezeket a lánglelkű és lángelméjű lenini szavakat, akkor egészen kétségtelen, hogy miért volt kétszeresen fontos és kétszeresen sürgető feladat, hogy az irodalmi munka „az egyetemes proletármunka részévé »váljon«, ‚kerekévé és csavarjává' annak az egyetlen egységes nagy szociáldemokrata gépezetnek, amelyet az egész munkásosztály öntudatos élcsapata mozgat."[5] Lenin 1905-ös forradalomelmélete és a pártirodalom kérdésének 1905-ös lenini felvetése elszakíthatatlan kapcso-

latban vannak. És Lenin éppen azáltal jelölte ki az irodalom igazi, nagy, művészi felemelkedésének útját, azt az utat, amelyen ma az egész szovjet irodalom diadalmasan halad, hogy elszakíthatatlanul összekapcsolta az irodalom kérdését az osztályharc nagy, aktuális feladataival.

Alkalmas volt-e erre a Lenin kitűzte feladatra a „nagy realizmus" elve? Alkalmas volt-e arra, hogy az irodalom, a művészet segítségével is előbbre vigye népi demokratikus fejlődésünket? Segíthette-e Pártunk politikáját abban, hogy a népi demokratikus hatalom proletár hatalommá, szocialista hatalommá váljék? A pártkritika Lenin mértékével mérve állapította meg, hogy nem. Ha a korszerű, modern, nagy vagy akárminek nevezett realizmus jelszava nem hátrafelé mutat, a klasszikus polgári realizmus felé, hanem előre a Szovjetunió szocialista realizmusa felé, akkor az osztályharc menetének megfelelő szakaszán kiléphetett volna elvont-általánosságából és teljes egészében kibontva harcos kommunista tartalmát, mint szocialista realizmus lobogójává válhatott volna az előretörésnek. Mivel azonban nem átmeneti taktikai jelszó volt, amelynek beteljesülése a szocialista realizmus, hanem a végső soron burzsoá demokráciaként felfogott népi demokrácia irodalmának és művészetének stratégiai végcélja, azért nemcsak elkopott a fordulat évével párhuzamosan, de egyenesen az ellenség kezébe ment át.

Milyen vakon állottam ezzel a ténnyel szemben, világosan megmutatkozik könyvem 1948 októberében írt előszavában, amelyben a valóságos tényállást fejetetejére állítva, a lemaradást, mint előretörést értékelem.

Ennek a stratégiai végcélnak természetesen nem lehettek gyakorlati sikerei. Nem hozhatott létre semmiféle jelentős, haladó művet az irodalomban.

Hogyan is hozhatott volna létre, amikor az általános elvből olyan engedmények következtek a polgári irodalommal és irodalomfelfogással szemben, amelyek lehetetlenné tették az ellenük folytatandó komoly és következetes harcot. Íme, hogyan próbáltam például „válaszút" elé állítani szürrealista irányzatú íróinkat Sőtér István két könyvével kapcsolatban. Egyrészt támadom őket, mint „esztétikai harmadik utasokat", másrészt magam adom alájuk a lovat. Ők akkor azt mondották: Mi is a valóságot akarjuk visszatükrözni. De a teljes valósághoz hozzátartozik az isten, a misztikum, a csodaváró álmok és révült víziók valósága is. Hogyan harcoltam ez ellen a plebejus „harmadik út" alapjá-

ról? Révület, vízió, misztikum stb. – érveltem akkor – nem más mint az imperialista korszakban végleg elnyomorodott burzsoá értelmiségi fejében élő ködvilág. Ezt ábrázolják szürrealista íróink. Ha akarják, ábrázolják továbbra is, de ábrázolják úgy, hogy leplezzék le ennek a misztikus tudatnak társadalmi alapjait. Ha ily módon radikálisan elvetik a szürrealizmust, akkor meg fogják találni, mint a realista ábrázolás egyik elemét. Mert ha megmutatják e misztikus, révült stb. tudat társadalmi keletkezése történetét, akkor ez nem a realizmus és szürrealizmus egyeztetése lesz többé, hanem „a szürrealizmusnak mint megőrzött, de alárendelten megőrzött és ezért egyszersmind meg is szüntetett mozzanatnak beépítése a realizmusba." Vagyis: noha realista ábrázolás keretében, de mégis egy bizonyos – a Sötérénél, a Szentkuthyénél kisebb – mozgási teret akartam biztosítani a szürrealista elemeknek. A Sátánt persze nem lehet Belzebúbbal elűzni. A Párt kritikájából és a szovjet irodalom példájából – ez esetben Gorkij Klim Szamginából – azóta megtanultam azt, hogy a szürrealista elemek semmilyen értelemben nem őrződnek meg még az ilyen negatív alakok ábrázolásánál sem, mert a szocialista realista író az ilyen alakokat kívülről ábrázolja, nem kívülről és belülről egyszerre, mint én gondoltam. Kívülről, azaz: osztályszempontból kívülről, tehát proletár osztályalapról, kommunista tudatossággal. Ez a külső szempont teszi lehetővé a szocialista realista író számára, hogy a rothadó burzsoázia alakjait a lelkük legmélyéig leleplezze, megmutassa, hogy hogyan csapnak át ezek a látszólag „osztályfölötti" misztikus tartalmak gyilkos, kártevő ellenforradalmi cselekedetekbe.

Az ilyenfajta kritikának, az ilyenfajta útmutatásnak nem lehettek gyakorlati sikerei. Ma már világosan látom: ezért kényszerültem arra, hogy Déry Tibor jelentős regényét, A befejezetlen mondatot, amelyet szerzője 1934 és 1938 között írt, ha megszorításokkal, ha korlátozásokkal is, de mégiscsak irányként, útmutatóként állítsam oda a magyar írók elé.

Az elmélet próbaköve a gyakorlat. S a tények itt világosan beszélnek: nem Déry könyve indított el új fejlődést irodalmunkban, hanem a Szovjetunió szocialista realista irodalma, amellyel népünk és íróink időközben megismerkedtek.

Ma is azt hiszem, helyes volt Déry regényének jelentőségét aláhúzni. Mert A befejezetlen mondat az első magyar regény, amelyben a magyar társadalom központi, dön-

tő osztályellentéte, a proletariátus és a burzsoázia harca megjelenik – magas művészi színvonalon. Az is helyes volt, hogy rámutattam a legnagyobb magyar regényíró, Móricz Zsigmond osztálykorlátaira, tisztázatlan viszonyára a proletariátushoz és ebből származó művészi határaira, – szemben azzal a felfogással, amely a proletariátushoz való viszonyáról megfeledkezve, Móricz útjában látta a magyar regény egyedüli útját és Déry regényével szemben Németh László Iszony c. művét állította oda, mint állítólagos „móriczi" művet. De helytelen volt – és ezért nem is lehetett meggyőző az amit ebben a kérdésben mondtam, – helytelen volt irányt csinálni a Déry-regényből, amelynek nagy világnézeti és ebből származó formalista-jellegű művészeti gyengeségeit magam is bíráltam.

Mi hiányzott akkor mindkét „tábor" álláspontjából? Miért volt szükségképpen terméketlen ez a vita? Azért volt mélyen terméketlen, mert hiányzott a szovjet irodalom világtörténeti jelentőségének és újdonságának felismerése, hiányzott az a belátás, hogy irodalmunk (s így egyben regényirodalmunk) fejlődésének igazi irányát, igazi útját csak a szovjet irodalom, a szovjet regény, szovjet dráma, szovjet líra mutathatja meg és semmi más. A nagy, haladó magyar hagyomány az a talaj, amelyben tartalmában szocialista, formájában nemzeti művészetünknek gyökereznie kell, de a fejlődés irányjelzője, útmutatója egyedül a szovjet irodalom lehet.

Könyvem már említett előszavában még egy kísérletet tettem arra, hogy konkréten megfogalmazzam és kifejtsem a „nagy realizmus" követelményét. Azt állítottam ott – Marxra hivatkozva –, hogy *íróink csak akkor ábrázolhatják majd igazán a valóságot, ha „prófétikusan" ábrázolnak.* Íróinknak csak körül kell tekinteniök – írtam –, „hogy ezer és ezerszámra találjanak olyan ‚csírákat', amelyből kifejlődik majd annak a magyar embernek típusa, aki ráébredt már a maga új, igazi, demokratikus életére, megvalósította már demokratikus szabadságának minden gazdag lehetőségét... *Ezt a típust kell a maga konkrét gazdagságában,* elevenségében, emberi gazdagsága legmagasabb fokán ábrázolásuk középpontjába állítani, népünk szeme elé tárni." A pozitív hős és a jövő kérdésének föltevésével látszólag a szocialista realizmus felé közeledek. De a szocialista realizmushoz még csak közeledni sem lehet akkor, ha nem vesszük tekintetbe a szovjet irodalom eredményeit és annak elméleti általánosításait. Zsdanov arra tanít, hogy a szovjet

írók a ma hősét ábrázolják jótulajdonságai legmagasabb fokán, azt a hőst, aki tervszerű, tudatos munkájával a mában saját holnapját építi. A szovjet író így ad betekintést a holnapba, a szovjet nép nagyszerű jelenéből ragyogó jövőjébe. Csak így lehet – Zsdanov tanítása értelmében – a művészeti alkotások valószerűsége és történeti konkrétsága összhangban „a dolgozó embereknek a szocializmus szellemében való átalakításával és nevelésével". Nálam nem a ma hőseire esett a hangsúly. A ma, a jelen embere csak kiindulópont volt, amelyből az írói fantázia megteremti – profetikusan – a holnap hősét. S aztán úgy ábrázolja, mintha a ma hőse lenne. De ha az írókat nem azokra a hősökre orientáljuk, akik a mában építik holnapjukat, akkor akarva-akaratlanul átugratjuk, kihagyatjuk velük a ma igazi hőseinek elmélyült, gondos tanulmányozását, a ma folyó harc, a ma megoldandó feladatok igazi megértését. És ha az írók ezt nem értik meg, akkor a jövő, a holnap állítólagos hősébe lépten-nyomon a tegnapi és tegnapelőtti ember vonásait viszik bele. Az író adhat betekintést a holnapba. És a szocialista realista írónak kell is adnia ilyen betekintést. De úgy, hogy ezt a holnapot, mint a mai harcok perspektíváját ábrázolja.

A jövőnek olyan előlegezése a mában, amilyenre én akkor gondoltam, lényegében tehát mint a múlthoz való ragaszkodás egyik formája lepleződik le. A profetikus ábrázolás kérdésének feltevése – amely Marx egyik csodálatosan mély gondolatának helytelen alkalmazásából származott, – nem előre mutatott, hanem hátra. Csak ezúttal úgy mutatott hátra, hogy nagyon is előre, túlságosan is előre mutatott.

Irodalmunk igazi előtörése, rálépése arra az útra, amely a szocialista realizmushoz vezet, függetlenül ment végbe az ilyen elképzelésektől. Sőt, az ilyen elképzelések ellenére ment végbe. Ez az előretörés a Párt munkájának, népi demokráciánk sikereinek eredménye volt s jórészt a kritika segítsége nélkül történt. Visszatükröződik-e valami ebből a 48 őszén már látható és értékelhető előretörésből könyvem előszavában? Csak az az általános elv, hogy az irodalomkritika mai feladata: „türelem és gondos, megértő elemzés ott, ahol a valóság művészi feldolgozásáért folytatott erőfeszítéssel találkozik, még akkor is, ha ezt az erőfeszítést viszonylagos sikertelenség kíséri – keménység és kíméletlen leleplezés ott, ahol hazug, hamis, tegnapi és tegnapelőtti élettartalmakba ütközik, még akkor is, ha ezek

az élettartalmak kidolgozott formák páncéljába préselődnek." Mint általános elv ez nem helytelen. De milyen volt a gyakorlat? Miért nem írtam azokról a fiatal írókról, elsősorban költőkről, akik már tényleg küzdöttek a szocialista valóság művészi visszatükrözéséért – és nem is sikertelenül? Ma a Párt figyelmeztető szava után világosan látom, hogy azért nem írtam akkor, mert mint kritikus én is azok közé tartozom, akik gyakorlatilag azt a polgári elvet vallották, hogy „minden krumpli egyforma", minden alkotás, amely új és születő, nyers és darabos, oly önállótlan és profiltalan még, hogy „lehetetlen írni róla". Magatartásom ily módon gyakorlatilag itt is ellentétben állott azzal a bolsevik sarkigazsággal, amit Lenin és Sztálin szakadatlanul hangsúlyoznak, hogy az élet minden területén az újra, a fejlődőre kell orientálódni, arra, ami a jövőtől terhes.

Befejezésül még egy szót. Cikkeim nagyobbrészt olyan stílusban írtam, amely nem a tömegekhez szólt. Ellenkezőleg: intellektuális tolvajnyelv jellegénél fogva ez a stílus hozzáférhetőbb volt az egyetemi műveltséggel rendelkező ellenség, mint a saját tömegeink számára. Fogalmakra, műszavakra a tudomány és az élet minden területén szükség van. Így a marxista–leninista esztétika elméletében megalapozott marxista–leninista kritikában is. E fogalmak, műszavak igazi szerepe azonban az, hogy világosságot gyújtsanak és nem az – mint igen gyakran nálam –, hogy félhomályba burkolják a mondanivalót. A fogalom igazi használata nem torlaszt emel az olvasó elé. Ellenkezőleg: megkönnyíti az olvasó számára a megértés munkáját, mert a fogalom bonyolult összefüggéseket röviden és tömören foglal össze. Dolgozó népünk joggal követeli meg, hogy ebben a tekintetben is Marx, Engels, Lenin és Sztálin nyelvén szóljunk hozzá.

Az elmondottak alapján „Útban a valóság felé" c. könyvemet hamis, rossz, félrevezető és hátramutató könyvnek tartom. Nem az egyes hibák következtében. Egyes hibákat gyakran találunk fővonalukban helyes munkákban is. Azért tartom hamis és félrevezető könyvnek, mert hibái összefüggő láncot alkotnak és irányukban egy a valóságban nem létező politikai, ideológiai és irodalmi „harmadik út" felé mutatnak. Ezen mit sem változtat az, ha egyes kérdéseket helyesen fogtam meg. Sőt csak fokozza a hibák veszélyességét, mert – bizonyos fokig – elleplezi, eltakarja azokat, elaltatva az olvasó éberségét.

Idealizmus volna, ha azt hinném, hogy az önbírálat – akár a legőszintébb önbírálat is – azonos a hibák kijavításával. Az önbírálat nem azonos a hibák kijavításával, csak a hibák kijavításának egyik nélkülözhetetlen és elengedhetetlen feltételét teremti meg. A fent bírált hibák rendkívül súlyosak. De nem kételkedem abban, hogy hibáim kijavítása a Párt segítségével, egybeforrva munkásosztályunkkal, egybeforrva szocializmus építő dolgozó népünkkel, sikerülni fog.

1950. március–április

Lukács György

KÖVETKEZTETÉSEK AZ IRODALMI VITÁBÓL

Mindenekelőtt szükségesnek tartom a lehető legnagyobb határozottsággal kijelenteni: teljes mértékben egyetértek irodalmi fejlődésünknek azzal a konkrét útirányával és perspektívájával, melyet Révai elvtárs cikkében kijelölt. Az ott vázolt program csakugyan kivezető út lehet abból a zsákutcából, amelybe íróink egy része a felszabadulás utáni időben jutott. Hogy ilyen ideológiai zsákutca létrejött, abban kétségkívül része van az én irodalompolitikai munkásságomnak is. Ennek bírálatát már annak idején részben megadtam. A vita tanulságai lehetővé teszik számomra, hogy ebből az összes következtetéseket levonjam.

I.

Önbírálatomban részletesen beszéltem arról a döntő jelentőségű hibáról, hogy elkésve és távolról sem a kellő eréllyel hajtottam végre a fordulatot. Ez kétségkívül igaz, de mai meggyőződésem szerint nem elegendő az elkövetett hibák magyarázatára. Itt tovább kell menni, mélyebbre kell ásni. Röviden összefoglalva ma úgy látom: az a teljesen helytelennek bizonyult felfogás élt bennem, hogy nálunk és a többi népi demokráciában az osztályok döntő összeütközése, a szocializmus megvalósításáért vívott forradalmi harc ideje nem következik be olyan gyors tempóban, ahogy ez tényleg megtörtént. A valóságos fejlődés rohamos, éles fordulatot előidéző tempója mellett a perspektíva néhány évvel való eltévesztése súlyos következményekkel járó hibának bizonyult. Mert e hibás koncepció következtében írásaimban elhomályosult a népi demokrácia igazi osztálytartalma, a fordulat végrehajtásának követelményei pedig nemcsak elkésve, hanem felette határozatlanul jutottak bennük érvényre. Nem kétséges, hogy fejlődésünk ilyen téves felfogásai erősen vissza kellett hogy hassanak minden irodalompolitikai fellépésemre. A feladat az volt, hogy íróinkat, akiknek még jobbjait is mélyen korrumpálta a Horthy-rendszer, a benne nagyranőtt reakciós ideológiák és reakciós-dekadens művészetfelfogások, csak a helyes perspektíva felismerése és energikus központba helyezése segítségével lehetett az új élet irodalmi szükségleteinek teljesíté-

sére átállítani és átnevelni. Az én politikailag helytelen elképzelésem így lassítóan és ideológiai zavart keltő következményekkel járt irodalmunk részére.

Itt nem áll módomban mai felfogásomat végigvezetni az összes elkövetett hibákon, s ezért csak egy fontos kérdést ragadok ki, amelyben ennek a hibás magatartásnak következményei a legvilágosabban napfényre jönnek: az irodalom pártszerűségének kérdését. Révai elvtárs helyesen bírálja azt, hogy Engelsnek az irányköltészetről írt fejtegetéseit helytelenül azonosítottam Lenin a marxizmust lényegesen továbbfejlesztő koncepciójával a pártszerűségről. Joggal idézi *Pártköltészet* című cikkemből mint helytelen megállapítást: „Az epika, illetve a drámai forma megtartotta tehát régi objektivitását." Ez a megállapítás téves; éppen itt derül ki, mennyire hibásan azonosítottam ebben a kérdésben Engelst Leninnel, mennyire eltakarja ez az azonosítás a polgári és a szocialista realizmus alapvető elvi különbségét.

Lenin jóval 1905-ben írott híres cikke előtt, amikor a materializmusban bentfoglalt pártosságról ír, azt emeli ki, hogy a materializmus arra kötelez, direkte és nyíltan képviselni valamely osztály álláspontját. Éppen ez hiányzik – társadalmi szükségszerűséggel – a régi epika és dráma objektivitásából. Nem mintha a múlt nagy íróiból az állásfoglalás egyáltalában hiányzott volna, de ők ezt a legtöbb esetben csak közvetve, csak kompozíciós kerülőutakon keresztül tudták kifejezésre hozni.

A szocialista realizmus epikai és drámai formájának ellenben éppen ebben a direkt és nyílt állásfoglalásban van egyik ugrópontja, döntő sajátossága. Ez egyenes művészi következménye a lenini pártosság, a kommunista gyakorlat talaján növő, új, termékeny irodalmi alkotásmódnak. A mai marxista kritika egyik központi feladata ez új helyzettel együttjáró eszmei és művészi új vonások elméleti felismerése és e felismerések talajáról kritikai segítség nyújtása az újért küzdő, a pártosság konkrét kérdéseivel viaskodó íróknak. Világos, hogy e kérdés helytelen feltevése az én írásaimban komoly akadálya volt annak, hogy irodalmunk és kritikánk gyorsabban megértse a szocialista realizmus művészi sajátosságait és ezzel gyorsabban és gyökeresebben számolja fel művészi téren a kapitalista ideológia még megmaradt csökevényeit.

Részben itt röviden összefoglalt, részben első önkritikám behatóbb fejtegetései természetessé teszik, hogy Fa-

gyejev elvtárs velem kapcsolatos bírálatát a partizán-kérdésben, a pártosságában, a népi demokrácia értékelésében teljes mértékben elismerem és magamévá teszem.

2.

Ez a kérdés szoros összefüggésben áll a szovjet irodalom értékelésével. Révai elvtársnak igaza van abban, hogy régi cikkeim nem domborítják ki „egyes alkotásainak minden hibája ellenére azt a világtörténelmileg *újat*, amely a szovjet irodalmat a maga egészében minden polgári irodalom fölé, a klasszikus irodalom fölé emeli". Az itt elkövetett hiba abban áll, hogy a magasabbrendűség kérdését e régi cikkeimben egyoldalú esztétikai szempontból vetettem fel és igyekeztem megválaszolni. Ez összbeállítás egyoldalúsága ezért ferde és helytelen képet ad a tárgyalt kérdések egészéről. A szocialista realizmus fölénye minden régebbi realizmussal szemben, a szovjet irodalom magasabbrendűsége a polgárival szemben az irodalom *egészére*, az irodalom összes kérdéseire vonatkozik. Ez a fölény a társadalmi tartalomnak a szocializmusban elért magasabb fokából következik, amely magasabbrendű tartalom magasabbrendű eszmei és művészi problémákat vet fel és segít megoldás felé, még akkor is, ha az egyes írók találta művészi megoldás egészében vagy részleteiben problematikus, sőt nem kielégítő.

Ennek a döntő szempontnak kiemelését mulasztották el ezek a tanulmányok. Ezért adnak ferde képet a szovjet irodalom problémáiról. A kapitalizmus maradványai, főképpen a naturalizmus és a formalizmus elleni harc, amelynek szolgálatában e tanulmányok annakidején íródtak, fontos kérdése volt ugyan a szovjet irodalom magasabbra fejlődésének, de e tanulmányokban jogosulatlanul túlságosan központi helyre került. Ez pedig komoly hiba, bár természetesen távolról sem tartalmazza azt, mintha valaha is eszembe jutott volna a szovjet irodalmat a nyugati dekadenciával azonosítani. Mindenesetre azonban ezekben a cikkekben sehol sem domborodott ki a szocialista realizmus, a szovjet irodalom elvi magasabbrendűsége. Csak nagyonis elkésve – bár korántsem következetesen és hibáktól mentesen – helyeztem a tárgyalás középpontjába a szocialista realizmus magasabbrendűségét minden eddigi realizmussal szemben.

Ennek a szempontnak központba állítása egyáltalán nem jelenti azt, mintha a szovjet irodalomnak félnie kellene attól, hogy egyes szerzőket, egyes műveket stb. állítsunk szembe a jelen vagy a múlt nem szocialista alkotásaival.

De a kérdés gyökere nem itt van, vagy legalább nemcsak itt. Hamis útra terelődnék ez a probléma, ha csak egyes művek, egyes szerzők fölényéről volna szó a polgári irodalommal szemben. Éspedig nemcsak társadalmi vagy politikai, hanem éppen esztétikai, kulturális szempontból volna helytelen kizárólag erre szorítkozni. Korunk olyan döntő esztétikai, kulturális kérdéséhez, mint a szocialista realizmus, mint az azt megvalósító szovjet irodalom, nem lehet úgy hozzányúlni, hogy csak egyes kiemelkedő alkotások tartalmi és formai sajátosságait elemezzük, vagy esetleg egyes alkotások hibáira mutatunk rá. A kutatás központjában az kell, hogy álljon: mi az esztétikai, a kulturális jelentősége az élet tartalmában beállott változásoknak? Ezek a változások adják azt a világtörténelmi jelentőségű új tartalmat, amelynek méltó kifejezési eszközei láthatók a szocialista realizmus kiváló alkotásaiban. De még azok a művek is, amelyeket még csak keresés, vagy esetleg csak félsiker jellemez, ennek a tartalomnak megnyilvánulásait, e tartalom művészi megelevenítésének, formába öntésének új útjait mutatják, s ezzel a marxista esztétika és kritika új, jövőbe mutató kérdéseire vetnek fényt, megvilágítják az irodalom folyton magasabbra fejlődésének útját. Amikor tehát az itt elemzett tanulmányokban ezt a kérdést nem állítom a tárgyalás homlokterébe, még ott is, ahol az általános elméleti, esztétikai kérdésfeltevés, a polgári klasszikusok és dekadensek szembeállítása helyes volt, fejtegetéseim nemcsak nem fedték fel, hanem ellenkezőleg eltakarták, elállították a kultúra szocialista felfejlődésének perspektíváját.

A most lezajlott irodalmi vita nagy vívmánya mindenki számára – elsősorban az én számomra –, hogy ezek az akadályok elhárultak irodalmunk és irodalomelméletünk fejlődésének útjából. Magától értetődik, hogy ennek az útnak a Párt által történt megnyitása az én irodalmi tevékenységem számára is új perspektívákat nyit meg. A marxista esztétika alapvető kérdéseinek elméleti tisztázása, rendszerezése, konkretizálása mai kultúránk fontos, aktuális kérdése. Boldog leszek, ha ebben a munkában – hajlamaimnak és képességeimnek megfelelően – kivehetem a magam részét.

Most csak egypár megjegyzést kell még tennem a vita külföldi visszhangjáról. Magától értetődik, hogy ellenségeink mindent igyekeznek a maguk propagandája számára hasznosítani, amiről azt hiszik, hogy valamiképpen árthat a szocialista fejlődésnek Magyarországon. Ezért mindenbe belekapaszkodnak, ami céljaik szempontjából pillanatnyilag megfelelőnek látszik. Ily módon történt meg az is, hogy egyes nyugati cikkek, rádióleadások stb. az irodalmi vitával kapcsolatban „védelmükbe vettek" engem. Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy e vitát az imperialista sajtókulik a magyar népi demokrácia megrágalmazására akarták felhasználni. Természetesen tisztában vagyok azzal is, amit annak idején az öreg Bebel kitűnően fejezett ki: ha ellenségeink dicsérnek, rögtön azon gondolkodom, hogy hol követtem el valami ostobaságot. Tavaly októberi római tartózkodásomat felhasználtam arra, hogy egy ottani lapban nyíltan kifejezést adjak megvetésemnek e „pártfogóimmal" szemben.[1] Természetes továbbá az is, hogy ez a sajtókampány tele volt piszkos hazudozásokkal és otromba ferdítésekkel. A francia egzisztencialisták folyóiratában például Merleau Ponty úr azt állítja, hogy én önkritikámban megtagadtam Goethet és Balzacot és most már csak a szovjet irodalmat ismerem el nagy irodalomnak. Tette ezt abban az időben, amikor a tavalyi jubileumok alkalmából – az irodalmi vita megindulása, sőt önkritikám megjelenése után – beható tanulmányokban méltattam Goethe és Puskin jelentőségét a szocialista kultúra részére.[2] S ez persze nemcsak Merleau Ponty úrra vonatkozik. Egy kis, sőt egy nagy rágalomért az imperialista ellenforradalom egyik csatlósa sem megy a szomszédba, legyen akár a klerikális reakció, akár a titoizmus, a trockizmus, akár az „Amerika hangja" vagy a BBC önkéntes vagy megfizetett kiszolgálója.

Ennek a rágalomhadjáratnak egyes tényeire nem érdemes egy szót sem vesztegetni. Én a magam részéről minden külföldi megjelenésemet osztályharcos fellépésnek tekintettem az osztályellenség ellen. Ha e tevékenység közben hibákat követtem el, akkor azokra ugyanaz az önbírálat érvényes, amelyet régebben gyakoroltam és amelyet itt megfogalmaztam. És egy másodpercre sem lehet kétséges, hogy azok, akik itt engem bármilyen élesen bíráltak, azok az én elvtársaim, barátaim és szövetségeseim, akik pedig nyugaton „védelmükbe vettek" vagy ellenforradalmi takti-

kából „dicsértek", halálos ellenségeim, akik ellen a jövőben is éppen olyan lankadatlanul fogom folytatni a harcot, mint ahogy azt eddig tettem, sőt nagyobb erővel, mert hiszen elkövetett hibáim felismerése és kijavítása csak fokozhatja az ellenség leleplezésének átütő erejét.

Aczél Tamás

KONGRESSZUSUNK SIKERÉÉRT

Népi demokráciánk fejlődése, munkásosztályunk hatalmának megszilárdulása, a munkás-*paraszt* szövetség megerősödése (amelynek éppen napjainkban láthatjuk kézzelfogható eredményét: a termelőszövetkezeti mozgalom gyors kiszélesedésének formájában) s végül, de nem utolsó sorban, Pártunk eszmei-politikai és szervezeti színvonalának erőteljes növekedése, mind határozottabban napirendre tűzi a szocialista kultúra s ezen belül a szocialista irodalom problémáit, feladatait és azok megoldását hazánkban. Ezen az úton már megtettük az első lépéseket s vannak eredményeink is, ahogy erre Pártunk, *Révai József* és *Horváth* Márton elvtársak cikkein és beszédein keresztül, nem egy alkalommal rámutatott. Természetesen itt nem csak a szocialista kultúra munkásainak – íróknak, művészeknek – fejlődéséről, új, szocialista tartalmú műveiről van szó, hanem arról a mindjobban kibontakozó kultúrforradalomról is, amelyen keresztül, Horváth elvtárs szavaival: „Dolgozó népünk szellemileg, világnézetileg is, hozzá akar nőni saját tetteihez." Tegyük mindjárt hozzá, ezek a tettek, messze az irodalom s a kultúrforradalom előtt járnak, e kettő ebből táplálkozik, ez a forrása. Ránk is érvényesek – ha más történelmi körülmények alakították is hazánk fejlődését – a Bolsevik Párt 1925. június 18-án kiadott, a Párt irodalompolitikájáról szóló határozatának bevezető szavai: „A tömegek anyagi jólétének emelkedése, gondolkodásuk megváltoztatása, amelyet a forradalom okozott, aktivitásuk erősödése és látókörük hatalmas kiszélesedése stb. az utóbbi időben a kulturális igények és követelmények hatalmas megnövekedését hozta magával. Ily módon a kulturális forradalom szakaszába léptünk, amely a kommunista társadalom felé való további haladás feltétele."[1]

A szocialista kultúra megteremtése, a kultúrforradalom elmélyítése és kiszélesítése egy harci feladat két oldala, amelyek közül egyik mellőzése kulturális életünk egészének megbénulását vonná maga után. Hogyan kell lefolynia, mi ellen kell irányúlnia ennek a harcnak? Irodalompolitikánknak döntő módon a születő újra kell orientálódnia, minden erejével, a marxizmus–leninizmus eszmei fö-

lényével segítenie kell a régi és az új írók további fejlődését a szocialista realizmus irányában és ezzel szoros összefüggésben kérlelhetetlen elvi harcot kell folytatnia az irodalomban megnyilvánuló idegen, ellenséges áramlatok, az imperialista dekadencia, a kozmopolita hajlongás, a népi demokráciák irodalmának nacionalista lebecsülése ellen. Fel kell lépnie a szovjet irodalom mindenfajta nyílt és álcázott ellensége ellen, mert a szovjetellenesség mindezen különböző (vagy legalábbis annak látszó) irodalmi irányok és csoportok gyűjtő jelszava. Arra, hogy az ellenség gazdasági és politikai téren elért döntő győzelmeink hatására mindegyre jobban a kultúra területére vonul vissza, Rákosi elvtárs már 1948-ban, a Központi Vezetőség ülésén figyelmeztetett bennünket, de harc közben gyakorta hajlandók voltunk azt feltételezni, hogy pusztán ideológiai, világnézeti ellentétekkel, eszmei ellenséggel állunk szemben, hajlandók voltunk megfeledkezni arról, hogy a kultúra területére szorult ellenségnek még objektív osztálybázisa van nálunk, amely nyilvánvalóan természetes szövetségese nemcsak a hazai reakció minden válfajának, hanem az imperializmusnak is. Megfeledkeztünk arról, hogy nem csupán az emberek tudatában élő kapitalista csökevények ellen folyik a harc, hanem a még meglévő és ható osztályok ellen is. A Bolsevik Párt idézett határozata így ír: „Ahogy nálunk nem szűnik meg az osztályharc általában – ugyanúgy nem szűnik meg az irodalom frontján sem."[2] Így történhetett meg, hogy ezt a harcot nem vívtuk teljes következetességgel, hogy nem voltunk elég éberek az ellenség behatolási kísérleteivel szemben, hogy a jobb- és baloldali elhajlások ellen nem léptünk fel kellő elvi szilárdsággal, s megengedtük, hogy sorainkat elvtelen klikkek bomlasszák, vagy legalábbis kísérletet tegyenek erre. Irodalmi életünk e hiányosságaira, fogyatékosságaira Pártunk hívta fel figyelmünket s mutatott rá a megoldás útjára, felfedve irodalmunk legközelebbi feladatait és perspektíváját: a szocialista realizmus megvalósítását. E harc következetes vezetésére és irányítására alakult meg az Írószövetség Pártszervezete és ezért tűzte ki Pártunk az Írószövetség legközelebbi feladatául és céljául: az Írókongresszus megtartását. Mindkét esemény – a pártszervezet megalakulása és a Kongresszus – döntő jelentőségű kell legyen az irodalom, íróink további fejlődése szempontjából.[3]

2.

Írószövetségünk valamennyi tagja előtt most már a Kongresszus eszmei előkészítésének rendkívüli fontosságú feladata áll. Ez annyit jelent, hogy felszínre kell hoznunk, meg kell vitatnunk s széles körben ismertetnünk kell irodalmi életünk elvi problémáit. A költészet, a próza, dráma és kritika megoldásra váró kérdéseit már a Kongresszus előtt szóban és írásban fel kell vetnünk, nemcsak az elért eredményeket, de a hiányokat, fogyatékosságokat is, amelyek gátat emelnek a további fejlődésnek. A kérdések felvetésével, az egyes művek konkrét elemzésén keresztül meg kell teremtenünk azokat az elvi-politikai alapokat, amelyeken Kongresszusunk épülni fog, mert ez az egyetlen lehetséges útja annak, hogy a Kongresszus jó munkát végezzen, hogy összefoglalja, értékelje eddigi eredményeinket s a hibák, hiányosságok feltárásán keresztül a további fejlődést ne csak lehetővé tegye, de meg is gyorsítsa. E feladatok megvalósítása harci kérdés. Sikeres csak akkor lehet, ha eredményeink elemzését összekötjük hibáink feltárásával s mindkettőt összekapcsoljuk az ellenséges irányzatok, téves értékelések, idegen áramlatok elleni következetes elvi harccal. Eddigi munkánk összegezésére van szükség ahhoz, hogy holnapi munkánkat elkezdhessük. A Kongresszus természetesen nem jelenti majd az elmúlt és elkövetkezendő időszakok mechanikus kettéválasztását. Erről szó sem lehet. De annyi bizonyos, hogy a Kongresszus meg fogja vonni eddigi munkánk határvonalát s különbséget fog tenni az eddig végzett s az ezután elvégzendő feladatok között. A Kongresszusnak a fordulat jegyében kell lezajlania oly módon, hogy az eredmények és helyes irányok gyors továbbfejlesztése s a fogyatékosságok kellő kritikai szemlélete teremtse meg a kapcsolatot a két időszak között s ily módon a Kongresszus egyúttal válaszfalat és összekötőkapcsot is jelentsen irodalmi életünk történetében. Az Írószövetségben, a Csillag hasábjain viták sorozatát kell tehát elindítanunk a hátralévő időben, amelyek égető problémáinkat sorraveszik. Meg kell tárgyalnunk pl. a proletáriátus hegemóniájának kérdését irodalmunkban, költészetünk mutatkozó nehézségeit, a szovjet és népi demokratikus irodalomhoz, saját haladó és forradalmi hagyományainkhoz való viszonyunkat stb., stb. Nem kétséges, hogy ezek a viták nemcsak a Kongresszus előkészületeit fogják jelenteni, hanem egyút-

tal, irodalmi életünk problémáinak tisztázásán keresztül, jelentősen előbbre fogják vinni szocialista realista irodalmunk megteremtésének ügyét is.

3.

A Kongresszus előkészületeihez tehát elsősorban feltétlenül szükségesek azok a viták, amelyek akár cikkek, akár előadások formájában összefoglalják, feldolgozzák és értékelik irodalmi életünk problémáit. Révai József és Horváth Márton elvtársak cikkei megadták e munka fejlesztésének irányvonalát. Nyilvánvaló azonban, hogy nem térhettek ki teljes részletességgel valamennyi kérdésre. De a problémák felvetése már önmagában is elegendő kell legyen ahhoz, hogy megindítsa az egészséges vita tisztázó folyamatát. Éppen ezért helyes, hogy Király István kísérletet tett egy összefoglaló cikk keretében képet adni népi demokráciánk irodalmáról, a Révai és Horváth elvtársak adta elvi alapok felhasználásával (Király István: Népi demokráciánk irodalma, Irodalomtörténet, 1950. 2. sz.) Király elvtárs azt a célt tűzte maga elé, hogy népi demokráciánk irodalmának jelenlegi helyzetét ismertesse. Cikkének bevezetésében jelzi, hogy szándéka nem tanulmány, hanem ismertetés. A kísérlet annál figyelemreméltóbb, mert igénye nem kevesebb, mint az, hogy: „Összefoglaló képet adjon az Irodalomtörténet olvasói, kiváltképp pedig a pedagógusok számára népi demokratikus irodalmunk fejlődéséről, mai helyzetéről és problémáiról." Az ilyen és ehhez hasonló értékeléseknek vagy ismertetéseknek komoly jelentőségük van. Nemcsak az irodalom tanítását könnyíthetik meg helyes és világos iránymutatással, hanem pedagógusainkat önálló munkára, kutatásra s nem utolsó sorban állásfoglalásra, véleménynyilvánításra ösztönözhetik. Az irodalom tanításának módszere az irodalom szeretetére való nevelésnek is fontos eszköze. A célkitűzéssel együtt tehát növekszik a felelősség is.

Hogyan oldotta meg Király elvtárs ezt a rendkívül fontos feladatot, hogyan ismerteti és magyarázza pedagógusainknak irodalmunk jelenlegi helyzetét és kérdéseit? Előljáróban meg kell állapítani, hogy a cikk terjedelme már önmagában is nagy lehetőségeket nyújtott a kérdések felvetésére és azok harcos kritikai elemzésére. A Bolsevik Párt 1925-ös határozata figyelmeztet bennünket arra, hogy „a kritikának csak akkor lesz valódi nevelő jelentősége, ha eszmei fölényben van. A marxista kritikának a leghatározottab-

ban mellőznie kell a nagyképű, félművelt és öntelt pártgőgöt, a marxista kritikának jelszava a tanulás legyen és saját területén szálljon szembe minden irodalmi selejttel és minden alaptalan önkényeskedéssel." Mint Horváth elvtárs rámutatott, irodalmi kritikánk a döntő láncszem irodalmunk fejlesztésében. Király elvtárs cikke azonban nem tartotta szem előtt ezeket a szempontokat. Ismertetésében egyszerűen regisztrálja irodalmunk jelenlegi helyzetét anélkül, hogy tovább fejlesztené és az egyes területekre konkréten alkalmazná Pártunk elvi iránymutatását. Ez a regisztráló hang statikussá, állóvá mereviti egész, fejlődésben lévő irodalmi életünket. Az a tény, hogy Király elvtárs már szándékában sem kísérli meg, hogy – saját szavaival – újat vagy legalábbis többet mondjon a mai magyar irodalom problémáiról, egy olyan álobjektív hangot kényszerít a cikkre, amely semmi esetre sem alkalmas arra, hogy pedagógusainkat a magyar irodalom s különösképpen mai irodalmunk helyes értékelésére vezesse. Mint látni fogjuk azonban, a cikk nem egységes. Néhol meg van benne az objektivitásra való törekvés (amely természetesen nem más, mint pártszerűtlen álobjektivitás) másutt pedig Király elvtárs nagyonis vitatható, nagyonis szubjektív értékeléseit igyekszik a bevezetőben jelzett objektivitás alá rejteni. Nézzük meg közelebbről a cikket részleteiben.

4.

Bevezetőben Király elvtárs irodalmunk demokratikus és forradalmi hagyományaival foglalkozik, majd rátér a felszabadulást megelőző Horthy fasizmus éveire. A „hivatalos irodalom" rövid ismertetése után a Nyugat kérdéseivel foglalkozik. Megállapítja, hogy: „Az uralkodó osztályokat nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalom mellett komoly szerepet játszott még az ellenforradalom éveiben az olykor ellenzéki hangokat is megütő, túlnyomórészt a Nyugat című folyóirat köré csoportosuló kispolgári, burzsoá irodalom." Helyesen mutatja ki Király elvtárs, hogy a Nyugat a század elején a polgári-demokratikus forradalom érlelődésével kapcsolatban, a magyar burzsoázia irodalmi szószólója volt. Az a Nyugat azonban, írja Király elvtárs, amely a Horthy fasizmus éveiben tovább működött: „távolról sem, vagy legfeljebb csak névleg volt azonos a régi Nyugattal. Olykor tetszelgett ugyan az óvatos duhaj ellenzékiség szerepében,

de lényegében a l'art pour l'art, az öncélú művészet hangzatos frázisa mögött a nagytőkések és földbirtokosok Magyarországának egyik szekértolója volt." Király elvtársnak természetesen meg kellett volna mondania, hogy a Nyugat, bár kezdetében tartalmazott bizonyos haladó elemeket, lényegében, mint ez címében is benne volt, de tartalmában különösképpen megmutatkozott, a magyar burzsoázia kozmopolita rétegeinek volt irodalmi orgánuma. Király egyetlen szóval sem említi a Nyugat ún. „fordulatának" objektív osztálygyökereit: a Nyugat „fordulata" lényegében töretlen vonal, vagyis a magyar burzsoázia züllésének tükröződése. A Nyugat 19 előtti és 19 utáni munkájában nincs fordulat. Csak annyi – ha ezt fordulatnak lehet nevezni –, hogy 19 után a burzsoázia teljes egészében reakcióssá vált és szövetségese lett a földbirtokosok Magyarországának. Ily módon a Nyugat következetesen megtartotta a maga irányvonalát, azaz a magyar burzsoázia objektív osztályhelyzetét tükrözte vissza irodalmi síkon. Ezt a kérdést alaposan meg kellett volna világítania Király elvtársnak. Hasonló módon felületesen, egy odavetett mondattal magyarázza Király elvtárs Babits Mihály szerepét. Ezt írja: „Még maga a folyóirat vezető írója, a pályája egyes szakaszain (kiemelés tőlem, A. T.) jelentőset alkotó Babits Mihály is ... stb." Egy pedagógusoknak szánt tanulmányban semmi esetre sem engedhető meg ez az enyhén szólva homályos kitétel éppen Babits Mihály értékelésének irodalmi közvéleményünkben még meglévő problematikussága miatt. Királynak meg kellett volna mutatnia, röviden, melyek azok a szakaszok, amikor Babits jelentőset alkotott, illetve, hogy miért és mikor volt képes ez a lényegében dekadens burzsoá költő egyes történeti korfordulókon (mint pl. 1916–17-ben, vagy az 1930-as évek végén) mégis jelentőset alkotni, azaz részt-venni a nemzet életének nagy problémáiban.

5.

A Bolsevik Párt 1925-ös határozata igen komoly figyelmet szentel a parasztírók kérdésének is. Megállapítja, hogy: „A parasztírókat baráti támogatásban és feltétlen segítségben kell részesíteni. Az a feladatunk, hogy az ő növekvő kádereiket a proletár ideológia vágányára állítsuk át, de semmiképpen sem úgy, hogy alkotásaikból kiszorítsuk a

paraszti irodalmi és művészi alakokat, mert ezek elengedhetetlen feltételei a parasztságra gyakorolt befolyásnak." Ez a tétel mai irodalmunkra is feltétlenül érvényes annál is inkább, mivel az ún. „népies" írók mozgalmának nálunk komoly gyökerei és hagyományai vannak. Világos, hogy parasztíróink, akik jelentős lépéseket tettek már a szocialista realizmus felé való fejlődés útján, csakis úgy tudnak tovább fejlődni, ha hozzásegítjük őket ahhoz, hogy helyes kritikával szemlélhessék saját múltjukat. Ebből az elgondolásból indul ki Király, amikor elemzi a népies írók mozgalmát a múltban. Szemléletének idealisztikus vonásai azonban itt is megmutatkoznak. A proletár irodalom gyengeségének ismertetése után és ezzel kapcsolatban Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József, Illyés Gyula működéséről ír: „A proletár irodalomnak ezzel a viszonylagos gyengeségével függ össze részint, hogy sokszor téves és hamis vágányra siklott az ellenforradalom éveinek egy másik jelentős irodalmi törekvése, az elnyomott parasztság hangját megszólaltató ún. »népies« írók mozgalma is." S később: „De a népies írók főképp azért, mivel politikai és írói törekvéseikben nem állt mellettük egy segítő, támogató, fejlett proletár irodalom, sokszor tévútra siklottak." Annyi bizonyos, hogy egy fejlett proletár irodalom előrevihette volna a népies írók fejlődését is. De egyszerűen a proletárirodalom hiányával magyarázni a népies íróknak helytelen útra való siklását, annyit jelent, mint lebecsülni a Kommunista Párt szerepét, mely abban az időben nemcsak hogy élt és szervezte a magyar munkásosztály harcát a Horthy fasizmus ellen, hanem elvi irányítást adott a Társadalmi Szemle, a Gondolat, a Történelmi Emlékbizottság, s főképpen pedig Révai elvtárs nagy tanulmányán keresztül, a népies írók számára. Király elvtárs megállapítása másfelől felveti a felelősség kérdését is. A népies írók helytelen működésének okát a proletárirodalom vállára tenni annyit jelent, mint a felelősséget teljes egészében levenni róluk, annyit jelent, hogy e tévút oka nem a valóságban, nem a népies írók osztálygyökereiben keresendő, hanem a proletár irodalom hiányában, vagy gyengeségében. Király nem veszi észre, hogy a népies írók ideológiai hibái és fogyatékosságai elsősorban osztálykorlátaikkal vannak szoros összefüggésben. Ily módon nem adja, mert nem adhatja ez írók jelentőségének és fogyatékosságainak helyes elemzését, amit pedig Pártunk nem egy alkalommal megtett már.

Király elvtárs cikkének jelentős része a felszabadulás utáni helyzet elemzését tartalmazza. Horváth elvtárs megállapításaira támaszkodva, helyesen mutatja ki az irodalom elmaradottságának okait. A *Válasz*, Kortárs, Alkotás, Újhold csoportjainak ismertetése közben így ír: „Kezdetben a fasiszta ideológiai befolyás leküzdése s az ellenforradalmi, ‚hivatalos irodalom' hatásának megsemmisítése terén volt ugyan némi pozitív szerepük a kispolgári burzsoá írói csoportoknak." Arról azonban, hogy mi volt a szerepük, mit tettek, vagy éppen mit nem tettek a fasiszta ideológiai befolyás leküzdésének terén, Király egyetlen szóval sem emlékezik meg. Vajjon milyen probléma elé állítjuk pedagógusainkat, ha az ilyen döntő elvi kérdéseket csak odavetett és részletesen nem elemzett tételekben tálaljuk eléjük? Így csak többé-kevésbé elvont és ennélfogva *üres megállapítást* kapunk, amely nem alkalmas arra, hogy pedagógusainkat eligazítsa ezekben a kétségkívül bonyolult *problémákban*. A későbbiekből azonban az is világosan kiderül, hogy Király elvtárs nem látja tisztán népi demokratikus *átalakulásunk* jellegét és ebben Pártunk stratégiáját és taktikáját sem. Ezt írja: „A Párt közvetlenül a felszabadulás után *látta* (az én kiemelésem, A. T.) átmeneti gyengeségét az irodalom területén. S *így* (az én kiemelésem, A. T.) a kezdeti időkben a gazdasági és politikai élet harcainak eredményes megvívására összpontosította erejét." E tétel hibás volta felett jóformán nem is érdemes vitázni, hiszen nyilvánvaló, hogy Király tételének helyessége esetén abban az esetben, ha nem lettünk volna gyengék kulturális téren, erőinket ide *összpontosítottuk volna, vagyis fordítva* kezdtük volna építeni az országot, – a negyedik emeleten. E tétel lényegében Pártunk politikájának teljes meg nem értését jelenti. Nem csoda így az sem, hogy Király elvtárs nem látja világosan a fordulat évének idejét és jelentőségét sem, mert azt írja, hogy 1947 decemberében, a Csillag megindulása idején a politikai hatalom kérdése a proletariatus és a burzsoázia között még harci kérdés volt. Nyilvánvaló, hogy a „fordulat éve" éppen ezért volt a „fordulat éve", mert ebben az időben a politikai hatalom már eldőlt, a proletariátus javára. A hiba forrása itt az, hogy Király elvtárs nem látja világosan, hogy népi demokráciánk fejlődése kezdettől fogva szo-

cialista jellegű átalakulás volt és hogy már kezdettől fogva megtalálhatók benne a proletariátus diktatúrájának később mindjobban kifejlődő elemei.

7.

Idéztük már Horváth elvtárs megállapítását, amely szerint irodalmi kritikánk a döntő láncszem irodalmunk fejlesztésében. Éppen ezért helytelen, hogy Király elvtárs cikkében kritikai életünkkel rendkívül röviden és egyáltalán nem konkrét módon foglalkozik. Ez a rövid ismertetés nem alkalmas arra, hogy kritikánk helyzetét pedagógusainkkal ismertesse, sem főképpen arra, hogy elvi harcot vívjon a kritikában megnyilatkozó bal- és jobboldali elhajlásokkal szemben. Király elvtárs a kritika főhibájául a baloldali elhajlást veti fel: „A kommunista írók és kritikusok egy része hajlott arra, hogy klikkszerűen elkülönüljön az író az irodalmi élet egészétől, s az irodalom helyes, pártszerű irányítását bürokratikus, adminisztratív módszerekkel, a meggyőzést, ideológiai nevelést, fölényeskedő, nyegle ledorongolással és parancsolgatással helyettesítse." Révai elvtárs rámutatott arra, hogy a baloldali elhajlás, amely túlzott követelésekkel, a szocialista realizmus ugrásszerű megvalósítását követelve lépett fel, milyen jelentős mértékben akadályozta szocialista irodalmunk kibontakozását. Király elvtársnak azonban konkréten meg kellett volna mutatnia, hogy irodalmunkban milyen jelentkezési formái voltak a baloldali elhajlásnak, mint például Molnár Miklós cikke Földes Mihály darabjáról, vagy Király István kritikája Szabó Pál Isten malmai című regényéről.[4] Enélkül a konkretizálás nélkül *maga a megállapítás* sem világos, holott itt alkalma lett volna Király elvtársnak, hogy kellő önkritikával forduljon saját elkövetett hibája felé is. A megállapításnak azonban *nemcsak ez a* hibája van. Világos ugyanis, hogy amilyen mértékben akadályozta a baloldali elhajlás irodalmi életünk fejlődését, leginkább ugyanolyan mértékben emel gátat elébe a jobboldali elhajlás is. A fenti idézetben Király e kettőt lényegében összekeveri. Miről van itt szó? Arról, hogy a klikkszerű elkülönülés nem annyira a bal-, mint inkább a jobboldali elhajlást jellemzi, és ez a kérdés irodalmi életünkben még ma is igen fontos és komoly kérdés. Annál különösebb, hogy Király elvtárs nem mutat rá a kritikai életünkben megnyilatkozó és igen jelentős veszélyt előidéző jobboldali elhajlásra sem. Nem elemzi az eszmenélküliség, a kritikátlanság,

(mint pl. Illés Béla *új regényének a Vígszínházi csatának* esetében) a klikkszellem befolyását és hatását irodalmi életünkben. A jobboldali veszély *mellőzése* egyúttal e veszély lebecsülését, sőt tagadását is jelenti. Ez viszont alkalmas arra, hogy *íróink s ez esetben pedagógusaink* figyelmét e kérdés rendkívüli fontosságáról elterelje. De a cikk objektivitása, regisztráló hangja, a harcosság hiánya, helytelen utakra vezeti Király elvtársat. Nem objektív megállapításokra, hanem megalkuvás nélküli elvi harcra lett volna szükség az elhajlásokkal szemben; nem a kérdés egy mondatban való elkenésére, hanem gyökeres feltárására ahhoz, hogy a cikk hasznos alapjává válhasson népi demokráciánk irodalmának tanításához. Hasonló módon kerüli meg a problémát és az állásfoglalást is Király elvtárs, amikor *a népi demokrácia felé* forduló kispolgári, burzsoá, értelmiségi írókról ír: „De komoly fejlődés észlelhető a nemrég még az ellenséges irodalmi *irányzatokat támogató*, kispolgári, burzsoá értelmiségi írók egyikénél, másikánál is." A mondat itt is befejeződik anélkül, hogy egyetlen szóval, egyetlen névvel utalna Király arra, hogy kikről, vagy milyen irányzatokról beszél. Pedig ebben az esetben is támaszkodnia kellett volna a Bolsevik Párt 1925-ös határozatára, amely szerint: „Legyen itt (az útitárs írókról van szó) az általános irányvonal a tapintatos és kíméletes magatartás, t. i. olyan magatartás irányukban, amely biztosítja a kommunista ideológiához való mielőbbi átállásuk feltételeit." Király elvtársnak itt nemcsak megneveznie kellett volna ez írókat, vagy irányzatokat, hanem röviden fejlődésük útjáról, lehetőségeiről és perspektívájáról is kellett volna beszélnie. Pártunk ebben a kérdésben türelmes magatartásra inti kritikánkat. Ez a türelmesség azonban nem szavakban, hanem konkrét útmutatásban kell, hogy *megnyilatkozzék*. Ez az, ami Király elvtárs cikkének ebből a részéből hiányzik.

8.

Az 1925-ös határozat, de Révai elvtárs cikke is, döntő módon hangsúlyozza az irodalomban megvalósítandó proletár hegemónia szükségességét. „Tekintetbe kell venni, hogy az irodalom területén a vezetés a munkásosztály egészét illeti meg, összes anyagi és ideológiai erőforrásaival. A hegemónia – mondja a Párthatározat – még nincs a proletárírók kezében és a Pártnak segítenie kell ezeket az író-

kat abban, hogy megszerezzék a hegemóniához való történeti jogot." Király elvtárs a proletár hegemóniának döntő fontosságú kérdését szintén kurtán-furcsán intézi el. Nem a harcos kommunista kritikus, hanem a kívülálló szemlélődő módjára nyúl a kérdéshez. Egyszerűen megállapítja, hogy a szocialista realizmus felé haladó, de még nem egészen egységes irodalmunkon belül biztosítsuk a proletár irodalom hegemóniáját." S miért van erre szükség? Mert: „Nagyon hiányoznak azok a művek, amelyek a munkásosztályról szólnak és az ábrázolásban maradéktalanul érvényesítik a proletár osztályszempontot." Király elvtárs megemlíti ugyan, hogy ebből a célból a fiatal írók elvi, művészi segítése, a régi írók nevelése, a pályázatok kiszélesítése szükséges, de ezzel a kérdés tárgyalását be is fejezi. E rövidség, enyhén szólva, a kérdés lebecsülését rejti magában. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy Király elvtársnak itt az lett volna a feladata, hogy konkréten elemezze és kimutassa azokat az elemeket, amelyek irodalmunkban már jelen vannak, amelyek lényegében e proletár hegemónia alapját képezik, vagy képezhetik. Csakis az ilyen jelenségek megmutatásával és fejlődésük megjelölésével biztosíthatjuk irodalmunkban a proletár hegemónia mielőbbi megvalósítását. A Bolsevik Párt határozata figyelmeztet bennünket arra, hogy „Ez a feladat hasonlíthatatlanul bonyolultabb, mint a proletáriátus által megoldott más feladatok. A munkásosztály ugyanis már a kapitalista társadalom keretei között is előkészülhetett a győztes forradalomra. Kinevelhette a harcosok és vezetők kádereit és kidolgozhatta a politikai harc nagyszerű ideológiai fegyverét. Nem dolgozhatta ki azonban sem a természettudomány, sem a technika kérdéseit és mint kulturális téren elnyomott osztály, ugyancsak nem alakíthatta ki saját szépirodalmát, saját művészi formáját, saját stílusát." Az élenjáró szovjet irodalom már megoldotta ezeket a kérdéseket. Király elvtársnak ezekre az eredményekre támaszkodva, ki kellett volna dolgoznia, vagy legalábbis e munka elindításához alapvető szempontokat kellett volna adnia, ha azt akarta volna, hogy cikke harcos szervezője legyen a proletariátus hegemóniájáért való küzdelemnek. A feladat bonyolult. Ez azonban nem jelenti és nem jelentheti a kérdés egyszerű elintézését. Király elvtárs tehát itt sem töltötte be a harcos kommunista kritikus, Gorkij szavaival: „a születő új bábájának" szerepét.

Révai elvtárs cikkében felhívja figyelmünket arra, hogy: „Az irodalmi élet pártvezetése intézményesen biztosított irodalmi követelmény kialakítását követeli meg." Rámutat arra, elérkezett az ideje annak, hogy: „Írószövetségünk papíron élő szervezetből eleven szervezetté váljék, amely alkalmas arra, hogy megvitassa és tisztázza irodalmi életünk problémáit." Ez a megállapítás már önmagában utal arra, hogy az Írószövetség eddig csak papíron élő szervezet volt, hogy tehát, ha új Írószövetséget akarunk felépíteni, akkor azt csak a réginek kritikai szemléletén keresztül tudjuk megvalósítani. Természetesen hiba lenne Írószövetségünk múlt évben végzett munkáját teljes egészében elvetni, hiba lenne, ha nem értékelnénk kellőképpen azokat a vitákat, amelyek mégis közvetlenül hozzájárultak egyes művészi, politikai, vagy irodalompolitikai problémák tisztázásához. Király elvtárs azonban az Írószövetség elmúlt évének a munkáját sem nézi azzal a kritikai szemmel, amely szükséges lenne ahhoz, hogy a további fejlődést legalábbis alapjaiban biztosítani tudjuk. Így ír: „Az írószövetség komoly munkát végez, hogy biztosítsa a művek eszmei, művészi színvonalának emelését." Ezzel a mondattal a kérdést sommásan el is intézi. Világos, hogy egy pedagógusaink felé szóló ismertetésben vagy tanulmányban szükség lett volna az Írószövetség kérdésének részletesebb és kritikailag jobban alátámasztott megvitatására. Természetesen az a lehetőség fennállt, hogy Király elvtárs ezzel a kérdéssel ne foglalkozzék, mert cikkébe amúgyis elég sok problémát zsúfol bele. Abban az esetben azonban, ha mégis megemlíti, az a mód, ahogy ezt teszi, legalábbis helytelen. Igen nagy szerepet játszott irodalmunkban két legjelentősebb irodalmi folyóiratunk, a Csillag és a Fórum. Király elvtárs ezt a kérdést is hasonló kritikátlansággal intézi el, mikor megállapítja, hogy „elsősorban a szerkesztés kérdéseinek rendezetlensége miatt nem tudja maradéktalanul teljesíteni feladatát az irodalom pártszerű irányításának terén." Király elvtársnak itt alkalma lett volna, hogy a kritika hiányosságainak gyökereit megállapítsa, hogy Pártunk kritikáját mégjobban elmélyítse, ki kellett volna mutatnia konkréten, hogy kritikánk hibáinak gyökerei az „ideológiai képzettségen, a politikai gyakorlaton és a mesterségbeli tudás hiányán" túlmenően az, hogy elszakadt az élettől, hogy nem tanulmányozta – ahogy íróink sem tették ezt meg eléggé – népi demokrá-

ciánk fejlődésének elvi és gyakorlati problémáit, hogy nem ismerkedett meg a kialakuló új ember új sajátosságaival. Az a tény, hogy Király elvtárs a proletár hegemónia kérdését irodalmunkban ily röviden intézi el, hogy a kritika hiányosságainak feltárásában nem megy le a hibák gyökeréig, azt mutatja, hogy ebben a kérdésben Király elvtársnak sok tisztázni valója van még.

10.

Nagy figyelmet szentel a cikk ma élő íróink jellemzésére és értékelésére. Ez a szándék feltétlenül helyes. Az értékelésben azonban olyan pontok vannak, amelyek jellemzően mutatják Király elvtárs kritikai és irodalompolitikai hibáit. A cikken végigvonuló álobjektív, regisztráló hang főképpen itt nyújt alkalmat arra Király elvtársnak, hogy egyes költőink és íróink értékelésében ebben az objektív modorban, saját szubjektív véleményét igyekezzék elrejteni. Az önálló vélemény nyilvánítása természetesen nem hogy hiba, hanem nagyon is szükséges dolog. Az a mód azonban, ahogy Király elvtárs mai íróinkkal foglalkozik, alkalmas arra, hogy megtévessze az olvasót, aki a cikk ismertető hangjából kiindulva azt hiheti, hogy itt hosszú viták leszűrt eredményeivel áll szemben. Nézzük meg a kérdést közelebbről. Lírikusaink közül elsőnek Kuczka Péter költészetével foglalkozik. Nem feladatunk itt most Kuczka költői munkásságának értékelésével foglalkozni. De már itt nyilvánvalóvá válik, hogy Király ebben az esetben saját és nem az irodalmi közvélemény értékelését közli, amikor megállapítja, hogy „Az ő közvetlen hangú, egyszerű verselése, többnyire dal formában írt költeményeiben ismert rá először saját érzéseire és mondanivalójára felszabadult országunk dolgozó népe." Király itt Horváth elvtárs megállapítására támaszkodik, aki azt írja, hogy Kuczka verseit a munkások szívesen olvasták: „azért is, mert versei arról szóltak, ami a munkásokat legjobban érdekelte". A két megállapítás között azonban jelentős különbség van. S ez a különbség világosan mutatja, hogyan rejti az objektív hang alá megtévesztő módon Király elvtárs saját – egyébként teljesen szabadon közölhető – véleményét. Kuczkának egyébként sincs szüksége arra, hogy sajátmaga által is felfedett szociális származását Király megpróbálja elködösíteni. Ezt írja: „Kuczka munkások között, munkáskörnyezetben nőtt fel." A versek önmagukért beszélnek, és a munkások szívesen olvassák és

hallgatják őket. Miért van akkor szükség ennek a kérdésnek ilyen formájú homályosítására? A Kuczkával szemben meglévő kritikátlanság megnyilvánul a következő mondatban is: „Olykor, mint pl. a Testamentum című hosszabb önéletrajzi versében helytelen egyénieskedésbe téved." A versről mindössze ennyit ír, annak ellenére, hogy kritikánk általánosságban és konkrétan kimutatta, hogy a költemény nem tartozik Kuczkának sem művészileg, sem politikailag legsikerültebb írásai közé, főhibája éppen nem a „helytelen egyénieskedés". Ez a *kritikátlanság* nem Kuczka fejlődését, hanem a fejlődés akadályozását szolgálja. Igaz ugyan, hogy Király megemlíti a versek kisszerűségének, modorosságának, egyhangúságának veszélyét, de a hibákat és a kétségkívül jelentős eredményeket nem kapcsolja szervesen egybe és nem mutatja meg, milyen úton kell Kuczkának tovább fejlődnie.

Az ismertetés megemlíti és – helyesen – költőink legjobbjai közé sorolja Juhász Ferencet. Rámutat arra, hogy milyen kiváló eredményeket ért el Juhász Ferenc *A Sántha család* című elbeszélő költeményével.. E költemény döntő hibája mégsem az, amit Király szinte egyedülinek említ, hogy: „Tájmegelevenítő részletei olykor túlburjánoznak, s bizonyos fokú monotóniát visznek a versbe." Juhász versének minden szépsége ellenére alapvető politikai hibája az, hogy a parasztság életének hű és realista ábrázolásánál az egész költményen keresztül szinte egyetlen szóval sem emlékezik meg a munkásosztály szerepéről a parasztság felszabadításáért és a felszabadított parasztság életének megszilárdításáért folytatott harcban. Juhászt erre a hibájára a kritika már figyelmeztette. De Királynak e hibát nemcsak az értékelés teljessége kedvéért kellett volna megmutatnia, hanem a kitűnő fiatal költő fejlődésének biztosításáért, politikai színvonalának további emeléséért.

A költők tárgyalásának sorában utolsóelőttinek említi *népi demokráciánk* egyik legjelentősebb költőjét, Benjámin Lászlót. Király elvtárs helyesen látja, hogy Benjámin számára szintén a felszabadulás jelentette a döntő politikai és művészi fordulatot. De az a klikkpolitika, amelyet Király elvtárs kritikai munkája közben alkalmazott, talán Benjámin értékelésénél mutatkozik meg legpregnánsabban. Ugyanakkor, amikor Kuczkánál nem elemzi a hibák és fogyatékosságok gyökereit, Benjáminnál hajlandó messzemenő megállapításokat tenni, még hozzá olyanokat, melyek lényegé-

ben saját koncepciójával is ellentétben állnak. A 6. pontban (54. oldal) – igen helyesen – ezt írja: „Fiatal íróink még nem sajátították el maradéktalanul a művészi kifejező technikát." Benjáminnál megemlíti, hogy versei „tökéletes művészi megformáltságukkal mai líránk legszebb alkotásai közé tartoznak." De ugyanakkor ellentétbe kerül egy sorral előbbi megállapításával: „Bár ez a hibátlan művészieség a képek, hasonlatok bonyolult rendszerének szinte mértani pontosságú végiggondoltsága olykor mintha némi hidegséget takarna, mintha a maradéktalan belső spontaneitás hiányát leplezné." Király itt egyfelől szemére veti Benjáminnak a hibátlan művészieséget, ugyanakkor azt a tételt állítja fel, mintha a hibátlan művészieség a spontán kifejező erő akadálya lenne. Vagy spontaneitás, vagy hibátlan művészieség. Ez Király tétele. A tétel nyilvánvalóan hamis. Hamis általában és hamis konkréten Benjáminra alkalmazva is. Nyilvánvaló, hogy itt egy teljesen más természetű problémával állunk szemben, amelynek felvetése egyébként kritikánk feladata lenne. Király itt ugyanis két olyan egymással összefüggő, de nem azonos problémát kever össze, melyeknek kétségkívül nagy jelentősége van irodalmunkban: az egyszerűség és az igényesség problémáját. Világos, hogy fiatal íróinknak éppen, mert a nép írói, a legmagasabb fokú igényességgel kell műveik megformálásához látniok. De ugyanakkor a legnagyobbfokú igényességgel készült műveiket a legdemokratikusabb, azaz a legegyszerűbb, tehát legközérthetőbb formában kell a nép elé vinniök. A művészieség nem válhat az egyszerűség rovására. Az igényesség pedig feltételezi a legmagasabb fokú művészieséget. Azáltal, hogy Király szembeállítja Kuczka egyszerűségét Benjámin művészieségével, s hangsúlyozza, hogy ez a művészieség a spontaneitás hiányát leplezi és hidegséget takar, hamis problémát vet fel s ezen belül szembeállítja egymással költészetünk értékeit, ahelyett, hogy a hibák elemzésével, a pozitívumok kiemelésével s a továbbfejlődés útjainak megjelölésével elősegítené alkotó munkájukat.

Hasonlóan problematikus Illyés Gyulának értékelése is, akinek felszabadításelőtti munkásságáról Királynak mindössze annyi megjegyzése van, hogy „Olykor ugyan tévedezett is." Illyés múltjának kritikai szemlélete – ahogy erre Pártunk már többször rámutatott – csakis Illyés jövőjének elősegítését jelentené. Az ilyen megállapítások nem ezt szolgálják.

Amíg Király elvtárs lírikusaink tárgyalása közben világosan kifejti a maga egyéni véleményét, mihelyst egyes prózaírókról kerül szó, ismét elbújik álobjektivitása mögé. Pregnánsan mutatkozik ez meg Illés Béla két új regényének ismertetésekor. Ezt írja: „A kritika elismeréssel fogadta Illés Bélának mind a két regényét. Kiemelte komoly nevelő erejét, csupán a felépítésnek olykor túlzott novellisztikus jellegét, helytelen és torzító kisszerűségét kifogásolta. „Királynak itt vagy hivatkoznia kellett volna Losonczy elvtársnak a Társadalmi Szemlében megjelent, Illés elvtársat és a kritikákat bíráló cikkére,[5] amely világosan rámutatott Illés elvtárs könyvének fogyatékosságaira, vagy önálló állásfoglalását kellett volna közölnie Illés Béla könyvével kapcsolatban. Király azzal, hogy sem az egyiket, sem a másikat nem teszi, félreérthetetlenül egy hamis „harmadik út", a nem létező semlegesség áltárgyilagos útjára téved. Király itt sem vállalkozott, holott jó alkalom kínálkozik rá, a kritika fogyatékosságainak alapos feltárására.

Felszabadulás utáni irodalmunk egyik legjelentősebb alkotása Veres Péter új könyve. Király elvtárs, egyébként helyesen, megpróbálja összekötni Veres Péter múltbeli munkásságát mai műveivel. Megkísérli néhány sorban kritikáját adni Veres Péter felszabadulás előtti munkásságának: „Vádló társadalmi kritika és szenvedélyes tiltakozás volt ezekben az írásokban. De a túlzottan állóképszerű ábrázolás, az összefüggések meg nem mutatása, főleg pedig a perspektívának, a kiútnak a hiánya, csökkentette ekkori írásainak művészi nevelő erejét." Király elvtársnak ki kellett volna mutatnia, hogy az állóképszerű ábrázolás, az összefüggések elkenése, a perspektíva hiánya, közös tőről fakad: Veres Péter világnézeti hibáiból. Pedig itt is Veres Péter szocialista realizmus felé haladásáról van szó, arról, hogy az író még jobban megszabadulhasson saját múltjának terhes örökségétől s még az eddiginél is jobban tudja ábrázolni a szocialista ország és a szocialista ember születését.

Király elvtárs helytelen elvi és irodalompolitikai álláspontja világosan megmutatkozik Karinthy Ferenc írásainak bemutatásakor. Helyesen mutat rá Karinthy Ferenc kétségkívüli érdemeire, a tematika, a munkásábrázolás, a pártszerűségre való törekvés vonalán. Az írások fogyatékosságairól azonban mindössze ennyi mondanivalója van: „Ábrázolásmódjának azonban még komoly hiányosságai van-

nak, amelyek részint abból erednek, hogy nem ismeri eléggé az ábrázolásra kiválasztott életterületet, részint pedig abból, hogy főképpen az élenjáró munkáshősök ábrázolásában még nem tudta maradéktalanul leküzdeni álobjektivitásra való hajlamát." Király itt sem mutatja meg konkréten a fogyatékosságokat, nem mutatja meg Karinthy útját, hanem a kérdés megkerülésével csak a fogyatékosságokról általában beszél.

12.

Megpróbáltuk röviden elemezni Király elvtárs cikkét. Természetesen hozzá kell tennünk, hogy a cikknek sok komoly pozitívuma is van, különösen, amikor igyekszik teljes képet rajzolni jelenlegi irodalmunkról s ezt megpróbálja összekapcsolni irodalmi hagyományaink s az ellenforradalmi korszak irodalmának életével. Helyes, hogy Király elvtárs elsősorban a születő újra, új irodalmunk friss hajtásaira orientálódik. De helytelen, hogy az új felkutatása és értékelése közben nem ad kellő teret az ellenséges irányzatok elleni harcnak és általában nem mutatja be cikkében a réginek és az újnak, a születendőnek és elhalónak azt a küzdelmét, amely egész mai társadalmunkra s így természetszerűleg irodalmunkra is döntő módon érvényes. A harcosságnak ez a hiánya okozza, hogy Király elvtárs gyakran szinte teljesen megfeledkezik az ellenség elleni harcról, bár ez a szó gyakran előfordul a cikkben, de a küzdelem valóságos, konkrét bemutatása lényegében hiányzik. Nem harcol Király elvtárs elég következetesen a szociáldemokratizmus ellen, nem harcol a naturalizmus, a formalizmus, a pszichologizmus megnyilvánuló jelenségei ellen. Nem leplezi le határozottan és következetesen az ellenséget, holott nyilvánvalóan még itt él közöttünk. Érdekes, hogy Németh Lászlóról egyetlen szava sincs, holott ez a kérdés – persze nem Németh László személye – még koránt sincs elintézve irodalmunkban. Nem harcol elég következetesen Király elvtárs irodalmunk haladó hagyományainak a mai magyar irodalmi élet folyamatába való átültetéséért sem. Feltűnő, hogy egyik legnagyobb kritikai realistánkat, Móricz Zsigmondot mindössze kétszer említi: egy alkalommal csak egy felsorolásban, névszerint, másodszor pedig mint azt az írót, aki a Rózsa Sándorban kísérletet tett a magyar pozitív hős megteremtésére irodalmunkban. Bizonyos, hogy Móricz Zsigmondra nem e hősteremtési kísérlet jellemző elsősor-

ban, hanem a Rokonok, az Úri muri, a Boldog ember kritikai realizmusa, amelyből mind az emberábrázolás mélysége, mind a művészi megformálás nagyszerűsége tekintetében igen sokat tanulhatnak íróink.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy Király elvtárs cikke nem felel meg a követelményeknek, s a célkitűzésnek. A tanulmány lényegében regisztrálja s így statikussá teszi a magyar irodalom fejlődésben lévő életét, nem mutatja meg a további fejlődés útjait, s ezáltal leszűkíti perspektíváját. A cikk feladatának elsősorban annak kellett volna lennie, hogy Révai és Horváth elvtársak elvi-politikai iránymutatása nyomán megkezdje az eredmények és fogyatékosságok részletekbe menő kritikai feldolgozását. Ehelyett azonban egy helyenként álobjektív, helyenként teljesen szubjektív cikket kaptunk, mely különösen az aktuális kérdések tárgyalásakor nem egyéb, mint az elvtelen klikkszellem tükröződése kritikai irodalmunkban. Király elvtársnak fel kell ismernie hibáit, s ezen keresztül már a legközelebbi jövőben hozzá kell járulnia irodalmi életünk kérdéseinek részletes feldolgozásával Kongresszusunk sikeréhez. Vitacikkünk Király elvtárs tanulmányának lényegénél fogva nem foglalkozhatott irodalmunk jelentős eredményeivel s azokkal az előttünk álló feladatokkal, amelyeket Révai és Horváth elvtársak cikkei számunkra megjelöltek. E kérdés részletes elemzése egy következő cikk feladata lesz.

13.

Pártunk minden lehetőséget megteremt ahhoz, hogy irodalmunk megteremthesse újabb virágkorát. Az átszervezett Írószövetség, amelyben most már közvetlenül érvényesül Pártunk vezető szerepe, új, vagy megújuló folyóirataink tág teret nyújtanak irodalmunk elvi és gyakorlati problémáinak széles körű megvitatására. Most már rajtunk, írókon a sor, hogy beváltsuk azokat a reményeket, amelyeket Pártunk eddigi munkánk alapján elkövetkezendő munkánkhoz fűz. Hangsúlyoznunk kell újból és újból, hogy az egészséges irodalmi élet kialakulásához, széles demokratikus közvélemény megteremtéséhez alapos, részletes, magas eszmei színvonalon mozgó viták szükségesek. A Csillagnak egyik fő feladata lesz, hogy felvesse irodalmi életünk fontos kérdéseit és, kapcsolódva az Írószövetség elvi-politikai munkájához, hasábjain viták sorozatát nyissa meg a kérdések tisztázására.

Munkásosztályunk napról napra nagyobb eredményeket ér el a termelés frontján, töri át az új normákat s a tömegmozgalommá szélesedő munkaversennyel, – a tömegek forradalmi önkritikájának e kommunista módszerével – Pártunk vezetésével az ötéves terv útján építi a szocializmust. Mindennapossá válik, a szocializmus felé fejlődő társadalmunk egyre nagyobb jelentőségű hatóereje lesz a forradalmi kritika és önkritika. Az írókon a sor, hogy magukévá tegyék munkásosztályunk, dolgozó népünk példamutatása nyomán a szocializmus építésének – s egyben az irodalom fejlesztésének – e nélkülözhetetlen sztálini fegyverét. Induljon meg a vita! Vannak tisztázandó kérdéseink. Kongresszusunk jelentős mértékben fog segíteni bennünket e kérdések megoldásában. Rajtunk áll, hogy a kongresszus előkészítésének idején teljes aktivitással, Pártunk, dolgozó népünk, a szocializmus ügyének forró szeretetével küzdjünk Kongresszusunk sikeréért![6]

Lukács György

FELSZÓLALÁS A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE I. KONGRESSZUSÁN

Tisztelt Kongresszus, kedves barátaim, mielőtt felszólalásomhoz kezdenék, egy igen kellemes megbízást kell teljesítenem. A Magyar Tudományos Akadémia megbízott, hogy üdvözöljem a kongresszust. A magyar irodalom régi legszebb korában, a reformkorszakban, irodalom és Akadémia elválaszthatatlanul össze voltak forrva. Meg vagyunk győződve arról, hogy most, mikor Írószövetségünk megújul, amikor egy évvel ezelőtt újjászerveződött és a kultúrforradalom részesévé vált Akadémiánk, Írószövetségünk és Akadémia, irodalom és tudomány összekapcsolódása mélyebbé és erősebbé válik, mint amilyen nálunk Magyarországon valaha volt. Ebben az értelemben legyen szabad az Akadémia üdvözletét a kongresszusnak átadni.

Tisztelt Kongresszus, kedves barátaim, első kötelességemnek tartom, hogy most amikor a kongresszuson felszólalok, a legnagyobb határozottsággal kijelentem: azzal a kritikával, amellyel Darvas József barátom referátuma az én régebbi működésemet illette, teljes mértékben egyetértek. Különösen szeretném hangsúlyozni, hogy éppen azzal értek egyet, amiért régebbi kritikusi munkásságomat bírálta, amelynek hibája a szovjet irodalom elhanyagolása volt. Az a mulasztás, hogy nem emeltem ki azokat a hatalmas, útbaigazító, nekünk utat mutató értékeket, melyek a szovjet irodalomban megnyilvánultak. Azoknak a kollegáimnak, akik működésemet figyelemmel kísérték, tudniok kell, hogy ez az önkritika nem puszta deklaráció, hogy az utóbbi két évbeli működésemben már nagy szerepet játszottak éppen az erre irányuló kísérletek.[1]

Mai felszólalásomnak tárgya szintén ez: néhány kérdést felvetni ebből a nagy komplexumból: mit tanulhatunk a szovjet irodalomtól?

A szovjet irodalomnak Magyarországon nagy múltja van, de erről itt csak pár szóval akarok megemlékezni. Mindenki közülünk, aki az illegális mozgalmat saját tapasztalatából ismeri, tudja, hogy milyen kincs volt egy-egy véletlenül Magyarországra tévedt szovjet regény, hogyan járt kézről kézre, hogyan olvasták ronggyá azok az elv-

társak, akik kézhez kapták és továbbadták ezeket a ritka példányokat. Tudjuk azt is, hogy a szocialista irodalom a szovjet irodalom segítségével hódította meg a magyar olvasókat. Mi magyar írók most sokkal könnyebb helyzetben vagyunk közönségünkkel szemben, mert előttünk járt úttörő erővel a szovjet irodalom. És azt hiszem, kedves barátaim, hogy ezzel elérkeztem ahhoz, amiről ma beszélni akarok: éppen e segítség révén léptünk fejlődésünk új szakaszába. Ma már nem érhetjük be többé azzal, hogy kiadjuk magyarul a legjobb szovjet könyveket, nem érhetjük be azzal sem, hogy ezeket ajánljuk és dicsérjük, hanem konkréten meg kell néznünk: mai feladataink megoldása szempontjából mit tanulhatunk a szovjet irodalomtól?

Az itt adódó számos problémából ma csak kettőt szeretnék kiemelni. Az első az ún. pozitív hős kérdése. A pozitív hős sikeres ábrázolása a szovjet irodalom átütő hatásában rendkívül nagy szerepet játszott, s tegyük hozzá teljes joggal. A polgári dekadens irodalom lényegében az ember embervoltának megrágalmazása volt: a tehetetlenség és az aljasság mutatkoztak meg benne, mint az ember embervoltának örök törvényei és megnyilatkozási formái. Ezzel szemben a szovjet irodalom hatalmas felszabadulást hozott az olvasónak, mégpedig nemcsak irodalmi, hanem emberi tekintetben is. Meglátták, megtanulták, mennyire más, mennyivel nagyobb, mennyivel több az ember, mint amilyennek eddig elénk tárták, milyen lehetőségek rejlenek nemcsak a kivételes emberekben, de minden emberben. Ez felszabadulást és boldogságot hozott az olvasóknak és tízezrével vannak Magyarországon olyanok, akiknél ez az élmény nem pusztán irodalmi élvezetet jelentett, hanem tevékenyen belenyúlt mindennapi életükbe, gyakorlatukba, munkájukba.

Most már mi magyar írók, kongresszusunkon az előtt a feladat előtt állunk, hogy megvizsgáljuk, hogyan teremthetünk a magyar élet talaján a magyar élet sajátos jelenségeinek ábrázolásából olyan irodalmat, amelynek népünkre ugyanilyen hatása lesz.

Valljuk be, kedves barátaim, hogy a pozitív hős kérdése nálunk gyakran sablonná, frázissá lett. Sablonná az írók tekintélyes részénél, akik a szocialista építés megkövetelte bizonyos tulajdonságokat úgy „állítanak talpra" és úgy hoznak állítólag mozgásba, hogy valamiféle ilyen elvontságot szőke vagy barna hajjal, magas vagy alacsony termettel stb. ajándékoznak meg, vagy pedig esetleg egy

bizonyos hibával „egészítenek ki" s azt hiszik, hogy ezáltal eleven emberré, pozitív hőssé tették. Frázissá válik és hozzá kell tennem veszélyes frázissá válik a pozitív hős ilyen felfogása kritikánkban, mert kritikusaink egy része szinte ingerülten kéri számon a szerzőktől, ha el mernek térni ettől a sablontól. És nem egyszer létrejön az a nevetséges helyzet, hogy nemcsak egy vagy több pozitív főalakot követelnek az írótól, hanem azt kívánják, hogy úgyszólván összes alakjai pozitívek legyenek. Nem ilyen nyíltan kimondva, de a dolog lényegét illetően olyanfajta követelésekkel lépnek fel, hogy teszem, a Horthy-korszakban minden ábrázolt munkás tudatos kommunista legyen. Ha az író nem veti magát alá ennek a sablonnak, akkor vét a pozitív hős törvénye ellen.

Ez ellen a sematizmus ellen élesen és határozottan fel kell venni a harcot. Kezdem egy látszólag felette általános jellegű kérdéssel, azzal t. i., hogy a pozitív és negatív tulajdonságok, ha íróilag nézzük, ha valamely ember lelki életében játszott szerepüket tekintjük, felette viszonylagos jellegűek. Minden ember életében rendkívül bonyolult, ellentmondásos folyamatok játszódnak le, amelyekben az adott ember és az adott történelmi helyzet konkrét kölcsönhatásából bontakoznak ki az ún. pozitív vonások, s ebben a harcban dől el az a kérdés, hogy valamely magában véve jó érzés pozitív-e vagy negatív az adott konkrét esetben.

Azt hiszem, éppen itt rengeteget tanulhatunk a szovjet irodalomtól, ha komolyan megvizsgáljuk és végiggondoljuk e dialektikának ott található számtalan példáját. Ezek közül csak egy-kettőt sorolok fel. Itt van a fiatal Kovsov mérnök esete Azsajev regényében,[2] aki a legnagyobb becsületességgel és a legtisztább hazafiságból mindenáron a fronton szeretne szolgálatot teljesíteni. Ez a magában véve nagyszerű érzés a regény adott körülményei között negatív tulajdonságként lép fel s a szerző megmutatja, hogyan nő át azután ennek a leküzdése a valódi pozitívumba. Vagy gondoljanak Ognjev alakjára Panfjorov regényében,[3] akiben a polgárháború hőseinek legszebb tulajdonságai, legnagyobb becsületessége, hősiessége testesülnek meg; ezek a tulajdonságok azonban abban az időben, amikor a kolhozmozgalom magasabb fejlődési fokának konkrét problémái felmerülnek, negatív, sőt tragédiához vezető tulajdonságokká válnak. Kirill Zsdarkinban

ugyanennek a regénynek egy másik főalakjában az ellenkező irányú folyamatot észlelhetjük.

Nem akarom ezeket a példákat a végletekig folytatni; a kiváló szovjet regényekben a dialektikának számos ilyen esetét találjuk. Ez azonban azt is mutatja, mennyire nem sablonszerű ez a kérdés, milyen gazdag élettapasztalatra van az írónak szüksége ahhoz, hogy valamely tulajdonságnak, valamely tendenciának az adott történelmi helyzetben pozitív vagy negatív voltát el tudja dönteni, s ennek következtében a valósághoz híven tudja ábrázolni.

De mindezzel még nem jutottunk el a kérdés lényegéhez. Ebben az általánosságban a pozitív és negatív tulajdonságok ilyen dialektikája minden régi jó írónál is, mondhatnám, Homérosztól Tolsztojig fellelhető. Mi tehát az új a mai helyzetben? Az, hogy az igazi író tudja s azért tudja, mert a társadalom is tudja, mi a jó és mi a rossz; hogy az ember – és itt van a mérték! – az új társadalmat építvén, önmagát is újra építi.

Mi volt a helyzet a kapitalista társadalomban? Egy szellemes XVIII. századbeli angol azt mondta: jó emberekből álló társadalom nem lehet életképes, a bűn társadalmilag szükséges. Ezzel cinikusan, de felette tanulságos őszinteséggel kimondta: milyen volt a kapitalista társadalom. Ez ellentétből nézve még világosabban látjuk, hogy mi az új, mi az tehát, amit a szovjet irodalomtól megtanulhatunk. Nem merev és sablonos pozitív alakok kiválasztása tehát a cél, hanem az, hogy amikor az író az életet nézi s tapasztalatai alapján az életet íróilag formálja, akkor érdeklődése arra összpontosuljon, ami az életben pozitív: azt keresse, ami előre, a jövő felé, az új megteremtése felé mutat, s éppen mint író e pozitívumra irányítsa írói érdeklődését, még akkor is, ha ez az emberekben még csak csírájában van meg, ha az emberek átlagában még az ehhez képest negatív tulajdonságok az uralkodók. Így íróilag éppen a pozitívért folytatott küzdelem válik érdekessé, s tegyük hozzá, annál érdekesebbé, minél magasabb színvonalú pozitív célokért folyik a küzdelem. Így kerülnek aztán a műbe negatív vonások is, mint a leküzdendő régi maradványai, mint félrevezető tendenciák s a végső póluson természetesen mint az ellenség negatív vonásai is. Ebből a szemléletből az is következik, hogy például egy szocialista regénytől nem lehet egyformán pozitív alakokat megkövetelni, hanem csak a harcot az újért, a pozitívért, amelyet a különböző alakok fejlődésük különböző fázisai-

ban különböző árnyalatokkal tesznek érzékelhetővé. Ez az íróilag érdekes pozitívum és ebben van véleményem szerint az alapvető különbség az új és régi között.

A polgári író, ha jó és becsületes író volt, azt ábrázolta, hogy miért kell a tisztességes embernek tönkremennie a kapitalista társadalomban, azt ábrázolta, miért kell a kapitalista társadalomban az aljasoknak, a gazembereknek, az ügyesen alkalmazkodóknak érvényesülniük. Innen adódik az, hogy a polgári művekben az alakok negatív vonásai érdeklik az írót, a pozitívek csak járulékosak, sőt, tegyük hozzá, számos kiváló polgári írónál a polgári értelemben vett pozitív vonások, mint a társadalomhoz való sikeres alkalmazkodás lelki alapjai, mint nyárspolgáriak nyilvánulnak meg; ismét másoknál üres és kiagyalt romantikus formákat öltenek stb.

Kedves barátaim, legyünk azzal tisztában, hogy rendkívül nagy és terhes örökség maradt ránk a kapitalizmusból; ez az örökség nem egyes emberek akaratának és hajlamának terméke, hanem az irodalom és a kapitalista, az imperialista társadalom viszonyából szükségszerűen nőtt ki. Felnőtt emberek vagyunk, ne meséljük tehát egymásnak s főleg magunknak, hogy azzal a puszta elhatározással, hogy mássá akarunk lenni, valamennyien egy csapással levetettük a múlt összes maradványait. Ez nem igaz. S ezt is a szovjet irodalomtól kell megtanulni. Ha ugyanis pusztán deklaratíve vetjük el a múlt maradványait, akkor azok helyébe üres, semmitmondó sémákat teszünk. Ha ellenben írói magatartásunk, írói látásunk és érdeklődésünk olyanná válik, hogy mindenki önmagában is szakadatlan harcot vív a múlt leküzdéséért, akkor ennek a harcnak tapasztalatai segítenek bennünket abban, hogy népünk életében folyton erősebben felnövő pozitív vonásokat mindig világosabban, konkrétebben, az élet valóságos dialektikájának megfelelően ismerjük fel.

Legyen szabad megint egy szovjet példára hivatkoznom. Makarenko gyönyörű regényében leírja a kommunájának első lépéseit. A kezdetek zabolátlan anarchizmusa a legtöbbnél már le van küzdve, de az átalakulás eme fokán az ifjak, s nem mindig a legrosszabbak, még mindig bemásznak a parasztházak ablakain és ellopnak mindent, amihez hozzájuthatnak. Ezekből az ellentmondásokból fejleszti azután tovább Makarenko a maga alakjait. És éppen ez a „tovább és tovább", ez a konkrét dialektika hiányzik a mi könyveink legnagyobb részéből. Ezt kell meg-

tanulnunk a szovjet irodalomból, mert különben nem tudunk magyar talajon, magyar témákból igazi szocialista irodalmat teremteni.

Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban valamire figyelmeztessem írókollégáimat. Regényeinkben, drámáinkban és más írásműveinkben egyes problémák merülnek fel s ezek a művek végén szinte mindig maradék nélkül megoldást nyernek. A legtöbb műben azonban semmit sem látunk abból, honnan és hogyan merült fel ez a probléma az életben, és mi lesz az életben annak megoldása után. Az így adódó kellemetlen happy end onnan ered, hogy íróink nagy része nem látja, nem ábrázolja azt,[1] amit a szovjet irásokban mindig meg lehet találni, hogy az adott, kiválasztott egyes probléma mindig a múlt és jelen valóságából, az össztársadalmi folyamatból nőtt ki, hogy a szocialista élet folyamán egy-egy ilyen probléma megoldódik ugyan, de helyébe magasabb színvonalon új megoldandó kérdés jelenik meg.

Nem tudom, hogy a felszólalók között ki mondta, de nagyon jellemzőnek tartom, hogy szerinte a nehézségek és akadályok munkájában kizárólag az ellenség működéséből származnak. Bevallom, ezt veszélyes álláspontnak tartom. Természetes, hogy az ellenség sok bajt okoz nekünk, hogy nagy éberséggel kell ellene küzdeni, de nem lehet a nehézségek kérdését az ellenség mesterkedéseire leszűkíteni. A szocialista építés, a kapitalista társadalom maradványainak felszámolása szakadatlanul új és új problémákat vet fel, amelyeknek megvannak a maguk szubjektív és objektív nehézségei, s az ellenség ezeket a valóságban fennálló nehézségeket és fejlődési hiányokat igyekszik felhasználni. Természetes: az ellenség jelenléte, kártevő szándéka mindenütt megtalálható, mind hazai, mind nemzetközi méretben. De mindennapi életünkben, munkánkban a tipikus mégis az, hogy az ellenség kártevő működése fejlődésünk objektív nehézségeibe (és a mi szubjektív gyengeségeinkbe) kapcsolódik be és azokat használja ki ellenünk. E nehézségek nagy része azonban a felfelé vivő fejlődés elkerülhetetlen, de persze leküzdhető járuléka. Ha nem tudjuk minden egyes ábrázolásunkban a konkrét fejlődésnek ezt a dialektikáját megragadni, ha nem tudjuk ábrázolni hogyan fordulnak ezek az emberek ebben a bonyolult összefüggésben konkréte a pozitív felé, hová mennek konkréte, mit küzdenek le a körülményekben

és önmagukban, akkor múlhatatlanul sematikussá, sablonossá válik a pozitív ember ábrázolása.

Itt megint rá szeretnék mutatni arra: nem az a döntő kérdés, hogy egy vagy több pozitív hőst ábrázolunk-e egyes írásainkban. Vannak olyan esetek, amikor a téma természete nem enged megírni valamely konkrét regényt, drámát vagy novellát pozitív főalakkal. De a lényeg itt is az, hogy az író érdeklődése az élet új, pozitív, felfelé vezető irányai felé forduljon, hogy onnan nézzen mindent, a pozitív, az átmeneti és a negatív vonásokat is és a téma természete szerint természetesen pozitív, kevésbé pozitív, problematikus, sőt tisztán negatív alakokat.

Mindez szorosan összefügg második kérdésemmel, a tudatos ember, az emberi tudatosság írói ábrázolásával. Irodalmunk központi problémája: az élenjáró ember, a kommunista megfelelő módon való írói megalkotása. Ezt nem valami párthatározat, hanem az élet maga követeli tőlünk. Arról nem is kell külön beszélni, hogy a kommunisták a munkásosztály legtudatosabb alakjai, és ha műveink ezt a tudatosságot nem tükrözik, akkor nem ábrázoltuk őket helyesen, vagyis ábrázolásunkban éppen a perdöntő mozzanatot hanyagoltuk el. A tudatosság nem külsőség, se nem önálló, az ember összegyéniségétől független mozgató erő, hanem az egész embert döntő módon mozgató lelki faktor, amelyet csak az összes lelki faktorok kölcsönhatásában, megelevenítésében és megérzékítésében lehet az olvasóval megértetni, és szemléltetően, élményadóan elébe tárni.

Hasznos lesz talán ismét a hanyatló kapitalizmus irodalmára vetni egy pillantást problémánk élesebb megvilágítása érdekében. A hanyatló kapitalizmus éppen megfordítva látta az ember belső szerkezetét és lelki mozgató erőit: az ösztönök uralmát hirdette a tudat felett. A dekadens irodalom azt mutatta, hogy kizárólag az ösztön mozgatja az embert, hogy az ösztön az ember igazi lényege, ez teremti meg igazi személyiségét. Ha tehát ez az irodalom az embert a maga felfogása szerint akarta ábrázolni, akkor a semmitől sem gátolt, ösztönös folyamatokat helyezte ábrázolásának középpontjába. Iskolapéldája ennek az, amikor Joyce Ulysses című regényében 80–100 oldalon leírta, hogy Bloom nevű kispolgárnak ösztönösen, gátlás nélkül mi minden jár az eszében, amikor a W.C.-n ül. Ezt a jelenetet a hanyatló kapitalizmus irodalmában szinte jelképnek lehet tekinteni.

A szocializmus tudatos embere ezzel szöges ellentétben a tudatosan és tudatossági fokának megfelelően hatályosan cselekvő ember. Az írónak tehát a tudatosságot nem elszigetelten kell néznie, hanem számára éppen íróilag az az érdekes, hogyan válik valaki tudatossá, mi tudatosságának emberi tartalma és formája, mit és hogyan cselekszik az ilyen ember, miben állnak nehézségei, hogyan segíti tudatosságának fejlődése a konkrét cselekvésben, a nehézségek leküzdésében? Vagyis: hogyan alakítja át az ember önmagát, még pedig nem egy pusztán spontán folyamat keretében, hanem úgy, hogy a munkásmozgalom, a kommunista párt teremtette tudatosság az ember önátalakításában is hatályos, emberileg döntő jelentőségű tényezőjévé válik.

Mindez lényegében új problémát vet fel az irodalom számára. Az ellentét nagyon egyszerű és világos, ha ezt az újat csupán a dekadencia ösztönösségével állítjuk szembe. A dekadencia azonban leromlás volt a régi polgári irodalomhoz és kultúrához képest, amelyben a tudatosságnak volt bizonyos szerepe. Nézzük most meg közelebbről ezt a legmagasabbrendű polgári tudatosságot. Goethe nagy nevelő regényének, *Wilhelm Meister*-nek főalakjához a regény végén valaki odafordul és azt mondja neki: Úgy jártál mint Saul, aki elindult apja szamarait keresni és talált egy királyságot. A keresésnek ebben az adott esetben pozitív az eredménye, máskor, a leggyakrabban negatív, de mindenképpen az derül ki, hogy a tudatosan irányított cselekvésből valami más (több vagy kevesebb) jött létre, mint az a célkitűzés volt, amelyet a tudatosság irányított. Ez tudat és cselekvés, célkitűzés és eredmény szükségszerű összefüggése a polgári társadalomban. Itt nem egyes írók egyéni világszemléletéről van szó, hanem a kapitalista társadalom szerkezetének tükröződéséről kiváló haladó írók alkotásaiban.

Most már világos, hogy tudatos és komoly írónál, aki a valóságot így látja – és a kapitalista társadalomról lévén szó, helyesen látja – nem jöhet más létre, mint valamiféle rezignáció. Ezzel szemben nálunk a tudatosság kifejlődése azt jelenti, hogy önmagunkon uralkodva a természet és a társadalom uraivá leszünk, hogy a természet és a társadalom átalakítása folyamatában önmagunkat is átalakítjuk. Vagyis: az itt jelzett ellentét a hamis és a helyes tudat ellentétét foglalja magában. A mi tudatosságunk tehát minőségében különbözik a klasszikus polgári hagyományok

tudatosságától; éppen abban, hogy nem rezignált tudat, hanem győzelmes, hódító, világot átalakító tudat.

A második kérdést, amelynél a polgári hagyományokkal szemben fennálló ellentét a legélesebben megnyilvánul, így lehetne fogalmazni: nem lehet azt mondani – hogy egy nagy példát ragadjunk ki –, hogy a nagy francia forradalom vezető alakjai tudatosság nélkül cselekedtek volna. Most nem térek vissza a hamis tudat kérdésére, amelyre az előbb rámutattam, amely természetesen rájuk is vonatkozik. De az ő tudatosságuk ezenfelül belső szerkezetében, éppen az erkölcsileg legkiválóbb emberekben, egy bizonyos aszketizmust fejlesztett ki. A tudatosságra való törekvés náluk nem az ösztönöknek jó irányban való átalakítását jelentette, hanem az ösztönök aszketikus elnyomását. Itt ismét a problémáknak gyökeresen új típusával állunk szemben. Ha összehasonlítjuk a francia forradalom nem lekicsinylendő hőseit, Marat-t, Robespierre-t, Babeuf-öt stb. a mi hőseinkkel, s itt elég, ha Fučik nevére hivatkozom,[5] akkor az ő tudatossága, az ő állhatatossága elválaszthatatlanul össze van fűzve – mert társadalmilag össze lehet fűzve – az élet szeretetével, saját belső életének, egyéniségének teljes és tökéletes kibontakozásával.

Ezt kell látnunk, ezt az új nagy feladatot, amelyet senki sem fog se osztály, se nép, se egyes ember egy csapásra megoldani, amely az írók számára hallatlan nagyszámú és kimondhatatlan gazdagságú új problémának lesz forrásává. Amiért én itt ezt a kérdést felteszem, az a célkitűzés, felébreszteni valamennyi magyar íróban a lelkesedést az iránt, hogy ezeket az új nagy problémákat úgy oldják meg, ahogyan azt a mi életünk törvényei megkövetelik, úgy oldják meg, hogy ez valamennyire megfeleljen az élet igazi követelményeinek szocialista életünk igazi valóságának.

A sablonos, a sematikus irodalomban talán az a legrosszabb, hogy egy másik oldalról esik bele a polgári irodalom hibáiba. A dekadens polgári irodalom azt mondja, hogy a tudatosságot úgy ábrázoljuk, ahogy az nálunk gyakran megtörténik, hogy a kommunista tudat nem áll másból, mint hogy az alapok bizonyos elvont szólamokat unos-untalan elismételnek, s ha az író ezekhez még hozzáteszi, hogy ezeknek a szólamoknak csodatevő hatásuk van, hogy úgyszólván ráolvasással megoldanak minden társadalmi és emberi problémát, akkor mi is szöges ellentétbe kerültünk a valósággal. A tudatosság akkor a sematikus ábrázolás következtében nem egyéníti a kom-

munistákat, hanem elszürkíti, elvont sémává torzítja őket. Így a sematikus ábrázolás más oldalról ugyanoda érkezik meg, ahová a dekadens: *gyakorlatilag tagadja a tudatosság* jelentőségét az ember egyénisége fejlődésében és megteremtésében.

Nekünk íróknak azt kell látnunk, hogy napjainkban, a szocialista ember fejlődésében, a világ felett uralkodó ember fejlődésében, aki azért is tud a világ felett uralkodni, mert önmagán is uralkodik, aki azért is tudja a világot átalakítani, mert az átalakítási folyamat közben önmagát is átalakítja: hogy ebben a folyamatban a tudatnak, a tudatosságnak aktív, pozitív és egyénítő szerepe van. Hogy *ennélfogva* a kommunisták elsősorban abban különböznek egymástól, azáltal *válnak* kommunista egyéniségekké, hogy a kommunizmus, a marxizmus–leninizmus, az élet nagy kérdéseihez – mint kommunisták, mint emberek, cselekvő emberek – hogyan viszonyulnak.

Amikor Sztálin annakidején megemlékezéseket írt Leninről, ez írásában van egy fejezet, melynek címe: Lenin *munkastílusa*. Mit jelent ez? Lenin kivételes ember és nem hasonlítható az irodalom, az élet tipikus alakjaihoz, de aki közülünk az életet igazán tanulmányozta és ismeri, annak tudnia kell, hogy minden kommunistának, minden tudatosan cselekvő embernek megvan a maga munkastílusa, cselekvésének és az azt irányító gondolkodásának az a formája, amelyen keresztül az ő kommunista ábrázata megnyilvánul. Nem az, hogy szőke-e vagy barna, magas-e vagy alacsony, jellemzi őt elsősorban, hanem az, hogy mit jelent a marxista ideológia az ő életében, hogyan valósítja meg gyakorlati cselekvéseiben, pozitíve vagy negatíve, helyesen vagy helytelenül, hibákkal vagy hibák elkerülésével stb. Mindez a konkrét emberektől, a konkrét körülményektől függ, de maga a tudatosság minden kommunista egyéni életének *központi mozgató* ereje, és meggyőződésem, hogy kommunistát másként mint az így értelmezett tudatosságon keresztül irodalmilag egyéníteni nem lehet.

Tisztelt barátaim, a szocialista-realista irodalom elején Gorkij Vlaszovájának hatalmas alakja áll. Ez a szegény, az élettől megkínzott parasztasszony, akiből a kegyetlen élet úgyszólván még emlékezőtehetségét is kiverte, előttünk emelkedik fel az osztályharcos tudat magaslataira. És ha a szovjetirodalmat végigkísérjük, Fagyejeven, a polgárháború irodalmán keresztül, egészen a Nagy Honvédő Háború költői tükrözéséig, sőt tovább olyan írásokig, mint

Babajevszkij elvtárs regénye,[6] amely a mai életet ábrázolja: a szovjet irodalomban mindenütt megtaláljuk ennek a tudatosságnak kibontakozását, annak ábrázolását, hogy a tudatosságon keresztül válik az új ember új emberré, hogy csak ezen keresztül tudja a szocialista író igazán ábrázolni az új embert.

Világos, hogy mi más, kezdetlegesebb stádiumában élünk a szocializmusnak, mint amit a mai szovjet irodalom ábrázol. Más is volt az utunk a szocializmushoz, mint a Szovjetunióé. Ennélfogva a szovjet irodalom példaadása számunkra nem az utánzás kötelezettségét jelenti; a szovjet példáknak mintaképként való elénktárása nem jelenti azt, hogy le akarjuk dorongolni íróinkat, ha az új embert más problémákkal, más fejlődési úton, másként ábrázolja. Sőt ellenkezőleg, azt kell mondani: a magyar élet fejlődésének írói ábrázolásában ebből a másból, a mi osztályharcaink sajátos problémáiból, a magyar élet régebbi és mai problémáiból kell íróinknak kialakítaniuk a kommunista ember tudatosságának nálunk megvalósuló jellegét, emberi okait, emberi következményeit. Itt is irodalmunk alapkérdéseiről, a szocialista tartalom nemzeti formájáról van szó. A nemzeti forma ebben az esetben a kommunista tudatosság fejlődésének sajátos magyar nemzeti formáját jelenti.

Nagyon jól tudom, kedves kollégáim, hogy mindezzel még távolról sem merítettem ki a szocialista realizmusnak még azt a két kérdését sem, amelyről beszélni akartam, nemhogy az egésznek igazi sokoldalúságát még csak jelezni is tudtam volna. De e hiányosságok ellenére talán mégis sikerült megindítani azt a folyamatot, hogy írótársadalmunk komolyan és becsületesen foglalkozzék azzal a kérdéssel: mit tanulhatunk a szovjetirodalomtól, hogyan tudjuk a szovjetirodalom tapasztalatai segítségével megjavítani saját írói magatartásunkat, leküzdve magunkban a kapitalizmus csökevényeit? És ennek a harcnak a segítségével elérni irodalmunkban azt, ami a magyar életben már mindenfelől látható, amit azonban egyes szép eredményei ellenére a mi irodalmunk eddig még nem tudott méltó módon tükrözni.

VÁLOGATÁS A VITÁVAL KAPCSOLATOS LEVELEKBŐL

GERŐ ERNŐ – RÁKOSI MÁTYÁSHOZ

Budapest, 1949. július 25.

Rákosi elvtársnak!

Mellékelten küldöm Lukács György válaszát Rudas László cikkére. Lukács cikkének első, nagyobbik felét Rudas érveinek visszautasítása foglalja le. Lényegileg Rudas cikkét egészében és részleteiben is visszautasítja. A cikk második, kisebb felében Lukács bizonyos önkritika-félét ad, mely szerinte teljesen független Rudas cikkétől és az abban foglalt kritikától. Lukácsnak ez az álláspontja szerintem nemcsak helytelen, de nem is becsületes dolog. Hiszen, ha a Rudas-cikk nem jelent volna meg, Lukácsnak nem jutott volna eszébe önkritikát csinálni. Nyilvánvaló tehát, hogyha Lukács kénytelen-kelletlen mégis csinál valami önkritika félét, úgy ez a Rudas-cikk hatása alatt történik. Ha Lukács őszinte volna, el kellene ismernie, hogy a Rudas-cikk késztette őt arra, hogy önvizsgálatot tartson. Ezt nem teszi, hanem ennek éppen az ellenkezőjét mondja.

Ami magát az önkritikát illeti, ez nemcsak a forma miatt, de tartalmilag is teljesen elégtelen. Lukács előbb igyekszik bebizonyítani, hogy való⟨tl⟩an Rudasnak az az állítása, hogy ő, Lukács, nem ismeri el a szovjet irodalmat, mint az eddigi fejlődés csúcsát. Ezután pedig lényegileg beismeri, hogy az ő gyakorlati tevékenysége tulajdonképpen Rudas álláspontját igazolja, vagyis beismeri, hogy a gyakorlatban teljesen negligálta az egész szovjet irodalmat, hogy a szovjet irodalom felsőbbrendűségének elismerése nála üres szó maradt. De Lukács adós marad annak a megmagyarázásával, hogy miért követte el ezt a súlyos hibát? Pedig enélkül a magyarázat nélkül, a hiba eredetének komoly kielemzése nélkül az egész önkritika egy hajítófát sem ér.

Mi, természetesen, nem kötelezhetjük Lukácsot arra, hogy mást írjon, mint amit írni akar. Azt hiszem azonban, hogy a cikk megjelenése előtt helyes volna, ha megmondanánk neki a véleményünket s lehetőséget adnánk neki, hogy a cikket átírja. Amennyiben erre nem hajlandó, a cikket akkor is le kell közölni, de az utána következő számban hivatalos, szerkesztőségi cikkben kellene leszögezni a Párt álláspontját. Erre, egyébként azt hiszem, még akkor

is szükség lesz, ha Lukács hajlandónak mutatkoznék a cikk átdolgozására, mert ő aligha lesz képes arra, hogy maradéktalanul leszámoljon az általa elkövetett hibákkal. Javaslom, hogy Horváth Márton is olvassa el Lukács cikkét, mert ő foglalkozik nálunk leginkább irodalmi problémákkal és mert a Lukács kérdésben, amennyire magánbeszélgetésekből megállapítottam, általában helyes álláspontot foglal el. Ugyancsak Horváth Mártont lehetne megbízni a hivatalos szerkesztőségi cikk megírásával.

Gerő Ernő s. k.

HORVÁTH MÁRTON – RÁKOSI MÁTYÁSHOZ

Budapest, 1949. július 26.

Kedves Rákosi elvtárs!

Lukács cikke legkevésbé sem kielégítő. Lényegében elutasítja Rudas minden állítását és „önkritikája" arra szorítkozik, hogy „taktikai" hibákat ismer csak el: nem vette elég korán figyelembe a „fordulat évét" stb. A helyzet ezzel súlyosabbá vált. Világosan fel kell tárnunk Lukács előtt, hogy mire kell válaszolnia, mert nem kevesebbről van szó, mint hogy az irodalom és a művészetek területein olyan Párt- és szovjetellenes tendenciák érvényesülnek, melyek Lukácsot teszik meg lobogójuknak.

Véleményem szerint a következőket kell igényelnünk Lukácstól: röviden feleljen Rudas azon vádjaira és kitételeire, melyek talán túlzóak vagy mellékesek. A válaszcikk azonban ne ezekről, hanem a lényegről szóljon. A lényeg pedig – nemcsak Lukács, hanem az egész magyar kultúra számára – a szovjet kultúrához fűződő viszony kérdése. Ez az, amit Rudas is csak a kérdés felvetésének erejéig érint. Lukács válaszában kategórikus nemmel felel arra a kérdésre, hogy kiterjeszti-e az egyenlőtlen fejlődés törvényét a szovjet kultúrára is? Ez a *nem* azonban egyáltalán nem meggyőző, ha Lukács utolsó előadásában felhozott hasonlatára gondolunk, melyben a Himalájáin (a Szovjetunióban) szaladgáló nyulakról és a völgyben (a kapitalizmusban) sétáló elefántokról szól.[1] Nem meggyőző az sem, hogy Lukács egyik előadásában felsorolta a Gorkij utáni szovjet írók

neveit is, mert a nevekre vagyunk legkevésbé kiváncsiak. Nem meggyőző az sem, hogy absztrakt módon beszél a „szocialista realizmusról", anélkül, hogy megmondaná, hogy kiben, hol, mikor és miért testesül az meg?

Lukács hibájának lényege a megkritizált könyv első cikkének egyik első mondatában van, (mely(en) – úgylátszik – Rudas szeme átsiklott): „a helyzet kulcsa éppen ott keresendő, hogy új demokratikus kultúra van európaszerte kialakulóban an(é)lkül, hogy a társadalom anyagi alapja, a tőkés termelési rend megváltoznék." A könyvnapra készült új kiadásban is csak egy „egyelőrét" tűzött bele Lukács ebbe a mondatba. Majd ezt fűzi hozzá: „amíg nincsenek meg a szocializmus szubjektív és objektív előfeltételei, a szocialista kultúrát csak elméletileg vagy legfeljebb propagandisztikusan lehet szembeállítani a kapitalizmussal."[2]

Lukács tehát: 1. nem tud a Szovjetunióról és a szocialista kultúráról, mely az „európaszerte kialakuló" új kultúrát mégis csak befolyásolja kissé és nem „elméletileg" és „propagandisztikusan" – hanem nagyon gyakorlatilag áll szemben a kapitalista „kultúrával". 2. Nem tud könyvének idei javított kiadásában sem arról, „hogy a társadalom anyagi alapja, a tőkés társadalmi rend megváltozott volna." 3. Következésképpen szerinte a mi „új demokratikus kultúránkat" is a kapitalizmus determinálja. S ez logikus: ha nem szocialista, akko(r) kapitalista, csak éppen legyen a legjobb, amit ilyen korlátok között létre lehet hozni. Tehát ne szürrealista, vagy egzisztencialista, hanem „nagyrealizmus". A többi ebből következik: a szovjet kultúra eltüntetése és elhallgatása, a téma fontosságának lebecsülése, a művésznek a mai élet problémáitól való elfordulásának alátámasztása, a művészet pártszerű munkájának lebecsülése, a „naturalista veszély" túlbecsülése stb.

Mentségére szóljon Lukácsnak, hogy ezen a területen dolgozó elvtársak, a megfelelő osztályok vezetői, jómagam és Révai elvtárs is, nem láttuk eléggé világosan ezeket a kérdéseket. Más szóval: az elmúlt évek folyamán nem kapta meg Lukács a Párttól azt a segítséget, amely megkönnyítette volna a hibáitól való megszabadulást. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy bármiféle engedményt tehetnénk Lukács önkritikáját illetően. Ennek az önkritikának egyes pontokban (különösen a szovjet kultúra kérdésében) messze túl kell menni azon, amit Rudas *mond*. Semmi engedményt nem tehetünk, mert nemcsak Lukács-ügyről, hanem az egész magyar kultúra további fejlődéséről van szó. A szocialista,

konkrétebben a szovjet orientáció küzd itt a nyílt, vagy leplezett, de mindenképpen szervezett burzsoá befolyással. A harc annál sürgősebb, mert ez a burzsoá befolyás igen erős, még a Párton belül is a kommunista írók és művészek körében.

Elvtársi üdvözlettel

Horváth Márton s. k.

LUKÁCS GYÖRGY – RÁKOSI MÁTYÁSHOZ

⟨Budapest⟩, 1949. július 30.

Kedves Rákosi elvtárs!

Mellékelten küldöm válaszcikkem átdolgozott kéziratát. Beszélgetésünk, valamint a nekem átadott levelek tartalmát átgondoltam és igyekeztem amennyit csak lehetett javítani cikkemen. Az első részből minden feleslegeset kihúztam, a másodikat kibővítettem, úgy hogy az arány most egészen más. Remélem, tartalma is jobban fogja kielégíteni.

Elvtársi üdvözlettel

RÁKOSI MÁTYÁS – LUKÁCS GYÖRGYHÖZ

Budapest, 1949. augusztus 6.

Kedves Lukács elvtárs!

Telefonüzenetét megkaptam, mi egyet értünk vele. Csak azt kérem, hogy gyorsan írja meg a cikket és ha *elfogadja* tanácsomat, akkor a cikk kezdődjék az önkritikai résszel, és a Rudassal való polémia a végén legyen és elég 2–3 oldal, mert az önkritikai rész maga a polémia jelentékeny részét feleslegessé teszi.

Elvtársi üdvözlettel

LUKÁCS GYÖRGY – RÁKOSI MÁTYÁSHOZ

Dobogókő, 1949. augusztus 10.

Kedves Rákosi elvtárs!

Amióta kikerültem a pesti forgatagból és időm van nyugodtan gondolkodni a problémákon, mindig gyakrabban felmerültek bennem a Rákosi elvtárssal folytatott beszélgetés gondolati motívumai. Itt Dobogókőn sokszor átgondoltam ezeket a kérdéseket, behatóan megvitattam őket Fischer elvtárssal[1] és arra a következtetésre jutottam, hogy egész válaszcikkemet gyökeresen át kell dolgozni az építő önkritika irányában. Ennek megfelelően a Rudas elleni polémiát annyira redukáltam, hogy most a cikk 32 oldalából csak 5–6 oldalt tesz ki; a következő részeket szinte teljesen újra írtam. Nagyon hálás vagyok Rákosi elvtársnak, hogy lehetővé tette nekem ezt az átdolgozást.

Ami levelében említett kompozíciós változást illeti, hogy Rudas elvtárs elleni polémiát a cikk végére helyezzem, későn érkezett számomra, mert akkor már annyira benne voltam az átdolgozásban, hogy egy újabb átállítás még jobban késleltette volna a cikk befejezését. De átgondolva a kérdést azt hiszem, hogy mégis előbb kellett Rudas elvtárs olyan vádjait visszautasítani, amelyek beigazoltsága esetén nem volna erkölcsi jogom mint párttag fellépni. Csak ezek megcáfolása után léphetek olyan önkritikával az olvasó elé, mely egy sor kérdésben pozitív javaslatot tesz irodalmunk fejlesztésére. Ezeknek, a cikkemben döntő fontosságú fejtegetéseknek nem lehetne kellő súlyuk, ha az olvasók előtt még mint idealista, kozmopolita, Lenin megrágalmazója stb. szerepelnék.

Még egyszer köszönet, hogy segítségemre volt önkritikám tisztázásában.

Elvtársi üdvözlettel

LUKÁCS GYÖRGY – RÉVAI JÓZSEFHEZ

1949. november 26.

Kedves Józsi,

azért fordulok levélben magához, mert nem akarom se telefonnal, se beszélgetéssel alkalmatlan időben zavarni. Ezt a pár sort akkor olvashatja el és válaszolhatja meg, ha van egy kis ráérő ideje.

Egy régi kérésről van szó. Nagyon szeretnék végre már tudományosan is dolgozni. Még pedig – régebbi terveim megváltoztatásával – most bevezetést szeretnék írni a marxista esztétikához; az etikát későbbi időre halasztom. Most már a helyzet ma úgy áll, hogy egyetemi előadásaim teljesen értelmetlenné váltak. Az esztétika nem kötelező tantárgy (ami bevezetést esztétikába az irodalomtörténészeknek elő kell adni, azt Szigeti is el tudja végezni). Így most az én előadásaimat 20–40 ember hallgatja, olyan, akinek véletlenül akkor van üres órája. Ezért igazán nem érdemes a készüléssel együtt heti két napot feláldozni.

Az én eredeti tervem az volt, hogy átmegyek a Filozófiai Intézethez és az aspiránsok nevelésével fogok foglalkozni, ami engem pedagógiailag jobban vonz. De a Filozófiai Intézet létrejötte elhúzódik. Ezért az a kérésem volna, hogy a párt engedélyezzen nekem az egyetemen egyéves fizetéses szabadságot; addig a Filozófiai Int(ézet) dolga is el fog dőlni. Mint látja, arról van szó, hogy megismétlem, amit tavasszal kértem, amitől azonban akkor a Rudas-ügy miatt elálltam. Csak arról van szó, hogy megkapjam ehhez a párt elvi beleegyezését, a dolgot technikailag aztán Ortutaynál magam fogom elintézni.

19⟨50⟩ január 3.

Kedves Józsi,

kénytelen vagyok visszatérni karácsonyi – sajnos nem végig lefolytatott – beszélgetésünkre. A Szabad Nép nemcsak nem adja meg a legminimálisabb lehetőségeit annak, hogy irodalmi vonalon újra felvegyem a munkát, hanem más cégér alatt folytatni akarja a Devecseri–Gimes stílusú piszkolódást. Arról értesültem ugyanis, hogy most Szigeti kivégzése van napirenden. Ez – objektív következményeiben – természetesen csak az én eltemetésemnek folytatása lehet. Nincs senki az irodalmi életben, aki a Szigeti elintézését ne az én elintézésem egy részének fogná fel, még akkor sem, ami pedig (*pláne ha Gimes írja a cikket*) *alig* valószínű, ha a cikkben az én nevemet meg sem említenék.

Ismétlem, nem lehet négyszemközti beszélgetésekben az én újból való bekapcsolásomat a magyar irodalmi életbe emlegetni – ugyanakkor azonban a pártlap cikkeiben irodalmi Rajkot csinálni belőlem.

A jelen esetben persze nemcsak rólam van szó. Én elnémulhatok, akár néhány esztendőre is. Ami pozitívet csináltam (és elvonultságomban csinálni fogok), ahhoz a Rudas és comp. szarakodása nem ér fel. De Szigeti fiatal, kezdő, tehetséges ember, akit ilyen módon jóval könnyebb teljesen kikészíteni. De vajon akkora-e a tudományos káderbőségünk, hogy az ilyeneket ki lehet és kell pusztítani? Vagy okvetlenül a Rudas lányát kell elvenni ahhoz, hogy valaki – akármilyen tehetségtelen legyen is – ideológiai kádernek számítson?[1] És ha nem – pszichoanalitikusnak kell lenni vagy legalább is kapcsolatban állni hozzájuk?[2]

Itt térek ki a kérdés egy másik objektíve fontos oldalára. Azáltal, hogy hat hónap óta a kapitalizmus maradványai elleni harc kizárólag Lukács-kérdéssé vált, vígan lubickolnak az összes pszichoanalitikusok, pedológusok[3] stb. Hiszen a Szabad Nép semmi más ideológiai elhajlás ellen nem harcolt, mint az én valóságos és rágalmakban kiagyalt *hibáim ellen*. Ennek a társaságnak érdeke, hogy a pártsajtóban kizárólag Lukács-kérdéssé redukálódjék a kapitalizmus maradványai elleni küzdelem. De vajon a pártnak is ez-e az érdeke?

Kérem gondolja át ezeket a kérdéseket és mindenképpen akadályozza meg a Szigeti elleni cikk megjelenését. Horváth Márton elvtárssal tegnap beszéltem telefonon; megígérte, hogy a jövő vasárnap nem jelenik meg a cikk, de máskülönben, a dolog lényegét illetőleg, egyáltalában nem nyugtatott meg beszélgetésünk.

A régi barátsággal üdvözli

LUKÁCS GYÖRGY – RÉVAI JÓZSEFHEZ

(Budapest, 1950. május 18.)

Kedves Józsi,

mint a kéziratból láthatja, húzásainak túlnyomó részét elfogadtam, sőt néhány helyen, ahol a megmaradt rész a húzás után számomra értelmét vesztette, még többet húztam mint maga. Most néhány szót azokról a helyekről, amelyek egyelőre köztünk vitásnak látszanak.

Mindenekelőtt köszönöm, hogy a „békés belenövés" veszélyére figyelmeztetett. Ezt a helyet ennek megfelelően átírtam, persze tudatában annak, hogy egy Richelieu–Rudas-módszer mellett nincs az a tíz sor, amely ne tartalmazhatná egy halálos ítélet megindokolását.

Mint láthatja, elfogadom a Horváth Márton-idézet körüli részek kihagyását. Ennek a résznek előtérbe állítása, mint maga azt biztosan rögtön látta, szoros összefüggésben volt beszélgetésünknek azzal a részével, amely az én részvételemre az irodalmi életben vonatkozott. Mivel itt semmiképpen sem változtattam meg álláspontomat, e kitörölt részek helyébe a második fejezet végére (5. oldal) néhány sort szúrtam bele, amely ugyanezt az álláspontot diszkrétebben fejezi ki.

A kihúzott részek közül visszaállítottam a következőket: szovjet ir(o)dalomra vonatkozó részben először azt a passzust, hogy régi cikkeim nem a szovjet irodalom egésze, hanem a kapitalista maradványok ellen irányultak, másodszor azt, amelyben megállapítottam, hogy már a vita előtt kifejezetten beszéltem a szovjet irodalom magasabbrendűségé-

ről. Ezeknek bennmaradása múlhatatlan előfeltétele annak, hogy ez az önkritika az enyém legyen és ne egy Molnár Miklós stílusú.[1]

Az utolsó szakaszban a kihagyott mondat helyébe egy újonnan stilizáltat tettem, amelyben kiemeltem, hogy véletlen objektuma vagyok a nyugati imperialisták „védelmének". Ennek bennmaradását is *múlhatatlanul* szükségesnek tartom.

Végül szükségesnek *tartom*, hogy az önkritikában legalább egy helyen jelezve legyen, hogy a vitában kimondott összes rágalmakkal, ostobaságokkal stb. nem tartom magamat kötelezve egyetérteni. Ezt már megtettem Rudasnak válaszolva. Azóta Devecsery, Gimes, Gergely Sándor[2] stb. ontották a Rudasiádákat; a vitában felmerült nem egy elméletileg helytelen dolog (Horváth Márton a naturalizmusról). Én e cikkben fenntartás nélkül szolidarizálom magamat a maga cikkének perspektívájával, de kell, hogy egy legalább célzásszerű fenntartással éljek a vita egészét illetőleg.

Meg vagyok róla győződve, hogy a nyilatkozat ilyen hangja éppen őszinteségénél fogva a pártnak hasznosabb, mint egy Molnár Miklósiáda.

Hier steh ich, ich kann nicht anders, mondotta a fiatal, még forradalmár Luther.

Meleg üdvözlettel

Gyuri

LUKÁCS GYÖRGY – RÉVAI JÓZSEFHEZ

(Dobogókő), 1950. augusztus 2.

Kedves Józsi,

most hogy a nyilatkozat a Társadalmi Szemlében megjelent, szeretném Magát beszélgetésünk egy epizódjára emlékeztetni. Maga akkor elmesélte nekem, hogy a lengyeleknek a párt azt a tanácsot adta, hogy egyelőre ne adják ki az én könyveimet. Mivel azt hiszem, hogy most ez az „egyelőre" megszűnt, nagyon kérem értesítse őket arról, hogy most már nincs akadály a megjelenésre.[1] Természe-

tesen amennyiben ilyen eltanácsolás másoknál is megtörtént volna, akkor is kérném, hogy ezeket is vonassa vissza.

Nagyon szépen élünk és pihenünk itt Dobogókőn és Gertrúddal együtt sokszor üdvözöljük Magát, és a gyerekeket.

LUKÁCS GYÖRGY – RÉVAI JÓZSEFHEZ

⟨Budapest⟩, 1950. szeptember 3.

Kedves Józsi,

a Társadalmi Szemle szerkesztőségi ülése után folytatott rövid beszélgetés, azt hiszem, szükségessé teszi, hogy a közeljövőben megbeszéljünk néhány kérdést.

Utolsó hosszabb együttlétünkkor nagyon világosan kijelentettem Magának, mi az álláspontom saját részvételemet illetően a magyar irodalmi életben. A Fórum hirtelen megszüntetését megtudva, úgy véltem, hogy Maga is elfogadta ezt az álláspontomat.

Most ellenben rendkívül ellentétes mozzanatok merültek fel e rövid beszélgetés során. Egyfelől arról értesültem, hogy a Csillag szerkesztő bizottságának tagjává neveztek ki (anélkül, hogy megkérdeztek volna),[1] sőt sürgősen cikket is kívánnak tőlem. Másfelől mindenki természetesnek tartja, hogy a magyar kiadók továbbra is bojkottáljanak (Dobroljubov előszó), sőt Maga szerint „a holdban élek", ha azok után, amit Rákosi elvtárs utolsó hármasban lefolytatott beszélgetésünkkor mondott, azt hiszem, hogy a vita folyamán történt nemzetközi eltanácsolásokat (lengyel) meg lehet szüntetni.[2]

Bár ismét hangsúlyozom, hogy utolsó beható beszélgetésünkben kifejtett álláspontomon semmit sem változtattam, mégis be fogja látni, hogy az itt vázolt helyzet zavaros és ellentmondásos, hogy tisztázására szükség van. Ezért kérem, beszéljük meg ezeket a kérdéseket a közeljövőben.

Meleg üdvözlettel

LUKÁCS GYÖRGY – RÉVAI JÓZSEFNEK

1951. május 6.

Kedves Józsi,

az írókongresszus egy „meteorológiai" következményére szeretném időben figyelmeztetni. A maga beszédében igen helyesen hangsúlyozta az emigráns írók kommunista proletár voltát szemben az itthoniakkal. Mivel azonban – amire szerintem objektíve semmi szükség nem volt – az otthoniaknál nem említette József Attila nevét, „meteorológusaink" már elkezdtek azon gondolkodni, mennyiben és mennyire kell „kiiktatni" József Attilát. Véleményem szerint ez ellen idejekorán fel kell lépni, mielőtt irodalmi botrány lesz belőle.

Természetesen: József Attila értékelés nálunk még nincs. A 45-ös apoteozis annak idején politikailag helyes volt, bár azzal a hibával járt, hogy József Attilát kijátszották Petőfi és Ady ellen. Most azonban ideje volna helyes értékeléshez eljutni, Marx szavaival élve, rembrandti portrét rajzolni róla. Ennek az aktuális feladatnak azonban akadálya egy ilyen hangulat. Ezért figyelmeztetem magát rá, amikor még csírájában elfojtható.

Meleg üdvözlettel

LUKÁCS GYÖRGY – RÁKOSI MÁTYÁSHOZ

⟨Budapest⟩, 1952. február 25.

Kedves Rákosi elvtárs!

Különös örömömre szolgál, hogy módomban áll az új könyvemet[1] Rákosi elvtársnak átadni. Mindig hálával fogok gondolni közel három évvel ezelőtti beszélgetéseinkre, amelyekben Rákosi elvtárs kritikája arra irányított, hogy irodalmilag behatóan tárgyaljam a szovjet irodalom kiváló alkotásait. Ez a kritika tette lehetővé ennek a könyvnek keletkezését. Engedje meg, hogy e könyv megjelenése alkalmából újból kifejezzem köszönetemet a segítségéért.

Elvtársi üdvözlettel

Lukács György

„HAZATÉRÉS REMÉNYEKKEL"

„Részvétel egyes *dolgokban* stb., ekkor: állásfoglalás irodalmi problémákhoz: megtűrve. Ekkor még – a szükséges elővigyázatossággal – viták is lehetségesek."
(Lukács György: Megélt gondolkodás)

A heidelbergi egyetem katedrájára pályázó Georg von Lukács minden bizonnyal nem gondolt arra, hogy közel harminc évvel később, marxistaként, életműve premarxista korszakának szellemtörténeti beágyazottsága teszi majd szalonképessé – a budapesti egyetemen.

1945 őszén Tass-Thienemann Tivadar, a hazai szellemtörténet ismert képviselője, a *Minerva* egykori szerkesztője a Bölcsészettudományi Kar figyelmébe ajánlja „az összes számbajöhető író közül azt az egyet (. . .), aki valamennyi közül magasan kiemelkedik". Lukács György „emigráció alatt írt munkáit nem volt módomban alaposan tanulmányozni – írja Thienemann –, az egyik könyv Leninről szól, egy másik munkája a *Geschichte und Klassenbewusstsein* címet viseli, mindkettő a kommunista Malik-Verlag-nál jelent meg. A Leninről szóló könyv Lenin elméletét is metafizikai szférába igyekszik emelni, de Lukácsnak ez a törekvése a kommunista párt részéről rideg visszautasításra talált. A történelem és osztályöntudatról szóló fejtegetéseiben szintén metafizikai irányban igyekszik elmélyíteni a történelmi materializmust (. . .). A kommunista kritika Lukács Györgynek ezt a munkáját is súlyos kritika alá vette és azt igyekezett bizonyítani, hogy Lukács György nem a történelmi materializmus talaján áll, hanem Hegel szellemfilozófiájának elkésett követője. Ezt a kritikai álláspontot Lukács Györggyel szemben a legélesebben Rudas László képviselte az *Arbeiter Literatur* című folyóiratban (. . .) Tisztelt Bizottság! Én azt a Lukács Györgyöt, aki emigrációba vonult és ott fejtett ki irodalmi működést, kevéssé *ismerem* és ezért nem tudok róla bírálatot mondani. De ismerem azt a régebbi Lukács Györgyöt: Thomas Mann barátját, a német szellemfilozófia legkiválóbb magyar tanítványát: őt *a legjobb* lelkiismeretem szerint ajánlom (. . .) az Esztétika és kultúrfilozófia tanszékre való meghívásra".[1]

Ez az ajánlás nemcsak szerzőjének taktikai érzékéről, de közvetve azokról a félelmekről és fenntartásokról is szá-

mot ad, amellyel a magyar értelmiség nem kis része a Kommunista Párt, a marxista elmélet és ideológia kezdeti törekvéseit és térnyerését szemlélte. A marxista Lukács 1945 őszén az esztétika hazai katedrájára csak a német szellemfilozófia – ódivatú – jelmezében léphetett fel.

Nem viselte soká.

1.

Több mint 25 éves távollét után 1945 augusztus végén Lukács visszatér Magyarországra. Mint később írja „1945-ös hazatérésem már semmiképpen sem *hasonlít ahhoz* a véletlenhez, amelynek következtében a 18-as forradalom itthon talált. Ellenkezőleg, teljesen tudatos választás volt a német nyelvterület konkrét ajánlatával szemben"[2]. Lukács *választásában* a külső tényezők mellett gondolatvilágának belső alakulása is szerepet játszott. Hazatérésével kapcsolatban itt két összefüggésre hívjuk fel a figyelmet.

A 30-as évek második felében Lukács érdeklődése még intenzívebben fordul a *filozófia* kérdései felé. A *fiatal Hegel* és más művek is[3] jelzik, hogy Lukács gondolkodói pályáján megváltozik az esztétikai és filozófiai kérdésfeltevések aránya. Másképpen *fogalmazva: az esztétika* – a 30-as évek második feléből tekintve – szükségszerű kerülőútnak tűnik az átmeneti kor, a szocialista forradalom filozófiai problémáinak tudatosításához. A *háború* utáni letelepedés alternatíváját átgondoló Lukács a filozófiai kérdések végiggondolhatóságának, „kihordhatóságának" *társadalmi feltételeit* is figyelembe vette. E feltételek pedig Magyarországon nem tűntek kedvezőtlennek: a polgári kereteket megtartó, erős baloldali befolyással rendelkező társadalmi fejlődés ígérete, mely átmeneti időszakot kínál a szocializmus irányába történő előrelépés számára – *a teoretikus* részére termékeny időszaknak tűnhetett.[4] A fejlődésnek ez a perspektívája pedig – tudjuk – nem volt idegen Lukácstól. „Az utóbbi időben mindig újra foglalkoztat, hogy azt a gondolatot, amelyet Marx a 48-as forradalom után mondott ki, tudniillik, hogy a demokratikus köztársaság csak az Egyesült *Államokban statikus és állandó kormányforma*, Európában csak dinamikus átmeneti forma, nem teljesen igazolták az események. Magától értetődően, felfoghatjuk a demokráciát most is átmeneti formának, de ha valamely átmenetnek *esetleg 10–20 évig kell tartania, akkor átmeneti* jellegének szükségképpen vannak statikus vonásai is"

– *írja* 1945 áprilisában Mihail Lifsicnek.[5] Ez a letelepedés szempontjából is figyelemreméltó álláspont ebben az időben nem kizárólag Lukács felfogását fejezi ki. Elég ha csak arra utalunk, hogy 1944 őszén, Moszkvában, maga a Kommunista Párt is igen széles spektrumban vázolta felszabadulás utáni politikai irányvonalának lehetőségeit. Így például a párt feladatait tisztázó és körvonalazó értekezleteken – ahol Lukács is jelen volt – Révai megfogalmazásában annak lehetősége is felmerült, hogy az MKP kormányon kívül, *ellenzéki pártként* vesz részt az ország építésében.[6]

De nemcsak a magyar fejlődés kedvezőnek ígérkező perspektívája szólt a budapesti letelepedés mellett. Más szempontok is befolyásolták Lukács döntését. Ezek közül az egyik legfontosabb az a változás, mely a Komintern VII. kongresszusát követően, a népfrontpolitika győzelmével Lukács korábbi tevékenységének értékelését is befolyásolta. A proletárdiktatúrára való közvetlen átmenet történelmi időszerűségét tagadó *Blum-tézisek* bírálata a VII. kongresszus után érvényét vesztette. A köztársasági forma, a munkás-paraszt demokratikus diktatúra álláspontját megfogalmazó Tézisek kritikája a népfrontpolitika platformjáról nem volt időszerű. Lukács visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Révai József ekkor, egy személyes beszélgetés alkalmával a VII. kongresszus „előfutáraként" értékelte a Téziseket.[7] A magyar párt és Lukács kapcsolatában 1929-től *fordulat* következett be. A Blum-tézisek elítélését – és szerzőjének önkritikáját – követően 1930-ban Lukács nem került be az újonnan megválasztott Központi Bizottságba. Kapcsolata a magyar párt vezetőivel és munkájával ettől kezdve meglazult és 1930-tól már szervezetileg is a szovjet, majd 1931-től a német párt tagjaként dolgozott. Most – a Komintern kongresszusa után – előbb az antifasiszta *Új Hang* szerkesztőbizottsági munkálataiba kapcsolódik be, 1941 áprilisától pedig ismét a magyar párt tagjaként vesz részt a mozgalomban.

2.

1945 áprilisában Lukács még Moszkvában tartózkodik. Itt éri a Kommunista Párt levele, mely megemlékezik 60. születésnapjáról és értesíti, hogy a párt jelöltjei között az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé választották[8]. „Remélem – írja néhány nappal később –, hogy politikai karrierem ezzel a képviselővé választással tetőpontjára há-

gott, bár erre természetesen nincs százszázalékos biztosíték. És minél inkább politikusként és nem tudósként alakul szerepem Magyarországon, annál nehezebben valósíthatók meg bécsi álmaim, arról nem is beszélve . . ., hogy valaha is valami rendes és igazában tudományos munkát végezzek."[9]

A búcsút Moszkvától nem kizárólag a politikai élet mechanizmusait belülről jól ismerő Lukács rezignációja teszi borongóvá. Életének egy változatos és gondolatilag termékeny korszakától is búcsúznia kell: „. . . még sohasem éltem át olyan jó időt mint Moszkvában – írja Lesznai Annának már Budapestről – bécsi és berlini tartózkodásom forgataga, szakadatlan napi kötöttségei után új korszak volt, nem kellett mással foglalkoznom, mint ami tudományosan is érdekelt . . . Kevéssel megérkezésem után alakult egy harcos folyóirat, amelynek én első pillanattól fogva egyik főmunkatársa lettem. Ebből a körből azután kiválogatódott három közeli jó barát . . ., akikkel komoly belső emberi kapcsolatok fejlődtek ki. Azt mondhatnám, hogy Popper Leó halála óta senkivel sem éltem olyan igazi szellemi közösségben, mint eggyel e három közül . . . . Ez persze nem azt jelenti, hogy minden békés és zavartalan lett volna. Ellenkezőleg. Voltak nagy irodalmi és irodalomelméleti küzdelmek; elég sok támadásban is volt részem. De ez mind együtt csak hozzájárult, hogy igen jó időnek mondhassam a moszkvai életet."[10]

A moszkvai emigráció éveiről tudósító budapesti levelet azért is idéztük hosszabban, mert jelzi azt a mély és tartós befolyást, amelyet a Szovjetunióban töltött évtized Lukács munkásságának új szakaszára gyakorolt. Felszabadulás előtti és azt követő tevékenysége között *nem húzódik* éles határvonal, a történelmi fordulat, a felszabadulás Lukács számára *új feltételeket, átmeneti formákat teremt csupán*. Az a meghatározó erejű tudományos hatás, amely Lukács szellemi jelenlétét az 1945 utáni fél évtizedben – Révai József mellett – oly egyedülállóvá teszi, egy sajátos *történeti aszinkronitás* közvetítésével jött létre: 1945 előtt és azt követően írt művei *együtt és egyidőben* jutnak el a magyar értelmiséghez. Ha olyan művekre gondolunk, mint a vitákat kiváltó *Balzac, Stendhal, Zola* című tanulmánykötet, vagy az egy évvel később kiadott *Goethe és kora*, a *Nagy orosz realisták* (Kritikai realizmus), a *Nietzsche és a fasizmus*, az 1947-ben megjelent *Történelmi regény*, majd *A realizmus problémái* és a *Marx Engels irodalomelmélete*,

akkor érthetővé válik, hogy Lukács „intellektuális készültségének" forrásait, korabeli hatásának kulcsát a 30-as évek (elsősorban esztétikai tárgyú) írásaiban találhatjuk meg: tevékenysége a fordulat évéig (sőt lényegében *Az esztétikum sajátosságáig*) nem érthető meg a moszkvai évek írásainak ismerete nélkül.

Visszavonulva a gyakorlati politikai munkától, Lukács két alapvető kérdéssel szembesül a harmincas évek első felében. Társadalmilag és politikailag: az egy országban épülő szocializmus valóságával és a hatalomra jutott fasizmus előretörésével. Elméletileg: a hegeli és a marxi filozófiai örökséggel. E két kérdéskörben a kor világtörténelmi sorskérdései kapcsolódtak össze. A válaszok történeti kihordásához kerülőutakon és zsákutcákon át vezetett az út: a mozgalom tévedéseiben Lukács is osztozott. A fasiszta Németország proletárforradalom útján történő felszámolásának gondolata és a szociáldemokrata mozgalmat a fasizmus egyik szárnyának tekintő politikai teória egyaránt útjában állt a helyes – kiutat mutató és teremtő – válasz felismerésének. Lukács – a Komintern VII. kongresszusáig – maga is ellentmondásosan, visszaesésektől terhesen közelít a helyes felismerésekhez. Elég csak arra utalni, hogy a magyar társadalmi fejlődés számára – a KMP hivatalos stratégiájához képest – 1929-ben reális perspektívaként munkás-paraszt demokratikus diktatúrát felvázoló Lukács maga is elfogadja pártja akkori téves alternatíváját („fasizmus vagy bolsevizmus"). Ugyanakkor írásai nemegyszer már későbbi álláspontjának elemeit is tartalmazzák. „Marx – írja 1934-ben[11] – a lehető legátfogóbb módon fogja fel a kapitalizmus dialektikáját. Felismeri, hogy annak az óriási és félelmetes folyamatnak, mely milliókat tesz tönkre és hajt rabszolgaságba, mely minden régi idillikus formát szétrombol, mely szétdarabolja az embereket és az egész világot áruraktárrá és kereskedéssé változtatja, egyben forradalmi jelentősége van, megteremti az anyagi előfeltételeket az igazi forradalom számára". A fenti idézet – csíraformában – Lukács egyik alapvető felismerését tükrözi, mely a maga teljességében csak a népfrontpolitika győzelmét követően bontakozik ki. Azt ugyanis, hogy a polgári társadalom ellentmondásos, de ellentmondásossága a haladás ellentmondásossága. E felismerés Lukács számára lehetővé tette a polgári társadalom és kultúra folyamatainak differenciáltabb – ellentmondásaiból kiinduló – elemzését és a polgári demokrácia progresszív, radikális

képviseletével köthető szövetség művészetelméleti konzekvenciáinak következetes kifejtését. Ennek feltétele az a mély meggyőződés volt, hogy az adott világtörténelmi körülmények között a polgári demokrácia haladó rétegei és a szocializmus erői közti szövetség *tartós, történelmi, stratégiai jelentőségű utat jelent*. A klasszikus német filozófia és irodalom, az angol, francia és orosz polgári fejlődés irodalma *ezért és ebben az értelemben* vált Lukács esztétikai gondolatrendszerének, realizmuselméletének kiindulópontjává és történeti anyagává. Nem mindmáig kifogásolt állítólagos konzervativizmusa, nem szubjektív ízlése, hanem a *korszak világtörténelmi kérdéseire* adott történetfilozófiai válasz következtében lett nagy realistává Goethe és Balzac, Tolsztoj és Stendhal. Ezért beszél Lukács a realistákról mint a demokrácia szövetségeseiről, azért tekinti – később – az új demokrácia adekvát irodalmának a realizmust.

E töredékes gondolatok is érzékeltethetik, hogy a Lukács műveivel ismerkedő korabeli magyar olvasó nem volt könnyű helyzetben. Fogadtatás és hatástörténet egybeesése következtében a lukácsi esztétika forrásvidékét, keletkezésének történeti körülményeit és sajátos közegét nem ismerő olvasó előtt nemegyszer éppen e művek mélyebb intenciói maradtak rejtve.[12]

3.

A hazatérő Lukácsra a politikai szerepet vállaló tudós munkája és életmódja várt. A párt vezető testületeinek munkájában nem vett részt, de nemzetközi tekintélye, filozófiai műveltsége és marxista felkészültsége révén jelentős szerepet vállalt a kommunista kultúr- és értelmiségpolitika arculatának kialakításában és propagandájában. Egyetemi munkája mellett részt vett az Akadémia újjászervezésében, a Társadalomtudományi Társaság és az Országos Köznevelési Tanács munkájában. A Társadalmi Szemle szerkesztőbizottságának tagja és – kezdetben – lakása ad helyet a Forum szerkesztőségének. Elnöke az újjáalakult Irodalomtörténeti Társaságnak, tagja a Helikon- és a debreceni Ady Társaságnak. Külföldi útjait – a legfontosabb színhelyek: Genf, Róma, Párizs, Milánó, Weimar, Berlin, Wroclaw – széles nemzetközi érdeklődés és visszhang kíséri. 1945 és 1947 között előadások sorozatát tartja; egyetemi és rádióelőadásai mellett az MKP különböző szervezeteiben, Politikai Akadémiáján, kollégiumokban, a Ma-

gyar-Szovjet Baráti Társaság rendezvényein – Budapesten és vidéken egyaránt – szerepel.

Azok az 1945–47 között keletkezett tanulmányok, amelyeket a későbbi vitát kiváltó *Irodalom és demokrácia* c. kötet tartalmaz – maguk is *alkalmi* írások: az MKP által szervezett rendezvényeken, vagy más események kapcsán, de a párt kultúrpolitikai felfogását *is* tükrözve hangzottak el. A kötet tanulmányai közül a *Lenin és a kultúra kérdései* az MSzBT 1946. január 23-i Lenin-ünnepségnek bevezető előadása; az *Irodalom és demokrácia* (I.) és a *Népi írók a mérlegen* az MKP Akadémiáján tartott előadások (1946. január 26., ill. március 2.); az MKP Országos Székházában 1945. december 2-án elhangzott referátum szövegét tartalmazza a *Pártköltészet* c. írás; *A magyar irodalom egysége* a magyar írók debreceni kongresszusának (1946. június 27.) vitaindító és vitazáró felszólalása; a Fészek klubban, 1947. március 30-án, a párt irodalmi és művészeti kérdésekkel foglalkozó előadássorozatának keretében hangzott el a *Szabad vagy irányított művészet*.

Mi tette szükségessé 1947 tavaszán-nyarán (Lukács előszava áprilisi keltezésű; a kötet a június eleji könyvnapokon jelent meg), hogy a fenti írások kötetben, *újra*[13] a nyilvánosság elé kerüljenek? A válaszhoz vessünk egy pillantást azokra a *társadalmi-politikai folyamatokra* és körülményekre, amelyek ezidőtájt meghatározzák a magyar belpolitikai helyzetet.

A párizsi békekonferencia megnyitásával (július 29.) és a gazdasági stabilizáció feltételének megteremtésével (a forint bevezetése augusztus 1-én) 1946 nyarán-őszén a magyar belpolitikai helyzet fordulóponthoz érkezett: kialakulóban vannak az ország gazdasági és politikai önállóságának feltételei. E helyzettel *együtt járt az 1945 óta* eltelt időszak társadalmi és politikai mozgásainak értékelése *és a tovább vezető utak*, perspektívák politikai kijelölése. A Független Kisgazdapárt stratégiája a népi demokrácia polgári-paraszti konszolidációját tekintette a fejlődés további fő vonalának. Az MKP III. kongresszusa (1946. szeptember 29–október 1.) a népi demokráciát olyan fejlődési szakaszként értékelte, amely békés úton, proletárdiktatúra *nélkül* teszi lehetővé a haladást a szocializmus felé. E koncepció szerint olyan hosszabb, demokratikus átmenetről van szó, amely a nagytőke korlátozásával és a koalíció baloldali erőinek összefogásával vezeti a tömegeket a szocializmus irányába. Az *Irodalom és demokrácia* kötet a kom-

munista párt e célkitűzéseihez, elsősorban a népi demokrácia így értelmezett folytonosságához és a kultúrpolitika ebből fakadó feladataihoz kapcsolódott.[14] Lukács kongresszusi felszólalása is ezt tükrözi: „hogyha mi a marxizmust be akarjuk vinni az értelmiség tömegeibe, akkor nekünk a magunk munkájában is fordulatot kell végrehajtanunk. Le kell szoknunk a sémákról, az idézetekről, a kommunista fölényeskedésről. ... ha eredményeket akarunk elérni, *mélyen meg kell értenünk az értelmiség valóságos szükségleteit és ezekből kell kiindulni.* Meg kell tanulnunk, hogy a marxizmust ne mint dogmát propagáljuk, hanem mint *eleven feleletet aktuális, eleven, fájó kérdésekre.* ... Nem szabad, hogy a marxizmus a mi kezünkben tisztán csak helytelen, polgári nézetek kritikája legyen, hanem a marxizmusnak be kell lépnie az építés korszakába és meg kell mutatnia, hogy a magyar történelem, a magyar kultúra kérdéseire a marxizmus tudja megadni a legjobb feleletet."[15]

A kötet kezdő és zárótanulmánya (*Demokrácia és kultúra, A magyar irodalom egysége*) jelzi az *Irodalom és demokrácia* szerkezeti felépítésének elveit. Lukács az ideológiai formák, a felépítmény formációelméleti meghatározottsága (tehát az általános kérdések) felől halad egy átfogó, lehetőségként, elérendő célként értelmezett „mélyen világnézeti, magán az irodalmon túlmutató elveken" felépíthető perspektíva, az irodalmi egység irányába. Nem véletlen, hogy Lukács az egyes tanulmányokat nem keletkezésük történeti kronológiájában szerkeszti kötetbe. A *Demokrácia és kultúra* első mondatai a kiindulás (később élesen bírált) konszenzusát jelzik: „Mert a helyzet kulcsa éppen ott keresendő, hogy új demokratikus kultúra van kialakulóban, anélkül, hogy a társadalom anyagi alapja, a tőkés termelési rend megváltoznék."[16] A realitás: a létező, valóságban polgári alapokon működő társadalom; ezért írja Lukács, hogy „káros, ... a gyakorlatot bénító, a tömegek demokratikus öntudatát elhomályosító és megzavaró utópia, a szocialista kultúráról beszélni, amíg a tőkés termelési rend fennáll."[17] A *Lenin-tanulmány* célja – a kötet szerkezetében – egy olyan világnézeti horizont felvázolása, amely a kultúra konkrét folyamatain szemlélteti régi és új viszonyának lenini dialektikáját. Lukács ezután az irodalom és a demokrácia, majd a népi irodalom, a művészi szabadság és a pártosság kérdéseire „szűkíti" elemzését, hogy a kötet végére a konkrét rész-problémákon át jusson el a ma-

gyar irodalom egységének új általánosságáig. Érthető tehát, hogy amikor a kötet nyomdai munkálatai során technikai problémák merültek fel a *sorrendiség kérdését* illetően, Lukács miért ragaszkodik határozottan a tanulmányok általa megadott rendjéhez: „Ezeket a javításokat *okvetlenül* meg kell csinálni. A cikkek sorrendje *politikai kérdés*."[18] Az írások sorrendjének – a szerkezetnek – *természetesen* nem közvetlen értelemben, hanem a kifejtés logikai rendjének vonatkozásában, a hatás – a formáltság – oldaláról tekintve volt politikai jelentősége. És azt, hogy *volt* – éppen a vita igazolta.

A kötet 1947-es visszhangja még a szerkezetileg is megformált tartalom társadalmi-politikai realitását tükrözi. „A türelmes marxizmus bibliája" – írja egyik méltatója. És a polémia nem is ekkor, hanem később, a könyv második kiadását követően alakul ki. Mi tette aktuálissá a kötet *második kiadását*? Lukács művei (különösen ezidőtájt) több kiadásban is napvilágot láttak. Ez a tény azonban szinte sohasem független azoktól a konkrét, gyakran viharos gyorsasággal alakuló és változó politikai-ideológiai folyamatoktól, amelyeknek e kötetek maguk is részeivé váltak. Az *Irodalom és demokrácia* 2. kiadása a két párt egyesülésével és az MDP *szövetségi politikájában* bekövetkező változásokkal kapcsolatos. 1948 nyarán, a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülési kongresszusa a létrehozandó új Függetlenségi Frontot a pártok koalíciója helyett a népi egység tömegszervezeteként értelmezte. „Megértek a feltételek a Függetlenségi Front mint egységes tömegszervezet újjáalakítására – olvashatjuk Rákosi Mátyás beszámolójában – Az *új* Függetlenségi Front a munkásság, a parasztság, az értelmiség és a dolgozó kisemberek harci szövetségének egységes tömegszervezete lesz. Ezért benne nemcsak a demokratikus politikai pártoknak, hanem a magyar nép nagy társadalmi szervezeteinek – szakszervezeteknek, szövetkezeteknek, a nők és ifjúság egységes szerveinek – méltó helyet kell biztosítani."[19] A Tájékoztató Irodának a jugoszláv pártot élesen elmarasztaló (júniusi) határozata után a népfront ilyen – lényegében jugoszláv típusú – megvalósításának lehetősége háttérbe szorult, de egy, a magyar sajátosságokhoz igazodó, szocialista irányba fejlődő, többpártrendszerű népi demokratikus államhatalom kiépítésének lehetősége még fennállt. Lukács könyve a párt egyesülési kongresszusán meghirdetett politikához, a szövetségi politika itt jelzett tendenciáihoz kapcsolódik.

Ebben a helyzetben a 2. kiadás maga is *állásfoglalás* egy olyan társadalmi-politikai folyamat mellett, amely a maga perspektíváit nem szem elől tévesztve, de ugyanakkor a *valóságos társadalmi erőviszonyok* alapján, azokra alapozva jelöli ki a szocializmus felé vezető út egyes szakaszait és azok ütemét.

4.

Jogosnak tűnik ezek után a kérdés: ha az *Irodalom és demokrácia* első és második kiadását közvetve-közvetlenül politikai-kultúrpolitikai indítékokkal hoztuk kapcsolatba, mi az a politikai tartalom, amelynek következtében a korábban üdvözült kötet és szerzője 1949-ben már a támadások középpontjába kerül?

Lackó Miklós a Blum-tézisek elemzése során kiemeli, hogy Lukács „a gyakorlati politika kérdéseit mindig nagy elméleti gondolatokhoz igyekezett kapcsolni, s egyúttal hozzáfűzi addigi szellemi fejlődéséhez."[20] A politikai kérdések *stratégiai* kérdésként, *világtörténelmi* absztrakcióként való megfogalmazása érvényesült – mint korábban már utaltunk erre – a népfrontpolitika és a lukácsi realizmuselmélet összefüggésében is, melyet Lukács *1945 után is* érvényesnek és történelmileg *indokoltnak ítél*. 1946 szeptemberében Lukács részt vesz a genfi értelmiségi konferencián. *Arisztokratikus és demokratikus világnézet* című előadásában annak a *válságnak* a gyökereit elemzi, amelyből „megoldásának sajátszerű, barbár és embertelen formájaként a fasizmus megszületett".[21] E válság történelmi forrását Lukács a francia forradalomban jelöli meg, amelynek győzelme kifejezésre juttatta „a modern polgári társadalom gazdasági alapját, a kapitalizmust, a maga kibontakozott ellentmondásaival, konkrét történelmi feltételeivel".[22] E győzelem eszmeileg a felvilágosodás gondolatainak beteljesedését jelenti és egyben azok cáfolatát is magában rejti. A forradalom talajából kisarjadó válság egyik komplexuma: a polgári demokrácia válsága. Lukács e *válság elemzése* során kiemeli, hogy a 19–20. századi politikai-társadalmi-világnézeti *csoportosulások* egyik kikristályosodási pontját azok a mozgalmak jelentik, amelyek megkísérelték ezen ellentmondás pozitív felszámolását: a jakobinizmus mellett a forradalmi demokrácia és a szocializmus. Lukács az „új Európa" jövőjét *demokrácia és szocializmus szövetségének* összefüggésében látja: „Az igazi

békéért folytatott harcnak 1941 lényeges eszmei tartalmát kell megújítani: a szocializmus és demokrácia szövetségét..."[23] Lukács az *antifasiszta koalíció* létrejöttében a népfrontpolitika olyan kiteljesedését, új, nemzetközi formáját látta, „amely a demokrácia politikai, társadalmi és eszmei reneszánszának soha nem remélt lehetőségét nyújtja".[24] Ez a „lehetőség" *reális alternatíva* volt. A háborúból megerősödve kikerült, győztes Szovjetunió a 40-es évek közepére kilépett a korábbi évtizedek nemzetközi elszigeteltségéből; a potsdami és jaltai konferenciák eredményei, a környező népi demokratikus államok külpolitikai orientációja, a kínai forradalom eredményei, majd győzelme *elvileg* lehetőséget kínált az egy országban épülő szocializmus politikai gyakorlatának korrekciójára. A szövetségi politika Lukács vázolta folytonossága ily módon nem volt utópikus konstrukció.

Különösen nem a magyar fejlődés vonatkozásában. Az *Irodalom és demokrácia* c. kötet annak is bizonysága, hogy Lukács – hazatérését követően – nem egy tekintetben rendkívül érzékenyen reagált a magyar társadalomfejlődés sajátosságaira. Egyetlen példát emelünk ki ennek érzékeltetésére. Lukács korabeli írásaiban többször is visszatér az 1945 utáni fejlődés *szervességének* problematikája. „Magyarország felszabadulását nem forradalom hozta meg" – írja – Irodalom és demokrácia c. tanulmányában.[25] E tény kiemelése Lukácsnál nem a „vétkes", „fasiszta" nemzet elmarasztalását szolgálja: a jövő, a fejlődés szempontjából válik ez lényegessé, amennyiben a forradalom, az ellenállás hiánya az emberek, a nézetek, világnézetek átalakulásának szükségét hozta magával. Lukács a francia és jugoszláv partizánharcokat társadalmilag is nagy jelentőségű folyamatként értékeli, mert azokban kialakultak a demokratikus fejlődés társadalmi feltételei. „Most ... megvannak mind a gazdasági, mind a társadalmi, a hatalmi előfeltételei annak, hogy a dolgozó nép hősi harca a fasizmus letörésére komolyabb eredményeket hozzon, mint átmenetet a háború előtti formális demokrata rend visszaállítására. Most megvannak az előfeltételei annak, hogy e harcokban egyedül küzdő és egyedül győztes nép ... megtartsa és megszilárdítsa a maga uralmát, anélkül, hogy ez az uralom szocialista formát öltene. Ez a demokrácia európai helyzetének mai központi kérdése. Röviden: új típusú népi demokrácia megteremtésének kérdése."[26]

Ezzel egyben a kötet és a későbbi vita egyik központi kérdését is érintettük: Lukács *demokrácia-felfogását.* (Itt csak utalunk arra, hogy Lukács korábban, nem sokkal hazatérése után részt vett a demokrácia válságáról folyó vitában is.) Már az eddigiekből is látható, hogy Lukács a népi demokrácia még *nem szocialista úton haladó, de a szocializmus perspektívája felé mozgó formáját* tekintette a magyar *fejlődés szerves* útjának.

Az új demokráciáról alkotott kép számos sajátsága összefügg a polgári demokrácia lukácsi kritikájával. A polgári demokrácia a közéletet, az egyén életének társadalmi, politikai oldalát a társadalom egy szűk rétegének kiváltságává teszi. Az egyéni, a privátélet valóságával szemben az állampolgári összefüggések, a közügy, a nyilvános élet kérdései elvontságokká lesznek, az egyén izolálódik. A népi demokráciában Lukácsnál éppen ezért hangsúlyossá válik a mindennapi lét demokratizmusa. Lukács arról ír, hogy a formális demokrácia lenini bírálatát alkalmazni lehet az új népi demokrácia kialakításában, „ama demokrácia konkrét problémáinak megoldásában, mely ugyan nem szüntette meg a termelési rend kapitalista jellegét, de ugyanakkor azt tűzi ki magának célul, hogy ebben a társadalomban a dolgozó értelmiség, a munkások és parasztok ne csak a formális szabadság vagy egyenlőség puszta jogának birtokában legyenek, hanem egyszersmind *intézményes biztosítékot kapjanak arra,* hogy ezzel a szabadsággal, ezzel az egyenlőséggel *mindennapi létük fontos kérdéseiben élni tudjanak*".[27] Lukács ezzel a *közvetlen demokrácia* problematikáját eleveníti fel. Látja ugyan, hogy a történelmi fejlődésben a közvetett demokrácia kiszorította a közvetlent, hogy a nagyipari fejlődés illuzórikussá teszi az athéni demokrácia népgyűléseinek demokratizmusát. „Azonban teljességgel téves a XIX–XX. század amaz – állítólagos – tapasztalata, mintha az ilyen megállapítás a közvetlen demokrácia elveinek teljes és intézményes kikapcsolását jelentené. Ellenkezőleg: a fejlődés abba az irányba megy – a tömegek politikai öntudatának intézményes és társadalmi tudatos emelésével párhuzamosan –, hogy az állami, társadalmi és kulturális élet minél döntőbb része a benne érdekelt tömegek közvetlen iniciatívája, közvetlen vezetése, közvetlen ellenőrzése alá kerüljön."[28]

A népi demokrácia tehát tudatosan fejleszti ki a tömegek állandó, szerves és szervezett részvételét a társadalom

életében, „maximumáig fejleszti ki újból a közvetlen demokráciát mint életelvet".[29]

Lukács az *Irodalom és demokrácia* egyes tanulmányaiban hangsúlyozottan *történeti* módszerrel tárgyalja a demokrácia problematikáját. A közvetlen demokrácia, a mindennapi lét demokratizmusa is szorosan kapcsolódik a történelmi *folyamat hic et nunc*-jához. Lukács nem általában bírálja a közvetett demokráciát, mint ahogy kritikája nem vezet a közvetlenség kritikátlan *affirmációjához* sem. A fennálló kapitalista viszonyok közepette a közvetlen demokrácia „*teljes és intézményes* kikapcsolásának" társadalmi veszélyeit hangsúlyozza. (Egyoldalúság lenne persze a közvetlen formák igényének és követelményének megfogalmazásában pusztán a kapitalista társadalom manipulatív gazdasági és *politikai mozzanatainak* bírálatát látni. Nem tekintjük azonban most fontosnak, hogy Lukács *megállapításai* érintik-e, s ha igen mennyiben a sztálini politika mechanizmusának kérdését.) Lukács a közvetett demokráciát szükséges történelmi képződménynek tekinti; a kötet írásaiban nemegyszer kiemeli, hogy a nagyipari fejlődés a társadalom politikai életének túlsúlyos mozzanatává tette e formákat, ugyanakkor a közvetlen demokrácia elemei (továbbélésük, jelentőségük társadalmi súlya és hatásai stb.) a fejlődés – történelmi – irányát jelzik. A közvetlen demokrácia és a nem formális demokrácia nem evidenciaként kapcsolódik össze Lukácsnál, de a mindennapok demokratizmusát az egyén társadalmasodásának és a társadalom *humanizálódásának alapvető* kérdéseként kezeli.

Már az eddigiekből is látható, hogy Lukács demokráciaértelmezése a népfrontpolitika következetes alkalmazását jelenti és feltételezi. Kiindulópontja egyszerre veszi figyelembe *a nemzetközi és a nemzeti feltételeket*, az antifasiszta koalíció történelmi jelentőségét és a magyar fejlődés sajátságait. Plebejus-demokráciája nem „ugrás", hanem tartós *átmenet*, a valóságból kinövő, a szocialista társadalomhoz vezető *különös út*.

5.

Egy korszak társadalmi életét és viszonyait vitáinak körülményei és módszerei is jellemzik. Nem egyszer tanulságokat rejt magában az az elnevezés is, amelyen egy vita bevonul a kor ideológia- és eszmetörténetébe. Ebben az értelemben *szimptomatikus* már a Lukáccsal folytatott

polémia *megnevezése* is. Az „irodalmi-vita" terminussal szemben nemcsak a korabeli publicisztika és köztudat, de napjainkra lényegében az irodalomtörténet is a *Lukács-vita* elnevezést részesíti előnyben.[30]

Kétségtelen, hogy az irodalmi-vita megjelölés rendkívül általános és irodalomtörténeti szempontból kevéssé orientál. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a vita során – már a „Lukács-vita" és „Rudas–Lukács vita" terminusok ismeretében – éppen Révai és Lukács használták az „irodalmi-vita" kifejezést: cikkeik címe is erre utal *(Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez; Következtetések az irodalmi vitából).*

A szemlélet mélyén világnézeti kérdés rejlik. Az „irodalmi-vita" kifejezés egy tágabb összefüggést jelöl: a Lukács munkásságával összefüggő kérdések itt egy átfogóbb, az irodalmi élet problematikájának alárendelt kérdésként kapnak kifejezést; a Révai-típusú kritika elsősorban nem a személyes motívumokra helyezi a hangsúlyt, cikkének szerkezete is kifejezi ezt a szándékot. Lukács *példa*, és megítélése – legalábbis tendenciájában – az irodalmi élet egészének problematikája felől minősül.

A Lukács-vita terminus, melyet Horváth Márton *Szabad Nép-ben megjelent* cikke legitimált, ezzel ellentétes logikát követ. A hangsúly itt Lukács *személyére*, az általa elkövetett hibák és tévedések *szubjektív* mozzanataira kerül. A fordulat, az „ugrás", az erőltetett ütemű fejlődés kezdeteinek objektív ellentmondásai szubjektív hibák formáját öltik magukra, kijelölve ezzel „feloldásuk" lehetséges módozatait is.

A vita politikai előzményei a két munkáspárt egyesülését megelőző időszakra nyúlnak vissza. 1948. március 7-én a Szabad Nép közli Rákosi Mátyás elméleti kérdésekkel foglalkozó írását.[31] A cikk arra hívja fel a figyelmet, hogy a párt lemaradt az elméleti munkában, és az „új tények" azzal a veszéllyel fenyegetnek, hogy „Pártunk marxista–leninista színvonala a közeljövőben csökkenni fog". Rákosi ennek a veszélynek okát a szociáldemokrata, a paraszti és az értelmiségi tömegek egyesülést követő átlépésével indokolja: „Néhány hónapon belül tehát az egységes pártban százezrével lesznek olyan *volt* szociáldemokrata elvtársak, akik joggal követelik meg tőlünk, hogy a lenini–sztálini elmélettel megismertessük őket."[32] Rákosi érvelése és megállapításai az egyesülést megelőző időszakban a párt so-

rainak szorosabbra zárását célozták és nem kis mértékben a szociáldemokrácia és a marxizmus viszonyának helytelen *megítélését* is tükrözik. Érdekesebb azonban ennél az a megjegyzés, amely a párton belüli, a marxista igényű munkákkal foglalkozik: „a Társadalmi Szemlének, Pártunk tudományos folyóiratának fokozottan kell rátérnie arra, hogy az eddigi, főleg információs anyag helyett elméleti cikkeket hozzon. Vesse bírálat alá *elsősorban azokat* a műveket, amelyek *marxista igénnyel lépnek fel* s amelyek, bár *elvtársainktól származnak*, nem egyszer súlyos elméleti hibákat tartalmaznak".[33] Az „elméleti színvonal emelésének" ez az iránya nemcsak azért figyelemre méltó, mert – mint látni fogjuk – Rudas érvelésének szerves részét képezi, hanem azért is, mert egy szélsőséges tendenciáiban csak később felismerhető politikai gyakorlat „teoretikus" adaptációja is egyben: ha a párt ellenségeit, a politikai ellenzéket a párton belül kell leleplezni, akkor a káros, ellenséges, a párt taktikai célkitűzéseit nem szolgáló *elméletet is a párton belül*, elsősorban a párt teoretikusai között kell keresni.

Rákosi felhívására már a Társadalmi Szemle áprilismájusi számában (tehát azonnal) válasz érkezik. *Elméleti színvonalunk emeléséért* címmel Rudas László ír cikket Fogarasi Béla *Marxizmus és logika* c. könyvéről. Rudas cikke, mely címében és bevezetőjében is közvetlen azonosságot vállal a fent idézett Rákosi-cikkben kijelölt feladatokkal, módszerében és végkövetkeztetéseiben is a későbbi, Lukácsot bíráló cikk előképe.

Rudas írása mint ideológiai jelenség nem értékelhető pusztán elméleti szempontból: a cikk már jelzi azt a folyamatot, amelynek sajátosságai leginkább a Rajk-perben öltenek testet. Rudas módszere a források önkényes felhasználásán alapul, megállapításai nem Fogarasi könyvének kritikai méltatását, mint inkább politikai megbélyegzését szolgálják. Fogarasi *kéziratban maradt*[34] válasza nemcsak Rudas *egyes megállapításainak tárgyi kritikájára* szorítkozik, hanem a rudasi módszer ideológiai következményeit is feltárja. Az ellentét és ellentmondás viszonyának antagonizmus és ellentmondás viszonyával való felcserélése Rudasnál – írja kéziratában Fogarasi – „csak arra való, hogy elterelje a figyelmet a lenini megállapítás igazi jelentőségéről, amelyre Zsdanov elvtárs beszéde pl. a filozófusok figyelmét irányította, ti. arra, hogy a szocializmusban sem szűnnek meg az *ellentmondások és a filo-*

zófia és a társadalomtudományok feladata ezeknek az ellentmondásoknak a feltárása".[35]

A Fogarasi-cikk nem jelent meg. A két munkáspárt egyesülését megelőző hónapokban a párton belül nyitott ideológiai-politikai vita[36] nem szolgálta a kommunista párt belső politikai egységét. A vita publicisztikai értelemben vett elmélyítésének lehetőségét feltehetően Fogarasi személye sem segítette, aki ebben az időben a Társadalmi Szemle főszerkesztője. A Lukács-vita felől nézve pedig az is kitűnik, hogy az „ideológiai fordulat" reprezentálása egy *széles körű hatással* rendelkező teoretikust kívánt. A hazai publicisztika irodalom- és művészetcentrikus jellege alkalmasabb területet kínált a szűkebb filozófiai (logikai) diszciplinánál.

6.

A Lukács-vita közvetlen előzményeként két írásról kell külön is szólnunk, Horváth Márton *Író-diplomaták*[37] és *Lobogónk: Petőfi*[38] c. tanulmányairól. Lukács neve egyik írásban sem szerepel, de Horváth Mártonnak a naturalizmusról, az egyéni és a művészi magatartás viszonyáról szóló megállapításai már érezhetően Lukács ellen irányultak. „Akadnak mai írók – írja Horváth Márton – akik az egyéni és költői magatartás egymástól való függetlenségét prédikálják. A mű az írótól függetlenül is lehet progresszív – mondogatják – és ilyenkor nem Balzacra, hanem saját magukra gondolnak ... Itt a legfőbb ideje annak, hogy demokratikus íróink, akik számot tartanak erre a névre, felszámolják a mű és magatartás kettősségének rothadt elméletét."[39]

A Lukács megítélésében bekövetkezett változást a Puskin-ünnepségek eseményei is jelzik. A sajtó májusban arról ad hírt, hogy a Magyar–Szovjet Baráti Társaság szervezésében, a költő születésének 150. évfordulója alkalmából megrendezésre kerülő ünnepség-sorozat központi rendezvényének előadója Lukács György lesz.[40] Az előadás megtartására Lukácsot már jóval korábban felkérték. Erre utal Barabás Tiborral folytatott levélváltása is; az Írószövetség ügyvezető főtitkára május 6-án kelt levelében a Puskin-ünnepségek alkalmából üzemi előadás megtartására kéri fel Lukácsot, aki ezt a központi rendezvényen való részvételére hivatkozva elhárítja.[41] Lukács június 2-i előadásának megtartására azonban nem került sor. Május

28-án Lukács még „a könyvnapi és Puskin-jubileumi rohammunka befejezéséhez" köti egy kézirat leadásának időpontját;[42] a Szabad Nép június 1-i száma azonban már azt közli, hogy Lukács betegségére való tekintettel a Puskin-ünnepség előadója Horváth Márton lesz.[43]

Néhány héttel később a Társadalmi Szemlében megjelent Rudas László cikke.

„Vessük össze egymással, ahogy Lenin és ahogy Lukács az átmeneti periódusról gondolkodnak: Lukács számára ez »csak« egy pillanat, Lenin számára »nagyon hosszadalmas dolog«. Hasonlítsuk össze mit tart L. és mit Lenin szükségesnek a kapitalizmusból a kommunizmusba, a »szabadság birodalmába« való átmenethez: L. »csak« a proletariátus tudatos akaratát, Lenin *csak:* »a termelőerők fejlődésében bekövetkező hétmérföldes lépést«. . . . Kétségtelen persze, hogy az, aki a dolgot így fogja fel – és Lukács et. így fogja fel! – idealista filozófus, Engels kifejezését használva, »könyvmoly«. És ha emellett még voluntarista is, akkor számára valóban minden »csak« a »tudatos akarattól« függ."

Noha a fenti idézet Rudas Lászlótól származik, keletkezésének ideje *nem 1949., hanem 1924.* Annak a vitának egyik dokumentumából idéztük, amely Lukács *Történelem és osztálytudat* című műve kapcsán bontakozott ki.[41] Ez a részlet különös figyelmet érdemel, mert tükrözi a vitapartnerek *pozíciójában* bekövetkezett változásokat: 1924-ben Rudas a forradalmat követő konszolidáció platformjáról ítéli el a *Történelem és osztálytudat* Lukácsát. Negyedszázaddal később Rudas mintha megfeledkezni látszana az átmeneti periódus korábban általa hangsúlyozott lenini jellemzéséről. 1949-ben *nem Lukács* a „pillanat", a „tudatos akarat" apologétája. A két vitát – a személyek azonosságán túl – elsősorban a rudasi kritika módszerének és mértékének azonossága köti össze.

Az alábbiakban a Rudas-kritika módszerének megvilágítására a polémia egyetlen kérdését, a *demokrácia* értelmezését emeljük ki. Rudas kritikájának arra a részére hívjuk fel csak ezúttal a figyelmet, amely az osztályszempontú elemzés hiányával vádolja Lukácsot.

Lukács az *Irodalom és demokrácia* egyik tanulmányában (Népi írók a mérlegen) a következőket írja: „Mert az osztályok fejlődése sohasem megy izoláltan végbe. A társadalmi *összefejlődés*, a társadalom *egészének* mozgása határozza meg az egyes társadalmi rétegek mozgásának

különleges kérdéseit; ezek csak kiéleződései az *összkérdésnek*. Különösen áll ez az értelmiségre, amely szigorú ökonómiai értelemben nem is önálló társadalmi osztály. Ez az összkérdés így hangzik: hogyan akarja, hogyan tudja a magyar dolgozó társadalom felszámolni a hűbéri múltat, hogyan tud és akar új magyar demokráciát teremteni?"[45] Az idézet nem pusztán az osztályelemzés jelenlétét igazolja: lényegesebb, hogy itt a társadalmi egész, a *totalitás* kerül Lukács elemzésének középpontjába, akárcsak a Lenin-tanulmány marxizmussal kapcsolatos megjegyzései esetében, ahol Lukács – Lenin nyomán – a következőket írja: „a munkásosztály *forradalmi világnézete* nem szűkíthető le a tőkés és munkás egyszerű ellentétére, hanem átfogja az *egész* társadalom fejlődésének összes problémáit."[46] E ponton világossá válik, hogy a Rudassal való szembenállás túlmutat a népi demokrácia kérdéseinek konkrét megítélésén; az ellentét a *marxizmus módszerének* egészére vonatkozik, melynek következtében a szocialista forradalom *egész elméletében* is gyökeres különbségek adódnak.

Az elméleti beállítás különbségét legmarkánsabban Rudasnak *az az* egyoldalúan kiélezett megjegyzése emeli ki, amely szerint „*A demokrácia ugyanakkor diktatúra* – csak az a kérdés, ki ellen."[47] Láttuk korábban, hogy a formális demokráciának *a fasizmus időszakában* bekövetkezett válsága – Lukács szerint – elsősorban azzal függ összse, hogy „a *fejlett* kapitalista államokban a demokrácia olyan formát öltött, hogy lehetséges volt annak összes vívmányait felhasználni, összes 'játékszabályait' pontosan betartani – és mégis, a dolog érdemét tekintve, a dolgozó nép érdekei ellenére kormányozni. A formális demokrácia összes alkotmányjogi ismérvei (általános választójog, törvény előtti egyenlőség, gyülekezési és sajtószabadság stb.) egyáltalán nem bizonyultak biztosítékoknak ezek ellen a tendenciák ellen ... *mert a formális demokrácia* kikapcsolja 'a nép akaratának közvetlen megnyilvánulásait' az *állami élet valamennyi* területén".[48] A *szocialista forradalom* ezzel szemben a demokrácia *tartalmát* valósítja meg, a közvetlen demokráciát (mégha kezdetben csupán bizonyos elemeiben) is. „Lenin szemében *a szocializmus* nemcsak a társadalom gazdasági szerkezetének gyökeresen más, gyökeresen új fejlődési foka, szemben a tőkés termelési renddel, hanem egyúttal és ettől elválaszthatatlanul a *legfejlettebb demokrácia*. Ez utóbbi szempont lehetővé teszi, hogy a formális demokrácia lenini bírálatát terméke-

nyen *alkalmazzuk az új népi demokrácia kifejlesztésére.*" Láthatjuk: Lukács demokrácia-elméletében a szocialista forradalom demokráciája *az a perspektíva*, amely meghatározza a *népi demokrácia* értelmezését. A népi demokrácia olyan forma, amely a formális demokrácia áttörésével létrehozza a szabadság és egyenlőség „bár csak részleges, bár csak kezdetleges megvalósulását", az egész nép öntevékenységének azokat a formáit, amelyek intézményesen is biztosítják a tömegek részvételét a gazdasági, politikai és kulturális irányításban. Ezzel függ össze a munkásosztály vezető szerepének értelmezése is, amely „abban nyilvánul meg, hogy aktivizálja, politikai és társadalmi kérdések *iránt fogékonnyá teszi* azokat a rétegeket, amelyek az osztálytársadalmak idejében ilyen aktivitásra, ilyen tudatosan társadalmi jellegű cselekvésre nem voltak képesek. Innen van a munkásosztály uralma alatt a haladó értelmiség bevonása a szocialista építés munkájába, az értelmiség tiszteletbentartása, sőt – a munkásosztály stratégiája meghatározta úton belül – vezető szerepe is."[49]

A népi demokrácia mint *átmenet* a *közvetítés* történelmi jelentőségének felismerését és társadalmi programját jelenti Lukácsnál. Demokrácia és diktatúra fogalmának egyoldalú azonosításával Rudas egy politikai gyakorlat igazolását szolgálja. Rudast tehát valójában *nem elméleti* szándék vezeti, bírálatának ezért nincs is elméleti érdekessége.

A Lukács-vita részletes elemzése az 1949 közepétől 1950 *nyaráig terjedő időszak* hazai és nemzetközi eseményeinek, összefüggéseinek részletes számbavételét és értékelését kívánná meg. Itt csak arra utalhatunk, hogy a Rudas cikk megjelenésének idején a nemzetközi politikai élet kedvezőtlen folyamatai, az antifasiszta koalíció felbomlása, az újjáépítés Szovjetunióra nehezedő gazdasági követelménye, a továbbélő *háborús pszichózis*, a kiéleződő szovjet–jugoszláv viszony, a népi demokratikus országok belső politikai polarizálódása már erősen éreztették hatásukat. Mindezek mellett a Lukács-vita Magyarországon a Rajk-per árnyékában folyt;[50] a vita politikai jellegét és súlyát a per felerősítette. Révai korán felismerte a Lukácsot fenyegető veszélyt. Nem tekinthető egyszerűen régi elvtársak közti évtizedes barátság gesztusának, hogy a támadás *előtt* felhívja Lukács figyelmét Rudas készülő cikkére.

Közvetlenül a Rudas-cikk megjelenését követően Lukács – noha, mint levelei is tanúsítják, sokoldalú konzul-

tációval tájékozódott az új helyzetben – még nem látott kényszerítő erejű okot az önkritikára. Legalábbis erre utal, hogy *Bírálat és önbírálat* című írásának első fogalmazványa még a későbbiektől eltérő szerkezetű: a hangsúly a Rudassal folytatott polémiára esett, míg az önkritika és a korrekciók másodlagosak voltak. Azt, hogy Lukács hamarosan felismerte a vita valódi jellegét és céljait, nemcsak a Társadalmi Szemlében megjelent első válaszának módosított hangsúlyai, de visszavonulási szándéka is jelzi: Révai Józsefhez írt, 1949. november 26-án kelt levelében egyéves alkotói szabadságot kér.

Már hosszabb ideje tervezte, hogy az egyetemi katedrát felcseréli az intézeti íróasztallal. A Filozófiai Intézetet alkalmasabbnak ítélte saját tudományos tervei – a marxista esztétikához írandó bevezetés, majd az etika – számára, ugyanakkor itt lehetősége nyílott volna egy számára vonzóbb pedagógiai munkára, az aspiránsok nevelésére is. E vonatkozásban más inspirációt is kapott, amikor az egyetemi reform során előadásai nem kerültek be a tanárjelöltek kötelező órái közé.

Az Intézet megalakulása azonban elhúzódott. Az alkotói szabadság terve így először 1949 tavaszán kezdte foglalkoztatni, Rudas cikkének megjelenése azonban megakadályozta ennek megvalósításában. 1949. novemberében ily módon Lukács korábbi szándékára hivatkozva igyekezett visszavonulni, ekkor még – mint később kiderül tévesen – átmenetinek ítélve a meghátrálást, hiszen eközben Révaival az irodalmi életbe való visszatérésének lehetőségeiről, módjairól tárgyalt.

Hamarosan kiderül azonban, hogy a folyamat visszafordíthatatlan: a személyét támadó írások egymás után jelennek meg a sajtóban, a kritika tanítványai, munkatársai ellen fordul. A. Fagyejev 1950. februári cikke, mely először a Pravdában jelenik meg, elmarasztalja Lukácsot, aki – mint Fagyejev írja – „tagadja a pártirányítás lehetőségét a művészetben", „igazolást keres a polgári ideológiára és arra, hogy az a mi ideológiánkkal egy időben létezhet", „arra törekszik, hogy leszerelje a népi demokratikus országok értelmiségét abban a harcban, amelyet a szocialista kultúra építése közben a kapitalista elemek ellen vívnak".[51] Révai cikkét, amely mintegy összefoglalja a vitát, a Társadalmi Szemle Fagyejev cikkével *együtt* közli. Nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni, hogy Révai írása így egyben Fagyejev cikkének *értelmezése* is, hogy Lukács személyé-

nek elmarasztalása mellett a korabeli olvasó is a „Lukács-kérdés" *differenciáltabb* kezelését vélte kiolvasni Révai tanulmányából. A vita politikai célzatát Révai a cikk bevezető részében közvetlenül megfogalmazza: a Lukáccsal való polémiát az ideológiai szféra elmaradottsága, a proletárdiktatúra deklarálása és a „Szovjetunióhoz mint tanítónkhoz és példaképünkhöz való viszony megszilárdítása" tette szükségessé. A vita Révai által adott politikai-ideológiai szituálásához tartozott az osztályharc éleződésének és a politikai-ideológiai éberség fokozásának tétele is. A mozgalom vitáinak és a párttörténetírásnak régi módszerét alkalmazza Révai, amikor Lukács felszabadulás utáni hibáinak forrását tevékenysége *korábbi* szakaszaival hozza összefüggésbe. Nem csupán a Blum-tézisek szerepét hangsúlyozza; amikor arról ír, hogy Lukács nézeteiben egy bizonyos „*áramlat*" jut kifejezésre, akkor e szó felidézésével Lukács 30-as évekbeli szereplésére elsősorban a *Litye-raturnij Krityik*-ben kifejtett munkásságára utal.[52] Mindezek alapján Révai szerint a plebejus demokrácia és az irodalomban a polgári realizmus hirdetése Lukácsot a harmadik út képviselőjévé avatja.

A Szovjetunióhoz és szovjet irodalomhoz való viszony kérdése Révainál is fontos helyet kap. Valóságosan is ez a vita egyik központi kérdése. Rudas és Horváth Márton cikkei is elítélik a gazdasági-politikai és kulturális élet egyenlőtlen fejlődéséről szóló – Marx nyomán megfogalmazott – lukácsi tételt. Rudas megfogalmazása egyenesen fenyegető: „szükséges és sürgős Lukács elvtárstól megkövetelnünk: *nyilatkozzék világosan és határozottan, érvényes-e az »egyenlőtlen fejlődés« állítólagos törvénye a szovjettársadalomra is vagy nem?*"[53] Lukácsnak az egyenlőtlen fejlődésről szóló megállapításai valóban tartalmaztak bizonyos fenntartásokat a sztálini korszak dogmatizmusához hozzásimuló szovjet irodalommal szemben. Az *Irodalom és demokrácia* egésze azonban egy reálisnak tűnő álláspontot tartalmazott: Lukács a Szovjetunióhoz és részben a szovjet irodalomhoz való viszonyt is a *másolással* szemben hangsúlyozott *tanulás* fogalmával igyekezett népszerűsíteni (ennek következményeit a demokrácia kérdésének perspektívája tekintetében már láttuk).

Fagyejev és Révai cikkének megjelenését követően már Lukács is megkerülhetetlennek ítélte – a *részben formális* – önkritikát. A *Következtetések az irodalmi vitából* fogalmazványát elküldte Révainak. A fogalmazványt és Révai válaszát nem ismerjük, de Lukács hagyatékában fennmaradt Lukács – Révai válaszára írt – levele melyben Lukács jelzi, hogy elsősorban Révai (Társadalmi Szemlében megjelent) cikkének perspektívájával azonosul. Ezzel lényegében valamennyi „vitapartnerétől" elhatárolta magát és megjelölte azokat a területeket, ahol, ha fenntartásokkal is, de egyetértett Révaival; mindenekelőtt a művészetek irányításának kérdésében, amelyben Révai az irodalmi közvélemény közvetítésével érvényesülő eszmei irányítás mellett foglalt állást. Lukács válaszából kitűnik, hogy Révai igyekszik tompítani a cikk azon részeit, amelyek – Lukács fogalmazásának pontatlansága következtében – újabb érveket adhatnak a Lukács ellen irányuló kritikának.

Második önkritikájának megjelenésével Lukács visszavonulása a közéleti szerepléstől „véglegessé" válik. Publikációs lehetőségei leszűkülnek; intézkedések történnek könyvei külföldi kiadásának szüneteltetésére és magyar kiadók is (pl. Szikra) – Lukács megfogalmazásával élve – „bojkottálják" írásait. 1950 augusztusában megszűnik a Lukács szerkesztette Forum. Alkotói szabadsága következtében felmentést kap az egyetemi oktatómunka alól is.

Sajátos helyzet jött létre. Lukács hazatéréséről szólva korábban megemlítettük, hogy budapesti letelepedésében feltehetően közrejátszott az a filozófiai orientáció is, melyet a 30-as évek monografikus műveinek sora jelez (*Hogyan keletkezett a fasiszta filozófia Németországban?, A fiatal Hegel. Hogyan vált Németország a fasiszta ideológia központjává?*). Lukács 1949 elején befejezett – az ötvenes évek elején még módosított-átdolgozott – könyve, *Az ész trónfosztása* e periódus utolsó munkája. A fordulat éve után Lukács – hasonlóan a 30-as évekhez – ismét visszatér a filozófiától az esztétikához. A tervezett Etikától az Esztétikához. A politikai viszonyok radikális átalakulása, a kulturális és ideológiai élet mozgásterének egyneműsítése, melyben maga a vita e fordulat mechanikus és erőszakos ideológiai legitimálását szolgálta, kedvezőtlennek bizonyult az átmeneti korszak filozófiai problémáinak tudatosításához. Az esztétika kerülőútja mutatott csak irányt vissza a filozófiához.

• • •

Irodalom és demokrácia (Az irodalmi (Lukács-) vita dokumentumai) címmel 1983-ban kétkötetes válogatást jelentetett meg az MTA Filozófiai Intézetének Lukács Archívuma és az ELTE Filozófia Oktatók Továbbképző és Információs központja. Az akkori – belső terjesztésű – kiadás a vita hazai és külföldi anyagát adta közre, függelékében pedig Lukács *Irodalom és demokrácia* c. könyvének 1947-es visszhangját – többek között Aczél Tamás, Darvas József, Horváth Márton és Mérei Ferenc recenzióit – közölte.

Jelen kötetünk e kiadvány alapján készült, terjedelmi okok miatt kimaradtak azonban a vitával kapcsolatban külföldön megjelent írások (Fejtő Ferenc, Eric Hobsbaum, Francois Erval, M. Merleau-Ponty, Alexander Fagyejev, Lőrinc Péter és Sinkó Ervin cikkei), valamint az 1947-es recenziók. Kötetünk így elsősorban a vita hazai anyagára koncentrál.

A vita dokumentumait korabeli megjelenésük kronológikus sorrendjében közöljük. A nyilvánvaló helyesírási és nyomdai hibák javításától eltekintve a szövegeket nem változtattuk meg. Ez néhol megnehezíti a szöveg olvasását, ugy*anakkor azonban hűen tük*rözi a korszak publicisztikájának hangulatát, stílusát. A szerzők ill. a szerkesztőségek megjegyzései csillaggal jelölt lapalji jegyzetben találhatók. A szerkesztői jegyzeteket számoztuk, ezek az egyes írások bibliográfiai (néhány esetben kiadástörténeti) adataival együtt a kötet végére kerültek. Marx, Engels és Lenin műveinek konyvészeti adatait – az eredeti szerzői hivatkozások kivételével – mindenhol az új kiadások alapján adtuk meg, annak ellenére, hogy az újabb kiadások szövege rendszerint eltér a korabeli írások *idézett szövegétől*. Mivel *azonban* a régi (Szikra kiadású) kötetek ma már nehezen hozzáférhetők, az ezekre történő hivatkozást nem tartottuk célszerűnek.

AMBRUS JÁNOS

JEGYZETEK

Zoltai Dénes: ELŐSZÓ

1. Lukács György levele Mihail Lifsichez, Moszkva, 1945. ápr. 16. – Idézi Szíklai László, *Demokrácia és realizmus.* In: *Lukács György és a magyar kultúra*, 161. sk. o.
2. Az idézett levélből, i. h 162. o.
3. Az ún. *Friss-feljegyzés* alapján idézi Korom Mihály, *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet* (1944–1945). Budapest, 1981. 251. o.
4. Uo. 250. o.
5. Lukács György, *Irodalom és demokrácia.* Budapest, 1947. 13. o.
6. Horváth Márton, *Kommunista könyvek* Szabad Nép, 1947. jún. 1.
7. Lukács György: I. m. 15. o (A kötet második kiadásában az utolsó félmondat: „anélkül, hogy a társadalom alapjai, a tőkés társadalmi rend, egyelőre megváltozott volna.")
8. I. m. 76. sk. o.
9. I. m. 35. o.
10. I m. 76. o. (Az én kiemelesem, Z D)
11. I. m. 153 o.
12. Varga Jenő, *A tőkés gazdaság a második világháború után* Budapest 1947. 15. o. Új kiadása: *Válogatott írások (1945–1954).* Bp 1981. 56 o.
13. Varga Jenő, *Az új típusú demokrácia.* Mirovoje Hozjajsztva i Mirovaja Polityika, 1947. 3. sz. Magyarul: *Válogatott írások 1945–1954).* Id. kiad 289 o.
14. I. m. 298 o
15. Lukács György, *Új magyar kultúráért.* Előszó. Budapest, 1948. 7. o.
16. Berei Andor, *A tokés gazdaság a második világháború után. Vorga Jenó elvtárs konyvéról.* Társadalmi Szemle, 1948. 3. sz 210 skk o.
17. Varga Jenő, *Az imperializmusról szóló munkákban megnyilvánuló reformista irányzat ellen.* Orosz eredeti: Voproszi Ekonomiki, 1949. 3 sz. Magyar fordításának újrakiadása *Válogatott művek (1945–1954),* id kiad 322 o
18. Varga Jenő, id. tanulmányának újrakiadása· Válogatott írások (1945–1954) Id kiad 322. sk. o.
19. Lukács György, *A marxista kritika feladatai. (1949.)* Újrakiadása. *Magyar irodalom – magyar kultúra.* Bp. 1970. 540. sk o.
20. A Fagyejev, Az irodalmi kritika feladatai. Társadalmi Szemle, 1950. 3–4. sz 217. o.

Rudas László· IRODALOM ÉS DEMOKRÁCIA
(Társadalmi Szemle, 1949. 6–7. sz. 412–439. old.)

További megjelenése. Rudas László, Elmélet és gyakorlat Bp 1950. 187–230. old., Rudas–Lukács–Révai, *Diskusia o literature a demokracii,* Bratislava, 1950. 9–67. old.; Rudas–Lukács–Révai, *O problémech literatury v lidové demokracii.* Praha, 1951. 9–52 old.

1. Engels levele M. Harkneshez, 1888. április eleje MEM, 37. kot. 40. old.

Mihelics Vid: KÉRDÉSEK ÉS TAVLATOK
(Vigília, 1949. 8. sz. 533–540. old.)

1. Lukács György, A magyar irodalomtörténet revíziója. *Irodalomtörténet*, 1949. 1. sz. 1–28. old.

Lukács Gyorgy: BÍRÁLAT ÉS ÖNBÍRALAT
(Társadalmi Szemle, 1949. 8–9. sz. 571–592 old.)

További megjelenése: Rudas–Lukács–Révai, *Diskusia o literature a demokracii*. Bratislava, 1950. 68–116. old, Rudas–Lukács–Révai, *O problémech literatury v lidové demokracii*. Praha, 1951. 53–90. old.

1. Ld. Lukács tanulmányait *A polgári filozófia válsága* (Bp. 1947.) c. kötetben.
2. Vö. Goethe, *Faust*. Bp. 1980. I. kót. 158. old
3. Lukács György, A marxista kritika feladatai. *Fórum*, 1949. 4. sz. 291–313. old.
4. Ld. Engels levelét Minna Kautskyhoz, 1885. november 26. *MEM*, 36. köt. 394. old.
5. 1935–36-ban a *Pravda*, valamint a *Lityeraturnij Krityik* és az *Internationale Literatur* c. folyóiratok hasábjain vita bontakozott ki a formalizmus és a naturalizmus kérdéseiről. A vitában Elbeszélés vagy leírás c. cikkével Lukács is állást foglalt (*Lityeraturnij Krityik*, 1936. 8. sz. 44–67. old.)
6. Vö. Zsdanov, Bevezető és felszólalás a szovjet zenei szakemberek tanácskozásán. In: Zsdanov, *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Bp. 1949. 47–83. old.
7. Lukács György, A népi irodalom múltja és jelene. (Előadás a NÉKOSz Akadémiáján, 1947. december 5-én) *Valóság*, 1948. 2. sz. 88–102. old.

Devecseri Gábor: HOZZÁSZÓLÁS EGY KRITIKÁHOZ ÉS EGY ÖNKRITIKÁHOZ
(Szabad Nép, 1949. november 27. 8. old.)

1. Lukács György, *Balzac, Stendhal, Zola*. Bp. 1946.
2. Lukács György, Az ellenség ábrázolása (Virta: Magány). *Fórum*, 1949. szeptember, 755–764. old.; A csendes Don (A polgárháború eposza kozákföldön.) *Fórum*, 1949. november, 883–912. old.
3. „A marxizmus–leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja." (Lukács György, A marxista kritika feladatai. *Fórum*, 1949. 4. sz. 298. old.

Pándi Pál: HOZZÁSZÓLÁS DEVECSERI GÁBOR CIKKÉHEZ
(Csillag, 1949. december, 45–47. old.)

1. Lenin, A párt szervezete és a pártos irodalom. *LÖM*, 12. köt. 94. old.
2. Zsdanov, *A művészet és a filozófia kérdéseiről*. Bp. 1949. 123. és 18. old.
3. Kalinin, *A kommunista nevelésről*. Bp. 1948. 47. old.
4. Lenin, i. m. LÖM, 18. köt. 317. old. (Idézi Zsdanov, im. 19. old.)
5. Zsdanov, i. m. 122–123. old.
6. Lukács György, A magyar irodalom egysége. *Fórum*, 1946. szeptember, 15. old.
7. A *Társadalmi Szemle programcikkéről* van szó. Rákosi Mátyás, Feladataink az elmélet terén. 1946. 1. sz. 3. old.
8. Vö. Rákosi Mátyás, *Folytassuk a harcot* (Beszéd az MKP párt-pártfunkcionáriusainak I. országos értekezletén). Bp. 1946.

* * *

Az alábbiakban közöljük Pándi Pál önéletrajzi írásának (Utószó-féle. In: Pándi Pál, *Kritikus ponton*. Bp. 1972. 726–728. old.) a Lukács-vitával foglalkozó részletét.

„E kép nem lehet hiteles, ha említetlenül hagyom e korszakok, e „felvonások" felhővonulatait, amelyek a politikai helyzet, illetve Lukács és a politikai vezetés ellentmondásainak és ellentéteinek a feszültségeit hordozták. Ami a negyvenes évek végének, ötvenes évek elejének politikai történetét illeti, azt felesleges itt felrajzolni, hiszen közismereti anyag. Köztudott tény az is, hogy a szektás-voluntarizmusnak, a személyi kultusznak a politikai vezetésben való eluralkodását jelezte az ún. Lukács-vita is, amelynek következtében Lukács György egy időre háttérbe szorult a szellemi közéletben. E vita pontos értékelésével még adós ideológiai történetírásunk. Ettől az értékeléstől függetlenül kell tehát szólnom arról, hogy annak idején – huszonkét évvel ezelőtt – én is bekapcsolódtam ebbe a vitába egy mellékágon, Lukács bírálóinak oldalán. Az elmúlt negyedszázadban sok rossz cikket írtam, jó néhány téves kritikai megjegyzést publikáltam, citáltam Sztálint és Rákosit, de ez a Lukácsot elmarasztaló cikk az egyetlen olyan írásom, amit hogy megírtam, őszintén megbántam. Nem ezért, mert ilyen vagy olyan kérdésben nem volt igazam. Azért nem bocsáthatom meg magamnak azt a cikket, mert felkészületlenül, a neofita vakságával vetettem papírra mondatait, egy elvi harc pátoszával átélt negatív politikai és ideológiai változásban.

A cikk okozta nyomást, amely igen hamar jelentkezett bennem, nem oszlatta el Lukács taktikai önkritikája az ötvenes évek elején, s nem töltött el az igazoltság hamis tudatával az sem, hogy Lukács néhány politikai lépésével később sem értettem egyet. Ekkor már, az ötvenes évek közepétől, elég sok munkáját ismertem meg ahhoz, hogy az ezekben kifejtett nézetekhez, s ne egy diákfejjel elkövetett cikkemhez viszonyulva értelmezzem a magam számára Lukács művét. Ez a művekre-gondolatokra támaszkodó értelmezés óvott meg attól az ötvenes évek második felében, hogy végletes következtetést vonjak le Lukács némely politikai gesztusaiból esztétikai koncepciójának – számomra fő megnyilvánulási területének – a megítélésében. Ellenkezőleg: igyekeztem elősegíteni a nézeteltérések és félreértések tisztázását."

Gimes Miklós: LENIN: AZ IRODALOMRÓL
(Szabad Nép, 1949. december 4. 9. old.)

1. Lenin, A proletárkultúráról. *LÖM*, 41. köt. 319. old.
2. Lenin, A párt szervezete és a pártos irodalom. *LÖM*, 12. köt. 94. old.
3. Uo.
4. Uo. 97. old.
5. Uo.
6. Lenin, A III. Internationale feladatairól. *LÖM*, 39. köt. 101. old.
7. Lenin, A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről. *LÖM*, 26. köt. 96. old.
8. Lenin, Mi a teendő. *LÖM*, 6. köt. 23. old.
9. Lenin, A proletárkultúráról. ih. 320. old.
10. Uo.

Horváth Márton: A LUKÁCS-VITÁRÓL
(Szabad Nép, 1949. december 25. 11. old.)

További megjelenése: Horváth Márton, *Lobogónk: Petőfi*. Bp. 1950. 209–218. old, valamint *Communist Review*, 1950. May, 154–160.

1. Révai József, Népi demokráciánk jellegéről (Felszólalás az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5-i ülésén). *Társadalmi Szemle*, 1949. 3–4. sz. 164. old.
2. Lukács György, *A polgár nyomában*. Bp. 1947. 5. old.
3. Ld. Devecseri Gábor írását, 3. jegyzet.
4. Engels levele Konrad Schmidthez, 1880. október 27. *MEM*, 37. köt. 481. old.
5. Engels levele Minna Kautskyhoz, 1885. november 26. *MEM*, 36. köt. 394. old.
6. Engels, Az olvasóhoz. *MEM*, 22. köt. 347. old.

IRÓK HOZZÁSZÓLÁSAI IRODALMUNK ELVI KÉRDÉSEIHEZ
(Szabad Nép, 1949. december 25. 14. old.)

Horváth Márton: MAGYAR IRODALOM – SZOVJET IRODALOM
(Csillag, 1950. március, 1–13. old.)

Horváth Mártonnak az MDP Politikai Akadémiáján tartott előadása (1950. február 8.). Első alkalommal a Szabad Nép közölte (február 12., 17.), később önálló kiadványként – brosúra formájában – is megjelent (1950). További megjelenése: Horváth Márton: *Lobogónk: Petőfi*. Bp. 1950. 219–259.

1. M. Solohov és A. Beck regényéről, ill. Azsájev *Távol Moszkvától* c. művéről van szó.
2. Vinogradov, *Stendhal élete*. Bp. 1949. 11. old.
3. Hazatérése után Lukács újra kiadta az *Írástudók felelőssége* c. kötetet (Bp. 1945.) és újabb írásaiban is – bár a korábbinál enyhébb formában – bírálta Illyés munkásságát. – Márai új

regénye és Újhold c. írásai az *Új magyar kultúráért* (1948) c. kötetben is megjelentek.

4. Engels levele Minna Kautskyhoz, 1885. november 26. *MEM*, 36. köt. 394. old.
5. Engels, Az olvasóhoz. *MEM*, 22. köt. 347. old.
6. Lenin, Az ifjúsági szövetségek feladatairól. *LÖM*, 41. köt. 290. old.
7. Az idézett szöveg forrását nem ismerjük.
8. Lenin, A pártszervezet és a pártos irodalom. *LÖM*, 12. köt. 94. old.
9. Lenin, A proletár kultúráról. *LÖM*, 41. köt. 319. old.
10. Ld. 8. jegyzet.
11. Zsdanov, *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Bp. 1949. 88. old.
12. Uo. 87. old.
13. Ld. Devecseri Gábor cikke, 3. jegyzet.
14. Borisz Polevoj regényéről van szó.
15. Németh László, *A tonúgy rendezése*. Bp. 1945. – Iszony és *Égető Eszter* c. regényeit a *Válasz* c. folyóirat közölte folytatásokban (1947, 1949).
16. Déry Tibor *Felelet* c. regényéből a *Csillag* közölt részleteket (1950).
17. Déry *Az óriás* c. kisregényét folytatásokban közölte a *Csillag* (1948).
18. Németh Andor szövegértelmezéseit a *Csillag* 1948–49-es évfolyamának számai közölték.
19. *Sztálint köszöntjük*. Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz. Bp. 1949.

Révai József: MEGJEGYZÉSEK IRODALMUNK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ
(Társadalmi Szemle, 1950. 3–4. sz. 193–211. old.)

Révai cikkének gazdag utóélete van. Írását két részben közölte a Szabad Nép (március 18., március 19.) és megjelent a már korábban is hivatkozott prágai és pozsonyi kiadványokban (Rudas–Lukács–Révai, *O problémech literatury v lidové demokracii*. 1951. p. 91–121., ill. *Diskusia o literature a demokracii*. 1950. p. 117–159.). Ezt követően Révai *Irodalmi tanulmányok* c. kötetében jelent meg újra.
Angol kiadása: *Lukács (and) Socialist Realism* (A Hungarian Literary Controversy.) London, 1950. Fore Publications, 37 p. Francia nyelven a Les Editions de la Nouvelle Critique kiadásában jelent meg *La litterature et la démocratie populaire. A propos de G. Lukács* címmel. Német szövegéből részleteket közölt a Tägliche Rundschau (József Révai: Die Diskussion um Georg Lukács, 28. 4. 1950. S. 4.), majd a teljes tanulmány megjelent Révai *Literarischen Studien* (Dietz Verlag, Berlin, 1956. S. 229–262.) c. kötetében, négy évvel később pedig a *Georg Lukács und der Revisionismus* (Aufbau Verlag, Berlin, S. 9–28.) c. gyűjteményében.

1. Utalás a vita külföldi visszhangjára.
Francois Fejtő, Georges Lukács en disgrace. *Paru* (Párizs), Octobre, 1949. No. 54. 127–131. – Eric Hobsbawm: The Lukács-Debate. *The New Central European Observer*, 26. November. 1949. 291–292. – Francois Erval-Maurice Merleau-

Ponty, Georges Lukács et l'autocritique. Commenataire. *Les Temps Modernes,* Decembre 1949. 1109–1121.

2. Az 1949-ben, Goethe születésének 200. és Anatole France halálának 25. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken magyar kulturális delegáció is résztvett.
3. Lukács György, Levél Németh Andornak Déry Tibor regényéről. *Fórum,* 1948. január, 40–49. old.
4. Uo.
5. Ld. Devecseri Gábor írását, 2. jegyzet.
6. „1939–40-ben heves vita tört ki *Adalékok a realizmus történetéhez* című orosz nyelvű könyvem megjelenése után. (A könyv tartalmazza tanulmányaimat Goethéről, Hölderlinről, Büchnerről, Heinéről, Balzacról, Tolsztojról és Gorkijról.) A vita, mely majdnem egy évig elhúzódott, főleg akörül forgott, mennyiben szabad a realizmus győzelmének elvét, melyet Marx már a *Szent család*-ban felvetett, mely a késői Engels leveleiben nagy szerepet játszott, mely vezérgondolatává lett Lenin Tolsztoj-tanulmányainak, az irodalomra alkalmazni. Vajon megsértése-e az irodalom »eszmeiségének«, ha az alkotásban megnyilvánuló, művészileg megformált világkép az irodalmi érték mércéje, nem pedig az író tudatos világnézete, melyben egyenesen kifejezésre jut a párt mindenkori aktuális állásfoglalása? Ezt a vitát megelőzték – aktuális kérdésekben – Uszijevics ellen intézett támadások, főleg a politikai költészetről írt cikke miatt, mely az akkori produkciót emberileg és költőileg felette alacsonyrendűnek ítélte Majakovszkij költészetéhez hasonlítva. Meg kell állapítani: egyik vitának sem voltak közvetlen »szervezeti« következményei. Tény azonban, hogy 1940-ben a *Lityeraturnij Krityik* megszünt létezni; ismét anélkül, hogy a határozat kifejezetten ezekre a vitákra hivatkozott volna." (Lukács György, *Művészet és társadalom.* Bp. 1969. 13. old.)
7. Zsdanov, *A művészet és filozófia kérdései.* Bp. 1949. 93. old.
8. Sztálin, *A leninizmus kérdései.* Bp. 1948. 490. old.
9. Zsdanov, im. 87–88. old.
10. Engels levele Minna Kautskyhoz, 1885. november 26. *MEM,* 36. köt. 394. old.
11. Lenin, A pártszervezet és a pártos irodalom. *LOM,* 12. köt. 93–98. old.
12. Sztálin művei, 11. köt. Bp. 1950. 358. old.

Horváth Márton: MEGJEGYZÉSEK DEMOKRATIKUS IRODALMUNK KIALAKULÁSÁHOZ
(Csillag, 1950. június, 34–37. old. – A cikk a szerző *Lobogónk: Petőfi* c. kötetének előszava.)

1. Az idézett helyen ez áll: „Az »urbánusok« legnagyobb érdeme pedig nem az, hogy fordították és terjesztették a szövetségesek irodalmát, hanem hogy tisztán tartották *agyukat* és nem öltötték magukra a »rendszer jelmezét« . . ." Vas István, *Irodalmunk időszerű kérdései.* Magyarok, 1945. 5. sz. 229. old.

Sőtér István: ALKOTÓK ÉS TANÍTÓK
(Csillag, 1950. június, 50–52. old.)

1. Utalás a Magyar Írók Szövetségében 1950. április 11-én elhangzott előadásra, melyet a Csillag májusi száma közölt (43–46. old).
2. Ld. Devecseri Gábor írását, 2. jegyzet.
3. Utalás G. N. Leonidze Sztálin-díjas szovjet-grúz költő *Sztálin ifjúsága. Gyerekkor – Serdülőkor* c. hőskölteményére (Bp. 1949.).

Király István: NÉPI DEMOKRÁCIÁNK IRODALMA
(Irodalomtörténet, 1950. 2. sz. 33–56. old.)

Szigeti József: ÖNBÍRÁLAT
(Csillag, 1950. július, 45–49. old.)

1. Szigeti József, Fórum (1946. szeptember). *Társadalmi Szemle*, 1946. 10. sz. 776–777. old.
2. A Társadalmi Szemlében megjelent cikk idézett helyén (777. old.) a következő szöveg olvasható:
„Mint Lukács, Darvas, Ortutay és Erdei tanulmányai mutatják, nemcsak a közelmúlt magyar történetére vonatkozólag jött létre bizonyos állásfoglalás, hanem az újabbkori magyar történelem demokratikus fővonalának megállapításában is. Az említett cikkekben a magyar történelem fejlődésének ugyanaz a demokratikus gerince rajzolódik ki. De mégis lényeges különbségekkel: Darvas szerint 67-et a feudalizmus restaurációja követi, Lukácsnál és Ortutaynál viszont a 67 utáni kapitalista fejlődésre esik a hangsúly. A különbség elméletileg és távolabbi következményeiben a politikai gyakorlatban is rendkívül jelentőssé válhat. De ma, akár a liberális, akár a fasiszta történethamisítással szemben, mindkét felfogás – azzal, hogy a 67 utáni fejlődést nem idealizálja, hanem feltárja ellentmondásait – a történetszemlélet mélyenjáró demokratizálódását jelenti és így alkalmas arra, hogy nevelő feladatát betöltse és alapja legyen egy konkrétabb és helyesebb történeti állásfoglalás kialakításának"
3. A. Fagyejev, Az irodalmi kritika feladatai. *Társadalmi Szemle*, 1950. 3–4. sz.
4. Lenin, A párt szervezet és a pártos irodalom. *LÖM*, 12. köt. 98. old.
5. Uo. 94. old.

Lukács György: KÖVETKEZTETÉSEK AZ IRODALMI VITÁBÓL
(Társadalmi Szemle, 1950. 7–8. sz. 613–616. old.)

1. Lukács nyilatkozatát nem ismerjük.
2. Lukács Puskin tanulmányáról ld. kötetünk utószavát (330. old.) 1949. augusztus 27-e és szeptember 3-a között Lukács részt vett a Goethe születésének 200. évfordulója alkalmából meg-

rendezett németországi ünnepségeken. A weimari központi rendezvényt követően augusztus 31-én a *Kulturbund für die Erneuerung Deutschlands* berlini Goethe-estjén tartott előadást. (Magyarul: A mi Goethénk. *Irodalomtörténet*, 1949. 2. sz. 216–237. old.)

Aczél Tamás: KONGRESSZUSUNK SIKERÉÉRT
(Csillag, 1950. szeptember, 4–17. old.)

1. A Bolsevik Párt 1925. évi határozata a párt politikájáról a szépirodalomban. *Szabad Nép*, 1950. január 15. 4. old.
2. Ua.
3. A Magyar Írók Szabad Szakszervezete 1945 februárjában alakult meg. 1945 júniusában – első kozgyűlésén – nevét Magyar Írók Szovetségére változtatta. Az Írószovetség működésének első időszakában a különböző irányzatok egymás mellett élése volt jellemző, tagjai sorába csak a nyíltan fasiszta írókat nem fogadta be. Az 1949-es tagrevíziót követően, amikor egyes írókat méltánytalanul kizártak a Szovetség soraiból, 1951. április 27–30. között került sor a Szovetség első kongresszusára.
4. Molnár Miklós (1918–): kritikus, irodalomtörténész. A felszabadulás után a Magyar Szó, majd a Szabad Nép kritikusa, 1950-től az Irodalmi Ujság szerkesztője. 1957-től Svájcban él.

   Molnár Miklós kritikája Foldes Mihály *Mélyszántás* c. színdarabjának bemutatójáról a Szabad Nép 1950 március 25-i számában jelent meg. Molnár művészileg és politikailag is elhibázottnak ítélte a darabot. Írásában elsősorban „az élet felszínén mozgó... sematikus leegyszerűsítések" ellen emelt szót. Néhány nappal később (március 28) a Szabad Nép közölte Molnár Miklós cikkével kapcsolatos önbírálatát.

   Király István cikke Szabó Pál *Isten malmai* c. regényéről a Szabad Nép 1949. október 20-i számában jelent meg K. I. aláírással.
5. Losonczy Géza, *„A vigszínházi csata" és a kritikátlan kritika.* Társadalmi Szemle, 1950. 7–8. sz. 630–633. old.
6. Aczél Tamás itt közölt cikkének megjelenését követően a Csillag szerkesztő bizottsága az alábbi nyilatkozatot tette közzé a folyóirat 1950 októberi számában (101. old.).

   „A Csillag 1950 szeptemberi száma lekozolte Aczél Tamás *Kongresszusunk sikeréért* című cikkét, amely Király Istvánnak az Irodalomtörténetben megjelent Népi demokráciánk irodalma című cikkével foglalkozik. A cikk hibáival a Szabad Nép 1950. szeptember 26-i száma foglalkozott és megállapította, hogy Aczél Tamás cikke nem szolgálja az elvi viták megindításának, az Írókongresszus elvi kérdései megtárgyalásának ügyét, ezzel alkalmat ad arra, hogy irodalmi közvéleményunket helytelen útra terelje. A szerkesztő bizottság egyetért a Szabad Nép cikkével, és ezért a vitát lezártnak tekinti. Dontő feladatának tartja, hogy a továbbiakban fokozottabban, éberebben és határozottabban küzdjon az elmélyült elvi vitákért, az Írókongresszus magas színvonaláért."

LUKÁCS GYÖRGY FELSZÓLALÁSA A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE I. KONGRESSZUSÁN

(Csillag, 1951. május, 563–569. old. – Lukács felszólalását közölte *A Magyar írók első kongresszusa, 1951.* c. kötet is. (133–143. old.)

1. Lukácsnak a szovjet irodalomról 1949–1951 között írt cikkei és tanulmányai (Fagyejev: Tizenkilencen; Virta: Magány; Solohov: Csendes Don; Makarenko: Az új ember kovácsa; Solohov: Új barázdát szánt az eke; Beck: A volokalamszki országút; Kazakevics: Tavasz az Oderán) a *Nagy orosz realisták. Szocialista realizmus* c. kötetben jelentek meg. (Bp. 1952. Szikra.)
2. Utalás V. Ázsájev *Távol Moszkvától* c. regényére.
3. Utalás F. Panfjorov *Napfényes mezők* c. művére.
4. Helyesen: „. . . íróink nagy része látja, de *nem* ábrázolja azt . . ."
5. Julius Fučik (1903–1943): cseh kommunista író, publicista. Szépirodalmi jellegű börtönnaplóját *(Üzenet az élőknek.* Bp. 1945., ua. *Riport az akasztófa alól* címmel, Bp. 1962, 1965) több nyelvre lefordították.
6. Sz. P. Babajevszkij *Aranycsillag lovagjai* c. regényéről van szó. (Bp. 1950. Athenaeum.)

VÁLOGATÁS A VITÁVAL KAPCSOLATOS LEVELEKBŐL

A közzétett levelek Lukács György hagyatékából származnak és a Lukács Archívum és Könyvtárban találhatók. Lukács leveleinek tekintélyes része, így az itt közölt, tőle származó néhány levél is, szerzőjük másolatában maradt fenn, ezért a levelekről hiányzik az aláírás.

Gerő Ernő levele Rákosi Mátyáshoz (1949. július 25.)

Gépirat, Lukács Archívum

Gerő Ernő levelét annak a másolatnak alapján közöljük, amelyet Szabó Rózsa, a Rákosi Titkárság munkatársa 1949. július 27-én az alábbi levél kíséretében küldött el Lukács Györgynek:

„Kedves Lukács elvtárs
Rákosi elvtárs megbízásából küldöm Gerő Ernő elvtárs és Horváth Márton elvtárs Rákosi elvtárshoz intézett levelének másolatát."

Horváth Márton levele Rákosi Mátyáshoz (1949. július 26.)

Gépirat, Lukács Archívum

A levél előzményeihez ld. Gerő Ernő levelének jegyzetét.

1. Ld. Devecseri Gábor írásának 3. jegyzetét.
2. Lukács György, *Irodalom és demokrácia.* Bp. 1948. 14. old.

Lukács György levele Rákosi Mátyáshoz (1949. július 30.)

Gépirat, Lukács Archívum

A levél előzményeihez ld. Gerő Ernő és Horváth Márton levelét.

Rákosi Mátyás levele Lukács Györgyhöz (1949. augusztus 6.)

Gépirat, Lukács Archívum

Szabó Rózsa a Titkárság munkatársa Rákosi levelét a következő megjegyzéssel juttatta el Lukácshoz:

> „Kedves Lukács elvtárs
> Rákosi elvtárs távozása után készült el a levél, ezért nincs aláírva."

Lukács György levele Rákosi Mátyáshoz (1949. augusztus 10.)

Gépirat, Lukács Archívum

1. Feltehetően Ernst Fischerről, az osztrák kommunista párt elnökéről van szó.

Lukács György levele Révai Józsefhez (1949. november 26.)

Gépirat, Lukács Archívum

Lukács György levele Révai Józsefhez (1950. január 3.)

Gépirat, Lukács Archívum

A levélen 1949. január 3-i keltezés szerepel. A levél tartalmából kitűnik, hogy egy évvel későbbi időpontról van szó.

1. Molnár Miklósról, a Szabad Nép kritikusáról van szó. Ld. még Aczél Tamás írásának 4. jegyzetét.
2. Utalás Gimes Miklósra, a Szabad Nép munkatársára, akinek édesanyja, Hajdú Lilly, pszichoanalitikus volt.
3. A pedológiát, a gyerekekkel foglalkozó tudományok együttesét, mechanikusan tesztelő technikai jellege és a pedagógia irányíthatóságát és a nevelés lehetőségeit tagadó biológiai és szociológiai tartalmú felfogása következtében a Szovjetunióban a 30-as években elmarasztalták, 1936-ban pedig párthatározattal is elítélték.

Lukács György levele Révai Józsefhez (1950. május 18.)

Gépirat, Lukács Archívum

Lukács levelének másolata datálatlan. Keletkezésének pontos idejét a Révai-hagyatékban fennmaradt eredeti levél alapján állapítottuk meg (MTAK Kézirattár, Ms 10.468/4.).

1. Ld. Aczél Tamás cikkének 4. jegyzetét.
2. Ld. kötetünk írásait.

Lukács Gyorgy levele Révai Józsefhez (1950. augusztus 2.)

Gépirat, Lukács Archívum

1. 1949. augusztusában Lukács szerződést írt alá a varsói Állami Kiadóintézettel (Panstwowy Instytut Wydawniczy) *Essays über den Realismus, L'existentialisme ou marxisme, Kurze Geschichte der neueren deutschen Literatur,* valamint *Schicksalswende* c. köteteinek lengyel kiadásáról. A kötetek nem jelentek meg. A *Balzac, Stendhal i Zola* c. könyv, melynek kiadására Lukács még 1948 áprilisában kötött szerződést, csak 1951-ben jelent meg lengyelül

Lukács Gyorgy levele Révai Józsefhez (1950. szeptember 3.)

Gépirat, Lukács Archívum

1. A Csillag 1950 szeptemberi száma új formában, nagyobb terjedelemben, a Magyar Írók Szövetségének folyóirataként jelent meg. A lap felelős szerkesztője Aczél Tamás, szerkesztőbizottsági tagjai Benjamin László, Király István, Lukács Gyorgy, Szabó Pál és Veres Péter lettek.
2. A Szikra Konyvkiadó 1948-ban Lukácsné Jánossy Gertrúd fordításában, Lukács Gyorgy előszavával *Orosz realizmus* címmel kiadta Dobroljubov három tanulmányát Lukács megjegyzése e kotet második kiadásával kapcsolatos, mely végül Sz. A. Rejszer előszavával jelent meg. – A lengyel kiadásokhoz ld. Lukács 1950.augusztus 2-i, Révai Józsefhez írt levelének jegyzetét.

Lukács Gyorgy levele Révai Józsefhez (1951. május 6)

Gépirat, Lukács Archívum

Lukács György levele Rákosi Mátyáshoz (1952. február 25)

1. Lukács *Nagy orosz realisták.* Szocialista realizmus c. kotetéről van szó.

Ambrus János „HAZATÉRÉS REMÉNYEKKEL"

1. Tass-Thienemann Tivadar előadói jelentése, 1945. augusztus 31. Egyetemi Levéltár, BTK, 1976/1944–45, 5–6 old.
2. Lukács György, *Magyar irodalom – magyar kultúra.* Bp. 1970. 18–19. old.
3. Számos tanulmánya mellett utalunk csupán az 1933-ban, Moszkvában befejezett *Hogyan keletkezett a fasiszta filozófia Németországban?* és az 1941–42-ben, taskenti evakuációja idején elkészült *Hogyan vált Németország a reakciós ideológia központjává?* c. monografikus műveire.
4. Hazatérése után Lukács megkülonboztetett figyelmet fordított *filozófiai* művei kiadására. Ez érthető, hiszen *A fiatal Hegel* és az említett fasizmus-könyvek nem jelentek meg a Szovjetunióban. A Hegel-könyv a felszabadulást követően – tíz évvel keletkezése után – végül németül jelent meg először *(Die junge Hegel. Uber die Beziehungen von Dialektik und*

Oekonomie. Zurich, Wien: Europa Verlag, 1948.) Magyar kiadása, amelyet a Hungária Konyvkiadó 1949 tavaszán meg napirenden tartott, „a fokozódó osztályharc", a hidegháboru pszichózisában és feltehetően éppen a Lukács-vita kovetkeztében nem jelenhetett meg

5. Lukács Gyorgy levele Mihail Lifsichez, 1945. április 16. (Kiemelés – A. J.) In *Világosság*, 1981. 1. sz. 41 old
6. Vo. Korom Mihály, *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszunet.* Bp. 1981. 243–255. old
7. Vo. Georg Lukács, *Gelebtes Denken.* Red. István Eorsi. Frankfurt: Ed. Suhrkamp, 1982. S. 201–202.
   Szabó Ágnes közlésére támaszkodva *A Blum-tézisek* c tanulmányában Lackó Miklós a kovetkezoket irja: „Révai József, amikor 1958-ban megkérdezték, hogy lát-e kozvetlen osszefuggést a Blum-tézisek és a késobbi népfrontkoncepcio kozott, határozott nemmel felelt" (In: Lackó Miklós, *Válságok és választások*, Bp. 1975. 187 old)
8. A levél teljes szövegét ld. *Világosság*, 1981. 1 sz. 45 old.
9. Ld 5. sz. jegyzet.
10. Lukacs Gyorgy levele Lesznai Annához, 1945 december 25. (LAK) – A barátok: Igor Szac, Jelena Uszijevics és *Mihail Lifsic.*
11. Lukács Gyorgy, Karl Marx és Friedrich Theodor Vischer In: *Adalékok az esztétika történetehez*, Bp. 1972. II. kot. 85. old.
12. A helyzetet az *adaptáció* nehézsegei is bonyolitottak. A lukácsi esztétika az *epikus mufaj* analízisének bázisán jott létre. Ez az út a 30-as években már nemcsak Lukács *sajat* fejlődésének folytonossága jegyében (A regény elmélete) bontakozott ki, de a korabeli szovjet-orosz irodalom forradalom utáni epikus fejlődésere tamaszkodva is. A hazaérkező Lukács – művei tanúsaga szerint – szembekerult a magyar irodalom líracentrikus fejlődésének hagyományával Ady-, Babits- és József Attila-tanulmányai jelzik, hogy maga Lukács is érezte és művekkel kívánta feloldani ezt az ellentmondást.

   De más vonatkozásban is kimutathatók azok a korrekciók, melyeknek társadalmi háttere a magyar polgári fejlődés sajátosságaiból fakadt. Ha eddig a haladó polgári demokráciával kotött stratégiai szovetség kitüntetett szerepét hangsúlyoztuk Lukács esztétikai munkásságának specifikus hátterekent, akkor nem lehet észrevétlenul átsiklani a magyar polgári irodalomhoz, a magyar polgári radikalizmushoz való viszonyán E vonatkozásban Lukács tobb irása *(Népi irók a mérlegen, A népi irodalom múltja és jelene, A magyar irodalom egysége)* is jelzi, hogy a magyar irodalom egységének programjával fellépő Lukács az egység jelszavával elsősorban a *népi irók* tábora felé fordult Az okok nyilvánvalók· nemcsak arról van szó, hogy a két világháború kozti időszak legjelentősebb intellektuális és irodalmi teljesítményei itt találhatók, hanem egyben a magyar demokratikus átalakulás egyik kulcskérdéséről, az *agrárkérdésről.* A népi írók mögott jelentós *paraszti* (és értelmiségi) *tömegek* álltak, így a népi írókkal kötott szövetségnek politikai szempontból is döntő jelentősége volt: kultúrpolitikailag legitimálta a Kommunista Párt és a Parasztpárt általános politikai szövetségét, amely a vidéken gyenge tómegbázissal rendelkező Kommunista Párt szá-

mára alapvető fontosságú volt. Ebből a helyzetből fakad az a hűvös kapcsolat, amely Lukácsnak a magyar polgári radikalizmushoz fűződő kapcsolatát jellemzi. Elég itt Zsolt Béla-val folytatott vitájára vagy arra a tényre hivatkozni, hogy Csécsy Imre egyetemi tanári kinevezését Lukács nem támogatta.

13. A kötet egyes tanulmányainak redeti megjelenési adatai: *Demokrácia és kultúra*, Társadalmi Szemle, 1946. 1. sz. 31–40. old. *Lenin és a kultúra kérdései*, Bp. 1946. 24. old. *Irodalom és demokrácia (I)*, TársadalmiSzemle, 1946. 3. sz. 193–204. old. *Népi írók a mérlegen*, Bp. 1946. (Horváth Zoltán és Erdei Ferenc hozzászólásával). *Pártköltészet*, In: József Attila. Lukács György és Horváth Márton előadásai, Bp. 1946. 3–32. old. *Szabad vagy irányított művészet*, Fórum, 1947. 4. sz. 250–268. old. *Régi és új legendák ellen*, Fórum, 1947. 4. sz. 203–210. old. *A magyar irodalom egysége*, Fórum, 1946. szeptember, 1–16. old.
14. Az *Irodalom és demokrácia* megjelenésekor (1947. június, könyvnapok) az itt jelzett politikai viszonyok, mindenekelőtt az 1947 elején leleplezett összeesküvés következményeinek hatására, lényeges *változásokon* mentek keresztül, de e folyamat ideológiai és kultúrpolitikai következményei ekkor még nem jelentkeztek.
15. Értelmiség és népi demokrácia, Bp. 1946. 10–11. old. (Kiemelés – A. J.)
16. Lukács György, *Irodalom és demokrácia*. Bp. 1947. 15. old.
17. Uo.
18. Lukács György levele Seress Gézának, 1947. április 22. (LAK) (Kiemelés – A. J.)
19. Rákosi Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek*. Bp. 1950. 308–309. old.
20. Lackó Miklós, *Válságok és választások*. Bp. 1975. 178. old.
21. Lukács György, *Utam Marxhoz*. Bp. 1971. II. köt. 67. old.
22. Uo. 68. old.
23. Uo. 97. old.
24. Uo. 94. old.
25. Lukács György, *Irodalom és demokrácia*. Id. kiadás, 64–65. old.
26. Uo. 76–77. old.
27. Uo. 35. old. (Kiemelés – A. J.)
28. Uo. 75–76. old.
29. Uo. 83. old.
30. Ld. *A magyar irodalom története* 1945–1975. (Szerk.: Béládi Miklós) Bp. 1982.
31. Rákosi Mátyás, A következő láncszem. In: Rákosi Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek*. Bp. 1950. 278–283.
32. Uo. 280. old.
33. Uo. 282. old. (Kiemelés – A. J.)
34. Fogarasi Béla, *Válasz egy bírálatra* című írása az MTA Kézirattárának Fogarasi-hagyatékában található (Ms 10.262/c)
35. Uo. 19. old. (Kiemelés – A. J.)
36. A vitáról részletesebben ld. Hermann István: *A szocialista kultúra problémái*. Bp. 1970. 491–493. old. – Zsdanov hozzászólása a vitához: uö. *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Bp. 1949. 5–46. old.

37. Szabad Nép, 1949. április 17.
38. Horváth Márton cikke Petőfi halálának 100. évfordulója alkalmából hangzott el, 1949. július 30-án.
39. Horváth Márton, *Lobogónk: Petőfi.* Bp. 1950., 204., 206. old.
40. Szabad Nép, 1949. május 24.
41. Barabás Tibor levele Lukács Györgyhöz, 1949. május 6. (LAK)
42. Lukács György levele a Szikra Könyvkiadó szerkesztőségéhez, 1949. május 28. (LAK)
43. Lukács előadását a Fórum 1949. októberi száma közölte *Puskin helye a világirodalomban* címmel. (Ld. még Lukács György, *Világirodalom,* I. köt. Bp. 1969. 217–242. old. – Horváth Márton *Puskin* c. előadása a Csillag c. folyóiratban jelent meg először (1949. június); kötetben ld. Horváth Márton, *Lobogónk: Petőfi,* Bp. 1950. 101–117. old.
44. A *Történelem és osztálytudat* a húszas évek vitáiban. (Szöveggyűjtemény). Bp. 1981. (Lukács Archívum kiad.) 72., 73–74. old.
45. Lukács György, *Irodalom és demokrácia.* Bp. 1947. 97. old. (Kiemelés – A. J.)
46. Uo. 43. old. (Lukács György kiemelése)
47. Ld. e kötet 16. old. (Kiemelés – A. J.)
48. Lukács György, *Irodalom és demokrácia.* Bp. 1947. 72. old.
49. Uo. 45. old.
50. Rajk Lászlót 1949. május 20-án tartóztatták le. A pert követően október 15-én végezték ki.
51. A. Fagyejev, *Az irodalmi kritika feladatai.* Társadalmi Szemle, 1950. 3–4. sz. 217., 218. old.
52. A Szovjetunióban a Lityeraturnij Krityik c. folyóirat munkatársainak csoportosulását az „áramlat" kifejezés orosz megfelelőjével (Tecsenyije) jelölték.
53. Rudas László, *Irodalom és demokrácia.* Társadalmi Szemle, 1949. 6–7. sz. 427. old.

TARTALOM

ELŐSZÓ 5

Rudas László:
IRODALOM ÉS DEMOKRÁCIA 21

Mihelics Vid:
KÉRDÉSEK ÉS TÁVLATOK 59

Lukács György:
BÍRÁLAT ÉS ÖNBÍRÁLAT 71

Devecseri Gábor:
HOZZÁSZÓLÁS EGY KRITIKÁHOZ ÉS EGY ÖNKRITIKÁHOZ 103

Pándi Pál:
HOZZÁSZÓLÁS DEVECSERI GÁBOR CIKKÉHEZ ... 109

Gimes Miklós:
LENIN: AZ IRODALOMRÓL 117

Horváth Márton:
A LUKÁCS-VITÁRÓL 123

ÍRÓK HOZZÁSZÓLÁSAI IRODALMUNK ELVI KÉRDÉSEIHEZ 131

Horváth Márton:
MAGYAR IRODALOM – SZOVJET IRODALOM ... 141

Révai József:
MEGJEGYZÉSEK IRODALMUNK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ 171

Horváth Márton:
MEGJEGYZÉSEK DEMOKRATIKUS IRODALMUNK KIALAKULÁSÁHOZ 197

Sőtér István:
ALKOTÓK ÉS TANÍTÓK 207

Király István:
NÉPI DEMOKRÁCIÁNK IRODALMA 215

Szigeti József:
ÖNBÍRÁLAT 249

Lukács György:
KÖVETKEZTETÉSEK AZ IRODALMI VITÁBÓL 263

Aczél Tamás:
KONGRESSZUSUNK SIKERÉÉRT 269

Lukács György:
FELSZÓLALÁS A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE I. KONGRESSZUSÁN 289

VÁLOGATÁS A VITÁVAL KAPCSOLATOS LEVELEKBŐL 301

Ambrus János:
„HAZATÉRÉS REMÉNYEKKEL" 315

JEGYZETEK 339

ISBN 963 564 117 6

Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 18,9 A/5 ív terjedelemben
10491/85
Készült a Múzsák Közművelődési Kiadó nyomdájában